Уч.
№ 8. 2 тому
II. том
№ 7.
М

HISTORYIA
PAŃSTWA
ROSSYYSKIEGO.

Tom II.

Dozwala się drukować pod tym warunkiem, aby po wydrukowaniu nie zaczynaiąc przedawać, złożone były w Komitecie Cenzury exemplarze xiążki tey: ieden dla tegoż Komitetu, dwa dla Departamentu Ministeryum Oświecenia, dwa exemplarze dla IMPERATORSKIEY *publiczney Biblioteki, ieden dla* IMPERATORSKIEY *Akademii nauk i ieden dla* IMPERATORSKIEGO *Uniwersytet w Abo. Dan w Wilnie 4. Stycznia 1827 roku.*

Leon Borowski Cenzor.

K- 69/9148
7 6 110,-

HISTORYIA
PAŃSTWA
ROSSYYSKIEGO
KRÓTKO ZEBRANA

PRZEZ

J. KONSTANTYNOWA.

Z ROSSYYSKIEGO TŁUMACZONA

PRZEZ

LEONA ROGALSKIEGO.

Tom II.

ADOLFA

z tablicami chronologicznemi i genealogicznemi.

Nr Inw. 29 B.

WILNO.

JÓZEF ZAWADZKI WŁASNYM NAKŁADEM.

1827.

114685.2
I

OKRES CZWARTY.

OD JANA III. DO PIOTRA WIELKIEGO; CZYLI OD OSWOBODZENIA ROSSYI Z NIEWOLI TATARSKIEY DO IEY PRZEKSZTAŁCENIA (reformy).

Od roku 1462 do 1689. — lat 227.

I. Historyia rossyyska przybiera odtąd godność historyi w prawdziwém znaczeniu, opisuiąc iuż nie bezrozumne kłótnie xiążąt, ale dzieie państwa osięgaiącego niepodległość, iedność i wielkość; państwa, któremu Europa i Azya daią mieysce znakomite, w systemacie politycznym, którego rząd działa iuż według prawideł rozumu wykształconego, lubo naród iest ieszcze pogrążony w ciemnocie i dzikości. Jan III. Bazylewicz we dwudziestym wtórym roku życia został monarchą, panuiącym wielkim xiążęciem. W latach burzliwey młodości okazywał rozwagę właściwą doyrzalszemu i doświadczonemu wiekowi. Dobrowolnie oddał Razań prawemu xiążęciu, który się w Moskwie wychowywał; uznał niepodległość Tweru i z xiążęciem twerskim zawarł traktat zaczepny i odporny przeciw nieprzyiaciołom zewnętrznym i wewnętrznym; Pskowianom dozwolił wybrać xiążęcia, posłał im woysko na ukaranie Niemców, którzy

W. X. Jan III. Bazylewicz wskrzesza państwo rossyyskie, oswobodzeniem od iarzma Tatarów. Od r. 1462.

1464—1465 Twer. Pskow.

w Dorpacie kupców rossyyskich uwięzili. Przez trzy lata panował Jan spokoynie. Nie przestał bydź hołdownikiem hordy, nie żądał iednak potwierdzenia na dostoieństwo wielkiego xiążęcia, nie płacił podobno daniny, ponieważ car Achmat, pan ułusów nad rzeką Wołgą leżących, szedł z woyskiem na Moskwę. Szczęściem dla Rossyi Azi-Girey, han krymski, spotkał Achmata na brzegach Donu, i woyna zaczęła się między nimi. Młody Jan wewnątrz kraiu musiał walczyć z klęskami. Po upływie siedmiu tysięcy lat od stworzenia, zabobonni oczekiwali skończenia świata. Zaćmienia, mniemane cuda, bardziey niż kiedykolwiek prostaków trwożyły. Powiadano, że iezioro Rostowskie przez całe dwa tygodnie co noc okropnie wyło. Oprócz tego prawdziwe nieszczęścia trapiły. Nadzwyczayne zimno i mrozy zniszczyły zboże na polu, przez dwa lata z kolei śnieg padał w miesiącu maiu. Powietrze morowe grassowało szczególniey w prowincyach nowogrodzkich i pskowskich, gdzie w przeciągu dwóch lat 200,652 ludzi umarło; w iednym Nowogrodzie 48,402 w klasztorach około 8,000. W Moskwie i innych miastach wiele także ludzi wymarło. Jan przedsięwziął czynami woiennemi ożywić męstwo w Rossyanach. Kasim carewicz ieszcze od Bazylego Ciemnego otrzymał w posiadłości miasteczko Meszczerskie, nazwane wtenczas Kasimowém, żył tam w dostatkach i pokoiu; lecz taiemnie wezwany od panów kazańskich ażeby zrzucił nowego ich cara Ibrahima, swego pasierba, prosił Jana o woysko, ten z radością uyrzał zręczność podbicia Kazania, zawsze będącego postrachem

Achmat powstaie na Rossyą.

Nieszczęścia 1466—1467

Wyprawy na Kazań.

granic wschodnich państwa rossyyskiego. Pierwsza wyprawa z powodu deszczów i słoty w iesienney porze, niepomyślnie zakończyła się. Za drugą wyprawą, pomimo ostrą zimę, żołnierze wszystkie trudności przezwyciężyli, spustoszyli ziemię czeremiską carowi kazańskiemu podległą, a w zboże i bydło zamożną, zbliżali się do samego Kazania, przelawszy krwi niemało lubo żadney bitwy nie stoczyli. Trzecim razem woiewodowie Jana ogniem i mieczem wszystko na brzegach Kamy niszczyli, zabiiali i brali w niewolą bezbronnych, a potém, zabrawszy mnóstwo bogatych statków kupieckich, z wielkiemi łupami powrócili. Poźniey także pomyślnie Rossyanie działali przeciwko Tatarom. Nakoniec sam Jan stanął pod Kazaniem, przymusił Ibrahima do zawarcia pokoiu według swoiey woli i uwolnienia ieńców rossyyskich. Pozostawało ieszcze Janowi dokonanie znakomitego dzieła dla powiększenia swoiey potęgi. Nowogrodzianie, widząc w nim miłość pokoiu, umyślili wskrzesić dawne prawa wolności swoiey, zabrali iego dochody, ziemie, wody i gardzili namiestnikami. Jan był cierpliwym, zdawał się sprzyiać Nowogrodzianom i czekać, aż poznaią swóy błąd i poprawią się: gdy nagle wybuchnęło powstanie, iakiego iuż oddawna w tém państwie nie było. Marta, wyniosła i dumna kobieta, wdowa po Izaaku Boreckim posadniku, ze dwiema synami postanowiła oswobodzić Nowogród od panowania Jana. Chciała wyyśdź za mąż za iakiego pana litewskiego, ażeby z nim razem panować, imieniem Kazimirza (Jagiellończyka) króla polskiego nad swoią oyczyzną i kościół rossyyski poddadź me-

1468.

1469.

Woyna z Nowogrodem 1470.

Marta 1471.

tropolii kiiowskiey (łacińskiey). Wielkie
Teofil. zaburzenie powstało w narodzie. Teofil arcybiskup żarliwie opierał się zabiegom Marty i iey przyiaciół. Ale Boreccy przemogli, opanowali władzę naywyższą i Nowogród poddał się Kazimirzowi. Posłowie zapraszali go, ażeby został głową państwa Nowogrodu, według dawnych ustaw iego wolności obywatelskiey. Jan nie lubiąc krwi rozlewu, ieszcze się ociągał i łagodnych środków używał. Metropolita Filipp, dowodząc szkodliwego wpływu powabów wyznania łacińskiego, stawił Nowogrodzianom smutny przykład Konstantynopola. Wszystko było daremne: burzyciele albo naiemnicy Boreckich wołali na wiecu: Nowogród panem naszym a król opiekunem. Wtenczas Jan z boleścią uwiadomił Radę (dumę) państwa o zdradzie Nowogrodzianów, posłał do nich *gramotę składną* woynę wypowiadaiąc, wkrótce urządził woysko połączone z xiążęciem twerskim, Pskowianami, Ustiużanami, Wiatczanami, z tatarską iazdą i wielą innych xiążąt i woiewodów. Okropne zaczęło się zniszczenie, dym, płomień, krwi potoki, ięk i narzekania od wschodu i zachodu szły ku brzegom Ilmenu. Niebo samo sprzyiaiąc Janowi, wysuszyło wszystkie bagna w okolicach Nowogrodu, dotąd nie przebyte. Nad rzeką Szełoną krwawą stoczono bitwę: hufce wielkiego xiążęcia (w liczbie 5,000) zwyciężyły Nowogrodzianów (od 30 do 40,000), na placu trupem położyli 12,000, w niewolą wzięli 1,700 ludzi. Wielki xiążę, okazawszy przykład srogości nad Dymitrem Boreckim, synem Marty i innymi stronnikami Litwy, którym głowy uciąć kazał, posłał do Nowogrodu

przywiley bezpieczeństwa (gramota opasna) w celu układów. Wkrótce odniesione nowe zwycięstwo w Zawołoczu, gdzie Ustiużanie i Wiatczanie (w liczbie 4,000) przemogli Dźwińskich i Pieczerskich mieszkańców (około 12,000). Pomimo te klęski Nowogrodzianie wyglądali pomocy od Kazimirza i wszelkich sposobów używali do obrony. Nadewszystko Marta usiłowała działać na umysły i serca, pobudzaiąc przeciw wielkiemu xiążęciu, chociaż naród żądał iuż chleba i pokoiu. Tymczasem Jan zamyślał ostatni zadadź cios Nowogrodowi; Teofil, wielu posadników, Tysiącznicy i obywatele celnieysi (ludi żytyie) przy wstawieniu się braci i woiewodow Jana, którzy czołem bili za lud występny, przebłagali monarchę: wyrzekł słowo wspaniałego przebaczenia. Nowogrodzianie przyrzekli mu zapłacić 15,000 rubli (około 80 pudów srebra), wrócić zabraną ziemię, dawać czarną daninę a metropolicie opłatę sądową, nie mieć związków z królem polskim i Litwą: słowem, we wszystkiém bydź posłusznemi wielkiemu xiążęciu. Marta Borecka zostawiona w pokoiu, iakby przez pogardę słabości niewieściey. Przy końcu tego i na początku następuiącego roku ukazywały się komety; trwożył się lud zabobonny: Jan zaś spokoynie o nowém podbiciu zamyślał. W Permie, należącym do Nowogrodu, pokrzywdzono mieszkańców Moskwy. Wysłane woysko Jana opanowało Iskor, Uros, Czerdyń i inne miasteczka, założyło twierdzę, podbiło całą Permiią, przez co Rossya uzyskała z czasem niemałe korzyści handlowe. — Dotąd Jan nie zaczynał kłótni z głównym nieprzyiacielem, Achmatem, carem

1472. Komety.

Podbicie Permii.

Nayście Achmata.

wielkiey czyli złotey ordy, lecz pobudził Achmata inny naturalny nieprzyiaciel Mo-
Kazimirz. skwy Kazimirz Jagiellończyk król polski, W. X. litewski. Zawarli między sobą ściśle przymierze, w celu spólnego woiowania Rossyi; Achmat ze znaczną siłą wtargnął do kraiu. Już się trwożyła Moskwa, posiadaiąc 180,000 woyska i powszechne zaufanie w mądrości i szczęściu monarchy. Jednak po kilku lekkich potyczkach, Tatarowie przeląknieni pierzchnęli, co przypisuią chorobie zaraźliwey, między nimi rozszerzoney. Kazimirz nie dał im wsparcia, zaymowały go bowiem spory z Węgrami, i sprawy czeskie.

Małżeństwo Jana z Zofią; iakie ztąd skutki.— Rok ten pamiętny iest w dzieiach rossyyskich: Jan zawarł powtórny związek małżeński z Zofią, córką Tomasza, brata ostatniego cesarza greckiego Konstantego Paleologa. Papież, iako opiekun Zofii, spodziewał się, że Rossya przyymie ustawy soboru florenckiego; lecz nie ziściły się iego nadzieie. Pomyślne skutki dla Rossyi wyniknęły z małżeństwa Jana. Dokładnieyszą powzięto o niey wiadomość w Europie; Grecy obeznali Rossyan ze sztukami
1473 pięknemi i ięzykami, a osobliwie łacińskim, biblioteki kościelne opatrzyli xięgami, a Dwór przybrał wspaniałe obrzędy byzantyń-
Nowy herb Rossyi. skie. Nadto Jan przyiął herb grecki, orła dwugłowego, i połączył go na pieczęci swoiey z herbem moskiewskim, to iest z iedney strony wyrażony iest orzeł, a z drugiey ieździec depcący smoka, z napisem: wielki xiążę z Bożey łaski pan wszystkiey Rusi. W tymże czasie Jan troskliwy o zaprowadzenie kunsztów do Rossyi, wyprawił do Wenecyi posła, nie tyle w zamiarze politycznym działania przeciwko Mahometowi II.

zdobywcy Carogrodu, iak raczey dla wyszukania we Włoszech umieiętnego architekta. Przybył zatém do Rossyi Arystoteles z Bononii, pod warunkiem, aby mu płacono na miesiąc 10. rubli (około 2 funtów srebra). Podźwignął niedawno zawalony soborny kościół Wniebowzięcia (1479), będący po dziś dzień pamiętnikiem budownictwa grecko-włoskiego w XV. wieku. Podobała się Janowi umieiętność Arystotelesa, wezwał przeto licznych sztukmistrzów ze Włoch; wystawił nowy kościół Zwiastowania, ogromną salę dla uroczystych zgromadzeń, nazwaną wielokątną (granowitaia), zamek, wały i wieże Kremlinu, sobór archangielski, wiele innych kościołów i budów. Sprowadzał także ze Włoch ludwisarzów i myncarzów. Paweł Debosis Friazin (1488) odlał ogromną armatę królem nazwaną, którą dotąd pokazuią za osobliwość. Piotr z Medyolanu zaymował się robotą broni ognistey. Myncarze włoscy bili kształtną monetę rossyyską, i wyrzynali na niey swoie nazwisko, témże słynął Arystoteles, nadto odlewał działa i dzwony. Wielki xiążę starannie przeymował wszystko pożyteczne od Europeyczyków, tylko zwyczaiów rossyyskich gorliwie się trzymał.— Spokoyność wewnętrzna zwracała uwagę Jana na zachód i na południe. Uważaiąc interes Pskowa i Nowogrodu za spólny z Moskwą, wysłał liczne woysko, przeciw wiarołomnemu zakonowi, usiłuiącemu opanować część ziemi pskowskiey i iednym postrachem przymusił mistrza do zawarcia pokoiu na lat 25, a biskupa dorpackiego na lat 30. — Nieprzyiacielskie kroki względem Litwy, ugodą iak się zdaie zakończone zostały. — W tymże czasie zawarł Jan przymierze

Arystoteles architekt.

Paweł Debosis i Piotr.

Sprawy z Inflantami.

z Litwą.

i Krymem. z Mengli-Gireiem, hanem krymskim, następcą Azi-Gireia; przyiaźń między nimi, wielce dla Rossyi pożyteczna, trwała aż do śmierci
1474-1475. obu monarchów. W następuiącym roku wszystko się w Tauryce odmieniło. Mengli-Girey od brata swego Aidara wygnany, musiał szukać schronienia w Kaffie u Genueńczyków. Z drugiey strony na morzu Czarném ukazała się flota turecka, zdobyła Kaffę i opanowała Krym cały: Mengli-Girey w liczbie ieńców do Konstantynopola zaprowa-
1476. dzony. A lubo mu sułtan, iako prawemu władcy, Krym powrócił, iednak powtórnie od Achmata cara złotey ordy został stąd wygnany; Tauryka oddana carewiczowi Dzianibekowi, który przedtém starał się o słu-
1477. żbę w Rossyi. Jan pragnął zawrzeć przymierze z Dzianibekiem, i spodziewaiąc się bliskiego upadku ordy, domowemi rozruchami miotaney, unikał woyny z Achmatem, łudził go obietnicami, podobno płacił mu nawet pewną daninę, niezważaiąc na usiłowania chytrey i dumney żony swoiey Zofii, pobudzaiącey go do zrzucenia iarzma tatarskiego. Achmat hardo przypominał Janowi dawne xiążąt rossyyskich obowiązki, i rozkazywał mu stawić się przed sobą w ordzie: Jan niemyśląc o wykonaniu rozkazów hana, wysłał do ułusów Tymoteusza Bestużewa
i Persyą. z darami zapewne. Rossya miała także stosunki z Persyą, gdzie panował sławny Uzun-Hassan; razem z rossyyskim posłem perski
Ostatecznez ordy przyiechał. — Nadszedł nakoniec
podbicie czas zupełnego podbicia Nowogrodu. Skargi
Nowogrodu. uciśnionych, nieszczęśliwych obywateli Nowogrodzkich na samowolnych i chciwych rządców, doszły tronu Jana. Dla powściągnienia ciemiężycieli, ieszcze w roku

Sprawy z wielką ordą.

1475. wielki xiążę znaydował się w Nowogrodzie: głównych winowayców w kaydanach do Moskwy odesłał, innych na karę pieniężną skazał, a wspaniale podeymowany i hoynie od znakomitszych mieszkańców obdarzony suknem, pieniędzmi (podwóyne czerwone złote angielskie i francuzkie, nobiles, od wyrażenia na nich okrętu i róży, zwane korabelnikami), płastwem, sobolami, winem, miodem, nadto ieszcze w imieniu Nowogrodu 1,000. rubli otrzymał, i w następuiącym roku do Moskwy powrócił. Niedługo trwała uległość Nowogrodzianów. Mianuiąc Jana panem swoim nie chcieli go uznawać monarchą, władcą zupełnym, na głos stronników Marty bunt podnieśli, przyiaciół albo sług xiążęcia moskiewskiego pozabiiali, i znowu chcieli poddadź się Litwie. Sprawiedliwym gniewem przeięty Jan, z liczném woyskiem zgromadzoném ze wszystkich podległych mu xięstw, oraz z Tweru i Pskowa, szedł do Nowogrodu. Po bezskutecznych układach, któremi Nowogrodzianie starali się część dawnych swobód swoich zachować, Jan woyskiem miasto otoczył i bez krwi rozlewu Wielki Nowogród opanował. Sławną Martę Borecką, iey wnuka i kilka innych osób pod strażą do Moskwy przywieźć rozkazał, a ich maiątek na skarb wzięto. Potém sam wielki xiążę do Moskwy powrócił, ogromnemi bogactwy na Nowogrodzie zdobytemi obciążony, na 300. wozach wieziono łupy wartości 14,000,000. florenów (iak powiada Długosz historyk polski). Tamże sprowadzono sławny dzwon wiecowy. Tak upadł Nowogród przed potęgą Jana. Od sześciu przeszło wieków, słynęło to miasto w Rossyi i 1478.

Europie rządem republikańskim, trzymało się zasad demokracyi: wiece czyli zgromadzenie narodu stanowiło prawa, nakazywało ich wykonanie, wybierało i zmieniało naczelników, xiążąt, rozstrzygało wszystkie sprawy ważnieysze, w imieniu Nowogrodu, którego panem nazywano. Tak poniżoną została duma narodowa zamożnego i pysznego miasta, z którey wzięło początek znane przysłowie: kto przeciw Bogu i wielkiemu Nowo-
1479. grodowi. W następuiącym roku Teofil arcybiskup, o taiemne związki z Litwą posądzany, w monastérze Czudowskim zamknięty życia dokonał. Dla zupełnego wytępienia ducha wolności, uwięziono wielu znakomitych obywateli, celnieysze familie kupieckie, więcey 8,000. boiarów i innych znacznieyszych mieszkańców przeniesiono do Moskwy, Włodzimirza i innych miast; na ich mieysce posłani do Nowogrodu mieszkańcy Moskwy, słudzy xiążęcia i przybylcy, a ich familie dotąd ieszcze tam się znayduią. Nowogród uśmierzony na wieki. Psków tylko przez czas pewny zachowywał dawny kształt rządu republikańskiego, wiece i urzędników z narodu, albowiem nie zaprzeczał władzy monarszey.

Zrzucenie iarzma tatarskiego. — Podbicie Nowogrodu, ważna epocha w panowaniu Jana, była poprzedniczką ważnieyszey ieszcze, toiest przywrócenia niepodległości kraiowey. Mengli-Girey wygnał z Tauryki Dzianibeka, z Janem zawarł przymierze pod warunkami: razem woynę prowadzić i stanowić pokóy, czuwać nad wszelkiemi poruszeniami Achmata i Litwy, w każdém zdarzeniu Moskwa i Krym, za iedno państwo maią bydź uważane. Zaufany w takiey przyiaźni, postanowił Jan zrzucić iarzmo tatarskie. Według opowiadania nie-

których latopisów, zdeptał nogami basmę (posąg wyrażaiący cara tatarskiego, któremu cześć oddawać był powinien) i posłów od Achmata po haracz przysłanych zamordował; wściekłość ogarnęła hana na ten postępek. Inni powiadaią, że Kazimirz niechętnie patrząc na wzrastaiącą potęgę Rossyi, pobudził Achmata do napadu na Rossyą, obiecuiąc ze swoiey strony toż samo uczynić. Według umowy, Tatarowie mieli iśdź do brzegów Oki, a Litwini do Ugry, i w iednymże czasie do Rossyi wtargnąć. Achmat z całą ordą w roku 1480. ruszył ku granicom moskiewskim i czekał wiadomości od Kazimirza. W tymże czasie wierny Jana sprzymierzeniec, Mengli-Girey naiechał Podole litewskie, a tém zapobiegł połączeniu się króla z hanem. Wielki xiążę wiedząc, że Achmat kobiet, dzieci i starców tylko w ułusach swoich zostawił, posłał tam niewielki oddział woyska rzeką Wołgą, chciał tém pokonać bezbronną ordę, albo przynaymniey zastraszyć hana. Tymczasem w Moskwie zgromadziły się tłumy ludu zbroynego, a gdy Achmat zbliżył się ku Donowi, Jan wyszłapił w pole. Woysko rossyyskie stało iuż nad Oką w gotowości do boiu; Achmat zaś dla połączenia się z woyskiem królewskiém od Donu przeszedł ku Ugrze. Rossya z nadzieią i boiaźnią skutków oczekiwała. Przez dni kilka nieprzyiaciele rzucali nawzaiem strzały przez rzekę, Rossyanie działali także strzelbami. Achmat uwiadomiony o zniszczeniu swoiey ordy przez Rossyan, nagle opuścił Rossyą. Na pamiątkę tak radosnego zdarzenia, Wassyan cnotliwy metropolita, postanowił uroczystość Matki bozkiey i processyą na dzień 23 czerwca. — 1480.

Han z bogatemi łupami z Litwy powracał.
Iwak. Chciał mu je wydrzeć Iwak, xiążę szybańskich czyli tiumeńskich ułusów, wywodzący ród swóy od Czyngisa, napadł więc blisko Azowa w nocy z murzami nogayskimi i
Smierć Achmata. 16,000 kozaków na Achmata, śpiącego zamordował, ordę, bogactwa, wielką liczbę ieńców litewskich i bydła zabrał, powrócił do Tiumeniu i przysłał do Jana z uwiadomieniem, że wróg Rossyi iuż nie żyie. Lubo ieszcze wielka orda niezupełnie upadła, atoli Rossya nie ulegała synom Achmata, znakomita stolica Batego w gruzy się zamieniła. Tak zakończyła się niewola, blisko półtrzecia wieku ciężąca nad Rossyą.
Woyna z zakonem inflanckim. — Potém Jan zadał cios rycerzom inflanckim: zatrzymywaniem kupców pskowskich w Rydze i Dorpacie, oraz nieprzyiacielskiém postępowaniem w ziemi pskowskiey dali powód do woyny. Pskowianie sami
1481. przymusili ich do ucieczki, oblegali Dorpat i z wielkiemi łupami powrócili, wywarłszy sroższe od tatarskich nad mieszkańcami okrucieństwa; nawet gdy Niemcy we 100,000 woyska oblegli Psków, Rossyanie nie wahali się natrzeć na nich, wparli do rzeki i rozproszyli, nadto wielki xiażę wyprawił 20,000 woyska, które przez cały miesiąc niszczyło Inflanty. Tysiące ieńców i ładowne
1482. zdobyczą tabory pędzono do Rossyi. Nareszcie w r. 1483. zawarto w Narwie pokóy
1488. z Niemcami na lat 20. — W celu osłabienia Litwy, zapobiegł Jan układanemu ze szkodą Rossyi związkowi Kazimirza z Mengli-Gire-
Spustoszenie Kiiowa: Mengli-Girey. iem: dopuścił ostatniemu spustoszyć Kiiów i spalić klasztor pieczerski, należące do Litwy. A gdy synowie Achmata Taurykę naiechali, Jan wyprawił woysko na ich u-

łusy i powrócił Mengli-Gireiowi wielu ieńców krymskich. — W roku 1482 Maciey Korwin król węgierski, syn sławnego Huniada, nieprzychylny Kazimirzowi, starał się o przyiaźń Jana i obay ułożyli się z sobą napaśdź razem na Polskę, gdy okoliczności będą potemu. Wielki xiążę dbaiąc o cywilizacyą swoiego państwa, przy tém zdarzeniu prosił Macieia o przysłanie rozmaitych rzemieślników i kunsztmistrzów, iakoto: puszkarzów, umieiących lać działa i z nich strzelać, inżenierów, złotników, budowniczych i górników. W tymże roku Jan życząc mieć związek ze znakomitym woiewodą i hospodarem multańskim Stefanem IV. czyli wielkim, zwycięzcą Turków, ożenił starszego syna swego Jana z Heleną córką woiewody. Zabezpieczaiąc państwo swoie polityką zewnętrzną, powiększył ie wielki xiążę nowym tryumfem iednowładztwa. Po podbiciu Nowogrodu opanował ziemię Dźwińską, zawoiował odległą Perm, xięstwo twerskie, wygnawszy tamecznego xiążęcia Michała Borysowicza szwagra swoiego do Litwy, do moskiewskiego przyłączył (1485), w ogólności wyzuwaiąc xiążąt udzielnych z dziedziczney posiadłości, wytępiał ostatki nieszczęsnego systematu podziałów. — Po śmierci cara Ibrahima państwo kazańskie stało się teatrem niezgód i buntu urzędników. Jan stawaiąc w obronie młodszego iego syna Mahmet-Amina przeciw starszemu Alegamowi, nieprzychylnemu Rossyi, wyprawił tam woysko i w roku 1487. miasto Kazań zdobyte, sam Alegam w niewolą wzięty. Jan przestał na tytule pana Bulgaryi, Mahmet-Amina iako hołdownika Rossyi na tron wyniósł, a Alegama wysłał

Maciey król węgierski.

Stefan hospodar multański.

Zawoiowanie xięstwa twerskiego.

Zdobycie Kazania.

do Wołogdy. Potém, podbił pod swoię wła-
i Wiatki. dzę Wiatkę, gdy tameczni mieszkańcy na-
miestnika iego wygnali. Miasto Chłynów od
60,000 woyska opasane zostało, musieli przeto
Wiatczanie obiecać wielkiemu xiążęciu po-
słuszeństwo, płacenie daniny i pełnienie
służby, a ten nadał im nową ustawę cywilną,
do zasad samowładztwa stosowną. Wraz
z Wiatką podbita ziemia Arska (gdzie dziś
miasto Arks) prowincya dawney Bulgaryi,
udzielnych maiąca xiążąt, i ci wykonali przy-
1490. sięgę na poddaństwo Janowi. — Jan troskli-
wy o bezpieczeństwo kościoła, zwołał w na-
Sobor na heretyków żydowskich. stępuiącym roku sobor na heretyków ży-
dowskich; naczelnik ich żyd, imieniem Za-
charyasz, astrolog i czarnoxiężnik w tamtym
czasie, uwiódł w Nowogrodzie dwóch ka-
płanów dowodzeniem, że iedynie prawo Moy-
żeszowe iest boskiém; że historya o Zbawi-
cielu zmyślona; że Chrystus ieszcze się nie
urodził; że nie należy kłaniać się obrazom
i t. d. Wykład takowy skaził nie tylko pro-
staków i znakomitych ludzi świeckich, ale
nawet wyższe duchowieństwo. Sobor dzia-
łaiąc w tém ważném dla wiary zdarzeniu, we-
dług chwalebnego umiarkowania monarchy,
wyklął herezyą a nierozsądnych heretyków
1491—1493 skazał na wygnanie. — W następnych latach
Poselstwa od różnych mocarstw. zewnętrzne polityczne stosunki Rossyi pod-
niosły godność monarchy, i wskrzesiły dawne
iey znaczenie. Nie ieden raz przybywali po-
słowie Fryderyka III. cesarza rzymskiego i
syna iego Maxymiliana króla rzymskiego,
tytułuiąc Jana carem, a w pismach dyplo-
matycznych Kayser, Imperator. Poseł ros-
syyski wywiódł z Niemiec górników, a ci
nad rzeką Cylmą (w okolicach Pieczery) zna-
leźli rudę srebrną i miedzianą; odtąd sami

Rossyanie zaczęli dobywać kruszec, oczyszczać i bić monetę ze srebra, a nawet złota kraiowego. Na pierwszey złotey monecie, talarem wtedy zwaney, było wyobrażenie św. Mikołaia w odzieży biskupiey; na pieniądzach srebrnych zazwyczay wyrażany iezdziec z mieczem. — Drugie poselstwo przybyło od Jana króla duńskiego, ten, ażeby stać się groźnieyszym dla Szwedów, zawarł związek braterstwa i przyiaźni z Rossyą. — Dwa inne poselstwa z Azyi przybyły. Jedno od władcy Chorazanu (Czagataiu), staraiącego się o związek i przyiaźń z Janem, za pośrednictwem posła walecznego (bohatera) Urusa; drugie od Alexandra, xiążęcia Iweryi (Georgii, Gruzyi), proszącego opieki i względów, ten w piśmie swoiém mianuiąc się pokornie chłopem Jana, zowie go wielkim carem, światłem nieba lazurowego, gwiazdą pogrążonych w ciemności, nadzieią chrześciian, podporą nieszczęśliwych, prawem, rzetelną władzą wszystkich monarchów, spokoynością ziemi i żarliwym wybranym św. Mikołaia. — Zaięty stosunkami z Europą i Azyą nie omieszkał zwrócić uwagi na potężne państwo Ottomańskie. Z powodu wyrządzoney krzywdy kupcom rossyyskim w Azowie i Kaffie miał stosunki z Baiazetem II. sułtanem tureckim i przyiaźń mu swoię ofiarował. — Ścisłe przymierze wielkiego xiążęcia z hanem Tauryckim, częstemi poselstwami i podarunkami z obu stron, większey mocy nabierało. Główną przyczyną takiego związku były: Złota horda, przenoszący się z mieysca na mieysce cień państwa Batego i Litwa. Ażeby bardziey ieszcze ostatniey szkodzić, Mengli-Girey wystawił na zwaliskach iakiegoś grodu twierdzę Oczaków (koszta wynosiły 150,000

Stosunki z Turcyą.

Sprawy litewskie. Alexander. 1494–1496.

ałtynów). — Odmiana zaszła w Litwie sprawiła odmianę w ostrożnym Janie. Kazimierz umarł, Alexander (syn Kazimierza) został wielkim xiążęciem litewskim. Jan pobudzając Mengli-Gireia i Stefana hospodara multańskiego do naiechania Litwy, zaczął iuż kroki nieprzyiacielskie: lecz Alexander szukał pokoiu i związków pokrewieństwa z potężnym Jarem. Tym czasem odkryto zamysł na odięcie życia wielkiemu xiążęciu, miał to uskutecznić xiążę Łukomski z polecenia ieszcze Kazimirza, przekonany, w klatce spalony został. To zdarzenie nie mogło zachęcić Jana do zawarcia pokoiu, ciągle podżegał Mengli-Gireia na Litwę, i z ochotą chciał weyśdź w związek z Konradem xiążęciem Mazowieckim, nieprzyiacielem synów Kazimierza. Wreszcie gdy Alexander uznał Jana panem wszystkiey Rossyi, oprócz Kiiowa, ten zawarł z nim pokóy i córkę swoię Helenę wydał za niego. Jednakże związek małżeństwa nie ziścił nadziei oboyga mocarstw: pokrewieństwo nie zapewniło trwałego pokoiu. Zdaie się, że Alexander żałował miast odstąpionych Rossyi, i niechętnie spoglądał na żonę wyznania greckiego; Jan dostrzegłszy w odbywaniu układów upor, niesprawiedliwość i niegrzeczność zięcia, odwlekał poiednanie go z przyiacioły swoimi Mengli-Gireiem i Stefanem, od których w przypadku woyny dzielną pomoc otrzymać spodziewał się. Uważaiąc Litwę za główny cel polityki swoiey, z równą czynnością zaymował się wielki xiążę innemi sprawami ważnémi, dla powagi i bezpieczeństwa Rossyi.

Sprawy inflanckie.

W roku 1492 naprzeciw Narwy założył twierdzę kamienną Jwangorod, a tém pobudził Niemców inflanckich do przedłużenia pokoiu z Rossyą w r. 1493.

na lat 10. Ale bądź spalenie w Rewlu Rossyanina o zbrodnią przekonanego, bądź to, że mieszkańcy Rewla krzywdzili i grabili na morzu kupców nowogrodzkich, Rossyan w kotłach warzyli i nieznośne przykrości wyrządzali posłom moskiewskim iadącym do Włoch i Niemiec, tak dalece rozgniewały Jana, iż domagał się u rządu Inflanckiego (1495) o wydanie magistratu rewelskiego, a gdy mu odmówiono, rozkazał schwytać kupców hanzeatyckich w Nowogrodzie, zapieczętować ich składy, kramy i kościół, zabrać wszystkie towary (wartości milion guldenów) a samych okutych w kaydany, w ciasném osadzić więzieniu. Tą nagłą smutną okolicznością, zerwany został handel hanzeatycki z Nowogrodem, tak dla tego miasta, iak dla całey Rossyi korzystny; uciśniona iarzmem Mogołów przez tę iednę drogę kommunikowała się Rossya z cywilizowaną Europą. Handel przeniósł się z Nowogrodu do Rygi, Dorpatu i Rewla, a potém do Narwy, gdzie Rossyanie płody swoie zamieniali na cudzoziemskie. Powiadaią niektórzy dzieiopisowie, że wielki xiążę chcąc przypodobać się królowi duńskiemu, nieprzyiacielowi hanzy, tak wielki błąd popełnił; że umówili się spólnie woiować Szwecyą, i że król odstępował Janowi znaczną część Finlandyi, domagaiąc się zniszczenia kantoru hanzeatyckiego w Nowogrodzie. Dway monarchowie zawarli między sobą ścisłe przymierze; Rossyanie oblegli Wyborg, a nie mogąc zdobydź, spustoszeniem licznych włości zemstę nasycili. Dla urządzenia działań woiennych na mieyscu, Jan iezdził sam do Nowogrodu i wysłał woiewodów do ziemi Hamskiey (Jam czyli Finlandya); ci rozproszywszy 7,000. Szwedów, powrócili ze zdo-

Przymierze z Danią.

1496.

byczą i ieńcami. Drugie woysko, w prowincyach dzisieyszey gubernii archangielskiey zebrane, wysłane nad Kaianię czyli nad dziesięć rzek, nie tylko spustoszyło kray cały od Karelii do Laponii, lecz nawet przyłączyło do Rossyi brzegi Limengi. Swant-Stur wódz szwedzki, ze Sztokolmu rzeką Narową przypłynąwszy, zdobył Iwan-grod, część twierdzy zburzył i 300 ieńców wyprowadził. Woyna zakończyła się, gdy król duński, przyiaciel Jana, za zgodą senatu i duchowieństwa szwedzkiego, królem Szwecyi został. Powodem tey woyny ze strony Rossyi, był iak się zdaie upor Stena, rządzącego Szwecyą, który chciał układać się o pokóy z samym wielkim xiążęciem, nie zaś z namiestnikiem nowogrodzkim. — Mieszkańcy Kazania, przez Mahmed-Amina uciskani, poddali się Mamukowi władcy szybańskiemu; postrzegłszy, że ten obdzierać ich tylko umie, wygnali go a u wielkiego xiążęcia prosili o drugiego syna Ibrahima, Abdyl-Letifa; Mahmed Amin otrzymał od Jana Koszyrę, Serpuchow i Chotuń na nieszczęście mieszkańców. W tymże czasie Jan za pośrzednictwem Mengli-Gireia wyprawił pierwsze poselstwo do Konstantynopola w celu wyiednania dla kupców rossyyskich wolności i bezpieczeństwa w prowadzeniu handlu, i otrzymał pismo przyiacielskie z wielkim ukłonem od Baiazeta II. — Tym czasem Moskwę zaymowały bolesne dla Jana wypadki. Smierć starszego syna Jana zrodziła wątpliwość, kto będzie następcą tronu, czy wnuk Dymitr, czy syn Bazyli Janowicz? Wahał się monarcha; boiarowie w zdaniach się różnili: iedni sprzyiali Helenie i młodemu iey synowi Dymitrowi; drudzy Zofii i iey synowi Bazylemu. Wtém odkryto spisek na

Sprawy kazańskie 1497.

Poselstwo do Konstantynopola.

1498. Wypadki w Moskwie.

odięcie życia Dymitrowi, Jan po ukaraniu winowayców, przydał straż Bazylemu, widzieć nie chciał żony swoiey na którą padło podeyrzenie, Dymitra następcą swoim mianował i uroczyście włożył mu wieniec Monomacha. Poznawszy działanie przyiaciół Heleny, mniemaiąc się bydź oszukanym, przywrócił czułość swoię dla żony i dla syna, i okazał okropny przykład srogości nad głównieyszemi uczestnikami tey intrygi. Nazwał Bazylego panem, wielkim xiążęciem Nowogrodu i Pskowa; nie odważył się iednak odiąć starszeństwa wnukowi. Pomimo smutne wypadki, monarcha czynnie zaymował się sprawami państwa. Przyiął łaskawie poselstwo od Mahmuta niepodległego sułtana szamachiyskiego; wyprawił posłów do Wenecyi i Konstantynopola; podbił Syberyą północno-zachodnią, co niegdyś Nowogrodowi daninę płaciła, a odtąd monarchowie rossyyscy przybrali tytuł xiążąt Iugorskich. Jan wysłał także woysko do Kazania na obronę cara przeciw carewiczowi szybańskiemu i murzom nogayskim. Naywięcey zaś utrudzały wielkiego xiążęcia sprawy litewskie. Wzaiemne nieporozumienia między teściem a zięciem sprowadziły nakoniec iawną nieprzyiaźń i woynę, którey skutki dla oboyga państw były nieobojętne. Główną woyny przyczyną było prześladowanie kościoła wschodniego w Litwie. Alexander pragnąc podobać się papieżowi i zasłużyć na imie świętego w kościele rzymskim, usiłował przymusić żonę swoię i wyznawców kościoła greckiego do przeyścia na łacińskie. Z tego powodu wielu z nich przeniosło się do Rossyi. Xiążęta nawet z kraiami swoiemi poddawać się zaczęli xiążęciu moskiewskiemu. Wtedy Jan przedsię-

Dymitr.

1499. Bazyli.

Poselstwa.

Podbicie ziemi Iugorskiey 1500.

Zerwanie przyiaźni z Litwą.

wziął stanąć przeciw zięciowi w obronie wiary. Jedno woysko pod dowodztwem Mahmed-Amina, zaięło bez oporu całą prawie Rossyą Litewską od dzisieyszey kałuzkiey i tulskiey, do kiiowskiey gubernii, a drugie pod dowodztwem Jerzego Zachariewicza boiarzyna (prapradziada cara Michała Teodorowicza), wtargnęło do ziemi smoleńskiey i zdobyło Drohobuż. Na brzegach rzeki Wiedroszy spotkali Rossyan Litwini pod dowodztwem sławnego hetmana Konstantego xiążęcia Ostrogskiego, iednego z potomków Romana halickiego. Stoczono krwawą bitwę: z obu stron więcey ośmiudziesiąt tysięcy walczyło: skryta zasadzka ze strony Rossyan, nagłém napadnięciem przemogła nieprzyiaciela. Ośm tysięcy Litwinów na placu bitwy poległo, mnóstwo utonęło w rzece. Konstanty xiążę Ostrogski, wielu xiążąt, panów i urzędników wzięto w niewolą; cały oboz i zapasy broni dostały się Rossyanom, nigdy ieszcze podobnego zwycięstwa nad Litwą nie odnieśli. W tymże czasie połączone półki nowogrodzkie, pskowskie i wielkołuckie poraziły nieprzyiaciela blisko Łowati i zdobyły Toropec. Podbicie Smoleńska odłożył Jan do dalszego czasu. Mengli-Girey, gorliwy Rossyi sprzymierzeniec, gromił Litwę, wiele miast litewskich i Gallicyi polskiey spalił i mnóstwo ieńców stąd wywiódł. Na domiar nieszczęść zięcia, usiłował wielki xiążę pobudzić przeciw niemu Stefana hospodara multańskiego. Tak niepomyślnemi okolicznościami przyciśniony Alexander, starał się obwarować miasta, zapobiedz związkowi Stefana z Rossyą, ofiarował swą przyiaźń Mengli-Gireiowi, hana złotey ordy podżegał do napadu na Taurykę, zaciągał woysko w Polsce, Czechach,

Bitwa nad Wiedroszą.

1501.

Węgrzech i Niemczech, i ściśle zawarł przymierze z Walterem fon Plettenberg, mistrzem zakonu inflanckiego, obdarzonym niepospolitemi przymiotami. W tymże czasie Alexander (po śmierci brata swego Jana Alberta) królem polskim został, mógł zatém rozrządzać siłami obojga państw. Podczas tych iego przygotowań i rozpoczętych układów o pokóy, Rossyanie blisko Mścisławia nowe odnieśli zwycięstwo, około 7,000. nieprzyiaciół trupem położyli, mnóstwo ieńców, chorągwi zabrali i powrócili do Moskwy. Z drugiey strony Plettenberg nieprzyiacielskie kroki rozpoczął. Ograbił i do więzienia zamknął kupców rossyyskich w Dorpacie, z woyskiem wkroczył do ziemi Pskowskiey, a o dziesięć wiorst od Izborska, 40,000. Rossyan przed nim pierzchnęło, strwożonych działaniem ognistey broni niemieckiey. Nazaiutrz mieszkańcy Izborska mężnie odparli Niemców. Mistrz nielitościwie pustoszył wsi na brzegach rzeki Wielkiey, spalił Ostrow, a Litwini zbliżali się do Opoczki, ażeby po zdobyciu tey twierdzy, razem z Niemcami Psków oblegać Na szczęście Rossyan, ciężka choroba w woysku Plettenberga szerzyć się zaczęła: Niemcy spieszyli do domu, Litwini podobnież cofali się. Jan przez zemstę, nieważaiąc na pożną iesień, wysłał woysko do Inflant, które spustoszyło liczne mieysca, wymordowało lub wzięło w niewolą około 40,000 ludzi, podczas ciemney nocy poraziło rycerzy blisko Helmeta i zbliżyło się do Rewla, nieopisane szkody Niemcom wyrządziwszy; Niemcy odwetowali zniszczeniem przedmieścia Iwangrodu i okolic Krasnego. Szach-Achmet car wielkiey ordy, pomagaiąc Litwie, chciał ordę krymską poskromić. Jan

Nowe zwycięstwo.

Woyna z zakonem.

Bitwa nad Syrycią.

Spustoszenie Inflant.

1502.

Szach-Achmet.

wysłał posiłki-Mengli Gireiowi, lecz on sam ieden rozprawił się ze złotą ordą, skruszył te szczątki potęgi Batego i zagnał Szach-Achmeta w dalekie stepy nogayskie. Jan życząc nakłonić nieszczęśliwego wygnańca do poiednania się z hanem krymskim a zerwania przyiaźni z Litwą, obiecywał mu Astrachań. Ale od nieżyczliwego losu kierowany udał się Szach-Achmet z bracią do Carogrodu do sułtana Baiazeta, stąd uciekł do Litwy, gdzie zamiast pomocy od Alexandra, znalazł niewolą i w niey umarł. Wielki xiążę omal się nie poróżnił z Mengli-Gireiem: uwiadomiony bowiem o niesprawiedliwych postępkach Abdyl-Letifa, oddał go pod straż a Mehmet-Amina powtórnie do Kazania posłał; atoli przez wzgląd na prośby przyiaciela swego Mengli-Gireia, dał Abdul-Letifowi przyzwoite w Rossyi utrzymanie. Wierny Jana sprzymierzeniec, wysłał 90,000. woyska na Litwę, które aż do Krakowa rozpuściło swe zagony. Stefan hospodar multański zabrał niektóre miasta nad Dniestrem, a tém osłabił potęgę Polski, nie w celu iednak pomagania Janowi, miał bowiem do niego urazę. Helena córka Stefana i syn iey Dymitr nagle ulegli gniewowi monarchy, przydał im straż, zabronił wnukowi mianować się wielkim xiążęciem a syna, Bazylego, następcą tronu wszystkiey Rossyi ogłosił. Stefan obrażony, powziął nienawiść ku Janowi i aż do śmierci swoiey (w roku 1504) z nim się nie poiednał. Syn iego Bogdan i panowie, wypełniaiąc ostateczną wolą Stefana, poddali się sułtanowi tureckiemu. Wielki xiążę nie tracąc czasu bezczynnie, liczne woysko wyprawił do Litwy. Celem wyprawy było miasto Smoleńsk; nie osiągnęli go iednak Ros-.

Spustoszenie Litwy.

Bazyli następca tronu: zerwanie związków ze Stefanem.

Oblężenie Smoleńska.

syanie, dwakroć tylko okropnie kray pustoszyli. Plettenberg sprzymierzeniec Alexandra, znowu stanął pod Izborskiem z 15,000. woyska, i działami zburzywszy wały, śpieszył Psków oblegać. Woiewodowie Jana spotkali się z nim na brzegach ieziora Smolina. Rossyan miało się znaydować 90,000. Bitwa była za-Bitwa bli-
cięta. Piechota niemiecka zasłużyła w tym sko Pskodniu na imie żelazney. Plettenberg przy placu utrzymał się, lecz po dwóch dniach cofnął się ku granicom, oraz postanowił uroczyście obchodzić co rok dzień 13. września, pamiątkę pskowskiey bitwy, którą chlubił się zakon przez czas długi. Król polski, pomimo gorliwą pomoc Plettenberga, nie miał nadziei pokonania Rossyi. Alexander VI. pa-Papież żypież oświadczył się pośrzednikiem pokoiu, lecz czy pokoiu nie zachwiany, nie odstępuiący zawoiowanych kraiów Jan, zawarł tylko rozeym na lat 6. z zięciem swoim i z zakonem. Po śmierci Śmierć Zożony swoiey Zofii, Jan na zdrowiu osłabiony, testament uczynił. W nim ogłosił starszego syna swego Bazylego, panem wszystkiey Rossyi i młodszych iego braci; tym zabronił sądzić spraw o zabóystwo, bić monetę i korzystać z odkupów w kraiu. — Dla zapewnienia spokoyności kościoła, z całą surowością teraz zaiął się Jan odnowioną sprawą o herezyi żydowskiey. Widząc upor od-Kara herezszczepieńców, sądzono na śmierć i publicznie tyków. żywych w klatce palono; innym odrzynano ięzyk, innych zamykano do więzienia, lub rozsyłano po klasztorach. Alexander, o cho-Alexander. robie Jana uwiadomiony, przez nowe poselstwo ofiarował mu przyiaźń Litwy za odstąpienie kraiów od niey oderwanych; ale odebrał odpowiedź, że ieśli żąda stałego pokoiu, niech odstąpi Rossyi Smolcńska i Kiiowa.

Maxymilian. 1504—1505. Cesarz Maxymilian, znaiąc korzyści związku z Rossyą, przez urzędnika przysłanego oświadczył się z gotowością pomagania iey radą i czynami; Jan ze swoiey strony przyrzekł pomagać Austryi do opanowania Węgier. — W następuiącym roku niewdzięczny Mahmet Amin, za radą żony swoiey, nienawidzącey Rossyan iako sprawców zguby piérwszego iey męża Alegama, przedsięwziął odłączyć się od Rossyi. W dzień wielkiego iarmarku w Kazaniu (25. czerwca), dokąd Rossyanie przyieżdżali zamieniać kosztowne towary swoie z Azyatami, porwano posła rossyyskiego i kupców, wielu zamordowano, innych skazano na wygnanie, a wszystkich bez wyiątku zrabowano, całą izbę Mahmet-Amin srebrem rossyyskim napełnił. Potém ze 40,000. Kazańczyków i 20,000. Tatarów nogayskich, wtargnął do Rossyi, obległ Niżny Nowogrod i spalił wszystkie przedmieścia. Trzystu ieńców litewskich, z więzienia wypuszczonych, odwagą swoią twierdzę ocalili, a będąc biegłymi strzelcami, mnóstwo nieprzyiaciół pozabiiali, a w tey liczbie xiążęcia nogayskiego. Tatarzy nogayscy, widząc go zabitego, walczyć nie chcieli: zaszła kłótnia między nimi a kazańskimi, a stąd przyszło do bitwy. Wtedy car odstąpił od oblężenia i biegł do swoiego kraiu. Jeńców litewskich z wdzięcznością oswobodzono. — Wielki xiążę nie mógł ukarać Mahmet-Amina: wysłane przeciw niemu stotysięczne woysko nie szło za Murom i dozwoliło mu cofnąć się. — Tym czasem choroba Jana powiększyła się: idąc za przykładem wielkiego pradziada Dymitra Dońskiego, umarł monarchą, lecz nie zakonnikiem, dnia 27. października 1505. roku, przeżywszy lat 66.

Zdrada cara kazańskiego.

Smierć W. Xiążęcia. 1505.

i miesięcy 9. panował zaś lat 43. miesięcy 7. Jan III. należy do małey liczby monarchów, którym przeznaczyła opatrzność rozstrzygnienie losu narodów: iest bohatyrem nie tylko w rossyyskiey, ale i w powszechney historyi. Urządził woysko, pierwszy, iak się zdaie, dawać zaczął grunta czyli maiątki dzieciom boiarskim, obowiązanym podczas woyny stawić uzbroionych poddanych albo naiemników, konnych lub pieszych; przyymował w służbę ieńców litewskich i niemieckich, z tych ostatni mieszkali na osobném przedmieściu za rzeką Moskwą. Od iego czasów zaczynaią się *razriady* w urządzeniu woyska, które składało się z pięciu półków: wielkiego, przedniego, prawego, lewego i tylney straży czyli zapasnego. Każdy miał swego woiewodę; głównym był naczelnik półku wielkiego. Nie dozwalaiąc wodzom robienia różnicy w starszeństwie (miestniczestwo), mniey ieszcze cierpiał monarcha nieposłuszeństwo żołnierzy. Chołmski, Stryga, Szczenia byli celnieysi wodzowie tego czasu. Po zaprowadzeniu iednowładztwa i samowładztwa, xiążęta z pokolenia Ruryka i św. Włodzimirza, służyli Janowi równie iak inni poddani, oraz nabywali tytułu boiarów, dworskich, okolniczych. W roku 1495 i 1496 ustanowił urzędy państwa: podskarbiego, pościelniczego (łożniczy), iaselniczego i koniuszego. Nazwiska ich do osobney xięgi wpisywano dla wiadomości potomków. Między dziećmi boiarskiemi czyli młodszemi dworzanami znaydowali się synowie xiążąt i panów. — Jan przewodnicząc na soborach kościelnych, okazywał się głową duchowieństwa. — Miał upodobanie w wystawności i

Ustanowienia.

Zniesienie miestnictwa.

Urzędy.

Głowa duchowieństwa.

Całowanie ręki monarszey.

przepychu, ustanowił obrządek całowania ręki monarszey, na znak przychylney łaski: wszelkiemi sposobami zewnętrznemi pragnął wywyższać się przed ludźmi, ażeby mocniey działać na wyobraźnią: iedném słowem stał się iakoby bogiem ziemskim dla Rossyan, którzy odtąd zaczęli wszystkie inne narody zadziwiać nieograniczoną uległością woli monarszey. Nadano Janowi imie groźnego, ale w chwalebném znaczeniu, toiest groźnego dla nieprzyiaciół i zuchwalców nieposłusznych. Dzieiopisowie niemieccy i szwedzcy XVIgo wieku zgodnie przyznaią mu imie wielkiego; a poźnieysi upatruią wielkie podobieństwo między nim a Piotrem wielkim. W stosunkach z cudzoziemcami mianował się carem (od słowa perskiego, oznaczaiącego tron czyli władzę naywyższą), wyraz ten nie iest skróceniem łacińskiego Caesar, ale starodawny wschodni, w biblii sławiańskiey używany i przypisywany imperatorom byzantyńskim a potém hanom mogolskim. Jan nazwał państwo moskiewskie Białą Rossyą, toiest wielką czyli starożytną, według znaczenia tego wyrazu w ięzykach wschodnich. — Pomnożył dochody państwa nabytkiem nowych kraiów oraz lepszém urządzeniem poboru daniny, przez rozłożenie rolników na sochy i nakazanie opłaty pewney ilości płodów ziemskich oraz pieniędzy, co do osobnych xiąg było zapisywane. Naprzykład dway rolnicy, wysiewaiący dla siebie 6 krób czyli czetwierti żyta, płacili corocznie 2 grzywny i 4 grosze (około rubla srebrnego), 2 czetwierti żyta, trzy owsa, ośminę pszenicy, ięczmienia, tak że z czynszu zchodziło więcey 20 rubli assygnacyynych według teraźnieyszey umiar-

Nazwisko cara i Białey Rossyi.

Dochody.

kowaney ceny. Niektórzy włościanie składali do skarbu piątą lub czwartą część zebranego zboża, baranów, kur, sérów, iay, skór owczych i t. d. — Handel więcey niż przedtém czynił zysku dla skarbu. Jan przeniósł dawny iarmark z Chłopiego grodu do Mołogi. Posłowie iego iezdzili do Azowa i Kaffy z kupieckiemi wozami, naładowanemi kosztownem futrem, odzieniem łuńskiém (niemieckiém, londyńskiém), płótnem, skórami: zamieniali to Rossyanie na perły, iedwab i materye iedwabne. Kopalnie permskie stały się nowém źrzódłem bogactwa monarchy. — Podobnie iak Jarosław I. starał się Jan o zapewnienie dobrego bytu Rossyi prawami. Prawidła carskie czyli ustawy cesarzów greckich w xiędze stérowey (kniha kormczaia) umieszczone, zastępowały wtenczas mieysce statutu w przypadkach prawem rossyyskiém nieobiętych. W roku 1498. Jan rozkazał zebrać wszystkie dawne ustawy sądowe, przeyrzeć, poprawić i wydał własny statut (ułożenie), na którym Sudiebnik cara Jana Bazylewicza oparty został. Wszystkie spory rozstrzygał poiedynek albo tortura, winowayca karany był opłatą pieniężną; główniey przestępcy śmiercią byli karani. Jan urządził porządnieyszą mieyską policyą (isprawa); rozkazał na ulicach stawić rogatki i zamykać w nocy; zakazywał piianstwa, starał się o urządzenie dróg; zaprowadził pocztę i stacye pocztowe (iamy); nadewszystko zaś czuwał nad ochronieniem swoich poddanych od choroby, przywiezioney wraz ze złotem i srebrem z Ameryki do Europy. — Za panowania Jana oprócz sądu nad heretykami, trzy były kościelne sobory. Na pierwszym (1483)

Handel.

Prawa.

Sobory.

naznaczono początek roku na dzień 1 września oraz ułożono paschalią kościelną na ósme lat tysiąc. Na drugim soborze (1500) rozważano o przyłączeniu ziemskich dóbr kościelnych do skarbowych ale bezskutecznie; proiekt ten Jana III. we 265. lat potém uskuteczniła Katarzyna II. Na trzecim soborze (1503) Jan ustanowił, ażeby ani kapłani ani dyakonowie po śmierci żon swoich służby kościelney niepełnili, oraz żeby klasztory męzkie i żeńskie oddzielone od siebie były. Na tymże soborze zakazane świętokupstwo. Za panowania Jana, Rossya była pocieszycielką nieszczęśliwych Greków; celnieysze klasztory na górze Athos, a mianowicie klasztor Panteleymona; przez dawnych xiążąt kiiowskich założony, z ofiar rossyyskich utrzymywały się. —

Podróż do Indyi. Nieiaki Anastazy Nikitin, rodem z Tweru, około roku 1470 w interessach kupieckich znaydował się w Indostanie, znalazłszy tam wiele pieprzu i farb, a mało rzeczy przydatnych dla Rossyi, powrócił i zostawił opisanie sześcioletniey swoiey podróży. —

Nieszczęścia. Do nieszczęść liczyć należy powietrze morowe, w roku 1478 i 1487 grassuiące w Rossyi północnozachodniey, w Ustiugu, Nowogrodzie i Pskowie. Były także nieurodzaie, suche zimy, nadzwyczayne wezbrania wody, straszne burze i trzęsienie ziemi w Moskwie roku 1471 sierpnia 29. Pożar całe miasta obracał w perzynę, stolica kilka razy gorzała. Podczas pożarów wielki xiążę okazywał się prawdziwym oycem swoich poddanych.

W. X. Bazyli Janowicz utwierdza ie- II. Bazyli Janowicz obiął dzierżawę po oycu bez żadnych uroczystych obrzędów. Nienawidząc synowca swego Dymitra, zam-

knął go w ciasném, ciemném więzieniu, i tam tęsknotą wycieńczony Dymitr umarł roku 1509. Bazyli w polityce wewnętrzney i zewnętrzney trzymał się prawideł oyca; nie poniżył Rossyi, podniósł ją owszem i okazał się godnym samowładztwa. Odnowił korzystny związek z Mengli-Gireiem, łaskawie przyiął carewicza kazańskiego, brata Alegama, imieniem Kuydakuła, na chrzcie św. Piotra i zaszczycił go tytułem zięcia swego; potém przedsięwziął wyprawę na Mahmet-Amina cara kazańskiego. Rossya-nie w rok zemścili się śmierci kupców swoich przez Kazańców zabitych; ale niedbałość naczelników w niwecz obróciła szczęśliwe początki. Wielki xiążę powtórnie zamyślał ukorzyć Mahmet-Amina; iednak wiarołomny hołdownik oświadczył żal i uznał podległość swoię Rossyi. Względem Litwy ściśle trzymał się Bazyli systematu oyca. Po śmierci Alexandra, za pośrzednictwem siostry swoiey Heleny chciał starać się o połączenie Litwy i Polski z Rossyą; lecz Zygmunt brat Alexandra następcą został. Po lekkich napadach z obu stron, wkrótce z nowym królem zaczęła się woyna. Rossyanie zbliżali się do Wilna; Litwa w niebezpiecznem znaydowała się położeniu; Zygmunt zgromadziwszy woysko, przymusił ich do ustąpienia z granic litewskich, a potém zawarł pokóy z Bazylim na dawnych prawie warunkach. W następuiącym roku, za wdaniem się cesarza Maxymiliana, zawarty został traktat pokoiu z Inflantami na lat 14; Niemcy zrzekli się związków z królem polskim, tudzież odnowiono dawnieysze postanowienia o handlu. — Wielki xiążę pod pozorem rozruchów wewnętrznych i o-

dnowładztwo w Rossyi od roku 1505.

Carewicz kazański na wiarę chrześciańską przechodzi 1506

Wyprawa na Kazań.

Sprawy litewskie.

1507—1508

1509.

Pskow.

brażenia namiestnika, nałożył ciężką opłatę na Psków, zachowuiący ieszcze ostatki dawney wolności, bez woyny zniszczył wiece, dla większego bezpieczeństwa 300 familiy znakomitszych przeniósł do Moskwy, a na ich mieysce osadził kupców z miast Nizowych. Tak upadła sława starożytnego Pskowa, wiernego miasta Rossyi. — Niedługo trwał pokóy z Litwą. Wzaiemne niesnaski i zarzuty o niewypełnienie umowy; wzgarda przez Zygmunta okazywana dla cnotliwey Heleny i utrzymywanie iey w niewoli; obietnica coroczney daniny (15,000 czerwonych złotych) dla Mengli-Gireia za naiazdy Tatarów na Rossyą, którzy rzeczywiście pustoszyć ią zaczęli i zbliżali się aż do Razania; te wszystkie przyczyny pobudziły Bazylego do wypowiedzenia woyny Zygmuntowi. Woynę zaczęły dwa niepomyślne obleżenia Smoleńska; tylko iego i Połocka okolice spustoszone zostały. Bazyli zawarł wieczne, trwałe przymierze z cesarzem Maxymilianem przeciw Zygmuntowi (w tém zdarzeniu Niemcy zamiast tytułu car używali kayser); iednak Maxymilian wwikłany w inne sprawy Europy, nazwisko tylko nosił sprzymierzeńca Rossyi. Ważnieyszą umowę zawarli namiestnicy nowogrodzcy z 70 miastami niemieckiemi, czyli hanzą, na lat 10. Hanza postanowiła zapomnieć o nieszczęściu kupców swoich w Rossyi poniesioném; nie mieć przyiaźni z Zygmuntem, ani z iego sprzymierzeńcami; oraz we wszystkiém sprzyiać Bazylemu; chciał Bazyli przez to błąd Jana naprawić i ożywić pożyteczny handel; lecz ten iuż nigdy do dawnieyszey świetności nie powrócił. W tymże czasie przybyło do Moskwy pierwsze posel-

Woyna z Litwą 1511—1512.

1513.

1514.

Umowa z Hanzą.

Poselstwo tureckie.

stwo tureckie od sułtana Selima, z oświadczeniem stałey przyiaźni dla wielkiego xiążęcia, oraz z prośbą o uwolnienie Letifa do Tauryki; lecz mu tego odmówiono. — Zamyślał Bazyli o wynagrodzeniu niepomyślności dwóch wypraw na Smoleńsk, sam wystąpił na czele woyska, i straszném a umieiętném użyciem dział zdobył to warowne miasto, przez lat 110 pod panowaniem Litwy zostaiące. Tém i innemi zdobyczami uradowany wielki xiążę pozostał w Drohobużu, a część woyska wyprawił do Borysowa i Mińska. Pod Orszą 80,000 Rossyan z przyczyny niezgody woiewodów, od 35,000 Litwinów pod dowodztwem dawno iuż z Rossyi zbiegłego Konstantego xiążęcia Ostrogskiego, na głowę porażonych zostało. Stracili 30,000, resztę noc i lasy uratowały. Konstantyn korzystaiąc ze zwycięstwa i knuiącey się zdrady w Smoleńsku, z 6,000 wybornego żołnierza, zbliżył się pod to miasto; ale od namiestnika xiążęcia Bazylego Szuyskiego z niemałą stratą odparty. Mahmet, syn Mengli-Gireia, dowiedziawszy się o zwycięstwie króla polskiego, chciał spustoszyć południowe prowincye rossyyskie przy pomocy nowego zdraycy, woiewody Daszkowicza, który do Zygmunta uciekł, Kaniow i Czerkasy w posiadłość dostał i wsławił się w historyi kozaków zaporozkich. Jednak woiewodowie siewierscy obronili miasta, a wyprawa Tatarów zakończyła się ucieczką. Wielki xiążę, ażeby zerwać przyiaźń hana krymskiego z Litwą, przez nowe poselstwo starał się o przymierze z portą ottomańską, ale bezskutecznie: tylko zabezpieczono wolny handel kupcom rossyyskim w Azowie i Kaffie. Mengli-Girey żyć prze-

Zdobycie Smoleńska.

Bitwa pod Orszą 8. września 1514.

1515.

stał. Syn iego Mahmet-Girey, darami litewskiemi pobudzany, a razem niechcąc zupełnie zerwać związku z Rossyą, iedną ręką brał złoto, drugą z mieczem trapił naprzemian kraie oboyga mocarstw, staraiących
1516—1517 się przez niego szkodzić nawzaiem. A lubo choroba Mahmet-Amina cara kazańskiego pobudzała hana krymskiego do szczerey przyiaźni z Rossyą, ażeby Bazyli nie oddał Kazania iakiemu carewiczowi astrachańskiemu; iednak Tatarzy krymscy, przez Zygmunta ujęci, w liczbie 20,000 wkroczyli do Rossyi i zbliżyli się aż do Tuły; lecz niewielu z nich powróciło do domu nagich i bosych.

Przymierza Około tego czasu wielki xiążę zyskał dwóch znakomitych przyiaciół. Chrystyern II. król duński (Neron północny) zawarł z Rossyą uroczyste przymierze na woiowanie spólnemi siłami Szwecyi i Polski, lubo z pierwszą Rossya uczyniła pokóy (1510) na lat 60. Mistrz zakonu niemieckiego Albert brandeburgski, widząc, że liczne miasta zakonu przeszły pod władzę Polski, że Polska zwała go swoim lennikiem, obrócił się do Rossyi i zawarł z nią zaczepne przymierze przeciw Zygmuntowi. Ten zaś chcąc odpoczynku starał się o pokóy z Rossyą za pośrzednictwem cesarza, który do Moskwy przysyłał męża uczonego i rozumnego, barona Herbersztеyna. Przed rozpoczęciem układów

Woyna z Zygmuntem. woysko polskie chciało zdobydź Opoczkę maleńką twierdzę; iednak namiestnik Sołtykow z rzadką odwagą odparł szturm Konstantego xiążęcia Ostrogskiego, inni zaś woiewodowie moskiewscy na głowę porazili 14,000 woyska nieprzyiacielskiego i nowy oddział na pomoc mu od króla wysłany. Tém Rossyanie zatarli hańbę bitwy pod

Orszą: zmusili Konstantego xiążęcia Ostrogskiego do odwrotu, zabrali iego obóz i działa burzące. Układy o pokóy, z powodu nieumiarkowanych żądań Zygmunta, ciągnęły się aż do śmierci Maxymiliana, i zakończyły się na niczém. Smierć Letifa skłoniła Mahmet-Gireia do prędkiego zawarcia przymierza z Bazylim, spodziewał się bowiem przy iego pomocy opanować Kazań, Astrachań albo Kiiów. — Los iednak Kazania, nie według myśli hana rozstrzygnięty został. Mahmet-Amin umarł, a wielki xiążę mianował carem kazańskim, wychowanego w Rossyi Szyg-Aleia carewicza astrachańskiego, wnuka Achmata. Wtém przyszła do Moskwy wiadomość, że Kałga bohatyr syn Mahmet-Gireia, z 30,000 nagle wtargnął do Litwy, ogniem i mieczem splondrował kraie Zygmunta do samego prawie Krakowa, na głowę poraził hetmána Konstantego xiążęcia Ostrogskiego, 60,000 mieszkańców wziął w niewolą, więcey ieszcze wymordował i powrócił z tryumfem rozboynika krwią i popiołem okryty. Selim sułtan nakazał paszom swoim naieżdżać ziemię polską. Albert, mistrz zakonu niemieckiego, otrzymawszy od Bazylego pieniężną pomoc, także gotował się do woyny z Zygmuntem; Rossyanie zaś ze trzech stron Litwę napastowali. W tak niepomyślném położeniu, do czego przyłączyło się powietrze morowe, król nie odstępuiąc pierwszych żądań swoich, zawarł tylko rozeym na 6 miesięcy. Szczęściem dla Zygmunta zdrada zaszła w Kazaniu. Szyg-Ali intrygami Mahmet-Gireia z tronu strącony, a osiadł na nim Saip-Girey brat Mahmeta. Wydarłszy Kazań z ręku Rossyan, Mahmet-Girey na

1518.

1519.

Szyg-Ali w Kazaniu.

Spustoszenie Litwy

1520—1521

Nayście Mahmet-

Girei i Tatarów kazańskich na Rossyą.

czele Tatarów krymskich, nogayskich, razem z Daszkowiczem atamanem litewskim pod Kołomną z nowym carem kazańskim połączył się i zadał silny cios państwu Bazylego. Nieprzyiaciele tak się srożyli, iak za czasów Batego i Tochtamysza. Bazyli oddalił się do Wołoku zaciągać woysko; stolica drżała. Trwożliwi iey naczelnicy, przewiduiąc niepomyślne skutki, umyślili rozbroić Mahmet-Girei a bogatemi podarunkami i zobowiązaniem się w imieniu Bazylego płacenia daniny. Han odstąpił do Razania, za radą Daszkowicza, podstępem twierdzę tę chciał opanować, posłał do iey naczelnika okolniczego Simskiego, pismo moskiewskie, z upewnieniem, że woyna iuż się ukończyła. Rostropny Simski nie zważaiąc na to, szczęśliwie odparł Tatarów i Litwinów, ocalił nie tylko Razań, ale honor wielkiego xiążęcia: haniebne pismo moskiewskie w iego ręku pozostało. Bazyli poniósłszy tak wielką klęskę, życzył ukończyć woynę z Litwą, ażeby łacniey mógł poskromić Taurykę i Kazań. Nie można było zgodzić się z posłem litewskim na warunki wiecznego pokoiu, zawarto więc rozeym na lat 5. Smoleńsk został przy Rossyi; granicą naznaczone rzeki Dniepr, Iwaka i Meria. Na tém się skończyła dziesięcioletnia woyna litewska, równie dla obu państw szkodliwa. Potém nastąpił upadek zakonu niemieckiego w Prussiech. Albert stawszy się panem dziedzicznym miast do zakonu przedtém należących, lennikiem Polski został. Zakon inflancki trwał ieszcze, i w r. 1521 Plettenberg odnowił pokóy z Rossyą na lat 10. Bazyli, woyną litewską rozszerzywszy granice państwa, dokonał wewnątrz

Simski.

1522.

Upadek zakonu niemieckiego.

wielkiego dzieła iednowładztwa. Jeszcze w roku 1517 przyłączył do państwa moskiewskiewskiego Razań, iednę z naybogatszych i naypierwszych prowincyy, gdy tameczny xiążę szukał ścisłego związku z Krymem. Takiż los spotkał ostatki xięstw siewierskich, których ostatni xiążę Szemiakin, obwiniony był o korrespondencyą z Litwą. Na tém się zakończyły dzielnice xiążęce w Rossyi. — Mahmet-Girey uskuteczniaiąc dawnieysze swoie przedsięwzięcie, wespół z Mamaiem xiążęciem nogayskim zawoiował Astrachań; a tym sposobem trzy królestwa Batego: Kazań, Astrachań i Taurykę, w iednę dzierżawę połączył. Nie długo iednak cieszył się swoią potęgą. Obchodzącego zwycięstwo w Astrachaniu Mamay zamordował; z drugiey strony Daszkowicz spalił warownie Orakowa i wszystko tam niszczył, co mu się udało. Po oddaleniu się Tatarów nogayskich i Daszkowicza, Saydet-Girey brat Mahmet-Gireia na tronie zasiadł i zawarł przymierze z wielkim xiążęciem. Bazyli na ukaranie cara kazańskiego za zabicie kupców moskiewskich i posła rossyyskiego, wyprawił woysko do Kazania, które oprócz działań nieprzyiacielskich, założyło przy uyściu Sury warowne miasto Wasil, obronę Rossyi. Drugim razem 150,000. woyska rossyyskiego tak przeraziło Saip-Gireia, że uciekł aż do Tauryki, zostawiwszy w Kazaniu 13stoletniego krewnego swego Safa-Gireia, którego mieszkańcy carem wtedy ogłosili. Atoli ogromne woysko, z powodu nikczemności lub chciwości woiewodów, nic znakomitego nie sprawiło, utraciło nawet zapasy woienne i żywności w rzece Wołdze. Posłowie Safa-

Jednowładztwo. 1517—1523 Razań.

Xiążę Szemiakin.

Połączenie państw tatarskich.

Saydet-Girey 1523.

Wyprawy na Kazań. 1524.

Gireia zawarli z nimi rozeym pięcioletni. Bazyli zadał cios niemały Kazaniowi, zakazuiąc kupcom rossyyskim iezdzić tam na iarmarki, oraz naznaczaiąc mieysce dla ich handlu z Azyą, nad Wołgą, w gubernii Niżegrodzkiey, gdzie teraz Makariew. Odmiana ta z początku żadnych nie obiecywała korzyści, podniosła nawet wartość towarów azyatyckich, czas iednak okazał doskonałość śrzodków przez wielkiego xiążęcia użytych i iarmark Makaryyski stał się iednym z naypierwszych w Europie. — Monarcha wolny od zatrudnień woiennych, zaymował się sprawą familiyną nie małey wagi, ściśle po-
1525. łączoną z interessem państwa. Lat 20. z cnotliwą żoną swoią przeżywszy, nie miał dzieci, i stracił nadzieię otrzymania następcy. Z żalem, za zgodą metropolity i rady wielkoxiążęcey rozwiodł się z żoną, mu-
W. Xiężna siała ona zostać mniszką, a Bazyli powtórne
wstępuie do zakonu. zawarł śluby z Heleną, córką Bazylego Glin-
Nowe małżeństwo W. skiego, który z Litwy do Rossyi przeszedł.
Xiążęcia 1526. — W przeciągu pięciu lat Rossya spokoyne tylko miała stosunki z innemi mocarstwami.
Stosunki z mocarstwami cudzoziemskiemi. Papieże starali się przez posłów swoich nakłonić wielkiego xiążęcia do woyny z Turkami i połączenia kościołów. Cesarz Karol V. przyymował pośrzednictwo w poiednaniu Rossyi z Polską; Bazyli zgodził się tylko na przedłużenie rozeymu do roku 1533. wzaiemne iednak nieporozumienia trwały do samey śmierci wielkiego xiążęcia: Litwini i Rossyanie przy granicy mieszkaiący, nieustanną między sobą prowadzili woynę. Sławny Gustaw Waza król szwedzki, starał się o przyiaźń Bazylego i potwierdził pokóy 60. letni. Traktat tego pokoiu podpisany iest przez kapellana w zastępstwie Kanuta Erik-

sona posła szwedzkiego, nieumieiącego pisać. Bazyli dozwolił Szwedom swobodnie handel prowadzić w całey Rossyi i na żądanie Gustawa uwięził w Moskwie admirała duńskiego Norbi sławnego rozboiami morskiemi, który będąc od floty szwedzkiey zwyciężonym uciekł do Rossyi, chcąc ią poburzyć przeciw Gustawowi. Sułtan Soliman iako przyiaciel Rossyi, grzeczny list pisał do Bazylego. — Tylko Tatarzy krymscy trapili Rossyą na- 1527.
iazdami, pomimo przymierze z hanem Say- Tatarzy
det-Gireiem. Krewny iego Jslam palił włości razańskie, śpieszył do Kołomny i Moskwy; lecz nad rzeką Oką wstrzymany i odegnany został. Potém Tatarzy krymscy plondrowali ziemię Bielewską i Tulską. Następcy strąconego z tronu Saydet-Gireia, Jslam, a potém Saip-Girey car kazański, grożąc woyną i zniszczeniem, bez ustanku wymagali hoynych podarunków. Szczęściem 1529.
Kazań na czas pewny uspokoiony został. Safa-Girey zamiast skłonności do pokoiu, grubiańsko obszedł się z posłem rossyyskim, Kazań
Bazyli musiał wyprawić wielkie woysko prze- 1530 1531.
ciw niemu. Zaczęły się codzienne prawie bitwy. Młodzi żołnierze rossyyscy podpalili w nocy ściany, i Tatarzy w powszechném zamieszaniu utracili około 60,000. ludzi oprócz spalonych. Safa-Girey uciekł do miasteczka Arskiego. Rossyanie, pomimo stratę dział, mogliby twierdzę opanować; lecz Bielski, krewny monarchy, przedtém iuż o przekupstwo podeyrzany, zawarł pokóy. Ten iednak pokóy był przyczyną zguby Safa-Gireia. Xiążę Tagay, ieden z posłów kazańskich, uprosił Bazylego, ażeby dał im za pana, zamiast Szyg-Aleia, piętnastoletniego brata iego Enaleia, władnącego w Me-

szczeryi rossyyskiey. Szyg-Aley władca Koszyry i Sierzpuchowa, gdy to odkryli intrygi iego z Kazańcami, Astrachańcami i Nogaiami na szkodę brata, iako przestępca z żoną w Białemieziorze zamknięty został (1533). —

Urodzenie Jana Bazylewicza.

W tymże czasie, toiest roku 1530. Bazyli uszczęśliwiony był urodzeniem syna Jana, pamiętnego w dzieiach rossyyskich. Gdy ieszcze we wnętrznościach matki zostawał, otrzymał od nieiakiegoś męża nazwisko Tytusa, rozumu wielkiego, a chwila iego urodzenia oznaczona była wstrząśnieniem nieba i ziemi od nadzwyczaynego łoskotu piorunów, raz poraz przy ciągłey okropney błyskawicy uderzaiących. Monarcha polecił syna pierworodnego opiece św. Sergiusza, i na znak wdzięczności swoiey dla niebios wielkiemi dobrodzieystwy osypał kościoły i ubogich, otworzył wszystkie więzienia i łaskę swoię przywrócił dla wielu znakomitych osób. — Następuiące lata pamiętne częstemi poselstwami. Pierwsze było od Piotra woiewody multańskiego z prośbą, ażeby Bazyli bronił go od Polaków. Drugie cara astrachańskiego, który zaprzysiągł przyiaźń prawdziwą dla wielkiego xiążęcia. Nayciekawsze było poselstwo indyyskie od hana Babura, iednego z potomków Tamerlana, sławnego założyciela państwa wielkiego Mogoła. Pragnąc weyśdź w przyiazne stosunki z Rossyą, żądał od Bazylego, ażeby wolno było posłom i kupcom przeieżdżać z Jndyi do Moskwy i z Moskwy do Jndyi. — W ostatnim roku panowania Bazylego, Tatarzy krymscy pod dowodztwem złośliwego Safa-Gireia i Jslama, splondrowali ziemię Razańską, potém odparci z wielką liczbą ieńców w stepy uszli. — Wielki xiążę, naznaczywszy Jana

1532-1533. Poselstwa.

Tatarzy krymscy.

trzechletniego syna swego, następcą tronu pod opieką matki i boiarów do 15. roku, umarł z ciężkiey choroby, w 54. roku życia, wielce od poddanych żałowany. Smierć iego poprzedziło zaćmienie słońca o południu. Kronikarze nazywaią go dobrym, łaskawym monarchą. W stosunkach z mocarstwami cudzoziemskiemi mianował się carem, panem wszystkiey Rossyi i wielkim xiążęciem; wydał liczne ustawy administracyi wewnętrzney tyczące się, które potém przeszły do Sudebnika, ustanowił w Nowogrodzie ciełowalników czyli urzędników przysięgłych, którzy z kolei wespół z namiestnikami i ciwunami wszystkie sprawy rozsądzali, a zaprowadzeniem straży nocney i ogniowey, spokoyność i bezpieczeństwo tam zapewnił. Pomnożył liczbę urzędników dworu, do dawnieyszych przydał Oruźniczego, Łowczych, Krayczego i Ryndow. Krayczy pełnił obowiązek dzisieyszego podczaszego (ober-szenk); Ryndami nazywali się młodzi giermkowie z celnieyszych familiy, w białe szaty atłasowe przyodziani, i srebrnemi czekanami uzbroieni. Niektórzy xiążęta mieli upodobanie w łowiectwie; Bazyli pierwszy podobno zaprowadził myślistwo z psami. We wszystkiém idąc za przykładem Jana, starał się sprowadzać do Rossyi cudzoziemców pożyteczne wiadomości posiadaiących, pierwszy z monarchów rossyyskich miał u dworu lekarzów niemieckich. Z pomiędzy licznych budów przez Bazylego wzniesionych, zasługuie na uwagę Klasztor Dziewiczy (Dziewiczyy monastyr) w Moskwie, na znak dziękczynienia Naywyższemu za zdobycie Smoleńska wystawiony, oraz nowy pałac wspaniały, połączony z kościołem Zwiastowania,

Smierć W. Xiążęcia 1533.

Łowiectwo.

Lekarze.

Klasztor Dziewiczy.

malowidłami Rossyanina przyozdobionym. W historyi kościelney, za panowania Bazylego, powinien bydź wspomnianym Maxym Grek, z góry Athos wezwany, nauki zaś odbywał w celnieyszych uniwersytetach i kilka posiadał ięzyków. Przetłumaczył psałterz z kommentarzami i inne xięgi, poprawił błędy dawnieyszych tłumaczeń, wsławił się dziełami pobożnemi, których więcey niż sto znamy. Zazdrośni duchowni oczernili go przed monarchą o fałszywe wykładanie Pisma świętego i dogmatów kościoła, a sławny zakonnik w klasztorze został zamknięty. Makary arcybiskup nowogrodzki ustanowił porządek i spólne mieszkanie w klasztorach nowogrodzkich. Za iego rządów prawdą Ewangielii oświeconymi zostali Pomorzanie Lapońscy, błagaiący wielkiego xiążęcia o danie nauczycieli chrześciańskich, a poźniey odlegli Lapończykowie Kolscy. Ci współdzicy ludzie, wierząc w Chrystusa, trzymali się iednak starych obrzędów, uczęszczali do kościoła chrześciiańskiego, a przytém pamiętali o bałwanach pogańskich. Makary, za pozwoleniem monarchy, wysłał tam rostropnego mnicha Eliasza, ten zniszczywszy mniemane lasy święte i posągi, opowiadaniem słowa bożego dokonał tryumfu chrześciiaństwa. Atoli sami Rossyanie w XVI. wieku trzymali się ieszcze niektórych pogańskich obrzędów. Mieszkańcy Pskowa dnia 24. czerwca obchodzili święto Kupała, zwyczay ten dotąd, iak się zdaie, ma mieysce we wsiach, raczey iako przedmiot zabawy ludu, niżeli obrządek pogański. Jarzmem niewiernych i nędzą uciśnione duchowieństwo greckie, znaydowało pociechę i wsparcie w Rossyi, sam wielki xiążę posyłał ial-

Maxym Grek.

Makary arcybiskup.

mużnę do Grecyi. Za iego czasow (1509) był sobór kościelny w Wilnie, na którym metropolita kiiowski przepisał surowe prawidła postępowania osób duchownych, i przedsięwziął śrzodki ażeby władza świecka nie mieszała się w prawa duchowney: kościół zatém grecki zupełną miał wolność wyznania w Litwie. — W przeciągu 27mioletniego panowania Bazylego Rossya nie mało klęsk fizycznych poniosła. Z pomiędzy chorób szczególniey się rozszerzyły, zaraza morowa, kaszel i krosty. Przez długi czas trwała nadzwyczayna posucha; drugim razem deszcz ulewny przez całe prawie lato padał. Powszechny nieurodzay w roku 1512. był przyczyną nadzwyczayney drożyzny: ubodzy z głodu umierali. Moskwę głód trapił w roku 1515. i 1525. Częste zdarzały się pożary, iak mniemaią, z powodu założenia fabryk robienia prochu. Od roku 1531. do 1533. ukazanie się trzech komet przeraziło naród.

Sobor.

Klęski.

III. Po śmierci Bazylego Janowicza, Helena rządziła przy pomocy Rady (dumy) boiarskiey, złożoney z braci wielkiego xiążęcia i dwudziestu boiarów. W ciągu czteroletniego iey panowania, z powodu taiemnych zabiegów o osiągnienie tronu, pozbawieni życia dway bracia przyrodni oyca Jana, stryy iego matki, brat do więzienia wtrącony, liczne znakomite familie boiarskie chłostą publiczną zhańbione, a dzieci Boiarskich iak zdrayców powieszono. Co się tycze polityki zewnętrzney, Helena i boiarowie potwierdzili stosunki przyiacielskie ze Szwecyą na lat 60, z Inflantami na lat 17. z Multanami, xiążętami nogayskimi i carem astrachańskim; także oświadczono przymierze hanowi Saip-Gireiowi, pokóy Zygmuntowi

W. X. i Ca
Jan IV. Ba
zyfewicz
Groźny
rozszerza
granice
państwa,
od 1533.

Rządy He
leny.

królowi polskiemu, i opieka carowi Enaleiowi. Kazańscy przysięgą stwierdzili posłuszeństwo dla Rossyi. Zygmunt, pragnąc korzystać z małoletności Jana i odebrać wszystkie miasta przez Bazylego podbite, hana na swoię stronę nakłonił: Tatarzy azowscy i krymscy wpadli do ziemi Razańskiey, ale na głowę porażeni. Równie bezskuteczne były napady Litwinów na granice Siewierza, Ukrainę i na Smoleńsk. Rada Boiarska, mszcząc się tych napadów, w poźney iesieni potężne woysko (150,000) do Litwy wyprawiła, bez oporu zbliżało się do Wilna i do granic inflanckich, wszędzie niszczyło domy mieszkańców, zboże i dobytek, i powróciło z ieńcami i łupami. W następuiącym roku Islam, prześladowca Saip-Gireia, złotem Zygmunta uięty, wysłał 15,000. Tatarów krymskich na brzegi Oki; Litwini wkroczyli do Małeyrossyi. Pierwsi zostali odparci, drudzy niektóre miasta zabrali. Nowy ieszcze ziawił się nieprzyiaciel: miasto Kazań zbuntowało się, celnieysi panowie zamordowawszy Enaleia, Safa Gireia wezwali. Helena uwolniła z więzienia Szyg-Aleia, ogłosiła go carem i woynę zaczęła z Kazańczykami, którzy iuż pustoszyli ziemię niżegrodzką. Woyna litewska pomyślną była dla Rossyi. Zygmunt chciał zdobydź nowo wystawioną przez Rossyan w ziemi litewskiey twierdzę Iwangorod na Siebieżu, lecz utracił około 20,000. woyska, i musiał skłonić się do zawarcia rozeymu na lat 5. Po zamordowaniu Islama, Saip-Girey nowym naiazdem Rossyi zagrażał, ieśli Rossya nie zostawi w pokoiu Safa-Gireia cara kazańskiego. Zaczęły się w tym celu układy: śmierć Heleny przeszkodziła doprowadzeniu ich do

Napad Tatarow i Litwinów 1534.

Bunt w Kazaniu 1535.

Zwycięstwo nad Litwinami 1536.

1537.

Smierć Heleny 1538.

końca. — Za iey rządów Moskwa opasana głębokim rowem i wałem kamiennym z basztami (Kitay-gorod czyli miasto średnie); liczne miasta założone, obwarowane i odnowione; osadnicy z Litwy wezwani; ieńcy rossyyscy od Tatarów wykupieni. Wartość monety zmieniona została. Przedtém z funta srebra wybiiano pięć rubli i dwie grzywny; oszuści obrzynaniem i przelewaniem pieniędzy doprowadzili funt do dziesięciu rubli. Helena przeto zabroniła przyymować fałszywey monety, rozkazała wybiiać z funta sześć rubli bez żadney mieszaniny, a fałszerzów pieniędzy srodze karać (lać w gardło ołów roztopiony i ręce odciąć). Wyobrażenie na monetach dawnieysze pozostało: św. Jerzy albo wielki xiążę na koniu, nie z mieczem iuż, lecz z kopią w ręku: od tego zaczęto nazywać ie kopieykami. Helena nie zjednała przywiązania narodu, z przyczyny okrucieństw i nieprzystoynego sposobu życia. Baron Herbersztein spółczesny, powiada, że umarła z zadaney trucizny. — Śmierć Heleny sprawiła wielkie zamieszanie u dworu: Szuyscy prześladowali Bielskich i sami okrutnie postępowali. Do smutnych nieszczęść z powodu arystokracyi, przyłączyły się częste naiazdy łupieżców zewnętrznych. Han krymski narzucał prawa Rossyanom; car kazański oszukiwał i łupił prowincye Niżegrodzką, Włodzimirską, Kostromską, Wiacką, Wołogodzką, Permską i nie oszczędzał krwi chrześciian. Tym czasem strona Jana Bielskiego przewagę otrzymała i działać zaczęła rostropnie i z umiarkowaniem. Boiarowie domyślaiąc się, że car kazański zgodnie działał z krymskim, zgromadzili woysko do Kołomny. Han z całą hordą wyruszył przeciw

Urządzenia Heleny.

Zamieszki Boiarskie.

Naiazdy nieprzyiaciół zewnętrznych.

1539.

1540.

1541.

Rossyi, towarzyszyły mu hufce tureckie, tłumy Tatarów nogayskich, i stanął na brzegach Oki. W tey ostateczności woiewodowie, za naleganiem młodego xiążęcia zaniechali wszelkiey osobistości, kłótni i nieporozumienia, przysięgli zwyciężyć albo umrzeć za wiarę, monarchę i ziemię ruską. Tatarzy gotowali się iuż do przeprawy przez rzekę pod zasłoną dział i strzelb tureckich: ale han strwożony liczbą woyska rossyyskiego, ze wstydem i gniewem zemknął, i zostawił Rossyanom kilka dział tureckich w zdobyczy. Saip-Girey nie zrabowawszy prowincyy moskiewskich, zdobyciem Prońska hańbę swoię chciał zmnieyszyć, iednak zewsząd od woiewodów ścigany, musiał z granic rossyyskich ustąpić. Młody Jan od nieprzyiaciół zewnętrznych oswobodzony, drżał przed nieprzy-
1542. iacioły domowemi. Jan xiążę Szuyski przy pomocy stronników swoich, przemógł Bielskiego, iego przyiaciół i metropolitę Joasafa, skazał ich na wygnanie a piérwszego zamor-
Makary. dować rozkazał. Na mieysce Joasafa naznaczył Makarego, sławnego rozumem, czynnością i pobożnością. Błogosławione rządy xiążęcia Bielskiego upadły, Rossya stała się pastwą oszczerców, i sług Szuyskiego. W tych czasach burzliwych zawarto pokóy z Litwą na lat 7. Saip-Girey był także przyiacielem Rossyi; ale Imin syn iego, i drapieżni murzowie trwożyli prowincye północne i Razań, póki na sławném polu Kulikowém zwyciężeni nie zostali. Kazańczycy żądali pokoiu, Rada boiarska zgadzała się; Safa-Girey ociągał się i nie zawarł pokoiu. Astrachań i Multany w przyiaznych z Rossyą były sto-
Odmiana w rządzie 1543. sunkach. — Jan kończył lat 13. Szuyscy pozbawiwszy monarchę Bielskiego czci godnego

męża, nie czuwali nad iego wychowaniem, a usiłuiąc iego przychylność ziednać, wszelkim żądaniom dziecinnym dogadzali, nie przewiduiąc skutków, podsycali w nim skłonność do rozpusty, nawet do okrucieństwa. Po upadku Szuyskich górę wzięli Glińscy, stryiowie monarchy. Rząd atoli bynaymniey się nie odmienił: okrucieństwo powszechney trwogi nabawiało. Nowi opiekunowie młodego monarchy karą i wygnaniem znakomitszych panów, przyzwyczaiali go do okropney lekkomyślności w rozstrzygnieniu spraw i do tyranii. — Względem obcych mocarstw postępowano z korzyścią i honorem. Zyg- 1544—1546
munt August nowy król polski przyrzekł Rossyi wypełnienie zawartych z nią traktatów. Wykręty cara i magnatów kazańskich Stosunki zewnętrzne
były przyczyną zniszczenia okolic Kazania. Safa Girey mniemaiąc, że magnaci sprowadzili Rossyan do Kazania, kilku xiążąt zamordował i tém powszechną wzbudził nienawiść; Kazańczycy wygnali go, znowu Szyg-Aleia przyięli, lecz tego rozgniewawszy oraz lękaiąc się zemsty Jana, znowu wygnańcowi poddali się. Wielki xiążę odłożył poskromienie Kazania do dal- Podróż W. Xcia.
szego czasu, a sam zwiedzał różne prowincye swoiego państwa, nie w celu zasłonienia poddanych od ucisku namiestników, lecz dla własney rozrywki. Podróż ta nie przynosząc żadney dla kraiu korzyści, wyciskała ludowi łzy i pieniądze: wszędzie bowiem wymagano hoynego przyięcia i podarunków. Jednak cieszyła się Rossya nadzieią, że wiek i rozum doyrzały nauczą Jana świętey sztuki panowania dla dobra narodu. Wkrótce nadzieia ziściła się. Wielki xiążę skończywszy lat 17, po naradzeniu się z metropolitą Ma-

Koronacya 1547 sty-czenia 16.

karym i boiarami, uroczyście włożył koronę carską w kościele Wniebowzięcia. Odtąd monarchowie rossyyscy mianować się zaczęli carami i wielkimi xiążętami. Potém Jan zawarł śluby małżeńskie z Anastazyą, córką wdowy Zacharyyney, którey mąż Roman Jurieiewicz, był okolniczym, a oyciec męża boiarzynem Jana III. Cnotliwa Anastazya nie mogła zaraz powściągnąć burzliwych namiętności swoiego męża. Nigdy gorzey Rossya rządzoną nie była, iak przez Glińskich. Namiestnicy niczego się nie lękali, a uciśnieni, zamiast obrony u tronu, znaydowali męczarnie, śmierć. Boiarowie uczciwi milczeli na dworze. Trefnisie, kuglarze bawili cara, a pochlebcy uwielbiali iego mądrość. Anastazya, wraz z Rossyą zaniosła modły, i Bóg ich wysłuchał. — Trzeba było żeby Moskwa zgorzała dla poprawienia Jana! Ta stolica corocznie liczbą mieszkańców i obszernością wzrastaiąca, przez pożary w tym roku panuiące zamieniła się w kupę gruzów i popiołów. Naród niechętny, Glińskim to nieszczęście przypisywał; iednego z nich w kościele zabito, a pospólstwo zrabowało ich maiątek, zamordowało wielu sług i Dzieci Boiarskich. Wtenczas przed strwożonym młodym carem stanął w pałacu Worobiewskim, nieiakiś mąż nie pospolity, ze stanu duchownego, imieniem Sylwester, rodem z Nowogrodu. Groził Janowi doczesną i wieczną karą, zaklinał go ażeby był gorliwym wykonawcą przepisów Pisma świętego, wzruszył iego duszę i serce i okazał cud: Jan łzami żalu zalany, prosił natchnionego męża o siłę do zostania cnotliwym. Pokorny Sylwester wszedł w ścisły związek z Adaszewem, ulubieńcem Jana; którego opisuią iak a-

Małżeństwo z Anastazyą.

Sylwester.

Adaszew.

nioła ziemskiego, starał się on o łaskę cara nie dla własnych korzyści, lecz dla dobra oyczyzny. Od stosunków Jana z temi dwiema osobami, zaczyna się epoka sławnego iego panowania. Po ukaraniu sprawców buntu i uskromieniu pospólstwa wzburzonego, okazał monarcha oycowską opiekę nad ubogiemi. Religią zaspokoiwszy sumnienie, publicznie ogłosił błogosławioną odmianę w rządzie i w sobie samym, mową na placu publicznym mianą, w którey błagał wszystkich ażeby zapomnieli o rzeczach przeszłych, zaniechali nienawiści i nieprzyiaźni a połączyli się miłością chrześciiańską, przyrzekaiąc bydź sędzią i obrońcą. Car w mowie i postępowa- 1547—1551
niu, trzymał się rad Sylwestra i Adaszewa. Otoczyli monarchę mężami cnotliwymi i doświadczonemi. Prawda i łagodność towarzyszyły rządowi: złość oddalona, powściągniona lub poprawiona. Jan rozkazał boiarom i innym mężom biegłym, przeyrzeć i dopełnić statut Jana III. wielkiego, i ogłosił tę pracę pod imieniem Sudebnika (1550). Ten Sudebnik.
zbiór praw wiernym iest obrazem obyczaiów i wyobrażeń wieku. W dodatkach do Sudebnika znayduie się ukaz powściągaiący mie- Miestnictwo.
stnictwo; w nim monarcha zakazuie Dzieciom Boiarskim i xiążętom porównywać się urodzeniem z woiewodami; stanowi że woiewoda wielkiego półku ma piérwsze trzymać mieysce, a po nim inni woiewodowie; że do monarchy należy sąd o familiach i znaczeniu; że przełożonemu posłusznemi bydź należy — Potém zwoławszy w Moskwie sobór Stogław.
duchowieństwa, car podał kapłanom Sudebnik do przeyrzenia, oraz ustawy (gramoty ustawnyia), które nakazywały we wszystkich Wybor przysięgłych.
miastach i włościach wybrać starostów i u-

rzędników przysięgłych, maiących rozsądzać sprawy wraz z namiestnikami lub ich ciwunami; a setnicy i pięćdziesiątnicy powinni byli zaymować się policyą ziemską, ażeby urzędnicy carscy nie postępowali samowolnie, tudzież żeby naród miał głos iakikolwiek. Sobor po oddaniu pochwały mądrym ustawom Jana, zaiął się urządzeniem kościoła: poprawą zwyczaiów, xiąg przez nieumieiętność przepisywaczów skażonych i samych obyczaiów duchowieństwa, dla przykładu świeckich ludzi; pragnął nauką usposobić godnych sług ołtarza; zaprowadzić prawidła porządku w klasztorach i kościołach; oczyścić chrześciiaństwo rossyyskie od ostatków dawnego bałwochwalstwa i t. d. Sobor ten, znakomitszy od wszystkich innych, nazwany Stogławnym, od stu artykułów ustawy przezeń wydaney. Naykorzystnieyszym iego skutkiem było założenie w Moskwie i inych miastach szkół, w których duchowni nauczali dzieci czytania i boiaźni bożey. Do tych wielkich zamiarów Jana, dodadź należy iego starania o wzbogacenie Rossyi płodami sztuk cudzoziemskich. W tym celu, znaiomy carowi Szlitt, rodem z Saxonii (1547) obowiązał się prosić cesarza Karola V. o rzemieślników, kunsztmistrzów, aptekarzów, lekarzów, drukarzów, biegłych w ięzykach starożytnych i nowożytnych, a nawet teologów! Szlitt zgromadził w Niemczech przeszło 120. osób, i gotował się z nimi płynąć z Lubeki do Inflant. Lecz zawiść hanzy i zakonu inflanckiego lękaiących się oświecenia Rossyi, w niwecz obróciła chwalebne zamiary cara. Szlitt atoli umknął z więzienia w Lubece, oraz inni kunsztmistrze niemieccy potrafili taiemnie dostać się do Rossyi i przyłożyli się do iey

Urządzenia kościelne.

Starania oświecenie Rossyi.

kultury. Ta sprawa godna monarchy odbywała się przy szczęku oręża i odgłosie zwycięstw. Jan pałał żądzą sławy, i sam prowadził woysko przeciw Tatarom kazańskim. Pierwsza wyprawa (1547 i 1548) nie- Wyprawa na Kazań.
pomyślnie zaczęta, zakończyła się zupełną klęską Safa-Gireia i poymaniem w niewolą celnieyszych osób z woyska nieprzyiacielskiego. Car przedsiębiorąc stanowczą rozprawę z Kazaniem, zawarł pokóy (1549) na dawnych warunkach. Han Saip-Girey dumny zdobyciem i zniszczeniem Astrachania, wymagał od Jana znacznych podarunków; Jan, gardząc gniowem hana osadził posłów iego w więzieniu, wetuiąc niby podobnegoż postępowania Tatarów z kupcami rossyyskimi. Wtém Safa-Girey w piiaństwie życia postradał, i zostawił dwuletniego syna Utemisz-Gireia i piękną wdowę Siuiunbekę, córkę Jusufa xiążęcia nogayskiego. Jan śpieszył korzystać z bezrządu państwa kazańskiego, zgromadził woysko i niezważaiąc na ostrość zimy, w 60,000. obległ miasto. Przez cały dzień walczono, ale nie można było zdobydź twierdzy. Odwilż i deszcze ulewne zmusiły woysko rossyyskie do odwrotu bardzo trudnego. Powracaiąc monarcha wybrał mieysce na górze przy uyściu Swiiagi, na założenie nowey twierdzy Swiiażsk nazwaney, Swiiażsk
ażeby tém łacniey Kazań opanować. Po wy- 1551.
stawieniu tego miasta cała strona górna, Czuwasze, Czeremisy, bałwochwalcy z pokolenia Finnów, zaprzysięgli wierność Rossyi, byli przypisani do Swiiażska, i za rozkazem Jana okazali dowód swoiey przychylności w bitwie z Kazańczykami. Tym czasem Kazań, wewnątrz zdradą wichrzony, zewnątrz gnębiony i pustoszony przez Rossyan, przymuszony

był prosić Jana, ażeby dał znowu Szyg-Aleia na cara, a obiecano Utemisz-Gireia i Siuiunbekę do Moskwy przywieźć, górną stronę Rossyi odstąpić i wszystkich ieńców rossyyskich około 60,000. uwolnić. Tym sposobem mógłby się ieszcze przedłużyć byt polityczny państwa kazańskiego; ale wybiła iego upadku godzina. Magnaci zdradliwi zamyślali Szyg-Aleia i wszystkich Rossyan zamordować. Aley iął się okrutnych środków i wszystkich podeyrzanych pozabiiać rozkazał. Jan dla u-
1552. spokoienia Kazania cara na żądanie narodu z tronu zrzucił, a namiestnika swego na rządcę tam posłał. Panowie kazańscy zbuntowali lud przeciw Rossyanom i przygotowali się do dzielnego odporu. Jan widząc, że z temi wiecznemi nieprzyiacioły, ani pokoiu, ani odpoczynku, mieć nie może, postanowił obalić państwo kazańskie. Nie lękaiąc się niczego ze strony mocarstw zachodnich, zaymował się bezpieczeństwem granic południowo wschodnich, wystawił dwie twierdze: Michayłów nad Proną i Szatsk nad Cną. Naywiększą zaś obroną Rossyi od barbarzyńców, między azowskiém a kaspiyskiém morzem mieszkaiących, stała się nowa woienna rzeczpospolita, z ludzi tegoż ięzyka i wiary co Rossyanie, złożona, wystawiaiąca mieszaninę rysów europeyskich z azyatyckiemi: rzecz-
Początek Kozaków Dońskich. pospolita sławnych Kozaków Dońskich. Nazywali się pierwey azowskimi, pochodzili od zbiegów rossyyskich, szukali wolności i zdobyczy w pustych ułusach hordy Batego, gdzie Wołga łączy się z Donem, i osiedli w teraźnieyszym swoim kraiu. Brzydząc się podległością państwu mahometańskiemu, władzę naywyższą Rossyi nad sobą uznali, i w roku 1549. Saryazman ich naczelnik, mia-

nuiąc się poddanym Jana, budował twierdze nad Donem, i stał się groźnym dla posiadłości mahometańskich. — W Tauryce panował nowy han Dewlet-Girey, krewny Saipa; sułtan Soliman rozkazał ażeby z hanem dla obrony Kazania połączyli się xiążęta nogayscy; lecz ci, prowadząc korzystny handel z Rossyą, woyny nie chcieli. Jamczurgey, han odradzaiącego się Astrachania, oświadczył się bydź gorliwym sługą Jana. Przy takich okolicznościach Jan mógł lękać się tylko hana krymskiego. Buntownicy kazańscy poburzyli przeciw Rossyi całą stronę Górną i carem swoim ogłosili Edigera Mahmeda carewicza astrachańskiego. Jan wystąpiwszy przeciw Kazania, oswobodził naprzód Tułę od woysk hana krymskiego, a woiewodowie uśmierzyli buntowników Górney strony. Rossyanie we 150,000. Kazań oblegli. Mieszkańcy nie chcąc słyszeć nawet warunków pokoiu i przebaczenia ze strony Jana, gotowali się do zaciętey obrony i walczyli z rospaczą, lecz musieli ustąpić niezwyciężoney odwadze woysk rossyyskich, przykładem monarchy i sławnych wodzów ożywionych. Miasto Kazań szturmem i podkopami zdobyte; car Ediger Rossyanom wydany, łaskawie od Jana przyięty został. Za zdobyciem tego miasta poddali się Rossyi mieszkańcy Arscy i Czeremisowie. Takim sposobem upadło pod stopy Jana znakomite państwo przez Mogołów założone, którego mieszkańcy około lat 115 w ciągłey z Rossyanami byli niezgodzie. Jan po ustanowieniu rządu w mieście i na prowincyi do Moskwy powrócił i na znak wdzięczności oraz na pamiątkę szczęśliwego dla Rossyi wypadku, hoynie obdarzał wszystkich, zacząwszy od metropolity do pro-

Zdobycie Kazania 2. paździer.

stego żołnierza, iednych odzieniem własném, drugich złotémi kubkami i puharami, innych axamitem, sobolami, końmi, zbroią lub pieniędzmi, tak że według rachunku w skarbie uczynionego, podarunki wynosiły 48,000 (około miliona teraźnieyszych) rubli, oprócz znacznych maiątków, rozdanych wtenczas urzędnikom woiennym i dworu. — Po radości nastąpił smutek. Zaraza morowa znowu się ukazała we Pskowie, 25,000 trupów tam pogrzebano; ztąd przeszła do Nowogrodu i wygubiła pół miliona ludzi. Bunty powstały w ziemi Kazańskiey: Wotiacy i Czeremisowie przestali płacić daninę, pozabiiali wielu Rossyan i nad rzeką Mieczą twierdzę z ziemi wystawili. Jan chciał ich ukarać, ciężka choroba mu przeszkodziła. W niebezpiecznem zostaiąc położeniu, żądał od boiarów w przypadku śmierci swoiey, wykonania przysięgi nowourodzonemu synowi Dymitrowi. Niektórzy z nich nie chcieli podlegać dziecięciu, naznaczali dziedzicem tronu xiążęcia Włodzimirza Andrzeiowicza, brata stryiecznego Jana, obdarzonego świetnemi przymiotami. To przedsięwzięcie dotknęło boleśnie Jana, lubo za powrotem do zdrowia okazał łaskę dla wszystkich iego uczestników.

Zaraza 1555.

Choroba cara.

Uśmierzenie Kazania. 1553—1557.

Maiąc na celu uspokoienie podbitego państwa, wyprawił woysko, a to w przeciągu lat pięciu, wszędzie gromiło wiarołomnych mieszkańców i ukrywaiących się zbiegów kazańskich, burzyło ich twierdze, nowe budowało, nakoniec cały kray aż do odległych granic Baszkirskich przywiodło do posłuszeństwa. Niektórzy mieszkańcy Kazania dobrowolnie wiarę chrześciiańską przyięli; Wotiacy, Czeremisowie i Baszkiry ofiarowali daninę, żądaiąc miłosierdzia; od tego czasu

Kazań stał się własnością Rossyi, z zachowaniem imienia królestwa w tytule monarchów rossyyskich. Jan ustanowił dla niego (1555) oddzielną eparchiią, a tey pierwszym pasterzem był Guriusz, w poczet świętych od kościoła policzony. W tymże czasie nowym sławnym nabytkiem granice państwa rozszerzone zostały. Jamczurgey car astrachański oszukał Jana: przeszedł na stronę Dewlet-Gireia hana krymskiego i Jusufa xiążęcia nogayskiego. Poseł moskiewski skrzywdzony w Astrachaniu i w niewoli był trzymany. Jan, korzystaiąc z tego zdarzenia, wysłał (1554) na statkach woysko, za iego ukazaniem się, car i mieszkańcy Astrachań opuścili. Derbysz, dawnieyszy car astrachański, xiążęta, murzowie i lud zebrany wykonali przysięgę na posłuszeństwo Janowi, iako panu naywyższemu, obowiązali się przysyłać mu corocznie 40.000. altynów i 3,000 ryb daniny. Okrom tego wolno było Rossyanom łowić rybę na przestrzeni od Kazania do morza, bez żadney trudności. Po ustanowieniu porządku, woiewodowie powrócili do Moskwy z wielką liczbą Rossyan oswobodzonych z niewoli astrachańskiey. Derbysz wiarołomstwem i taiemnemi stosunkami z Krymem obraził Jana (1557), a na głowę porażony do Azowa się schronił. Odtąd naczelnik rossyyski rządzić zaczął Astrachaniem. Temi nabytkami Rossya otworzyła dla siebie nowe źrzódła bogactwa i siły. Kupcy z Szamachi, Derbentu, Szawkała, Tiumenia, Chiwy, Sarayczyka przyieżdżali z towarami do Astrachania i ochotnie płacili do skarbu monarszego ustanowiony podatek. Carowie Chiwy i Bucharyi starali się o przychylność Jana i wolny handel w Rossyi. Ziemia Szawkalska,

Podbicie Astrachania.

Skutki rozszerzenia państwa.

Tiumeńska i Gruzińska pragnęły Rossyi podlegać. Xiążęta Czerkiescy przysięgę wierności Janowi wykonali. Tatarom nogayskim pozwolono zimową porą koczować blisko samego Astrachania i handel tam prowadzić. Izmael xiążę, zabił brata swoiego Jusufa, a potém starał się o ziednanie przyiaźni Jana. Wieść o zdobyczach rossyyskich doszła nawet do odległey Syberyi: nazwisko to oznaczało śrzednią część dzisieyszey gubernii Tobolskiey. Panowali tam xiążęta Mogolscy, potomkowie Szybana, brata Batego. Przedtém ieszcze, podobno, mieli stosunki z Rossyą, i po części uznawali nad sobą iey władzę. W roku 1555. Edyger xiążę sybirski oświadczył się Rossyi płacić daninę, pod warunkiem ażeby zapewniono spokoyność i całość iego kraiu. Posłowie iego powiadali że w Syberyi 30,700. mieszkańców znayduie się, a Edyger od każdego człowieka obowiązał się płacić corocznie po sobolu i wiewiórce. W roku 1558. uskutecznił zobowiązanie się swoie, przyrzekaiąc rzetelność na czas dalszy. Rossya przeto otworzyła sobie drogę do ogromnych nabytków w Azyi północney. — Panowanie Jana pamiętne iest także ścisłém przymierzem Rossyi z Anglią. To znakomite mocarstwo, nie osiągnąwszy ieszcze panowania i pierwszeństwa na morzu, dążyło iuż do tego celu. Pragnęło otworzyć drogę do Chin i Indyi morzem Lodowatém, i za czasów Edwarda VI. (1553) wyprawiło trzy okręty na ocean północny. Dwa okręty rozbiły się u brzegów Laponii rossyyskiey, a trzeci pod dowództwem Czenselera wypłynął na morze Białe, wszedł w zatokę Dźwińską i przybił do klasztoru św. Mikołaia, gdzie poźniey założone miasto Archangielsk. Czen-

Danina Sybirska.

Stosunki z Anglią.

Czenseler.

seler opatrzony był listem Edwarda do wszystkich monarchów północnych i wschodnich; przeto za rozkazem Jana stawił się przed nim w Moskwie, bardzo łaskawie przyięty i ze wszystkimi Anglikami do stołu carskiego przypuszczony. Jan, życząc korzystać z tego zdarzenia, handlowi rossyyskiemu sprzyiaiącego, odesłał Czenselera (1554) do Edwarda, z uręczeniem, że przyiaźń, obrona, swoboda i bezpieczeństwo oczekuią posłów i kupców angielskich w Rossyi. Edward iuż nie żył: Marya panowała w Anglii, Czenseler oddał iey pismo Jana, a wiadomościami swoiemi wielką radość sprawił w Londynie. Powszechnie mówiono o Rossyi, iako o ziemi nowo odkrytey; niebawem zawiązało się towarzystwo kupieckie w celu prowadzenia z nią handlu. W roku 1555. Czenseler powtórnie przybył do Rossyi dla zawarcia uroczystego traktatu z carem w imieniu Maryi i iey męża Filippa. Jan przyiął go z nowemi względami, a dla roztrząśnienia praw i swobód, iakich Anglicy wymagali, radę osobną naznaczył. Postanowiono: że główna zamiana towarów odbywać się będzie w Kołmogorach, zimą i w iesieni; że naznaczenie ceny zostawione iest do woli każdego, lecz wszelkie oszukaństwo w przedaży ma bydź sądzone iak przestępstwo kryminalne. Kupcy rossyyscy ofiarowali angielskim 12 rubli (czyli gwineów) za pewną miarę sukna, i 4 ałtyny (czyli szyllingi) za funt cukru; lecz ta cena zdawała się dla nich małą. Jan dozwolił Anglikom prowadzić handel i wraz z Czenselerem (1556) wyprawił do Anglii posła swego Józefa Ne-Józef Nepieię, rodem z Wołogdy. Czenseler utonął blisko brzegów szkockich, poseł rossyyski

pieia.

stracił wszystko, lecz w Londynie wspaniale był przyięty, podarunkami i względami osypany. Marya nayłaskawiey go przyiąwszy posłała przez niego podarunki dla cara; a przełożeni rossyyskiego towarzystwa handlowego, ofiarowali mu przy odiezdzie złoty łańcuch, wartości sto funtów szterlingów i pięć naczyń kosztownych. Nepieia morzem powrócił do Rossyi w r. 1557 a z nim przybyli rzemieślnicy, górnicy i lekarze, w tey liczbie był umieiętny doktor Stendisz. Rossya w każdém zdarzeniu starała się korzystać ze stosunków z cudzoziemcami. Jan, w listach Maryi i Filippa mianowany wielkim imperatorem, uwiadomiony przez Nepieię o okazaney mu w Londynie czci i przyiaźni, nayłaskawiey z Anglikami się obchodził, rozkazał im dadź domy w miastach handlowych, i iednemu z nich, Dżenkinsonowi, pozwolił w Astrachaniu prowadzić handel z Persyą. Za przykładem Anglików, inni kupcy europeyscy, z Hollandyi, Brabancyi zaczęli przyieżdżać na północne brzegi Rossyi i handel prowadzić w karelskim powiecie, trwało to od roku 1555 do 1687. — Nie iedne tylko te zdarzenia, zaymowały Jana. Dewlet-Girey upadkiem Kazania przerażony, pałał zemstą, w roku 1555 szedł na Tułę; pobity i mężnie przez Rossyan wstrzymywany, nazad do Tauryki zemknął. — Spory ze Szwecyą, o niewyraźnych granicach Finlandyi, woynę sprowadziły. Po lekkich z obu stron nieprzyiacielskich krokach, Szwedzi oblegli Noteburg czyli Orzeszek; lecz Rossyanie (1555) utrzymali tę twierdzę i sami wkroczyli do Finlandyi, zdobyli i spalili miasteczko Kiwen, zbliżali się do Wyborga, spustoszyli

Sprawy krymskie.

Woyna Szwecyą.

brzegi Woksy, Neyszlot zburzyli i tak wielką liczbę ieńców wyprowadzili, że przedawali mężczyznę za grzywnę, a kobiétę za pięć ałtynow. Po długich układach i darach Gustawa, Jan zawarł pokóy na lat 40. Z Litwą przedłużony pokóy do roku 1562. Han krymski pamiętaiąc o swey porażce, śpieszył do Tuły; kozacy w małey liczbie uderzyli na Islam-Kirmeń, na Oczaków, wymordowali Turków i Tatarów krymskich, odegnali ich obozy i przymusili Dewlet-Gireia do odwrotu dla dania pomocy Krymowi. — Dymitr xiążę Wiśniowiecki, rodem z Litwy, ieden z potomków św. Włodzimierza, wódz ulubiony Kozaków naddnieprzańskich, przyiął służbę u cara. Zaiął wyspę Chorticę blisko Dniepru, wystawił twierdzę, spalił Islam-Kirmen i dzielnie odpierał wszystkie napady hana. Z drugiey strony xiążęta czerkiescy, imieniem Rossyi opanowali miasteczka Temruk i Taman, gdzie przedtém było xięstwo Tmutarakańskie. Dewlet-Girey trwożył się; prosił sułtana o pomoc: Tauryka bowiem głodem i powietrzem była wyniszczona. Półki tureckie i wołoskie wygnały Wiśniowieckiego z Chortycy; Jan dał mu Bielew z wielą bogatych włości. Odetchnął han, życzył pokoiu z Rossyą, ale wymagał od niey daniny. Jan oburzony wyprawił znowu Wiśniowieckiego na Dniepr z 5000 dzieci boiarskich, strzelców i Kozaków, ażeby razem z xiążętami czerkieskimi woiowali Taurykę. Car wzywał Zygmunta Augusta króla polskiego do związku przeciw hanowi; zrazu wezwanie iego dobrze było przyięte, ale nie miało skutku i ustąpiło mieysca dawney wzaiemney nienawiści między Rossyą a Litwą. — Inflanty były tego

Dymitr xiążę Wiśniowiecki.

1558.

Sprawy inflanckie.

przyczyną. Od r. 1503. Rossya zawierała z niemi pokóy. W przeciągu tego czasu Inflantczykowie przeszkadzali Janowi w dążeniu do ucywilizowania Rossyi, tamuiąc drogę do Moskwy cudzoziemcom. Car zemstę gotował. W roku 1554 posłowie mistrza Henryka von Gallen prosili go o przedłużenie pokoiu ieszcze na lat 15. Zgadzał się na to pod warunkiem, ażeby mu prowincya Derptska płaciła corocznie w dawnych czasach ustanowioną daninę. Zadziwili się Niemcy, przystali iednak poźniey: na mocy umowy Plettenberga (roku 1503) Dorpat obowiązał się płacić corocznie po marku niemieckim od każdego człowieka na iego ziemi mieszkaiącego, prócz tego za 50 lat upłynionych w przeciągu lat trzech całą wypłacić zaległość. Mistrz zaprzysiągł nie mieć przyiaźni z królem polskim i odbudować dawne kościoły rossyyskie przez fanatyków wyznania luterskiego zniszczone; lecz nie obiecał wpuszczać cudzoziemców do Rossyi. Od tego czasu Jan zaczął się mianować panem ziemi inflanckiey. Inflantczykowie, nieuważaiąc, że umowa przysięgą była stwierdzona, nie chcieli iey wypełniać, pod pozorem, że tego nie mogą uczynić bez zezwolenia cesarza rzymskiego, prawego ich protektora; w istocie zaś myślili iedynie o sposobach oszukania cara. Jan przeniknąwszy ich zamiary, zabronił kupcom swoim handel w Inflantach prowadzić, założył miasto portowe przy samém uyściu Narowy, dla kommunikacyi morzem z Niemcami, i robił przygotowania do woyny, łatwą mu korzyść obiecuiącey, ponieważ 50letni pokóy oduczył rycerzy od woyny, a Inflanty próżniactwem, zepsuciem i innemi występkami

zaraził. Rząd rozdzielony między biskupów, mistrza, marszałka, kommandora i woytów moc utracił, wprowadzenie wyznania luterskiego było powodem buntów i wzaiemnych zatargów między rządami. Dla utrzymania spokoyności wewnętrzney zakon naymował żołnierzy, nie myśląc bynaymniey o środkach własney obrony przeciw nieprzyiaciołom zewnętrznym. — Rossya potężnieyszą była teraz niż przedtém; Kazań dostarczał woyska; xiążęta czerkiescy dobrowolnie służyli, naywięcey zaś podwoiło siłę woysk rossyyskich nowe, doskonalsze ich urządzenie (1556). Jan zniósłszy dawnieyszą opłatę namiestnikom i innym urzędnikom, nałożył powszechny podatek na miasta, wsi, przemysł, ziemię, i składano go do skarbu; urzędników i dzieci boiarskich w znaczeniu porównał albo płacą pieniężną albo maiątkiem, podług dostoieństwa i zasługi; ustanowił, ażeby właściciel stu ćwierci gruntu uprawnego, stawił się na wyprawę uzbroiony, na koniu, albo wysłał na swoiém mieyscu innego człowieka, lub wniósł do skarbu naznaczoną ilość pieniędzy; dla wszystkich podczas wyprawy ustanowił płacę pieniężną. Takim sposobem monarcha mógł wyprowadzić w pole do 300,000 iezdnych i pieszych. Ostatnich nazywano strzelcami: nosili rusznice, a wybierani ze stanu rolniczego, składali pewny rodzay woyska regularnego, mieszkali w miastach i do oblegania twierdz byli używani. — Jan Bazylewicz ofiarował pokóy zakonowi (1557), ieżeli Dorpat, nie iuż pogłówną daninę, lecz 1000 złotych węgierskich corocznie płacić będzie, a Inflanty iednorazowie wypłacą 45,000 talarów (iefimków) iako zwrot kosztów woien-

nych. Ale posłowie inflanscy przyieżdżali do Jana bez pieniędzy, i wyiechali z niczém;
Początek woyny inflanckiey. w ślad za nimi woysko rossyyskie do Inflant wtargnęło, gromiło część południową na przestrzeni 200 wiorst, spaliło przedmieścia wielu miast, zbliżało się do Rygi i Rewla, nieprzyiaciół wszędzie raziło, i z tłumami ieńców i bogatą zdobyczą do Iwangrodu powróciło. Wymierzywszy karę za niedotrzymanie słowa, Jan nakłaniał się do pokoiu. Niemcy, w Narwie mieszkaiący, winem na ucztach rozegrzani, strzelać zaczęli do Iwangrodu. Ukarano ich spaleniem okolic Walka i ciągłém strzelaniem do Narwy. Prosili o litość, i posłowie z miasta oświadczyli się z ochotą poddania się Janowi. Mieszkańcy zaś, polegaiąc na 1000 żołnierzy od mistrza przysłanych, poddadź się nie chcieli. Na ich nieszczęście, Niemcy odchmieleni, przez nienawiść ku narodowi i wierze rossyyskiey, wrzucili w ogień obraz Matki Boskiey (pozostał nieuszkodzony) stąd przy okropney burzy pożar powstał. Rossyanie z drugiey strony rzeki postrzegli zamieszanie powszechne w Narwie, ruszyli
Narwa. więc tam, zdobyli miasto, wiele dział i ogromne bogactwa zabrali. Posłowie inflanscy przybyli do Moskwy nie z daniną, lecz z prośbami, ażeby car odstąpił iey dla kraiu zniszczonego. Jan zaś wymagał zupełnego poddania się ziemi inflanckiey, i znowu woynę zaczął. Rossyanie przymusili do ucieczki mistrza Firstenberga i biskupa
Dorpat. dorpackiego, zdobyli Neyszlos, Dorpat i innych miast około 20. Wprawdzie nowy
Ketler 1559. mistrz Gothard Ketler odniósł nad woyskiem rossyyskiém zwycięztwo; iednak Rossyanie znowu spustoszyli Inflanty i Kurlan-

dyą aż do granic pruskich i litewskich, zburzyli miast iedenaście, spalili pod Rygą wiele okrętów, zbogacili się łupami i mnóstwem ieńców, a potém zostawuiąc w popiołach Inflanty, z całém prawie woyskiem powrócili. Naostatek stanęli w obronie tey nieszczęśliwey ziemi: Zygmunt August król polski, Gustaw Waza król szwedzki i Fryderyk II. król duński. Jan nie usłuchał ich próśb ani nalegań, dał tylko Inflantom sześć miesięcy odpoczynku: ponieważ zwrócić się musiał na Tatarów krymskich. — Dewlet-Girey han, zasłyszawszy o woynie z Inflantami, przeciągnął na swą stronę Tatarów Nogayskich, i synowi swoiemu we 100,000. iazdy rozkazał iść (w grudniu 1559) na Razań, Tułę i Koszyrę. Doszedł iuż on rzeki Mieczy, ale uwiadomiony, że mała tylko część woysk rossyyskich poszła do Inflant, cofnął się nazad z przestrachu i pomorzył iezdców i koni. Kozacy Dońscy porazili ułusy Nogayskie blisko Perekopu i zabrali 15,000. koni. Jan, chcąc korzystać z trwogi hana, wysłał woysko do samey Tauryki; na statkach przypłynęli Rossyanie do północney części półwyspu, sprawili nadzwyczayną trwogę we wszystkich ułusach, mieszkania palili, ludzi i dobytek zabierali, oswobodzili ieńców rossyyskich i litewskich, z tryumfem i łupami powrócili. — Jan zostawuiąc Kozakom i Nogaiom trapienie hana, zwrócił uwagę na Inflanty i okropnieysza niż przedtém woyna się zapaliła. Ketler nakłonił na swoię stronę króla Zygmunta Augusta, nowe posiłki zaciągnął w Niemczech, i na miesiąc przed ukończeniem rozeymu kroki nieprzyiacielskie rozpoczął, pod Dorpatem nieostrożnych Rossyan poraził. Jednak po bezkorzystnym szturNayście Tatarów krymskich.

Tauryka.

Mistrz zrywa przymierze.

mie do Laisa i Dorpatu, iak zwyciężony cofnąć się musiał do Wendena. Ketler oczekiwał posiłków od króla polskiego. Zygmunt August król polski 1560. Zygmunt August gotował woysko, ale chciał wprzód przymusić Jana do odstąpienia Inflant, oświadczaiąc, że Mistrz został lennikiem wielkiego xięstwa Litewskiego, a zatém król orężem będzie bronił swoiey własności. Jan, opieraiąc się na umowie z mistrzem, odrzucił to oświadczenie, oraz drugie cesarza Ferdynanda cesarz. dynanda, który go prosił ażeby zaprzestał woiować Inflant będących prowincyą cesarską. Woyna srożyła się w Inflantach. Rossyanie w ślad za uciekaiącym Ketlerem ogniem i mieczem karali wiarołomstwo, splondrowali cały kray od ieziora pskowskiego do zatoki ryzkiey, zdobyli Marienburg, szli do Estonii i odniósłszy liczne nad Niemcami zwycięstwa, osobliwie pod Felinem, wielką odnieśli zdobycz i tłumy ieńców gnali przed sobą na przedaż do Rossyi. Rewel i cała Estonia postradała ducha odwagi, zwątpiła o dalszym bycie państwa inflanckiego, i nieufaiąc wsparciu ze strony Polski, a to z powodu odległości, oddała się, mimo opór mistrza, sąsiedzkiey Szwecyi, iednegoż z nią wyznania będącey i wykonała przysięgę na wierność królowi Erykowi XIV. Eryk XIV. król szwedzki 1561. Wtedy, Polska zapragnęła opanować właściwe Inflanty, ieżeli potrzebować będą iey opieki. Gothard Ketler innego ratunku dla swego kraiu niewidząc, przystał na to, na korzystnych dla siebie warunkach Inflanty przez posłów w Wilnie wykonały przysięgę poddaństwa koronie polskiey, z zachowaniem praw i przywileiów, oraz wyznania protestanckiego; Ketler otrzymał Kurlandyą i Semigallią z tytułem xiążęcia. Tym sposobem upadło panowanie

Ferdynand cesarz.

Ketler xiążęciem: upadek zakonu inflanckiego.

mistrza zakonu, rozdzielonych Inflant część północna podlegała Szwecyi, wschodnia Rossyi, południowa Polsce a zachodnia Danii, ponieważ Fryderyk II. Król duński, kupił wyspy Ezel i Wik u tamecznego biskupa, i darował bratu swoiemu Magnusowi. — Wtenczas gdy silna prawica Jana gniotła osłabione Inflanty, niebo gotowało straszną odmianę w losach iego i Rossyi. Anastazya cnotliwa małżonka Jana, umarła (1560) z ciężkiey choroby, którą przestrach, z powodu gwałtownego pożaru w Moskwie powiększył. Nigdy żal nie był tak wielki i rozrzewniaiący. Nie ieden dwór, lecz cała Moskwa opłakiwała zgon piérwszey nayukochańszey carowey, iakoby przeczuwaiąc, że ona uniosła z sobą do grobu cnoty męża, szczęście iego i Rossyi. — Przezorny Jan pragnąc utrzymać się przy zdobyczach inflanckich, rozeym dwuletni ze Szwecyą uczynił, w nadziei że woyna zacznie się między Polską a Szwecyą, a przez to oba mocarstwa upadną na sile. Rychło iednak był przymuszony rozpocząć woynę z Polską, gdy mu bezwstydnie odmówiono królewny polskiey, którą życzył poiąć w małżeństwo. W początkach Rossyanie opanowali Połock, i Litwę spustoszyli; ale trzy wielkie ich klęski, wydarły im większą część odniesionych korzyści i przyśpieszyły zawarcie pokoiu. — Podczas tey woyny szerzyły się bunty wewnątrz Rossyi i w samey stolicy. Odmianami, do zwyczaiów i obyczaiów wprowadzonemi; przychylnością dla protestantów, swobodami, nadawanemi cudzoziemcom, których, celem przekształcenia swego państwa, obietnicą wielkich nagród sprowadzał do Rossyi; oraz nadzwyczayną zapalczywością od którey go przed-

Magnus.

Smierć cnotliwey Anastazyi.

Woyna z Polską 1564.

1565. Bunty w Rossyi. Odmiana charakteru Jana; srogość.

tém rostropna żona powściągała, utracił monarcha przywiązanie narodu a osobliwie boiarów. Odkrycie zagęszczonych spisków obudziło w nim ducha podeyrzliwości. Otoczył się strażą, znaną pod nazwiskiem opryczných, czyli osobnych żołnierzy, złożoną z Tatarów i ludzi stanu średniego, żadnego związku z panami nie maiących. Oni to bezustanku iątrzyli Jana doniesieniami i oskarżeniami: stąd sprawiedliwa surowość w karaniu, często teraz przechodziła granice umiarkowania. Smierć Owczynina, ukochanego boiarzyna, sprawiła niechęć, grożącą powszechnym buntem. Jan maiąc na niego podeyrzenie, może i słuszne, o zdradę, ale bez dowodów przekonywaiących, skazał go na śmierć, pod pozorem, że według doniesienia oprycznych, nie chciał pić za zdrowie cara na iedney biesiadzie. Złość, w osobie oprycznych działaiąca, pozbawiła metropolitę Filipa (z rodu Kołyczewych) dostoieństwa, zamknęła go w klasztorze otrocznym (w Twerze) i targnęła się na życie wspaniałego męczennika: Maluta Skuratow Tatarzyn, naczelnik oprycznych, zadusił Filipa. Potwarz była przyczyną wygnania cnotliwego boiarzyna Szeremietiewa, winą iego była szczodrość z iaką cały swóy maiątek rozdał między ubogich, a na wygnaniu musiał szukać przytułku u iednego kapłana blisko Moskwy mieszkaiącego, Xiążę Repnin także boiarzyn, wzbraniaiąc się włożyć maski i póyśdź na maskaradę za rozkazem Cara, ściągnął na się gniew monarchy (opałę). — Liczni stronnicy Owczynina w Litwie woysko zaciągali, rozmaite okoliczności przekonywały Jana, że życie iego iest w niebezpieczeństwie. Wtenczas, chcąc może wyrozu-

mieć iaki był prawdziwy sposób myślenia całego narodu, oświadczył, że znużony panowaniem nad niespokoynymi poddanymi, przedsięwziął złożyć rządy. W rzeczy samey powierzył ie byłemu carowi kazańskiemu Edygierowi, na chrzcie św. Symonowi, zostawuiąc sobie wspieranie go dobrą radą, a potém oddalił się do Alexandrowey słobody (blisko Moskwy) którą obwarował i opatrzył artylleryą i znaczną liczbą opryczników. Odtąd Symon nosił tytuł cara. Ponieważ był on tylko wykonawcą taiemnych rozkazów Jana, który życzył nowe rządy obmierzleyszemi niż dawne uczynić; spodziewać się więc można było, że zamiar takowy przyydzie do skutku. Za panowania Jana iedni tylko panowie byli uciskani, a stan śrzedni i pospólstwo zawsze w nim znaydowali obrońcę przeciw przemocy możnych. Teraz zaś codziennie ukazywały się postanowienia dla wszystkich stanów uciążliwe. Panowie żadney nie otrzymali ulgi; inni większego doznali ucisku. Wszyscy udali się z gorącą prośbą do Jana, ażeby zlitował się nad opuszczoném państwem i przyiął znowu stér rządu. Po wymawianiu się pozornem przystał nakoniec, warunąc żeby mu nadal nieograniczone posłuszeństwo okazywano. — Po krótkim rozeymie, woyna z Polską nanowo zaczęta, nie była dla Rossyan pomyślnieyszą od poprzedzaiącey, lubo sam Car w woysku się znaydował. W iego nieobecności rządy sprawował nieiaki Jan Piotrowicz; ten zdradził ufność i zamyślał tron opanować. Szczęściem Car wcześnie o tém dowiedział się, pośpieszył z powrotem, buntownika i iego spółwinowayców ukarał. Tym czasem nie

Car Symon.

tylko Tatarowie, od Polaków pobudzani, niszczyli pograniczny kray rossyyski; lecz nadto Selim II. sułtan turecki wysłał liczne
Tatarzy i Turcy 1569. woysko z Turków i Tatarów złożone, na wyzwolenie Astrachania z pod władzy rossyyskiey. Lubo ta ich wyprawa niepomyślnie zakończyła się: gdyż Serebriany woiewoda astrachański mądrze i czynnie działał, rozbił i zniósł prawie do szczętu woysko tureckie (80,000.), oraz zniszczył kanał zaczęty przez nieprzyiaciół dla połączenia Donu z Wołgą; iednak te częste z różnych stron naiazdy, przymuszały Jana rozdzielać swoie siły i odkładać na czas dalszy wykonanie upodobanego przedsięwzięcia, toiest podbi-
Dzieie Inflant. cia całych Inflant. Nieszczęśliwa ta ziemia iuż od lat kilku była smutnym teatrem nieustanney i niszczącey woyny, którą różni panuiący o nię z sobą wiedli. Jan nie mogąc wtargnąć do niey z wielkiemi siłami, użył podstępu. Król Duński Magnusowi xiążęciu Holsztyńskiemu, władcy Ezela i Wika, wszelkich praw swoich do Inflant ustąpił. Jan także zrzekł się na niego praw swoich, ogłosił królem inflanckim, obiecał wszelkiemi siłami doprowadzić go do panowania nad tém ieszcze, co Polska i Szwecyia zatrzymała, ale pod warunkiem, że będzie władał tém królestwem, iako własnością rossyyską. Magnus chętnie na to przystał; Inflantczykowie po większey części dali nakłonić się miłą nadzieią bytu politycznego i utworzenia iednego państwa, a Car pochlebiał sobie, że gdy za pomocą Duńczyków i Inflantczyków Polacy i Szwedzi wyrugowani stąd zostaną, on iako opiekun tego kraiu, postąpi z nim według własnego upodobania. Proiekt zrobiony, ale nowe przeszkody

wstrzymały iego wykonanie. — Dowiedział się monarcha że w Nowogrodzie, Pskowie i Twerze zdradę knowano. Miasta te zniósłszy się taiemnie z Polską, gotowały się do wybicia z pod berła rossyyskiego, i ta nowa zdrada nadzwyczaynie roziątrzyła Jana. W początkach roku 1570. udał się z oprycznikami dla dopełnienia zemsty. Niespodziewanie stanął w Nowogrodzie. Przez pięć tygodni trwał sąd krwawy, a kary były okropne; zapewnić iednak można, że spółcześni pisarze nadto przesadzaią, powiadaiąc że 25,000. ludzi, w tey liczbie duchowni, starcy, kobiety i dzieci kupami byli wrzucani pod lód do rzeki Wołchowa, albo śrzód nayokropnieyszych męczarni umierali. Pimen arcybiskup nowogrodzki pod straż wzięty, do słobody Alexandrowey zawieziony, wkrótce tam umarł. Pskow uratował się wczesną pokorą; a Narwa, Twer i sama Moskwa podobnegoż nieszczęścia doznały. Przekonany o zniszczeniu nieprzyiaciół domowych i ubezpieczony ze strony Polski nowym pokoiem, Jan gotował się dadź pomoc nowemu królowi Magnusowi, który napróżno od kilku iuż miesięcy oblegał Rewel, w zamiarze wyrugowania Szwedów z Inflant. Ale wkroczenie Tatarów do Rossyi, z naprawy szwedzkiey, morowe powietrze i głód tak okropny że ludzi zabiiano dla wyżywienia się, znowu w niwecz obróciły zamiary Cara. — Tatarzy rozbili woysko, przeciwko nim wysłane, przedarli się do samey Moskwy, miasto w perzynę zamienili, a przy tém, iak powiadaią 40,000. domów spłonęło, a 300,000. ludzi spaliło się lub wymordowano. Nadto Tatarzy spustoszyli kray na około leżący, a potém nagle cofnęli

1570. Ukaranie Nowogrodu i innych miast.

1571. Tatarzy nisszczą Moskwę.

się, na wieść fałszywą, że król Magnus z woyskiem nadchodzi. Po odwrocie Tatarow car ukarał żołnierzy, którzy powinności swoiey nie dopełnili, oraz panów na których miał podeyrzenie, iakoby do wtargnięcia Tatarów przyczynili się. Całe familie wygubione, mnóstwo ieńców szwedzkich i inflanckich utopiono. Jan korzystając z rozeymu z Polską, wolniey mógł działać przeciw Szwedom w Inflantach. Woyska rossyyskie opanowały całe prawie Inflanty aż do samego Rewla, lecz oblężenie tego miasta również było bezskuteczne. Po upływie rozeymu z Polską, Rossyanie napadli na Inflanty polskie i wiele zamków opanowali. Tymczasem Magnus nie tylko zyskał względy cara, lecz nadto wszedł z nim w związek pokrewieństwa przez zaślubienie Maryi, synowicy Jana. Nieufaiąc iednak szczerości cara, taiemne miał stosunki z królem polskim. Rzecz się odkryła, Jan będąc na czele silnego woyska w Inflantach, domagał się teraz poddania tych wszystkich mieysc, które władzę króla Magnusa nad sobą uznały i woyska iego przyięły. Miasta i zamki, wzbraniaiące się wykonać żądania, okropnego losu doznały. Żołnierze i bezbronni, mężczyzni i kobiety, dorośli i niemowlęta, wszyscy bez litości wygubieni. Przyszła koley na Wenden. Magnus, ostateczne tu maiąc schronienie, poddał się carowi i na kolanach błagał o przebaczenie. Lecz w tey chwili, nieszczęśliwy wystrzał z miasta do obozu rossyyskiego, nadzwyczaynie rozgniewał Jana, rozkazał on okuć króla w kaydany, a większa część mieszkańców wendeńskich śrzód katowni ducha wyzionęła. Zamek bronił się ieszcze przez dni

Sprawy inflanckie 1577.

kilka. Nakoniec mieszkańcy zamku, na widok przygotowań do szturmu, rospaczą przejęci, prochem wysadzili siebie na powietrze. Po zawoiowaniu całych Inflant, oprócz Rygi i Rewla, i opatrzeniu ich woyskiem, powrócił Jan do Rossyi, dla odparcia nowego naiazdu Tatarów. Tym czasem liczne twierdze w Inflantach znowu odpadły, Szwecya połączyła się z Polską, aby wydrzeć z rąk cara nowe iego zdobycze. Polska około tego czasu znalazła w Stefanie Batorym mądrego i walecznego pana, któremu przytém i szczęście sprzyiało. Za pierwszą wyprawą Polacy opanowali Połock, a w dwóch następnych Wielkie Łuki, Newel, Toropec i oblegli Pskow. A że i Szwecya pomyślnie działała, zdobyła Korelliią i Kexholm, opanowała Narwę, podbiła znowu całą Estonią, a woyska iey plondrowały ziemię Nowogrodzką, Jan przeto musiał starać się o pokoy z Polską. Gdy zaś Stefan Batory chciał mu przepisać bardzo przykre warunki; wtenczas Jan zaczął pochlebiać Papieżowi i obietnicą, lubo nieszczerą, że wiarę katolicką do Rossyi wprowadzi i do wyprawy krzyżowey przeciwko Turkom będzie należał, wyiednał, iż papież wysłał znakomitego iezuitę Possewina, iako swoiego legata i pośrzednika, do Rossyi i do króla polskiego. Pomimo gorliwe starania Possewina zawarto w Zapolu rocioletni pokóy dla cara wcale niepomyślny, musiał bowiem ustąpić Polsce zdobycze swoie w Inflantach, a przytém Połock. Nadzieie papieża, ze strony Jana ziszczone nie zostały, a legat iako osoba iuż niepotrzebna, nazad odprawiony. Działania nieprzyiacielskie przeciw Szwecyi, trwały tylko do następuiącego roku. Strata, iaką szwedzkie

Stefan Batory 1579.

Possewin iezuita.

1582.

1583.

woysko w obleżeniu Orzeszka poniosło, uczyniła ich króla mniey wymagaiącym; iednak na mocy zawartego rozeymu, Korelia pozostała w ręku Szwedów. — Dotkliwa boleść, iakiey w r. 1581. doznał Jan z przyczyny nieograniczoney popędliwości swoiey, wiele zapewne wpływała na to, że tak skłonnym okazał się teraz do pokoiu. Utracił starszego, nayukochańszego syna swego Jana. Przyczyną tego był spór, o którym rozmaite są zdania. Jedni mówią, że carewicz czynił przed oycem uwagi o woynie z Polską, które mu się nie podobały, i hoynemi pochwałami dla Stefana Batorego rozgniewał oyca. Jnni powiadaią, że car srogo się obszedł z brzemienną żoną swoiego syna, znalazłszy ią bardzo lekko ubraną w iey mieszkaniu, co sprzeciwiało się owoczesnemu zwyczaiowi płci piękney w Rossyi: w tey chwili wchodzi tam carewicz, chce bronić małżonkę i pada ofiarą gniewu rodzicielskiego. Głęboki smutek i ciężki żal zaięły odtąd resztę dni nieszczęśliwego oyca. Posyłał wielkie skarby dla patryarchów konstantynopolitańskiego, alexandryyskiego, ierozolimskiego i do wszystkich klasztorów rossyyskich, ażeby modlono się za duszę iego syna. Nienagrodzoną tę stratę boleśnieyszą ieszcze czyniło to, że pozostały starszy syn Teodor, słaby był na ciele i umyśle. Jan przeto oświadczył radcom swoim, że pragnie ostatnie lata życia swego poświęcić zatrudnieniom duchownym w klasztorze; zatém z powodu niezdolności do rządów Teodora, oraz małoletności młodszego syna, pozwala im wybrać zpomiędzy siebie następcę tronu. Panowie, albo niechcąc odstąpić postanowienia o dziedzictwie tronu, albo,

Nieszczęśliwy zgon carewicza Jana.

lękaiąc się może azali ich nie doświadcza monarcha, wszyscy odpowiedzieli, że po iego śmierci nikogo nie chcą mieć panem oprócz iego syna, i zaklinali, ażeby, poki żyie, nie składał rządów, pod któremi tak są szczęśliwi. Niechętnie na pozor, usłuchał ich prośb i berło zatrzymał. — Celem ukarania za częste naiazdy Tatarów na Rossyą oraz przytłumienia buntu w Kazaniu, rozkazał Jan (1583) licznemu woysku wyruszyć; ale odległość wielka, ciągła niepogoda, złe drogi i nieprzyiacielskie napady, tak wyniszczyły to woysko, że wyprawa na niczém się zakończyła. — Przeciwnie w ciągu panowania Jana, Rossya powzięła nadzieię niezmiernego rozszerzenia swoich granic podbiciem Syberyi. Kozacy Dońscy niekiedy byli przyiaciołmi Rossyan, ale nieraz uprzykrzali się swoim łupiestwem. W roku 1577. ściągnęli na siebie gniew Jana za to, że obdzierali karawany handel prowadzące z Persyą i Bucharyą i rozbiiali na Wołdze. Woysko rossyyskie przeciw nim wysłane, na głowę ich poraziło i rozproszyło. Jermak Tymofieiew ich dowodca, zebrawszy około 6,000. niedobitków, szedł w górę nad Wołgą i Kamą do gór Uralskich w dzisieyszey gubernii Permskiey, gdzie familiia Stroganowych (*) wielkie miała posiadłości. Jermak prosił tu o przytułek dla siebie i towarzyszów swoich. Pozwolono na to, bo Kozacy przyrzekli żyć uczciwie i ziemię uprawiać, a przytém niebezpiecznie byłoby odmówić

Tatarzy.

Początek zawoiowania Syberyi Jermak; Kuczum.

(*) Przodek tych Stroganowych, murza tatarski, przybył do Rossyi za czasów Dymitra Dońskiego i nauczył Rossyan rachunku na *szczotach*, dotąd używanego.

żądaniom ludzi w rospaczy będących. Tam dowiedział się Jermak o obcey, z tey strony gór leżącey ziemi, i namówił swoich rodaków nie nawykłych do spokoyności, ażeby napaśdź na tę ziemię w nadziei zbogacenia się. Za panowania Iana IV. Bazylewicza, Kuczum syn hana wielkiey Bucharyi rządził Syberyą. Pierwsza wyprawa Jermaka w roku 1578. niezupełnie się powiodła. Wprawdzie znaczna zdobycz zachęciła go do nieustawania w przedsięwzięciu, ale błąkanie się w nieprzebytych stronach, gdzie często znaydował się w rozległych stepach bezwodnych, brak zapasów woiennych i żywności, trwoga żeby nie zostać otoczonym od licznych woysk nieprzyiacielskich przy zapuszczaniu się w głąb kraiu, przekonały go o koniecznej potrzebie opatrzenia się we wszelką broń i w żywność. Przeto w następuiącym roku, powrócił do Stroganowych, ci przymuszeni prośbami i pogróżkami dostarczyli mu trzy działa, strzelb, żywności, zapasów woiennych oraz innych potrzeb; Jermak obiecał nagrodzić to poźniey, wziął z sobą przewodników i na czele 5,000. dobrze uzbroionego i wyćwiczonego ludu, w czerwcu 1579. roku wystąpił w pole. Rostropność, męstwo niezachwiane i wytrwałość przez Jermaka okazane, słusznie daią mu mieysce w rzędzie celnieyszych wodzów. Trudy odległey wyprawy, częsty niedostatek żywności, strata kilku oddziałów, które odłączały się od głównego woyska dla zdobycia zapasów żywności, a były napadnięte i wygubione przez Tatarów i Woguliczów, to wszystko zmnieyszyło liczbę iego żołnierzy, z następuiącą wiosną, do 1636. ludzi, lubo ieszcze nie spotkał się z nieprzyiacielem. Z tą małą garstką doszedł aż do Tury, rozbił ie-

dnego xiążęcia Tatarskiego, zawoiował Tiumeń, przebył tam zimę powtórnie i dawszy woysku swemu odpoczynek w tym miłym i dobrze uprawnym kraiu, w miesiącu maiu 1581. roku wkroczył do posiadłości właściwych pana Syberyi. Po trzech szczęśliwych zwycięstwach nad licznym, ale nieoswoionym z bronią ognistą nieprzyiacielem, doszedł aż do Tobola. Tam ledwie maiąc 1000 ludzi, przez dni pięć walczył z xiążęciem Memet-Kułem, stryiem Kuczuma i potężne iego woysko rozproszył, odniósł zwycięstwo przy Tawdzie i Irtyszy, a nakoniec 25 października z pozostałymi 500 ludźmi zwalczył samego Kuczuma i wszystkie iego siły połączone, Memetkuła wziął w niewolą, a wkrótce potém opanował główne miasto i stolicę Syberyą, blisko którey po kilku leciech założone dzisieysze miasto Tobolsk. Potém cały kray okoliczny poddał się dobrowolnie i obowiązał się płacić daninę (iasak). Jermak przewiduiąc niepodobieństwo utrzymania się z garstką towarzyszów swoich, przymuszony był ukorzyć się przed monarchą i wyprawił posłańców do Jana, którzy mieli u stop iego złożyć nowe zdobycze, wyiednać dla Jermaka przebaczenie dawnieyszych występków, prosić o naznaczenie naczelnika i posiłki woyskowe. Car łaskawie przyiął posłańców, przystał na ich prośby i w roku 1583 xiążęcia Bołchowskiego namiestnikiem Syberyi naznaczył, ale skutek okazał, że omylono się bardzo, posyłaiąc Jermakowi tylko 500 żołnierzy, dla wsparcia go i utrzymania tak ważnego nabytku. — W kilka miesięcy potém, 19 marca 1584 roku umarł Jan. Przed śmiercią oddał się cnotom i dziełom chrześciiań-

Smierć Jana IV. Bazylewicza.

skim, synowi swemu pokóy przekazał, naród uwolnił na lat 10 od różnych podatków, dał wolność więźniom a sam mnichem został. Powszechny smutek, w iakim zwłaszcza niższa klassa ludzi była pogrążona na wiadomość o śmierci Jana, dowodzi, że nie był takim tyranem, iakim go spółcześni zagraniczni pisarze wystawiaią; wyznać iednak trzeba, że w woynach z upartymi nieprzyiacioły, oraz w karaniu niewiernych lub podeyrzanych poddanych, niekiedy srogo postępował i zasłużył na imie Groźnego. W istocie Jan był obrońcą prostego ludu przeciwko uciskowi możnych, których niegodziwości karał albo knutem, albo oprowadzaniem po mieście na haniebnym wozie w ubiorze ich stanowi właściwym, lichwiarzów i nierzetelnych dłużników, nawet z liczby możnych, skazywał na karę cielesną i wystawienie na hańbę publiczną; ustawami wytępiał nieumiarkowane używanie mocnych napoiów; rozszerzył kulturę swoiego narodu pochlebném wezwaniem kunsztmistrzów zagranicznych do Rossyi; zaprowadził w r. 1562. pierwszą drukarnią w Moskwie, z któ-rey wyszła pierwsza xiążka pod napisem *Apostoł*, pod dozorem rozsądnego metropolity Makarego pisarza xięgi Stepenney; urządził w Rossyi strzelców, pierwsze woysko regularne i w ogólności sztukę woienną w swoim kraiu podniósł; zachowywał tolerancyą dla wszystkich wyznań, i iak na tamten czas, był dosyć oświeconym, zwłaszcza we względzie religii. — Do powieści owoczesnych, za których rzetelność ręczyć nie można, należą następuiące: że Jan prosił Elżbiety królowey angielskiey o danie mu bezpiecznego przytułku w iey państwie, gdy

niesfornością swoich poddanych, przymuszony zostanie opuścić własne; że napróżno prosił o rękę teyże królowey, ponieważ postanowiła w związek małżeński nie wchodzić; daley należą układy o zaślubienie Lady Maryi Hastings; a nakoniec anegdoty o posłach: polskim Łopacińskim, angielskim Bowes, i umyślnie wysłanych od iednego xiążęcia Włoskiego, o których mówią Oderborn, Szmidt i inni: my tylko nawiasem o tém wspominamy.

IV. Teodor I. Janowicz nastąpił po oycu, który znaiąc słabość syna swoiego na ciele i umyśle, naznaczył radę, a bez iey zezwolenia o rzeczach większey wagi stanowić mu zabronił. Radę składali xiążęta Jan Mścisławski, Jan Szuyski i Nikita Romanowicz Juriew-Zachariin (brat Anastazyi Romanowny), trzey znakomici mężowie; dodany ieszcze został ulubieniec zeszłego monarchy Bohdan Bielski, opiekun młodszego carewicza Dymitra, syna Jana drugiego małżeństwa. Bielski przedtém ieszcze zasłużył na nienawiść pychą i niesprawiedliwością. Teraz rozeszła się między pospólstwem wieść, iakoby otruł Jana, zamyślał o zgładzeniu Teodora, ażeby sam pod imieniem małoletniego Dymitra panował. Zaburzenie ludu było przyczyną wygnania Bielskiego; Borys Teodorowicz Godunow (siostra iego Irena była żoną cara Teodora) mieysce wygnanego zastąpił, i został opiekunem carewicza Dymitra. Godunow niepospolite zdolności posiadał, ale chęć panowania tak była w nim gwałtowna, że na iey zaspokoienie nic dla niego trudném nie było, żadne przedsięwzięcie wielkiém, żadna zbrodnia okropną. Jako szwa-

Car Teodor I. Janowicz dokonywa podbicia Syberyi od r. 1584.

Rada bojarska.

Bielski.

Borys Godunow; iego znaczenie.

gier cara, pozyskawszy nieograniczoną iego ufność, otrzymał w Radzie pierwszeństwo nad wymienionymi mężami i pod imieniem Teodora, samowolnie, ich nie pytaiąc się, rządzić zaczął. Uwagi ich żadnego nie miały skutku; staraiąc się więc pozbawić Borysa naymocnieyszey podpory, chcieli nakłonić Teodora, żeby się rozwiódł ze swoią żoną; upoważniało ich do tego kroku postanowienie zeszłego cara: ten bowiem zalecił, że ieżeli w przeciągu dwóch lat syn iego z tego małżeństwa potomka mieć nie będzie, tedy związek takowy ma bydź zerwany, a syn iego drugą żonę poiąć powinien. Teodor iuż się przychylał do tey rady, ale Borys potrafił uzbroić metropolitę Dyonizego przeciw swoim nieprzyiaciołom. Metropolita dowodził, że kościół wtenczas na rozwód zezwolić może, kiedy żadnego następcy tronu nie będzie; a że tym iest carewicz Dymitr, kościół zatém powinien odprowadzać cara od rozwodu. Uwagi te tak mocno na łagodnego monarchę wpływały, iż natychmiast przestał myśleć o rozłączeniu się z żoną.

Dyonizy metropolita

Dumny więc Borys utrzymawszy dawną swoię władzę, użył iey na zemstę nad swoiemi nieprzyiacioły i zniszczenie tych wszystkich, którzyby mu przeszkadzać mogli. Znakomity xiążę Mścisławski o zdradę fałszywie obwiniony, w klasztorze zamknięty został; Juriew umarł z trucizny, iak się domyślaią; xiążęta Jan i Andrzey Szuyscy, Piotr Gołowin i inni zabici z nasadzenia Borysa, który napróżno usiłował, obwinieniem o zdradę i przez fałszywych donosicielów, wyprowadzić ich na plac kary publiczney; każdy tydzień oznaczony był teraz wygnaniem albo śmiercią któregokolwiek

Zemsta Borysa 1587.

z panów. Metropolita naostatek ośmielił się cara o tém uwiadomić; ale chytrością i przebiegłością potrafił Borys uwieśdź słabego monarchę, poddadź w podeyrzenie samego metropolitę, przyłożyć się do oddalenia go od obowiązków a na iego mieysce wynieść życzliwego sobie Joba arcybiskupa rostowskiego. Odtąd Godunow panem nieograniczonym został; pozostawało mu tylko na tronie zasieśdź i tego dopiąć postanowił. Chorowity Teodor niedługie obiecywał życie; atoli brat iego Dymitr, młodzieniec w kwiecie wieku, mógł bydź następcą brata i Borys zamordować go umyślił. Jeszcze przed dokonaniem zbrodni sprawił to, żewy Teodor młodemu Dymitrowi i iego matce carowey Maryi, zabronił mieszkać w stolicy i rozkazał przenieść się do Uhlicza. Potém za staraniem Borysa, rozsiewano fałszywe pogłoski o nadzwyczayney skłonności Dymitra do okrucieństwa, ażeby przez to poddadź go u narodu w nienawiść; nakoniec pod pozorem, że wychowanie iego iest zaniedbane, wysłał tam umyślnych dla weyrzenia w tę sprawę i rzetelnego o niey doniesienia. Ci posłańcy mieli poruczenie zbroczyć swe ręce krwią carewicza i dokonali zabóystwa, pomimo wszelkie starania troskliwey matki o ocalenie swego syna. Jeden z mieszkańców Uhlicza, zakrystyan, będąc świadkiem, sam od zbrodniarzów niepostrzeżony, wzburzył mieszkańców miasta, i ci zemścili się okropney zbrodni śmiercią złoczyńców. Borys, odbieraiąc wszystkie wiadomości, zataił to, co mu z Uhlicza o tym smutnym wypadku doniesiono i oszukał cara fałszywém uwiadomieniem, iakoby młody carewicz zaniedbany od matki i swo-

Job. 1589.

Nieszczęśliwicz carewicz Dymitr Janowicz.

1591.

ich krewnych, nieostrożnie upadł z nożem w ręku i tym sposobem sam siebie zabił. Teodor chciał iechać do Uhlicza dla roztrząśnienia tey sprawy na mieyscu. Lecz skoro tylko od Moskwy się oddalił, aż wysłany goniec uwiadomił go o nagłym na wielu mieyscach stolicy gwałtownym pożarze. Borys sam będąc może nieszczęścia tego sprawcą, towarzysząc carowi, okazał niespokoyność, czyli nie iest to dziełem zdrayców pragnących bunt wzniecić; trwożliwy monarcha nazad pośpieszył. Na mieysce Teodora wysłani do Uhlicza stronnicy Borysa. Znaleźli oni fałszywe doniesienie prawdziwém, carową o zaniedbane wychowanie i zły dozór syna, a mieszkańców o bunt obwinili; zatém pierwszą zamknięto do klasztoru, ostatnich ciężko ukarano śmiercią, albo wygnaniem na Syberyą, trupy zabóycow carewicza z ziemi wykopane i pochowane zostały przyzwoicie. Nikt iuż dumnym widokom Godunowa nie stawał na przeszkodzie, gdy niespodzianie żona cara Teodora, niepłodna dotąd, powiła córkę Teodozyą, która nową zamysłom iego była zawadą. Atoli po niejakim czasie umarła Teodozya, a to nieszczęście przypisuią niektórzy niegodziwości Borysa. — Podczas tych zawichrzeń u Dworu, ciągnęły się działania na Syberyi. Słabe wsparcie od Jana IV. Jermakowi dane, okazało się niedostateczne dla wielkiego przedsięwzięcia. Przymuszony do ucieczki han Kuczum zwrócił się i nagle w nocy napadł na Jermaka, ten ratuiąc się wpław rzekę Irtysz chciał przebydź, lecz od ciężaru zbroi w niey utonął (1584). Ostatek przeto woyska ze 150 ludzi złożony do Rossyi powrócił. Nowe od-

Teodozya carówna 1592.

Zupełne podbicie Syberyi.

działy w następuiącym roku do Syberyi wysłane, ostrożniey przystępowały do rzeczy i powolniey naprzód się posuwały, staraiąc się zawsze ubezpieczać warownemi miastami. Takim sposobem wzięły początek 1586 Tiumeń, 1588 Tobolsk w bliskości Sybiri głównego miasta państwa sybirskiego, opuszczonego potém od Tatarów; 1592 Pełym, Berezow i Surgut, a 1594 Tara. Lubo tém han Kuczum był przymuszony cofać się w głąb kraiu, iednak bezustanku trapił nowe posiadłości rossyyskie, aż nakoniec w roku 1598 xiążę Mosalski napadł na iego obóz i zniszczył do szczętu. Większa część iego rodziny w niewolą wzięta, a sam uciekł do Kałmyków, zdradził ich potém i ograbiwszy uciekł znowu, lecz od Karakałpaków zabity. Odtąd nic iuż Rossyanom nie przeszkadzało do opanowania z czasem całey Syberyi. 1598.

Woyna ze Szwecyą, po upływie zawartego przez Jana rozeymu, ciągnęła się powoli do 1595 roku, i pokoiem w Teyszynie (blisko Narwy) zakończona została. Rossya zrzekła się wszelkich praw do Estonii i ustąpiła miasto Narwę, a za to otrzymała Kexholm z iego okręgiem. Pokóy ze Szwecyą.

W tymże czasie zawarty pokóy z Tatarami krymskimi, którzy podżegani od Szwedów, corok wpadali w granice rossyyskie i zbliżali się aż do Moskwy (1591). Z Polską odnowiony rozeym z roku 1585, od którego czasu oba mocarstwa w zgodzie były między sobą. Tatarami i Polską.

Z początkiem roku 1598 zbliżał się słaby Teodor do grobu i umarł 21 stycznia. Śmierć Teodora.

Że Borys trucizną śmierć tego monarchy przyśpieszył, rzecz dowiedziona nie iest, równie i to iest niepewném że car umarł nie naznaczywszy następcy

po sobie, albo iak inni twierdzą, że tron przekazał krewnemu swemu po matce, xiążęciu Teodorowi Nikiticzowi Romanowemu, który iednak tego nie przyiął. Zaraz po śmierci Teodora, owdowiała iego małżonka udała się do klasztoru, chociaż wszystkie sprawy odbywały się w iey imieniu, póki nie zgromadzili się urzędnicy państwa dla wybrania nowego monarchy, bo dóm Ruryka (linii męzkiey) ze śmiercią Teodora wygasł. Borys, udaiąc, że resztę życia ma zamiar na osobności przepędzić, w oddaleniu od rządów państwa, towarzyszył swey siostrze do klasztoru, pochlebcy iego atoli, a osobliwie Job, któremu nie tylko metropoliią, ale i nowoustanowioną w Rossyi godność Patryarchy wyiednał, tém gorliwiey torowali drogę do tronu dla swego dobroczyńcy. Ile starożytni znakomici panowie rossyyscy brzydzili się Borysem, tyle go lud prosty miłował. Jego grzeczność, uprzeymość, gorliwość w obronie niższych klass ludu przeciwko wyższym i postrzeganie sprawiedliwości, fałszywe wmówienie, że liczne ofiary iego dumy, były konieczne dla dobra kraiu; iego niezmordowana troskliwość o zachęcenie do pracy, o pomyślność mieszkańców i o poważanie państw od innych mocarstw, ziednały dla niego powszechny szacunek i zaufanie. Gdy przy tém patryarcha i duchowieństwo stronę iego trzymali; naczelnicy celnieyszych rodzin byli wygnani albo wygubieni: inni zaś boiaźnią przeięci, a naypierwsze mieysca przez samegoż Borysa stronnikami osadzone były; nie dziw więc, że na zgromadzeniu urzędników państwa większość była za nim i Borys carem wybrany został. Długo wzbra-

Ustanowienie patryarchatu w Rossyi. Job.

Wybranie Borysa Teodorowicza

niał się porzucić ustronie, daremnie go posłowie błagali; duchowieństwo z obrazami Swiętych, tysiącami mieszkańców stolicy wszelkiego wieku i stanu otoczone, stanęło przed nim; wszyscy go prosili, płakali i zaklinali. Nareszcie zgodził się, na pozór niechętnie, przyiąć stér rządu; ale stale odmówił włożenia na siebie korony wprzód niżeli zapewni państwu zupełne bezpieczeństwo. Rozeszła się wtenczas bowiem pogłoska, przez samego Borysa zmyślona, iakoby Tatarzy krymscy zamyślali napaść z ogromnemi siłami na Rossyą. — Za panowania Teodora Janowicza, monarchy łagodnego i miłosiernego, ale nieszczęściem nieprzezornego, Borys uśmierzył zbuntowany Kazań i na granicach tego państwa nowe miasta założone; w Moskwie wystawiony (1587) Białygród; a w roku 1589 Jeremiiasz patryarcha carogrodzki przybył do Rossyi i Joba patryarchą rossyyskim mianował. W roku 1593 na obronę Rossyi od Tatarów krymskich wpadaiących na Ukrainę oraz niszczących Razań, Kaszyrę i Tulskie granice, założone były liczne miasta, iakoto: Bielgorod, Oskoł, Wałuyki, Woroneż i Kromy. W roku 1594 posłowie georgiiańscy prosili Teodora o przyięcie Georgii (Gruzyi) pod opiekę, a Czerkiesy Kabardyńscy i Górni żądali bydź wcielonymi do Rossyi. W tymże roku sobór duchowieństwa polskiego w Brześciu zwołany, pod przewodnictwem Michała Rahozy metropolity kiiowskiego, zerwał iedność Małey Rossyi z kościołem wschodnim i rossyyskim, i przyiął Unią (posłuszeństwo papieżowi), szerzącą się iuż w kraiach bliskich Polski. Jeden Mohilew wiernym kościołowi wschodniemu pozostał. — W poło-

Wypadki rozmaite.

wie roku 1595 Godunow opasał miasto Smoleńsk dla bezpieczeństwa od Litwy wałem, do naszych czasów utrzymuiącym się. W tymże czasie morowe powietrze Rossyą nawiedziło, z Iwangrodu i Pskowa do sąsiednich prowincyy przeniesione. W r. 1596 nadzwyczayny w Niżnym Nowogrodzie zdarzył się wypadek: klasztor Wniebowstąpienia Chrystusa ziemia rozwarta pochłonęła, ieden tylko słup ołtarzowy pozostał.

Car Borys Teodorowicz chciwy panowania i nieszczęśliwy. 1598.

V. Skoro tylko Borys Teodorowicz zaiął mieszkanie carów, natychmiast wydał ukaz o niezwłocznem zebraniu się woysk do Serpuchowa, nad któremi sam miał dowodztwo obiąć. Gorliwość w przypodobaniu się nowemu władcy, tak była wielka, że stanąwszy na mieyscu naznaczoném, uyrzał przed sobą więcey 200,000 a według innych, nawet 500,000 woyska; ale zamiast nieprzyiaciół, z któremi gotowano się do woyny, przelękniony han, Kazi-Girey, lubo wtenczas może ani myślił o napadzie, przysłał posłów z prośbą o odnowienie pokoiu. Borys przystał na to, okazał posłom ogromne woysko i mnogie zapasy, a tém wzbudził w nich poszanowanie dla potęgi Rossyyskiey, uiął ich swoią dobrocią, woysko zaś zachwycił uprzeymością, z iaką mu dziękował i szczodrobliwością z iaką nagrodził go przy rozpuszczeniu. Wszędzie rozeszła się pogłoska, że iedynie tylko mądre rozporządzenia cara odwróciły nieochybną prawie woynę. Borys wracaiąc z okrzykami radości był w Moskwie przyięty, i wtenczasto nastąpiła wspaniała iego koronacya. Jeśliby prawo albo urodzenie, nie zaś podstęp i intryga, berło nadały Borysowi, byłby wzorem dla monar-

Wyprawa przeciw Tatarów krymskim.

Koronacya Borysa.

chów, a iego panowanie rzeczywiście byłoby pożyteczne dla kraiu. Ustanowił spokoy- Jego staranność przymierzem zawartym w tymże roku nia. ze Szwecyą, traktatem pokoiu z Polską (na 1599. lat 20), i przyiacielskiemi stosunkami z cesarzem niemieckim i Abbasem I. szachem perskim; zapewnił bezpieczeństwo mocnieyszém obwarowaniem Smoleńska, założeniem twierdzy Borysowa nad Dońcem, i ciągłą bacznością nad podniesieniem sił woiennych. Przyczynił się także do dobrego bytu związkiem handlowym z Hollandyą i Lubeką, zachęceniem do pracowitości i opiekowaniem się naukami; czuwał nad wymierzaniem sprawiedliwości i porządkiem; starał się, zmnieyszyć ciężary narodu i okazał czułość prawdziwie oycowską, gdy od roku 1601. do 1604. głód okropny w kraiu panował a morowe powietrze grassowało w Smoleńsku, tudzież gdy około Moskwy banda ze 20,000. 1601-1604. ludzi złożona, pod dowodztwem herszta swoiego Chłopka szerzyła okropne spustoszenie. Borys starał się o wprowadzenie nauk, i w tym celu pewną liczbę młodzieńców ze stanu szlacheckiego, dla ćwiczenia się w ięzykach i naukach do obcych kraiów wyprawił, hoynie nagradzał zasługi; przyozdobił stolicę (dzwonica Iwan wielki i inne gmachy), i poważany był od monarchów europeyskich. Wzgardził iednym tylko sułtanem tureckim Mahometem III. iako wrogiem chrześciiaństwa, darów iego nie przyiął a dziękuiąc za nie, ieżeli mamy wierzyć Petreiowi ministrowi szwedzkiemu, posłał wor wymiotem wieprzowym napełniony. Przy tylu Okrucieństwo Borychwalebnych cnotach monarchicznych Bo- sa. rysa, obwiniaią go o haniebne zbrodnie. Podczas koronacyi wykonał przysięgę, że

nie zbroczy się krwi rozlaniem i naycięższe przestępstwa będzie karał wygnaniem (zsyłką). Idąc za tak szlachetném uczuciem, wypełnił w początkach swoie przyrzeczenie, ale wkrótce myśl, że nieprawnie włada tronem, uczyniła go niedowierzaiącym ku wszystkim panom. Mniemał: że każdy mu zazdrości, każdy okoliczności tylko wygląda do strącenia go z tronu i iuż zamyśla o środkach iego zguby, podeyrzliwość głęboko wkorzeniła się w iego sercu, postanowił zatém wyniszczyć tych wszystkich, którzyby mogli bydź niebezpiecznymi. W tenczas okazały się doniesienia, oskarżenia, o każdym podeyrzanym czynie, o każdém podeyrzaném słowie, a wielkie nagrody dla oskarżycielów, którzy duszę swoię przedali, były powodem nie tylko prawdziwych, ale i fałszywych obwinień. Słudzy rzucali potwarz o ważne przestępstwa na swoich panów, złe żony na swoich mężów, wyrodne dzieci na rodziców, a przekupieni świadkowie dowodzili występku obwinionym. Borys chcąc na pozor dotrzymać słowa, nikogo publicznie śmiercią karać nie kazał, lecz za to taiemnie odbierano życie osadzonym w więzieniu, lub przeznaczonym na zesłanie; całe familie skazywane były na wygnanie, tegoż losu doznała między innemi Nayiaśnieysza familiia Romanowych. Wszystkie zbrodnie, dla utrzymania się na przywłaszczonym tronie przez Borysa popełnione, nie mogły iednak uchronić od niebezpieczeństwa, które go spotkało z tey strony, z iakiey się bynaymniey nie spodziewał. Młody mnich, mieszkaiący w klasztorze Czudowym pod imieniem Grzegorza Otrepiewa, zaczął od roku 1600. rozgłaszać,

Grzegorz Otrepiew,

że carewicz Dymitr, o którym. iak mnie-maią, przed 9. lat zamordowany został, żyie ieszcze, że matka i krewni oszukali wtenczas zbóyców i ci pozbawili życia innego chłopca, wziąwszy go za carewicza: carewicz zaś ukryty, pod cudzém imieniem wychowany, że on sam Otrepiew, iest Dymitrem za umarłego poczytanym. Borys dowiedziawszy się o tém, rozkazał oszusta pod mocną osadzić strażą; atoli Grzegorz zemknął, błąkał się z iednego klasztoru do drugiego, udał się nakoniec do Polski. Dostał się do dworu xiążęcia Wiśniowieckiego w Braczynie, podobał się mu swoiémi wiadomościami i uymuiącém obeyściem się, ale nie mówił ieszcze o fałszywém carskiém swoiém urodzeniu, póki nie wyłożył na piśmie całey historyi swego życia, w którey udawał siebie za ocalonego carewicza Dymitra. Potém zmyśliwszy ciężką chorobę i bliską śmierć, spowiadał się xiędzu wyznania łacińskiego, i wyznał, że iest nieszczęśliwym Dymitrem, oddał mu swóy rękopism, prosił, ażeby po iego zgonie, co wkrótce miał nastąpić, udzielił wiadomość o tém xiążęciu, żeby ten dozwolił przyzwoicie zwłoki iego pochować. Wyzdrowiał iednak chory, spowiednik wygadał się, Wiśniowiecki dowiedział się o taiemnicy i zupełnie zmyślaniem Otrepiewa ułudzony został. Zaczęto więc obchodzić się z nim iak z carewiczem; wszyscy krewni Wiśniowieckiego, wielu panów polskich a osobliwie przemożny i bogaty Mniszech woiewoda sandomirski, gorliwie uięli się za mniemanego Dymitra; Mniszech obiecał wydadź za niego córkę swoię Marynę, i wszyscy zachęcali go żeby obiawił prawa swoie do tronu rossyyskiego,

Dymitr fałszywy.

Wiśniowiecki.

Mniszech.

Pomoc Polski dana Samozwańcowi.

odczyniąc mu nadzieię wsparcia. Wkrótce cała Polska uwierzyła że iest carewiczem rossyyskim; duchowieństwo tameczne pociągnął do siebie przywiązaniem, dla wyznania katolickiego okazywaném, i samego papieża nakłonił na swoię stronę, przyrzekaiąc opiekowanie się wiarą katolicką w Rossyi, a nawet wprowadzenie iey, skoro zostanie monarchą. W roku 1603. stawiono go przed królem Zygmuntem III. na Seymie w Krakowie. Jego wymowa, uroda, przymioty i tu ziednały dla niego wiarę i szacunek: a lubo król niechcąc ściągnąć nowey woyny ze strony Rossyi, od siebie wsparcia nie obiecał; oświadczył iednak, że nie będzie przeszkadzał, ieżeli panowie polscy zechcą mu dopomagać. — Borys wiedział o tém, co się działo w Polsce, a chociaż okazywał powierzchownie, że go to bynaymniey nie obchodzi, i odmówił nawet pomocy, ofiarowaney od Karola IX. króla szwedzkiego; atoli trzykroć wysyłał do Polski umyślnych, którzyby przekonali Polaków, że dali się ułudzić oszustowi, znaczne summy ofiarował za iego wydanie: a gdy wszelkie starania nie wzięły skutku, zerwał wtenczas wszystkie stosunki z Polską. — W Rossyi wieść o ziawieniu się Dymitra mało dotąd wiary znaydowała. Lecz gdy w sierpniu 1604. roku Dymitr wystąpił w pole w towarzystwie przyszłego swego teścia i około 5,000. Polaków: kiedy skłonni do zaburzeń Kozacy Dońscy na iego stronę przeszli i w liczbie 10,000. przyłączyli się do niego: kiedy on wydał manifest, w którym wyłożył swoie prawa i domagania się; natenczas w pogranicznych prowincyach pomyślne dla niego zaszły poruszenia, i skoro tylko wszedł w granice rossyyskie, zaraz Czernihow, Putywl,

1603.

1604.

Rylsk, Bielgorod, Oskoł i wiele innych miast poddały się iemu, a lud tłumami do niego się łączył. Nieznayduiąc oporu Dymitr fałszywy zbliżył się do Nowogrodu Siewierskiego; tu musiał zatrzymać się, bo ani groźby, ani obietnice nie mogły do poddania się nakłonić naczelników woyska, xiążęcia Trubeckiego i Piotra Basmanowa. Tymczasem gdy oblegał miasto, nadciągnęło 40,000. woyska pod dowodztwem xiążęcia Mścisławskiego i 21. grudnia stoczono bitwę. Lubo Dymitr fałszywy zupełne odniósł zwycięstwo; miasto iednak broniło się póty, aż zbliżenie się potężnieyszego woyska carskiego pod naczelnictwem Bazylego Szuyskiego przymusiło go do odwrócenia sił swoich. Dnia 21. stycznia 1605. stoczona krwawa bitwa, zakończyła się pomyślnie dla Dymitra fałszywego; ale oddział woysk cudzoziemskich, którym dowodził Walter fon Rosen Inflantczyk i Margeret Francuz, wydarł z rąk iego zwycięztwo. Klęska samozwańca tak była wielka, że zginąłby zupełnie gdyby skorzystano ze zwycięztwa. Opuszczono tę okoliczność albo z niedbałości, albo z taiemney nienawiści wodzów rossyyskich do monarchy; po większey części zostawali oni w nieczynności; wysyłali słabe oddziały i tracąc czas na bezskuteczne oblężenia, podali Dymitrowi sposobność do wzmocnienia się; poróżnili się między sobą i okrutném postępowaniem z mieszkańcami tych stron, które poddały się Dymitrowi, byli przyczyną, że ci znowu do niego zwrócili się i z nim ściśle się połączyli. Tym czasem w samey stolicy sprawa Dymitra tym więcey nabywała wiary i stronników, im bardziey car lękał się ogłaszać że iest oszukaniem. Naprożno patryarcha przysięgą za-

pewniał przed narodem, że mniemanym carewiczem iest zbiegły mnich Otrepiew, którego całe życie opisał: napróżno piorunował klątwą kościelną na wszystkich stronników oszusta; wiara w niego codziennie wzrastała a bardziey ieszcze powiększyła się, gdy dway mnisi, wysłani od Borysa żeby go taiemnie zabili, pisali z Polski do przyiaciół swoich, że przekonali się o prawdziwości Dymitra, i osypywali go naywiększemi pochwałami. To było przyczyną, że car chociaż wiedział o zdradach w swoiém woysku i iego nieczynności; nie śmiał iednak dla obięcia głównego dowodztwa opuścić Moskwy, gdzie go zatrzymywała boiaźń, żeby nie zaszło iakie zaburzenie podczas iego nieobecności. Nareszcie postanowił prosić króla szwedzkiego o pomoc, którey wprzód samże nie przyiął, oraz zaciągać woysko za granicą. Ale wprzód niżby mógł korzystać z tych nowo użytych śrzodków, nagła go śmierć zaskoczyła dnia 16. kwietnia 1605. roku. Domyślaią się że trucizna, dobrowolnie wzięta, lub przez kogo podana, albo choroba wewnętrzna była przyczyną nagley iego śmierci.

Śmierć Cara Borysa.

Car Teodor Borysowicz tylko przez 6 tygodni panuie 1605.

VI. Teodor Borysowicz syn Godunowa, młodzieniec 16stoletni obiął rząd pod opieką matki swoiey, a ta zaraz Izydora metropolitę nowogrodzkiego i Basmanowa wysłała do woyska, żeby ie doprowadzić do przysięgi nowemu carowi i odiąć główne dowodztwo podeyrzanym naczelnikom. Posłani znaleźli w woysku takie rozdwoienie umysłów a w woiewodach tyle oporu, że odebrali przysięgę od tych tylko, którzy ią dobrowolnie wykonywali, a niechcących przymusić do tego nie śmieli. Wkrótce po-

tém przeięto list Dymitra fałszywego do naczelnika miasta Krom pisany, iuż od trzech miesięcy od woyska carskiego obleżonego, w którym zachęcał go do wytrzymania obleżenia i zapowiadał, że idzie mu na odsiecz w 60,000. woyska. Chociaż treść tego listu była dziełem chytrości woienney; wielu iednak dało temu wiarę i zatrwożyło się. Sam Basmanow zwątpił o możności utrzymania swego monarchy, i przedsięwziął zdradą zabezpieczyć się. Odkrył naprzód swoię obawę przed woiewodami Sałtykowem i Golicynem, na których dawno iuż padało podeyrzenie o sprzyianie Dymitrowi fałszywemu. Ci przystali na iego zamiary. Przeciągnęli potém na swoię stronę Rozena, dowodzącego 4,000. cudzoziemców, i większą część woyska rossyyskiego; dali wiedzieć obleżonym o swoiém przedsięwzięciu i umówiwszy się z nimi, spólnemi siłami napadli na oddział będący pod dowodztwem Jana Godunowa, stryia carskiego, którego nie spodziewali się uwieśdź. Godunow otoczony i w niewolą wzięty; a Basmanow i iego towarzysze poszli do Dymitra znayduiącego się w Putywlu dla okazania mu swoiey pokory. Tam chociaż uyrzeli małą liczbę iego woyska i poznali że list przeięty ich uwiódł; nie mogli iednak iuż go opuścić, wykonali mu więc przysięgę na wierność, a woysko carskie poszło za ich przykładem. — Wielkie zaburzenie powstało w Moskwie, gdy przyszła wiadomość o tych wypadkach. Jak tylko Puszkin i Pleszczeiew wkrótce potém przywieźli manifest Dymitra fałszywego, w którym przyrzekał łaskę swoię dla mieszkańców, pod warunkiem rychłego poddania się; wtedy stolica, oraz wszystkie pro-

Basmanow i inni zdraycy.

Jan Godunow.

Moskwa wzburzona poddaie się Samozwańcowi.

wincye uznały Dymitra fałszywego prawym monarchą. Lud wdarł się do pałacu, zuchwale opanował osobę cara, iego matki, siostry i wszystkich Godunowych; złupił ich domy i wykonał przysięgę nowemu carowi Dymitrowi, który dnia 20. czerwca z Tuły odprawił wjazd uroczysty i na tron wstąpił. Teodor i iego matka ieszcze dnia 10. czerwca pomarli w więzieniu, zapewne nienaturalną śmiercią; a iego siostra Xenia, dla swoiey piękności i niewinności, przez Dymitra zachowana przy życiu. — Tak zakończył życie młody monarcha Teodor Borysowicz, godny lepszego losu dla swoich przymiotów powierzchownych i wewnętrznych, iak świadczą spółcześni kronikarze.

Dymitr fałszywy wkrótce z tronu strącony 1605.

VII. Dymitr Samozwaniec miał niektóre przymioty chwalebne, ale też i wad nie mało. Obszerne posiadał, nawet uczone wiadomości; postrzegał wykonania sprawiedliwości; starał się o rozszerzenie oświecenia; w pracy był niezmordowany; sam wszystko, ile można, usiłował wybadać; zasługom dawał pierwszeństwo przed godnością urodzenia. Ale był często popędliwy, nieuważny, krzywdził, roziątrzał bez żadney potrzeby, a tém samém niszczył częstokroć to, co zamierzał poprawić. Panowała w nim w wysokim stopniu niepowściągniona namiętność lubieżności, i tak go rozwiązłym uczyniła, że hańbił naypierwsze familie, i nayniegodziwszym sposobem gwałcił prawa rodziców i małżonków. A że prócz tego nie uważał na wszystkie, wiekami upoważnione i szacowane od narodu rossyyskiego zwyczaie, obyczaie i przesądy, a nawet szydząc z nich był przyczyną zgorszenia; naturalna więc rzecz,

Jego namiętności.

że miłość, z iaką go w początkach spotykano, wkrótce zniknęła. — Po iego wstąpieniu niektórzy pod przewodnictwem xiążęcia Bazylego Szuyskiego starali się go strącić, ogłaszaiąc publicznie, że iest oszustem. Ale nie powiódł się ich zamysł. Szuyski na śmierć osądzony; iednak Dymitr złagodził wyrok, i wysłano Szuyskiego na wygnanie do Halicza. Ztamtąd nawet przywrócił go car, łaskami osypał, chcąc dobrocią ziednać przychylność i szczególnie przywiązać do siebie tego, powszechnie szacowanego męża. Jeszcze w miesiącu lipcu Dymitr wezwał z klasztoru do stolicy wdowę po Janie IV. Bazylewiczu, mniemaną swoię matkę, i na iey spotkanie sam wyiechał z wielką okazałością. Uściskała go ona z macierzyńską czułością, iak syna swoiego. Oboie zalewali się łzami; niezliczone mnóstwo widzów dzieliło ich serdeczne uczucia, i pewność o prawości cara, iako pochodzącego ze starożytnego rodu xiążąt, zdawało się, że iuż mocno się ugruntowała, osobliwie gdy uprzedził życzenia narodu, przywracaiąc wygnanych przez Borysa i kochanych od narodu ludzi znakomitych, do których szczególniey należał dóm Romanowych. Atoli dobre zdanie o nim wkrótce upadło znowu, z powodu nierostropnych iego postępków. Już niesłuszne oddalenie patryarchy Joba, bez zezwolenia duchowieństwa, na którego mieysce naznaczył podeyrzanego o taiemne wyznawanie wiary katolickiey Jgnacego arcybiskupa razańskiego, było powodem nieukontentowania. Ale wkrótce ta niechęć wielce się rozszerzyła iawném Dymitra sprzyianiem wierze katolickiey, przyięciem

Szuyski.

Mniemana matka Dymitra fałszywego.

Jgnacy patryarcha.

Niechęć narodu.

Jezuitów; pogardą okazaną dla Rossyan, gdy straż przyboczną złożył z cudzoziemców, dla których szczególnieysze miał względy; roztrwonieniem skarbów przez skłonność zbyteczną do przepychu; samowolném postępowaniem z panami i dumném obeyściem się z duchowieństwem; lekce ważeniem posłów, uroczystości, obrazów świętych i innych ustanowień kościelnych. Natenczas odrodziła się nanowo wątpliwość, każdemu zdawało się rzeczą niepodobną do prawdy, żeby monarcha postępuiący wbrew wszystkich zwyczaiów rossyyskich, mógł bydź potomkiem dawnych carów, synem Jana. Kiedy zaś rozeszła się wiadomość, że on Polkę wezmie za żonę, kiedy uyrzano wysyłane z kraiu wielkie skarby w darze dla oblubienicy; kiedy za rzecz pewną dowiedziano się, że Dymitr przez wdzięczność za daną pomoc, obiecał ustąpić Polsce niektóre prowincye rossyyskie, połączyć się z nią przeciw Szwecyi, a nawet wiarę katolicką wprowadzić; wtedy nieukontentowanie do naywyższego doszło stopnia. Teraz i dobre iego przymioty potępiać zaczęto. Grzeczność iego nazywano uniżaniem się, surową sprawiedliwość okrucieństwem; troskliwość o poprawę niedostatków policyi tchórzostwem; a niepospolite iego wiadomości, przypisywano czarnoxięstwu. — Już był uknowany spisek, pod głównym naczelnictwem xiążęcia Bazylego Szuyskiego, ułaskawionego od Dymitra. Ale spiskowi odłożyli wykonanie swego zamiaru do przybycia narzeczoney, kiedy z nią nazad przywiozą posłane podarunki, i kiedy nowémi występkami cara bardziey powiększy się nienawiść ludu prostego. Zi-

ściła się ta ostatnia nadzieiá. A między innemi przyłożyły się do tego woienne ćwiczenia i potyczki, między woyskiem cudzoziemskiém a rossyyskiém przez Dymitra wykonywane, w których ostatnie zazwyczay było zwyciężane. Obie strony zamiast broni używały kul ze śniegu, ale cudzoziemcy mieli taiemny rozkaz kłaśdź do śniegu żelazo i kamienie. — Nareszcie dnia 1 maia 1606. roku narzeczona odprawiła uroczysty wiazd do Moskwy, otoczona gronem 4,000. Polaków, ze szczególnym przepychem. Nadzwyczayną ilość pieniędzy wydano tak przy tey okoliczności, iak i pod czas nastałego wkrótce potém (8. maia) wesela i towarzyszących mu zabaw. Spiskowi korzystali z tego wszystkiego dla obudzenia niechęci i trwogi. Liczbę Polaków powiększano w słowach do 20,000. Powiadano codziennie, że ich liczba coraz bardziey pomnaża się, że broń nie tak iawnie, iak raczey skrycie i w wielkiey ilości iest przywożona. Dosyć tego było dla obudzenia podeyrzliwości. Lecz to, że car i carowa polską odzież nosili; że Polacy mieli wolny przystęp do Dymitra, a dla Rossyan był zabroniony, że podczas biesiad weselnych panom polskim dawano pierwszeństwo, że iedzenie do stołu carskiego gotowano sposobem polskim; że nietrzeźwi panowie polscy hardo się obchodzili z rossyyskiemi, i nareszcie na ulicach pozwalali sobie grubiańskiego postępowania z kobietami rossyyskiemi; to wszystko pociągnęło za sobą gniew i głośne złorzeczenia. Zaczęto iawnie mówić: car heretyk, gorszy od Turka, nie syn cara Jana Bazylewicza, ale samozwaniec Hryszka Otrepiew. Dwór dowie-

Małżeństwo Dymitra fałszywego z Maryną 1606.

Nowe podeyrzenia ze strony narodu.

dział się o spisku na wymordowanie Polaków i że dzień 15. maia iest na to naznaczony. Rozkazano potrzebne środki przedsięwziąć i rzecz samę wyśledzić, ale wszystko napróżno. A gdy dzień 15 przeminął, i nigdzie nie okazało się zaburzenie; mniemali zatém, że żadnego nie ma niebezpieczeństwa i nanowo oddali się zabawom. Dnia 18 woyska zgromadzone miały odbywać ćwiczenia woienne: oblegać wystawioną za miastem twierdzę drewnianą i zdobydź ią szturmem. Naczelnicy spisku upewniali, że Dymitr przy tey okoliczności zamyślał iednym razem uwolnić się od wszystkich nieżyczliwych panów: Polacy mieli ich rozsiekać, a gdyby lud chciał ich bronić, biciem z dział postanowiono przywieśdź go do posłuszeństwa. Zapobiegaiąc temu Bazyli Szuyski w nocy z dnia 16. na 17. zgromadził na swoim dworze wielu szlachty i znakomitych obywateli, wystawiał grożące wszystkim niebezpieczeństwo i przekonywał, że nie ma innego sposobu wybawienia kościoła i państwa, oprócz śmierci Dymitra, uznanego iuż iako oszusta. Około godziny 3. zrana. uderzono na trwogę (w nabat). Lud zbiegaiący się mniemał, że Polacy chcą zamordować panów i samego cara. Tym czasem gdy po domach rozsypało się pospólstwo dla wygubienia Polaków, Szuyski trzymaiąc miecz w prawey, a krzyż w lewey ręce, na czele stronników swoich, do których powoli wielka massa ludu przyłączyła się, śpieszył do pałacu. — Tam Basmanów pierwszy padł ofiarą. Dymitr i mała liczba straż iego składaiących zagranicznych drabantów bronili się z rospaczą; lecz unikaiąc ogromu nieprzyiaciół, co-

Spisek na samozwańca.

snęli się wewnątrz pałacu. Lud, wyłamuiąc drzwi, ścigał ich z iedney izby do drugiey. Naostatek Dymitr chciał uratować się za pomocą pomostów do okna przystawionych. Wyskoczył przez okno, upadł na ziemię, skaleczył się i nogę złamał. Ścigaiący nie znalazłszy go nigdzie, wpadli do pokoiów carowey, nie wierzyli temu, że uciekła do swoiego oyca, lecz wszystko obeyrzeć chcieli. Dowiedziawszy się iednak, że Dymitr zostaie pod zasłoną strzelców, ciżba ta oddaliła się z pokoiów. Tak było rzeczywiście. Strzelcy pod swoię obronę wzięli nieszczęśliwego i dzielnie odpierali natarcie roziuszoney tłuszczy, póki pogróżki spalenia ich słobody z żonami i dziećmi, nie przymusiły do odstąpienia. Potém Dymitr porwany, na pokoie carskie powleczony został. Tam, według iednych, przyznał się do oszukaństwa; a według innych, uręczał, że iest prawdziwym Dymitrem. Gdy zaś posłańcy do carowey wdowy, powrócili z wiadomością przysięgą iey potwierdzoną: że on nie iest iey synem, ale oszustem; wtenczas od ludu zabity został, a trup licznemi ranami skaleczony, wyrzucony na plac przed Kremlem, był przedmiotem urągania motłochu; naostatek wywieźli go na mogiłę gdzie grzebano zwłoki przestępców. Przez dni trzy leżał pod odkrytém niebem, a potém w ziemię zakopany. Lecz gdy rozeszła się pogłoska, że nad grobem iego dawały się widzieć rozmaite ziawiska, ponieważ za życia był czarownikiem; przeto znowu go wykopano, spalono, popiołem nabito armatę i wystrzelono. Podczas tego zaburzenia, około 8 godzin trwaiącego, do 1,700. Polaków i innych cudzoziemców utraciło życie.

Śmierć Dymitra fałszywego.

Znakomici Polacy z ludźmi swoimi bronili się przed natarczywością pospólstwa, póki nie rozesłał Szuyski straży dla ich bezpieczeństwa, którey dobrowolnie się oddali. Marynie, wdowie po Dymitrze, pozwolono oddalić się do swoiego oyca. Jednak odebrano iey wszystkie kosztowne kleynoty i inne bogactwa, od męża darowane. Mniszech przymuszony był powrócić wielkie summy i zapłacić za to wszystko, czego ieszcze nie dostawało. Potém zgromadzeni panowie, po zupełném przywróceniu spokoyności dnia czwartego, przystąpili do wyboru nowego cara. A ponieważ głosy podzielone były między Golicynem a Szuyskim; któryś przeto z obecnych wniósł, żeby rozstrzygnięcie zostawić ludowi w nadzwyczayney liczbie zebranemu około Kremla w oczekiwaniu końca. Gdy ieszcze spierano się o to, przyiaciele Szuyskiego uprzedzili lud, że wybór padł iuż na ostatniego. Wtenczas ze wszech stron powstały nagle radosne okrzyki: niech żyie nowy nasz car Bazyli! Na tém się wybór zakończył.

Wybranie cara.

Nieszczęśliwe panowanie cara Bazylego Janowicza Szuyskiego. Od 1606. roku.

VIII. Bazyli V. Janowicz Szuyski (*) koronowany d. 1 czerwca ręką metropolity Hermogena. Gorliwie starał się o przekonanie narodu, że iego poprzednik był samozwańcem. W tym celu wydał sam naprzód manifest ze wszystkiemi szczegółami, a wkrótce potém ogłoszony był drugi od wdowy po Janie, carowey Marty, gdzie przyznawała się, że była przymuszona u-

(*) Xiążę ten, należący do pokolenia suzdalskich, pochodził od Andrzeia Jarosławicza, wielkiego xiążęcia włodzimirskiego, brata Alexandra Newskiego.

znać go za syna swego, żeby tylko uratować siebie i cały ród swóy od zguby; że z żalem prosi o przebaczenie u narodu, który przez nię oszukany został. Nakoniec Bazyli, chcąc żeby nikt żadney iuż wątpliwości nie miał, rozkazał trunę zabitego przed 15 lat Dymitra 4 osobom duchownym i 4 świeckim z Uhlicza do Moskwy przenieść. Przed ich przybyciem krążyła w stolicy wiadomość, że gdy w Uhliczu wyięto trunę, postawiono w kościele i odkryto, rozeszły się z niey wonie, ciało było nienaruszone, i wielu chorych, dotknięciem się do truny, w mgnieniu powracało do zdrowia. To wszystko potwierdzone świadectwy na piśmie, wraz z błogosławionemi zwłokami przyniesionemi. Dwór i niezliczone mnóstwo ludu wyszli na ich spotkanie, i tu zwłoki te wsławiły się cudami: a carowa wdowa poznała w nich ciało swego syna. Lecz iakkolwiek każdy wtenczas zdawał się bydź przekonanym; wkrótce iednak powstała nowa wątpliwość i szerzyły się wieści, że pewny młodzieniec zabity w Uhliczu i taiemnie do truny położony na mieysce carewicza Dymitra, ażeby ciało iego ukazać nienaruszoném; powracaiący do zdrowia na widok ciała, byli przekupieni i udawali chorych; tudzież, że car podczas ostatniego zaburzenia pozbawiony życia, iak dotąd mniemano, żyie ieszcze, tey samey nocy umknął i znayduie się w Polsce, a okaleczony trup, wyrzucony wtedy z pałacu, był iakoby ciałem innego człowieka. Wieści te rozgłaszał xiążę Szachowski; zbiegł on do Putywla, nakłonił do związku przeciw Bazylemu naprzód to miasto, a potém wiele innych; przeciągnął na swą stronę kilka ty-

Przeniesienie zwłok carewicza Dymitra do Moskwy.

Wątpliwości.

Xże Szachowski.

sięcy Kozaków i wkrótce wystawił potężne woysko, którego wodzem mianował boia-
Paszkow. rzyna Istoma Paszkowa. Ta tłuszcza szła do stolicy, wszędzie znaydowała posłuszeństwo imieniu Dymitra, powiększała się codziennie, zwyciężyła cara, który z woyskiem sam wystąpił przeciw buntownikom, zbliżyła się do Moskwy, przecięła przywóz do miasta i żądała żeby się Bazyli poddał.
Nieukontentowanie. — Już oblężenie miasta trwało przez 5 tygodni; wielu znalazło się niechętnych Szuyskiego, a szerzący się głód, ciągle ich liczbę powiększał. Chociaż niektóre zamachy na zakłócenie porządku były wniwecz obrócone, ale często się odnawiały, i niebezpieczeństwo do naywyższego dochodziło stopnia, gdy niespodziane zdarzenie uratowało cara. Do woyska buntowników przystali Kozacy w liczbie 12,000 pod dowodztwem
Bołotników Jana Bołotnikowa, zbiegłego chłopa: ten domagał się od Paszkowa o zdanie głównego naczelnictwa, na co, iak powiadał, był od samego Dymitra upoważniony, z którym iakoby widział się w Sandomierzu. Paszkow pomimo opór, widział się przymuszonym ustąpić. Ale przez zemstę taiemnie ofiarował usługi swoie carowi; przeszedł na iego stronę z 8,000 ludzi do Moskwy i upewnił mieszkańców, że nowa wiadomość o Dymitrze, iest powtórném kłamstwem; że z oblegaiących nikt go nie widział, lecz wszyscy ślepo trzymali się fałszywych ogłoszeń Szachowskiego. Ta okoliczność znowu ożywiła męstwo w Szuyskim i w obleżonych: a że układy, celem nakłonienia Bołotnikowa do posłuszeństwa, nie wzięły skutku; zrobiono więc wycieczkę i przymuszono go do odwrotu. Z ostatkiem woysk swoich uciekł

on do Kaługi, gdzie ochotnie przyięty został; obwarował miasto i mężnie się bronił, gdy go tam w początkach 1607 roku car obległ. Lękaiąc się nakoniec bydź zwyciężonym, ponieważ ogłoszony Dymitr nie ukazywał się a iego stronnicy wahać się zaczęli, imieniem samozwańca wzywał do siebie na pomoc, obiecuiąc podzielenie się tronem, nieiakiegoś Eliasza Wasilewskiego, sługę Jełagina, który przed rokiem ieszcze za panowania Dymitra fałszywego, mienił się carewiczem Piotrem, synem cara Teodora Janowicza (twierdząc, że go Borys zamienił na córkę Teodozyą), i mieszkał u Kozaków terskich i dońskich. Piotr fałszywy przyszedł z 10,000 Kozaków; oswobodził Kaługę od oblężenia, połączony z Bołotnikowem odniósł zwycięstwo nad woyskami carskiemi; ale wkrótce sam od nich pokonany, za sprawą walecznych xiążąt Golicyna i Łykowa, musiał zamknąć się w Tule. Tymczasem, gdy Bazyli rozkazał oblegać to miasto, ukazał się nakoniec w Starodubowie, niewidziany dotąd, Dymitr fałszywy i ziednał wiarę dla siebie. Jedni mówią, że był to Polak z powołania bakałarz, drudzy, że był synem boiarskim, imieniem Gabryel Wierewkin (według innych Andrzey Nagi). W towarzystwie przybyłey czeladzi i kupy Polaków, rozproszył mały oddział Rossyan, zachodzących mu drogę; ale nie odważył się iśdź na pomoc oblężoney Tule. Musiała więc poddadź się. Potém Piotr fałszywy carewicz powieszony, a Bołotników umarł z głodu. Car, sądząc, że się znaydował w bezpieczeństwie, popełnił omyłkę, rozpuścił woyska swoie, wprzód nim zupełnie Dymitr fałszywy zniszczony został, którego

1607.

Piotr fałszywy.

Nowy samozwaniec.

teraz iuż się zgoła nie lękał. Ale niektórzy panowie polscy znowu wzięli iego stronę. W następuiącym roku wiosenną porą przeszedł Dymitr przez granicę z liczném, po większey części z Polaków i Kozaków złożoném woyskiem, do którego przyłączyła się wkrótce znaczna liczba Rossyan, ponieważ przyrzekł on poddanym wolność i maiątek ich panów. Dnia 10 maia odniósł znakomite zwycięstwo przy Bołchowie, wkrótce potém drugie, nakoniec trzecie, i wtedy niespodzianém natarciem opanował cały obóz woyska carskiego, z 70,000 ludzi złożony. Potém wszystkie miasta i prowincye na około leżące iemu się poddały. W samey Moskwie zapalały się bunty. A lubo ich sprawcy odkryci i ciężko byli karani; tém iednak powiększyła się tylko niechęć, i bezustanne kary, częstokroć ze samego podeyrzenia dla własnego bezpieczeństwa cara, coraz bardziey niedowierzaiącego, naznaczane, całą stolicę zaburzyły. W tak przykrém położeniu Bazyli prosił Szwecyi o pomoc; ta za odstąpienie Kexholmu i opłatę znaczney summy (po 100,000 talerów na miesiąc) obiecała dadź woysko posiłkowe. W tymże czasie, chcąc ziednać przychylność Polaków, Marynie, wdowie po pierwszym Dymitrze fałszywym, i iey oycu, utrzymywanym dotąd pod strażą w Moskwie, dozwolił do oyczyzny powrócić. Ale ten ostatni środek był dla niego szkodliwy. Dymitr fałszywy rozkazał ich schwytać, i Maryna nie opierała się uznać go za swego męża, byleby tylko mieć zręczność zemszczenia się nad Szuyskim. Tymczasem, gdy samozwaniec obwarowany w obozie przez kilka miesięcy trzymał stolicę w oblężeniu,

1608. Polacy i Kozacy pomagaią samozwańcom.

Pomoc od Szwecyi.

nadeszły posiłki szwedzkie (5,000 woyska) pod dowodztwem Delagardi, ze strony północney do Rossyi, połączyły się z carskiém pod naczelnictwem krewnego monarchy, Michała Szuyskiego Skopina: oba oddziały nie małe rozniesły spustoszenie w nieszczęśliwych prowincyach, z których naprzemian iedna lub druga strona były rugowane. — Zygmunt III. król polski, od Francyi wspierany, częścią obrażony połączeniem się cara z nieprzyiazną mu Szwecyą, częścią spodziewaiąc się korzyści z obecnego nieładu w Rossyi, napadł na nię z inney strony i zaczął oblegać Smoleńsk. Panowie polscy, Nozinski, Zborowski (a według innych Karnozicki, Lisowski i Bobowski) i Sapieha, którzy z woyskiem swoiém stali pod Moskwą niby dla wsparcia Dymitra fałszywego, lecz rzeczywiście uważaiąc go za oszusta, gardzili nim i chcieli tylko działać iego imieniem, żeby pod iakimkolwiek pozorem opanować prowincye rossyyskie, ci mówię panowie, bardzo niechętnie patrzyli na to, że król miesza się w ich sprawę. Naprożno starali się iemu to odradzić: bo lękali się, żeby nie odiął im zdobyczy, iakie dla siebie uczynić mieli nadzieię. W istocie Zygmunt III. nie odstępuiąc swego przedsięwzięcia, wyprawił posłańców do ich obozu, wzywaiąc wszystkich Polaków towarzyszących Dymitrowi fałszywemu do swoiego woyska pod Smoleńsk. Posłańcy byli od woyska przyięci. Wodzowie wahali się w zdaniu. Dymitr fałszywy zatrwożył się, i nie sądząc się bydź bezpiecznym w obozie, uciekł do Kaługi. Maryna zaś pozostała przy woysku i pod zasłoną sprzyiaiących iey Kozaków starała się utrzymać sprawę mniema- 1609.

nego swego małżonka. Tymczasem Rossyanie znayduiący się w obozie, utworzyli czwartą partyą, i osądzili, że lepiey iest poddadź się Bazylemu. Takowe nieporozumienia codziennie pomnieyszały woysko oblegaiące. Niektóre prowincye znowu się oświadczyły za stroną Szuyskiego i z radością woysko iego przyięły, tak, że oddziały woysk iego zwyciężywszy w kilku mieyscach buntowników, znacznie się powiększyły i mogły iuż przystąpić do oswobodzenia stolicy. Wtenczas oblegaiący nie czekali ich napaści. Spiesznie oddalili się, i oswobodzona Moskwa przyięła czci godnego i walecznego Michała Szuyskiego Skopina, iako swoiego wybawiciela i anioła stróża. Atoli podeyrzliwy car pozazdrościł krewnemu swemu okazanych honorów, i Michał wkrótce żyć przestał. — Połączeni Rossyanie ze Szwedami wszędzie razili buntowników i szli iuż do Smoleńska, żeby stamtąd odegnać oblegaiących Polaków, gdy wielka klęska pod wsią Kluszynem dnia 8 lipca 1610 roku przez Żołkiewskiego hetmana polskiego im zadana, iednym razem odmieniła postać woyny. Wtenczas nie tylko Polacy, dzielnego odporu nie znayduiąc, doszli aż do Moskwy; lecz z drugiey strony znowu zbliżał się Dymitr fałszywy, z nowemi siłami. Boiaźń i poszanowanie dla osoby monarszey upadły, car bowiem srogością rozkazów i kar, powszechną ściągnął na się nienawiść. Zrzucono go z tronu i pod straż wzięto. Rządcą państwa ogłoszony xiążę Mścisławski i wyprawione poselstwo do hetmana polskiego, z uwiadomieniem o zaszłych odmianach, o życzeniach nowego rządu względem zawarcia pokoiu

Szuyski Skopin.

1610.

Porażka Rossyan.

Zrzucenie z tronu Bazylego Janowicza. Bezkrólewie.

z Polską, oraz z prośbą o obronę przeciw zbliżającemu się Dymitrowi fałszywemu. Zołkiewski oświadczył się z gotowością, ale pod tym warunkiem, ieżeli wszystkie stany zobowiążą się przysięgą wynieść na tron rossyyski królewica Władysława, syna Zygmunta III. Okoliczności bardzo były przykre; a podczas układów, przez trzy tygodnie trwaiących, niebezpieczeństwo ieszcze się powiększyło. Woyska Dymitra nacierać iuż zaczęły. A tak żaden inny nie pozostawał środek, iak przyięcie propozycyi Zołkiewskiego. Wykonano przysięgę na wierność nieobecnemu królewicowi pod warunkiem, żeby nic nie odmieniał w wierze i ustanowieniach państwa. Potém woyska znayduiące się w Moskwie, połączyły się z Zołkiewskim, szły w gotowości do boiu do obozu Dymitra fałszywego i naczelnicy będących w nim Polaków wzywali, żeby odstąpili oszusta. Wprzód ieszcze przestraszony Dymitr uciekł z Maryną nie czekaiąc końca; a polscy panowie nie ociągali się iuż więcey z przyłączeniem się do woyska królewskiego. Natenczas Moskwa, przez Polaków zaięta, wyprawiła do Zygmunta poselstwo z prośbą o potwierdzenie umowy zawartey z Zołkiewskim. Król, któremu nieprzyiaciele Zołkiewskiego zawrócili głowę, że może połączyć koronę rossyyską z polską, odwlekał potwierdzenie. Takim sposobem obudził w Rossyanach nieukonfentowanie, które bardziey wzrosło, gdy od posłańców swoich dowiedzieli się o zamiarach Zygmunta, a nakoniec powzięli wiadomość, że i starania hetmana koronnego, który sam poiechał do króla, żeby go na inną stronę skierować, były daremne. Kiedy takim

Wybranie Władysława na tron rossyyski.

Moskwa wręku Polaków.

sposobem poznali, że są oszukani, że ich posłowie utrzymują się w ścisłém więzieniu, kiedy widzieli swawolą i nadużycia Polaków w Moskwie znayduiących się, wtenczas u-
Patryoci. kazali się iawnie niektórzy Patryoci, pragnący uratować oyczyznę, z narażeniem własnego życia. — Tymczasem Bazyli Janowicz odwieziony do Polski, utrzymywany był blisko roku iak więzień i umarł podobno z trucizny. Dymitr fałszywy mieszkał ieszcze przez czas iakiś w Kałudze i tam zabity od iednego ze swoich podwładnych Piotra Urusowa xiążęcia tatarskiego, który zemścił się nad nim śmierci Symona, cara kasimowskiego. Maryna ieszcze żyła, miała swoich stronników i woysko, i nakłoniła ich do przysięgi nowonarodzonemu iey synowi,
Lapunów. iako carowi. Lapunów ieden z pomienionych patryotów rossyyskich, należący przedtém do zrzucenia Bazylego, zgromadził w Pereslawiu razańskim niewielkie woysko, które się wkrótce powiększyło, gdy wydał odezwę do ziomków swoich zachęcaiąc do oswobodzenia się od krzywoprzysiężców Polaków, a w tymże czasie obiecał stronnikom Dymitra fałszywego, wynieść na tron
Minin. rossyyski syna Maryny. Kozma Minin, przezwiskiem Suchoręki (Suchorukiy), dostatni obywatel Niżnego Nowogrodu, zapalał tam miłość oyczyzny i wkrótce utworzył drugie znaczne woysko, którego naczelni-
Pożarski. kiem był wybrany xiążę Pożarski, wódz niepospolitych przymiotów. Król Zygmunt stoiąc ieszcze pod Smoleńskiem, nie mógł przeszkodzić wyprawie Lapunowa na Moskwę, gdzie do ostatka przez Polaków roziątrzeni mieszkańcy, z niecierpliwością wyglądali iego przybycia, żeby się połączywszy

z nim wygnać swoich gnębicielów. Z drugiey strony Gąsiewski, wódz polski, rozkazał uwięzić patryarchę Hermogena i innych mężów znakomitych i groził spaleniem miasta, ieżeli w nim spokoyność będzie naruszona. To iednak nie zatrwożyło mieszkańców Moskwy i skoro się dowiedzieli o zbliżeniu się Lapunowa, napadli na Polaków. Okropny rozlew krwi nastąpił. Polacy bronili się z rospaczą, zapalili miasto razem w pięciu mieyscach, zabiiali wszystkich, nie oszczędzaiąc ani kobiet, ani dzieci i naostatek zamknęli się w obwarowanym Kremlu. Okropny pożar, większą część stolicy w perzynę zamienił, trwał przez dwie doby, i według nayumiarkowańszych świadectw 60,000. ludzi stało się ofiarą płomienia i miecza polskiego. — Lapunow połączony z Zaruckim, wodzem woysk Dymitra fałszywego, po większey części z Kozaków złożonych, otoczył Polaków w twierdzy zamkniętych, ale nie mógł przeszkodzić, żeby Gąsiewski nie otrzymał wsparcia od Sapiehy i Chodkiewicza z kilku półków. Do tak śmiałego przedsięwzięcia pobudziło ich to, że król Zygmunt pozwolił im wziąć nagrodę sobie ze skarbów carskich w Kremlu. Tymczasem waleczny Lapunow padł ofiarą podstępu. Gąsiewski wrzucił między Kozaków, w obozie Lapunowa znaydniących się, zmyślony, niby przez samegoż Lapunowa pisany list następney treści, że iakoby ma zamiar napaśdź niespodzianie na Kozaków Dymitra i wszystkich pozabiiać. Ci dali się uwieśdź i zabili niewinnego patryotę. Ztémwszystkiém nie udało się Gąsiewskiemu dopiąć głównego swego celu, toiest odłączyć Kozaków od Rossyan. Albowiem xiążę Trubecki, na-

Hermogen.

19 marca 1611.

Zarucki.

Gąsiewski, Sapieha, Chodkiewicz.

Trubecki.

stępca Lapunowa, potrafił przekonać pierwszych, że są oszukani i mocniey ieszcze przywiązać ich do siebie, dla tego musiał wykonać przysięgę Marynie, iey synowi i nowemu oszustowi, który udawał siebie za Dymitra fałszywego, zabitego w Kałudze, uznany był przez Maryną i przyięty w Pskowie. — Jeszcze do miesiąca stycznia 1612 roku trzymali się Polacy w Kremlinie, lubo częstego doznawali głodu. Gdy zaś naznaczyli królowi dzień 6 tego miesiąca, iako ostateczny termin, do którego postanowili czekać na przybycie królewica Władysława i nowego woyska, a to w pomienionym terminie nie nastąpiło; tedy większa ich część ustąpiła, Sapieha tylko ze 4 do 6 tysięcy woyska w twierdzy pozostał. Służyła im dotąd na pożytek niezgoda woysk rossyyskich pod Moskwą, iednego pod dowodztwem Trubeckiego, a drugiego pod naczelnictwem Pożarskiego. Pierwsze przysięgło samozwańcowi, drugie przeciwnie ogłosiło go za buntownika i wysyłało oddziały tak przeciw Polakóm, iak i przeciw niemu. Już w czerwcu woysko Trubeckiego odmieniło sposób myślenia, również uznało za oszusta samozwańca, wygnanego z Pskowa, i starało się połączyć z Pożarskim. Do takowego połączenia wiele się przyłożył zakonnik klasztoru troieckiego, Abraham Palicyn; a połączeni doprowadzili Polaków do ostateczności i nakoniec przymusili ich poddadź twierdzę dnia 22 października. Ledwie co nastąpiło poddanie się, aż uyrzano w bliskości Moskwy przednią straż woyska polskiego, które sam król prowadził na pomoc, ale iuż zapozno. Ośmieleni Rossyanie natychmiast wyszli na iego spotkanie; o

1612.

październ. 22.

Moskwa oswobodzona, Polacy porażeni.

wiorst 90 od stolicy wydali mu bitwę, odnieśli zwycięstwo, i przymusili króla do śpiesznego odwrotu. Wkrótce potém zgromadziły się stany państwa dla wyboru nowego cara. A ponieważ dzieliły się głosy między xiążąt Golicyna, Worotyńskiego i Szuyskiego; przytém powstały sprzeczne zdania o obszerney familii pierwszego, głębokiey starości drugiego i pokrewieństwie z detronizowanym carem trzeciego; przeto los padał na młodego xiążęcia Michała Teodorowicza Romanowa. Jego młodość, miał bowiem około 17 lat wieku, i iego niedoświadczenie w sprawach państwa, gdyż dotąd mieszkał i odbierał wychowanie przy matce swoiey w klasztorze Ipatiiewskim (w Kostromie), chociaż dawały powód do nieiakiego oporu: atoli chwalebne wielu osób świadectwo o iego charakterze i przymiotach, oraz zdanie, że on iako stryieczny wnuk żony cara Jana IV. czyli synowiec po matce cara Teodora Janowicza, był naybliższym i naygodnieyszym wybrania potomkiem wygasłego starożytnego rossyyskiego czyli Rurykowego panuiącego pokolenia płci męzkiey, przeciągnęły wszystkich głosy na iego stronę. Chęć panowania tak mało miała nad nim mocy, że z początku odrzucił ofiarowane mu dostoieństwo. Lecz wielokrotnie powtarzane prośby wszystkich stanów, a osobliwie duchowieństwa, i przełożenia, że dobro oyczyzny wymaga od niego przyięcia tronu, skłoniły go nakoniec do poświęcenia spokoyności życia prywatnego. Takim sposobem Michał Teodorowicz, uratowany w swoiém schronieniu od ścigaiących go swawolnych Polaków przez rolnika Jana Susanina, koronował się 1613.

Wybor cara: Michał Teodorowicz Romanow.

1613. roku 11. lipca. Od niego się zaczął nowy Dom panuiący, którego potomkowie wynieśli Rossyą na naywyższy stopień sławy, wielkości i pomyślności.

Car Michał Teodorowicz stara się o poprawę nadwerężonego stanu państwa 1613.

IX. Michał Teodorowicz obiął rządy w takiey epoce, kiedy siły nadwerężonego wewnątrz państwa, niedostateczne były do wyrugowania obu potężnych nieprzyiaciół, Szwedów i Polaków, w iednymże czasie państwo to uciskaiących. Pierwsi iako sprzymierzeńcy do Rossyi przybyli, skoro się dowiedzieli że Rossyanie maią wybrać carem królewica polskiego; zaraz tedy korzystaiąc z niezgody, przez czas nieiakiś panuiącey między woyskami rossyyskiemi pod dowodztwem Trubeckiego i Pożarskiego, opanowali Nowogród, obwarowali się w nim i przymuszeni Nowogrodzianie przyrzekli że uznaią za swoiego monarchę Karola Filippa, drugiego syna Karola IX. Gustaw Adolf, po śmierci oyca swego na tron szwedzki wstąpił, zdawało się, że chciał popierać ten wybór i gwałtem narzucić brata swego Rossyanom. Napróżno podawał mu car sprawiedliwe warunki pokoiu. Napróżno starał się za pośrzednictwem Anglii i Hollandyi do przyiaźni go nakłonić. Gustaw, sam dowodząc woyskiem, wtargnął do Rossyi, wygrał kilka bitew, osobliwie pod Pskowem, a tém przymusił naostatek Michała do kupienia znacznemi ofiarami pokoiu w Stołbowie (w Tychwinie): Szwecya otrzymała Kexholm, Ingermanlandyą, Kareliią i 20,000. rubli, a Nowogród na powrot oddała. Szczęściem dla Rossyi, Zygmunt król polski, zaięty nieporozumieniem z Turcyą, nie mógł nic ważnego przeciw niey rozpocząć: woyska bowiem rossyyskie, z iednym tylko nieprzy-

Królewic szwedzki.

1615.

1616. Pokóy ze Szwecyą w Stołbowie.

iacielem woiuiąc, tak mały mogły dadź opór Polakom, nadchodzącym z królewicem Władysławem i Sahaydacznym hetmanem zaporozkim, że Polacy zbliżyli się pod stolicę i ią oblegli. Jednak pomimo takowe powodzenia, woysko polskie bardzo się zmnieyszyło i dla niedostatku zapasów żywności w przykrém znaydowało się położeniu. Zygmunt tém pobudzony chętnie przystał na ofiarowany mu korzystny pokóy, który, zawarto w Dywilinie (Swatkowie), blisko Troicko-Sergiuszowego klasztoru, w grudniu 1618. roku na lat 14. i miesięcy 6. W ręku Polaków pozostał Czernihów, Smoleńsk i Siewierz. Wydano trzymanych w więzieniu posłów rossyyskich, w ich liczbie był i oyciec cara metropolita Filaret (Teodor) Nikitycz Romanow, mimowolnie przez Godunowa na mnicha postrzyżony. Za powrotem Filaret nie tylko od Syna patryarchą mianowany został, ale także otrzymał ucześnictwo w rządach państwa. Umilkli więc nieprzyiaciele zewnętrzni. Jednak wewnątrz niewszyscy burzyciele wyniszczeni byli. Chociaż bowiem oszust, udaiący się naostatek w Pskowie za carewicza Dymitra, wydał sam siebie nierozsądném postępowaniem, wygnany ze Pskowa, przez własnych stronników swoich wydany i w Moskwie powieszony został; ale Maryna i syn iey żyli ieszcze, i ostatni w niektórych mieyscach monarchą był uznawany. Jego matka wyszła za mąż za naczelnika kozaków Zaruckiego, i broniło ią znaczne woysko, po większey części z rodaków iey męża złożone. Nakoniec klęska odniesiona pod Woroneżem, zniszczyła iey nadzieie. Uciekła do Astrachania, stamtąd chciała, przemknąć się do Persyi, ale poymana i do

z Polską w Dywilinie 1618.

Filaret patryarcha.

Zarucki, Maryna i iey syn.

1622.

Moswy sprowadzona, gdzie umarła w więzieniu, a syn iey i Zarucki śmiercią ukarani.

Starania cara. — Car Michał swoim charakterem i niezmordowaną usilnością około podźwignienia naruszonego dobrego bytu swoich poddanych, ziednał powszechny szacunek i miłość narodu. Główna iego uwaga zwrócona była na wskrzeszenie handlu pod czas zaburzeń wewnętrznych prawie zupełnie przerwanego. W tym celu nie tylko odnowił dawne stosunki handlowe z Angliią; ale wszedł ieszcze w korzystne układy z Turcyą, Persyą i Chinami, dokąd poraz piérwszy uroczyste wyprawił poselstwo: a w roku 1629. zawarł traktat przyiacielski i handlowy z Francyą, i poseł francuzki przybył tym końcem do dworu rossyyskiego. Jakkolwiek Michał starał się o zachowanie spokoyności i owoców, iakie ona wydaie; nie zapominał iednak o potrzebném przygotowaniu się do woyny z Polską po upływie rozeymu, kiedy śmierć Zygmunta i częste napady polskich poddanych na granice rossyskie, naruszyły go i dały powód carowi rozpoczęcia nanowo działań nieprzyiacielskich przed upływem naznaczonego terminu. Wodzowie Szein i Prozorowski (według innych Izmayłow) ze 100,000. woyska wtargnęli 1632. roku do ziemi nieprzyiacielskiey i oblegli Smoleńsk; ale koniec tey wyprawy bardzo był nieszczęśliwy dla Rossyan. Nowy król Władysław IV. zbliżył się z woyskiem posiłkowém; wodzowie rossyyscy poróżnili się między sobą; woyska zbuntowały się; Polacy ich otoczyli, przymusili złożyć broń i oddadź cały obóz i artylleryą. Potém nastąpił 1634. roku pokóy w Wiazmie: Smoleńsk, Czernihów i Siewierz przy Polsce pozostały, Rossya wyrzekła się

Stosunki przyiacielskie 1629.

Nowa woyna z Polską. 1632.

Pokóy w Wiazmie 1634.

wszelkich praw swoich do Inflant, a Polska swoich do państwa rossyyskiego. Naród takowym skutkiem zasmucony domagał się ukarania boiarzyna Szeina, którego niewinnie posądzano o zdradę, i skazany został na śmierć. Pozostałe lata panowania Michała, aż do iego śmierci, zaszłey w lipcu 1645. roku obdarzyły państwo ciągłym pokoiem. Smierć monarchy rzewnie opłakiwali wszyscy poddani. — Za panowania Michała (1637) Kozacy Dońscy, połączeni z Zaporozkimi, będącymi pod władzą Polski, szturmem zdobyli Azów i odparli potężne 250,000. woysko sułtana Ibrahima, przeszło 90,000. trupem położyli i zabrali wszystkie zapasy, skarbiec, artylleryą i materyały do obwarowania wałów Azowa przez Turków sprowadzone. — W roku 1624. Abbas szach perski przysłał carowi całą koszulę Chrystusa Zbawiciela, która dotąd zachowuie się w Moskiewskim soborze Wniebowzięcia.

Smierć Michała 1645.

Wypadki rozmaite.

X. Alexy Michałowicz, niemaiący ieszcze lat 16tu wieku, po oycu na tron wstąpił. Z początku był iego poradcą i przewodnikiem, dawny iego ochmistrz, boiarzyn Morozow, człowiek hardy, pyszny a przytém nadzwyczaynie zysku chciwy, mniemaiąc że znaczenie swoie ugruntował za pośrzednictwem małżeństwa z rodzoną siostrą żony młodego cara, Miłosławskiey, wyniósł na naywyższe mieysca spółtowarzyszów swoich, i z prezydentem dworu semenowskiego Pleszczeiewem, kanclerzem Czystowym, i okolniczym Trachaniotowym pozwalali sobie niewybaczonych bezprawiów i ucisku. Skargi i prośby, o to zanoszone, pozostały bez odpowiedzi: bo ci panowie taili ie i car o niczém nie wiedział. Naostatek lud wyszedł

Car Alexy Michałowicz urządza państwo rossyyskie, od 1645.

Skargi ludu na ucisk i ukaranie niektórych boiarów.

1649. z granic cierpliwości. Gdy Alexy iednego razu iechał do kościoła, lud go zatrzymał i błagał o sprawiedliwość. Car obiecał zadosyć uczynić prośbom i iuż lud rozchodził się, kiedy niektóre pogróżki boiarów znowu obudziły gniew pospólstwa. Zbuntowało się i roziuszone, złupiło i zburzyło dom Morozowa, a kanclerza Czystowa, chorego, z domu wywlekło i kiiami biło aż do śmierci. Bunt nie ustawał ieszcze dnia następuiącego. Car przez powszechnie kochanego boiarzyna Romanowa zaczął nawracać burzliwe tłumy ludu, obiecuiąc znieść wszystkie uciążliwe podatki, mianowicie od soli, miodu i wódki; wtedy lud oświadczał zupełne posłuszeństwo, ieżeli mu wydadzą naprzód Morozowa, Pleszczeiewa i Trachaniotowa. Ostatniego poymano uciekaiącego i za rozkazem cara ucięto mu głowę; Pleszczeiew wydany ludowi i okrutnie zamordowany; Morozow zaś, za wstawieniem się Alexego, który ze łzami prosił o litość nad swoim krewnym, ocalony został: takim sposobem przywrócona spokoyność w stolicy. Część iey spłonęła od pożaru nagle w kilku mieyscach przez niedbałość wszczętego, wtenczas, gdy pospólstwo widząc wypełnienie woli swoiey, z radości oddawało się naywiększemu opilstwu. — Podobne zaburzenia zaszły także we Pskowie i w Nowogrodzie. W pierwszym bogaty kupiec Emelianow zawarł z rządem umowę na dostarczenie pewney ilości zboża dla wysłania do Szwecyi w skutek traktatu. Ale zamiast przygotowania naznaczoney ilości, chciwy Emelianow, będąc w zmowie z niektórymi panami, rozkazał zatrzymać wszystkie żyto, do miasta przywożone, i potém zaczął ie

1650. Zaburzenia we Pskowie i Nowogrodzie.

przedawać mieszkańcom za bardzo wysoką opłatą. Ztąd wielki bunt wybuchnął. Dóm Emelianowa zrabowany, namiestnik wygnany, pełnomocnik szwedzki odarty, złupiony, boiarzyn, którego car dla wyśledzenia sprawy przysłał, zabity, nakoniec miasto weszło w układy z Polską, chcąc oderwać się od Rossyi; tylko wielkim krwi rozlewem i oblężeniem przyprowadzono na ostatek to miasto do posłuszeństwa. — Około tegoż czasu kupiec nowogrodzki Wołk przez zawiść pobudził tameczne pospólstwo przeciwko Niemcom, toiest kupcom zagranicznym, wystawiaiąc ich iako zdrayców oyczyzny. Lud napadł na nich, zrabował domy, woiewodę Chiłkowa, chcącego ratować, wygnał, podniósł nawet zbrodnicze ręce na samego czci godnego metropolitę Nikona i omal go nie zamordował. Atoli wspaniałomyślność i stałość tego pasterza, zwróciły nakoniec obłąkanych do posłuszeństwa, wprzód niżli ich uśmierzono zbroyną ręką; iego także staraniom winni byli, że ieden tylko Wołk śmiercią ukarany został. — Za panowania Alexego ukazał się ieszcze pretendent do tronu rossyyskiego, a lubo nie sprawił zamieszania w samém państwie, lecz zwrócił na się uwagę innych Dworów. Był on synem płociennika Wołogodzkiego, nazwiskiem Ankudinow (według innych był pisarzem). Lękaiąc się kary za rozmaite przestępstwa, w roku 1643. uciekł do Polski, a potém w 1646. do Kozaków, gdzie mianował się synem byłego cara Bazylego Szuyskiego. Naprożno dwór rossyyski domagał się o iego wydanie. W roku 1648. uciekł do Konstantynopola i przyiął tam wiarę mahometańską. Wkrótce i ztąd um-

Nikon metropolita.

Samozwańcy.

knął z powodu popełnionych przestępstw, przybył do Rzymu i został katolikiem; ztąd do Wiednia, a potém w roku 1650. do Siedmiogrodza do xiążęcia Rakocego, ten go przedstawił Krystynie królowey szwedzkiey. Przybył więc do Sztokolmu, dobrze był tam przyięty, i wielu znakomitych urzędników państwa uwierzyło zupełnie iego oświadczeniom o wysokiey rodowitości. Lecz, że królowa nie chciała poróżnić się z Rossyą, która domagała się o iego wydanie; dała mu zatém pieniędzy na drogę i rozkazała oddalić się. Przez Inflanty dostał się on do Niemiec, w Wittenbergu wiarę Luterską przyiął, na koniec w Holsztynie na usilne żądanie Dworu rossyyskiego wzięty był w niewolą i do Moskwy sprowadzony. Pomimo naymocniey przekonywaiące dowody, pomimo przyznanie własney matki iego za syna swego Ankudinowa, utrzymywał, że iest synem Szuyskiego, na samych torturach i podczas nayokrutszych męczarni, gdy mu ręce i nogi odcinano. — W tymże prawie czasie śmiercią był ukarany w Moskwie i drugi samozwaniec, mianuiący się w Polsce Dymitrem, synem Dymitra fałszywego i Maryny. — Polska dawała carowi niemało powodów do nieukontentowania. Rossya nieprędko zapomnieć mogła o stratach, podczas ostatnich wojen z Polską poniesionych. A gdy teraz Kozacy od rządu polskiego uciskani tak co do swobód swoich, iako też wyznawania greckiey wiary, udali się pod opiekę Rossyi z hetmanem swoim Bohdanem Chmielnickim; to było powodem nowey woyny. Zdarzenie to, dla Alexego oddawna iuż staraiącego się o pomnożenie i wydoskonalenie siły woienney, nie było nieprzyiemne: okoliczności bowiem

Woyna z Polską.

1654.

woienne, w iakich Polska wtenczas znaydowała się z drugiey strony ze Szwecyą, czyniły Rossyanom niepłonną nadzieię pomyślnego skutku. Ziściła się ta nadzieia. Car sam z woyskiem wtargnął do Litwy, Radziwiła wodza polskiego rozbił pod Szkłowem, zdobył Wilno, Kowno, Grodno i prawie całe wielkie Xięstwo Litewskie; inne woyska tymczasem opanowały Kiiow, Smoleńsk, Czernihow i Siewierszczyznę. Polacy wielkim strachem przeięci, przymuszeni byli zawrzeć w listopadzie 1656. roku rozeym w Niemeczu, na mocy którego wszystkie zdobycze pozostały w ręku Rossyan, od tego szczęśliwego wypadku Alexy Michałowicz taki przybrał tytuł: Car, pan, wielki xiążę i wszystkiey wielkiey i małey i Białey Rossyi Samodzierżec. — Zazdrość wielkich postępów szwedzkiey potęgi i gniew za przeszkody przez króla Karola Gustawa czynione Rossyanom przy ich wtargnięciu do Litwy, podały Alexemu powód do rozpoczęcia woyny ze Szwecyą. Jedno woysko, z 16,000 ludzi złożone, napadło na Kareliią; drugie ze 120,000. sam car do Inflant poprowadził. Pierwsze było zwyciężane i z wielką stratą powróciło. Drugie zaś zniszczyło Dünaburg i Kokenhauzen, wzięło na umowie Meynhauz, zaięło przez Szwedów dobrowolnie opuszczony Kirchholm i obległo Rygę; tym czasem iuny oddział poszedł na Dorpat i po 10tygodniowym mężnym oporze miasto to opanował. Ryga, chociaż miała obrońców tylko 5,000. żołnierzy i obywateli, chociaż bez ustanku do niey strzelano, zacząwszy od 20. sierpnia do 5. października, i wrzucono do niey 1875. bomb; iednak bynaymniey nie przystawała na poddanie się, a nareszcie wycieczka przez

1655.

Rozeym z Polską 1656.

Woyna ze Szwecyą.

1000. żołnierzy i 300. obywateli uczyniona, przy zdradzie oficerów cudzoziemskich tak wielką oblegającym zadała szkodę, że ze stratą
1657. 16,000. ludzi musieli zaniechać oblężenia. — W następuiącym roku powietrze morowe w Inflantach grassuiące, nie dozwalało wysyłać tam licznego woyska: a oddział z 10,000. wybornego woyska rossyyskiego złożony, pod dowodztwem Szeremietiewa zwyciężony został pod Walkiem, przez Lewena generała szwedzkiego. Lubo przyieżdżał do Rossyi
Kromwel. poseł od protektora Anglii Kromwela z oświadczeniem chęci pośrzednictwa w poiednaniu ze Szwecyą; iednak Alexy nie tylko że go nie przyiął, iako posłańca od królobóycy, ale nawet rozkazał zerwać wszystkie stosunki handlowe z Angliią. Lecz gdy Daniia, także woiuiąca dotąd ze Szwecyą, poiednała się z nią, i gdy oblężenie Narwy za-
1658. kończyło się niepomyślnie; wtedy Alexy
Pokóy ze Szwecyą. uczynił rozeym, a po długich układach zawarł nakoniec pokóy w Kardys 1661. roku, warunki postanowione w Stołbowie
1659. 1616. roku, w całey pozostały mocy. — Tym czasem Kozacy oderwaniem się swoiém od Rossyi i nowém połączeniem się z Polską, dali powód do rozpoczęcia nowych kroków nieprzyiacielskich z ostatnią. Z początku
Nowa woyna z Polską z powodu Kozaków. szczęście Rossyanom nie sprzyiało; iednak ani cztery ich porażki, ani też niszczący naiazd Tatarów Krymskich, nie mogły zachwiać ich stałości, gdy nakoniec pomyślnieysze bitwy, nabyte korzyści na Ukrainie, i niezgody między Polską a Turcyą zaszłe, zmusiły Pol-
Pokóy z Polską 1667. skę szukać pokoiu i zawarty został w roku 1667. w Andruszowie blisko Smoleńska na lat 13. Tym pokoiem potwierdzone odniesione przez Rossyą Niemeczskim rozeymem

korzyści, oddana w posiadłość iey Ukraina z lewey strony Dniepru leżąca i zapewniona z obu stron wzaiemna pomoc przeciwko Turkom i Tatarom. — Do główniejszych wypadków wewnętrznych w owym czasie, liczyć należy złożenie z urzędu patryarchy Nikona. Mąż ten, co talentamiswemi z prostego rolnika wyniósł się na naywyższą godność duchowną w Rossyi, celował niepospolitą wtenczas nauką, cnotliwém życiem i nieograniczoną dobroczynnością. Ale, iak widać, przy całey pokorze zewnętrzney, przeięty był tak niepowściągnioną, z latami ciągle wzrastaiącą dumą, że car, który go dotąd wielce poważał, nie mógł znosić dłużey nieustannego iego mieszania się w sprawy państwa oraz ich potępiania. Zwróceniem na drogę prostą obrażona miłość własna patryarchy, pobudziła go do złożenia dostoieństwa i oddalenia się do klasztoru Woskreseńskiego. Tam napisał kronikę Woskreseńską, do panowania Alexego Michałowicza dochodzącą, i zdawało się że iedynie zaymował się pracą naukową lub do wiary ścigaiącą się. Monarcha atoli dowiedział się, że on ma zamiary szkodliwe i niebezpieczne dla rządu. Z tego powodu zwołany przez Alexego wielki sobór kościelny roztrząsał iego postępowanie, ogłosił go pozbawionym dostoieństwa i na stopień prostego mnicha skazał. Poprawa xiąg kościelnych, ieszcze przed 10cią lat pod dozorem Nikona dopełniona, dała początek Starowierom czyli Roskolnikom: chociaż drudzy odnoszą ich początek do lat poprzedzaiących (*). Bunt, z powodu

Złożenie z urzędu patryarchy Nikona.

1666.

Roskolnicy.

Odmiana monety.

(*) Ob. Uwagi nad historyą tego okresu §. 8.

wprowadzenia kopieiek miedzianych zamiast srebrnych, z któremi pierwsze w iedney miały bydź cenie, chociaż miały sześćdziesiątą część ich wartości, stał się tak groźnym, że car dla własnego bezpieczeństwa przymuszony był wyiechać z Moskwy do Kołomny. Wiele tysięcy buntowników szło za nim i domagali się śmierci kilku boiarów, których obwiniali o to, że srebrne pieniądze stały się rzadkiemi. Car przyrzekł sądzić ich według praw. Lecz gdy burzliwa tłuszcza odpowiedziała pogróżkami, Alexy rozkazał strzelcom i znayduiącemu się przy nim woysku niemieckiemu, wystąpić przeciwko pospólstwa: do 4,000. buntowników legło na placu, wielu zesłano na Syberyą a 500. fałszerzów monety powieszono, pieniądze miedziane zabronione i chociaż za niską cenę, wykupione zostały. — Po wstąpieniu króla angielskiego Karola II. na tron swego oyca, car odnowił z Anglią przyiaźń, przerwaną od czasów bezprawnego panowania Kromwela. Wyprawione także poselstwa do Toskanii, Hiszpanii, Francyi i Hollandyi celem ułatwienia stosunków handlowych z temi mocarstwami. Handel z Persyą lubo iuż teraz był znaczny, ale droga, kędy prowadzono tam towary, nie była bezpieczna a trudna ich przeprawa powiększała koszta. Ażeby ulgę przynieść mądry monarcha przedsięwziął otworzyć drogę morską przez morze Kaspiyskie i zabezpieczyć ią zaprowadzeniem statków uzbroionych. Tym umysłem sprowadził z Hollandyi maystrów okrętowych i iuż zbudowany we wsi Dediłowie na rzece Oka pierwszy okręt woienny znaydował się w Astrachaniu, gdy okropne zaburzenie Ko-

Stosunki z obcemi mocarstwami.

Budowanie okrętów.

zaków Dońskich zniszczyło wykonanie zaczętego wielkiego przedsięwzięcia. Steńka Razin, brat iednego oficera kozackiego, powieszonego za nieposłuszeństwo w woysku, zuchwale żądał od cara wydania xiążęcia Dołhorukiego, który tę karę naznaczył. Gdy zaś mu tego sprawiedliwie odmówiono; w tenczas z mnóstwem spółziomków swoich w roku 1667. zaczął okropne popełniać rozboie nad Wołgą, opanował miasto Jaik, zabił posłańców carskich, maiących go skłonić do powinności i cały kray astrachański trwogą przeraził. Prozorowski woiewoda astrachański, nakłaniał go ofiarowaniem przebaczenia carskiego do posłuszeństwa i dania obietnicy że spokoynie z towarzyszami swymi na Don powróci; atoli on nie tylko powracaiąc wiele zbrodni popełnił w Astrachaniu, lecz za pomocą zabranych skarbów przywabił do siebie mnóstwo hultaiów z tego miasta. W marcu 1670. ukazał się znowu na Wołdze z 80. statków, a każdy 2. działami był uzbroiony; opanował Carycyn, woyska przeciw niemu wysłane na swoię stronę przeciągnął, ogłaszaiąc, że idzie na pomoc ludziom biednym przeciwko uciskowi silnych i bogatych; bandę swoię do 30,000. pomnożył, szlachtę bez litości zabiiać rozkazał, starał się, chociaż napróżno, weyśdź w związek z szachem perskim, a potém obległ miasto Astrachań. Prozorowski mężnie się bronił; ale zdrada straży wewnętrzney, która poymała woiewodę, i wszystkich, osobliwie cudzoziemskich naczelników, oddała miasto w ręce Razina. Weyście swoie oznaczył naystraszniieyszémi okrucieństwy, zniszczył zaczęte budowanie okrętów, spalił okręt imieniem Orzeł, i liczbę stronników swoich powiększył ogłoszeniem,

Zaburzenie Kozaków Dońskich: Razin.

1670.

iakoby carewicz Alexy (syn cara Alexego, niedawno zmarły w Moskwie) i patryarcha Nikon przy nim się znaydowali i przywiezli mu od cara poruczenie iśdź do Moskwy na oswobodzenie go od zdrayców, tron iego otaczaiących. Już iego stronnicy zaszczepili ducha buntu w samey stolicy; iuż 200,000. woyska było pod iego rozkazami, gdy niepomyślny iego napad na Symbirsk z powodu dzielney obrony Miłosławskiego, liczne klęski rozmaitym iego bandom zadawane przez xiążąt Dołhorukiego, Boriatyńskiego i Szczerbatowa, oraz surowość, z iaką karani byli poymani buntownicy, powoli zmnieyszały liczbę iego towarzyszów. Nareszcie sam Razin, namówiony od Jakowlewa atamana kozackiego, który go uręczał, że car przyymie go z zaszczytem, ieżeli się on dobrowolnie podda, poszedł do Moskwy z małym orszakiem. Tam go wzięto pod straż, ko-
Ukaranie Razina. łowano, ćwiertano a wnętrzności iego psóm wyrzucono na pożarcie. Ale zaburzenie nie ustało. Dway towarzysze Razina, mieysce iego zastąpili, póki nareszcie trzymiesięczne oblężenie nie położyło końca oporowi Astrachania i buntom. — Te rozruchy we-
1671. wnętrzne, oraz szemranie ludu z powodu nowo wprowadzonych odmian kościelnych i cywilnych, były przyczyną, że sprawiedliwy Alexy Michałowicz przymuszony był ustanowić Kancelaryą Taiemną, znaną pod
1672. wyrazem Słowo i Dzieło, iakim rozsiewacze krzywdzących rząd wiadomości, pospolicie byli zatrzymywani. — Na skutek zawartego traktatem Andruszowskim związku z Polską Alexy Michałowicz przyiął ucześnictwo w woynie tego mocarstwa z Turkami. W roku 1674. wystąpiły przeciwko nim dwa potężne

woyska. Pierwsze porażone zostało od Kozaków zaporozkich, którzy pod naczelnikiem swego atamana Doroszeńki oddali się pod opiekę Turcyi, a przez to pierwsi dali powód do woyny. Przeciwnie Romodanowski odniósł znaczne zwycięstwa na Ukrainie i iuż oblegał Czehryn, główne miasto Kozaków, gdy zbliżenie się sułtana tureckiego z przemagaiącą siłą znaglilo go do odwrotu i zostawienia pewney części swego woyska. Rok 1675. bez ważnych wypadków upłynął i był ostatnim rokiem życia mądrego cara Alexego Michałowicza, zmarłego 29. stycznia. Panowanie iego w każdym względzie było chwalebne. Sprowadził wielu cudzoziemców do swoiego państwa i rozkazał uprawiać grunta leżące dotąd odłogiem; pomnożył rękodzielnie iedwabiu, a szczególniey płótna; poprawił xięgę praw Jana IV. Bazylewicza i w roku 1649. wydał ią pod tytułem: Ułożenie soborne; Moskwę dwoma przedmieściami rozszerzył; i wieleby ieszcze pożytecznych urządzeń dokonał, ieśliby wielki wpływ dumnych władz wyższych, duchownych i świeckich, przy nieoświeconym i napełnionym przesądami duchu narodowym, nie przymuszały go wyrzekać się wielu pożytecznych zamiarów. — Za iego panowania godne iest uwagi piérwsze poselstwo (1654) do Chin, przez nieiakiegoś Baykowa sprawowane, które chociaż, iak się zdaie, nie osiągnęło swego celu, toiest ustanowienia związków handlowych, ponieważ Baykow nie chciał zezwolić na poniżaiące przyięcie Dworu Chińskiego; ale przynaymniey lepiey dało poznać to państwo, iego płody i drogę do niego prowadzącą; było także powodem, że ludzie prywatni odtąd zaczęli wyprawiać karawany ku-

1674. Woyna z Turcyą.

Śmierć cara Alexego 1676.

Jego urządzenia.

Ułożenie.

Poselstwo do Chin.

pieckie z iednego państwa do drugiego. Założenie Jakutska i Nerczyńska; zaprowadzenie osad nad rzeką Amur; podróż około przylądku, zwanego Czukock inos, przez iakichsiś przemyślników w roku 1648. odbyta, oraz piérwsze odkrycie Dieszniewa naczelnika kozackiego, że Azya dzieli się od Ameryki zatoką, te wszystkie wypadki owych czasów, również na wzmiankę zasługuią. — Alexy Michałowicz miał dwie żony, pierwszą Maryą córkę Eliasza Miłosławskiego, zmarłą roku 1669; drugą Natalią, córkę Cyryllego Naryszkina. Z pierwszego małżeństwa zostawił dwóch synów: Teodora i Jana, i wiele córek, a z tych nayznakomitsza Zofia; z drugiego małżeństwa pozostał syn Piotr i córka Natalia. — Do nieszczęść spółczesnych liczyć należy morowe powietrze w Moskwie 1654. roku, od którego familią carską uratował patryarcha Nikon, i w Astrachaniu 1660. roku.

Dieszniew.

Małżeństwo cara Alexego.

Nieszczęścia.

XI. Teodor Alexieiewicz, iako starszy syn, po oycu swoim nastąpił. Woyna z Turkami ciągnęła się pomyślnie, dla tego mianowicie, że Kozacy od nich skrzywdzeni, wyrzekli się ich opieki a znowu przyłączyli się do Rossyi. Pasza Ibrahim Szaitan odpędzony od obleżenia Czyhryna. W następuiącym roku wielki wezyr Mustafa, obległ to miasto we 114,000. woyska; twierdza broniła się z rospaczą, póki nie nadciągnęło woysko rossyyskie na odsiecz, pod dowodztwem Romodanowskiego, przed którym iuż część woyska tureckiego pierzchnęła. Lecz gdy wódz rossyyski, zatrwożony przemagaiącą siłą turecką, nie odważył się na nich natrzeć; przeto Czyhryn poddał się, a Romodanowski cofnął się ku Dnieprowi. Tam się

Car Teodor Alexieiewicz broni swoie państwo od nieprzyiaciół zewnętrznych i niszczy miestuictwo. 1676. 1677. Woyna z Turcyą. 1678.

obwarował, a Turcy daremnie pięć razy na niego napadali i zakończyli wyprawę powrotem do swoiego kraiu. Sąd woienny, roztrząsaiący czynności Romodanowskiego, uznał go winnym i za tchórzostwo oddalił ze służby. Działania następuiącey wyprawy ograniczały się tylko naieżdżaniem granic; a w roku 1680. porta Ottomańska, gotuiąca się do woyny z cesarzem austryiackim, zawarła korzystny dla Rossyi pokóy na lat 20. Wyrzekła się wszelkich praw do ziemi Kozaków; Tatarzy powinni byli ustąpić Rossyi niektóre miasta, a w tey liczbie Trypol, Stayki i Wasilkow, i oczyścić kray między Dniestrem a wyspami Zaporozkiemi leżący, żeby pozostał niezaludnionym i stanowił granicę między dwiema państwami. Nie zadługo umarł car bezdzietnie w kwiecie wieku, tém rzewniey opłakiwany, że podczas krótkiego panowania, niemało dał dowodów wielkich talentów swoich, oraz dobroczynnych zamiarów. — Ustanowienie policyi z powodu częstych pożarów; postrzeganie wykonania sprawiedliwości, ulga w podatkach, ograniczenie niepotrzebnego zbytku w odzieży, zniesienie (1681) szkodliwego miestnictwa, a natomiast postanowienie, że nadal własne zasługi, nie zaś wysokie urodzenie i dzieła przodków, maią dawać prawo do znaczenia i wysokich urzędów (tym końcem rozkazał spalić xięgi rozriadne, czyli urzędowe świadectwa o wielkich czynach przodków znakomitych familiy), założenie Sławiano-Greko-Łacińskiey akademii w Moskwie, rozszerzenie górnictwa i zaprowadzenie porządnych stad końskich; te wszystkie dzieła tworzą wiele dobitnych rysów wielkiego obrazu, iaki nam może wystawić tego godnego miłości monarchę. Przeięty miłością oyczy-

Pokóy 1680.

1682. Smierć Teodora.

Jego urządzenia.

Jego miłościwy oyczyzny. brata swego Jana, z powodu iego słabości na ciele i umyśle, a naznaczył następcą po sobie młodszego brata po oycu, Piotra Alexieiewicza. Ten był iuż, za zgodą samego Jana, carem wybrany, gdy piękna i rozumna, ale zbytecznie chciwa panowania iego siostra Zofia, starała się przeszkodzić temu. Gdyby Piotr został carem, ona mogła spodziewać się przynaymniey do iego pełnoletności mieć wielkie ucześnictwo w panowaniu. Przeciwnie, gdyby słaby Jan na tron wstąpił, zapewne przez całe iego życie nim rządziłaby, albo pod iego imieniem kierowała stérem państwa. — Przy tém Zofia znienawidziła carową Natalią, matkę Piotra Alexieiewicza i pragnęła wygnać cały ród Naryszkinych, co przeszkadzał dumnym iey zamysłom, i otrzymał pierwszeństwo przed familią Miłosławskich, z matką Zofii spokrewnioną. Postanowiła zatém, razem z Janem Miłosławskim stryiem swoim, wygubić Naryszkinów i użyciem gwałtownych śrzodków wynieść na tron rodzonego brata swego Jana, nakłoniwszy do tego 9. półków strzelców, składaiących się ze 14,000. Nie ściągaiąc podeyrzenia na siebie, była główną sprężyną całego spisku, taiemnie uknowanego, a na pozór zdawało się, że w nim naymnieyszego ucześnictwa nie ma. Większa część Strzelców uięta pieniędzmi, obietnicami, trunkiem i zapewnieniem, że Naryszkinowie są przyczyną wszelkich ucisków, od lat kilku doznawanych; że oni oddalili Jana od należącego mu tronu w brew woli zmarłego iego brata i zamyślaią targnąć się na iego życie. Takim sposobem 15. maia 1682. roku straszliwy bunt wybuchnął. Puszczono pogłoskę między strzel-

Chciwość panowania Zofii Alexieiewny.

Naryszkinowie.

Bunt Strzelców.

cami, że Naryszkinowie zamordowali carewicza Jana; strzelcy więc po odprawioném nabożeństwie, uzbroieni należycie, z działami, niosąc przed sobą obraz Matki Boskiey i naczynie z wodą święconą, poszli do Kremlu, otoczyli twierdzę i domagali się wydania wszystkich Naryszkinów i boiarzyna Matwieiewa, iako zabóyców Jana, i 48. innych osób znakomitych, pomagaiących piérwszym, których reiestr dostarczyli im Alexander Miłosławski i Tołstyy, zausznicy carówny Zofii. Jan ogłoszony za umarłego ukazał się zbuntowanym tłumom i namawiał ich do uspokoienia się; iednak rozlegały się okrzyki: chociaż on ieszcze żyie, ale my wiemy że ci zdraycy pragną go życia pozbawić, i koniecznie domagano się ich wydania. Ztémwszystkiem, strzelcy zdawali się nieco uśmierzać rostropną namową Matwieiewa, gdy przybycie głównego ich naczelnika, xiążęcia Michała Juriewicza Dołhorukiego, który myślił zastraszyć pogróżkami, znowu przywiodło ich do wściekłości. Napadli na niego, zrąbali go berdyszami, potém wdarli się do pałacu, urągali się nad carową wdową, porwali te z wyżey wspomnianych osób które tam się znaydowały, wyrzucili Matwieiewa, i innych na włócznie towarzyszów swoich na placu przed pałacem znayduiących się, krzycząc w szaleństwie: lubo! lubo! Dnia 16 i 17. bunt trwał ieszcze, ponieważ strzelców bezustanku poiono. Już zamordowano niektórych z liczby przeznaczonych na śmierć, a podczas zaburzenia i wielu innych panów, którzy nie byli przeznaczeni na ofiarę wściekłości; ale nie dostawało ieszcze głowy Jana Naryszkina, brata carowey. Dowiedziano się, że się ukrywa w pałacu: buntownicy

wszystkim dworskim śmiercią grozili, ieśli go prędko nie wydadzą. Jakkolwiek carowa kochała swoiego brata, iednak przestrach i łzy otaczaiących ią boiarów i samey, fałszywey Zofii, przymusiły ią do wydania go na ofiarę, dla ocalenia wszystkich innych. Towarzyszyła mu do kościoła, gdzie przyiął święte sakramenta, a potém wyszła naprzeciw strzelców z bratem i z Zofią, która z udaną czułością cieszyła nieszczęśliwego i starała się ośmielić iego i carową nadzieią, że buntownicy dadzą się ieszcze nakłonić do przebaczenia iemu. Ale zaledwie postrzegli zbrodniarze nieszczęśliwego Naryszkina, natychmiast go wydarli z obięcia siostry, błagaiącey o litość i w iey oczach rozsiekali go na kawałki. — Po kilkodniowym rabunku i łupieztwie buntownicze tłumy wy-
18. maia 1682. krzyknęły carem Jana; przystała atoli na iego prośby, żeby i brat iego Piotr tron z nim podzielił.

Niespokoyne panowanie carów Jana i Piotra i dumney Zofii, od 1682.

XII. Jan i Piotr I. Alexieiewiczowie przyięli razem obay, tytuł carski. Lecz z przyczyny słabości pierwszego, a małoletności drugiego, miał bowiem Piotr tylko lat 10. wieku, istotnym rządcą państwa była Zofiia, tegoż ona i żądała. Usprawiedliwiła postępki strzelców uroczystém podziękowaniem, rozkazała maiątek zamordowanych na skarb zabrać, ogłaszaiąc ich zdraycami. Pomimo to, niektóre osoby, użyte przez nię iako narzędzia w tey odmianie, sądziły się niedosyć ieszcze nagrodzonemi. Xiążę Chowański, naczelnik strzelców, odważył się prosić o rękę siostry Zofii dla swego syna, a gdy mu odmówiła, postanowił pod pozorem mniemaney niewdzięczności, zemścić się

wytępieniem całego domu carskiego. Po- Bunt xcia
gnębienie wylęgłey przed kilką lat, sekty, Chowańskiego i Nikity Pustoświata.
z rodzaiu Roskolników, nazywaney Awaku-
mową, która w Moskwie, a osobliwie między strzelcami, wielu miała stronników, podało mu sposobność. Xiążę Chowański ogłosił się ich naczelnikiem; sprawę swoię uczynił sprawą Boską i kupa iego towarzyszów, pod dowodztwem Nikity, przezwiskiem Raspopa, a czynami Pustoświata, stała się tak silną, a bunt tak strasznym, że familia carska dla własnego bezpieczeństwa osądziła za rzecz potrzebną, oddalić się z Moskwy do warownego klasztoru Troieckiego, o wiorst 60. odległego. Ztąd zaczęto układy z Chowańskim, przywabiono go z synem do siebie, i obu z ich towarzyszami rozkazano uciąć głowy. Strzelcy odebrawszy tę wiadomość, wystąpili chcąc mścić się śmierci swego naczelnika. Lecz gdy uyrzeli, że szlachta pobliska i woyska niektóre zgromadziły się do klasztoru bronić rodziny panuiącey, trwoga ich opanowała Cztery tysiące strzelców z żonami i dziećmi poszli do Troycy (według innych działo się to w Moskwie, na placu Krasnym), niosąc zamiast broni powrozy na szyi, pnie i topory na własne swe ukaranie, i w tak upokorzoney postawie błagali o przebaczenie. Trzydziestu ludzi okazuiących dotąd ieszcze nieposłuszeństwo, na śmierć skazano, a inni otrzymali przebaczenie. — Zofiia, wspierana w rządzeniu od xiążęcia Bazylego Golicyna, wielce biegłego ministra, ieszcze w roku 1682. potwierdziła pokóy ze Szwecyią, i zawarła, tak nazwany pokóy wiekuisty z Polską: państwo to za opłatą 200,000. rubli, wyrzekło się na za-

1685.

Ukaranie Strzelców.

Stosunki zewnętrzne 1686.

wsze Smoleńska i Ukrainy: Rossya zaś obowiązała się spólnie z Polską, cesarzem austryackim i Wenecyą, woiować Turków i Tatarów. Częścią dla nakłonienia do tegoż związku Francyi, częścią dla zawarcia z Ludwikiem XIV. stosunków handlowych wyprawione w roku 1687. pierwsze poselstwo uroczyste do dworu Francuzkiego, nie osiągnęło iednak swoiego celu. — Naiazdy Tatarów krymskich w granice Rossyi, usprawiedliwiały zerwanie pokoiu z Turcyą; pierwsza iednak wyprawa, ze stratą 40,000. ludzi, którzy po większey części, z przyczyny niedostatku zapasów żywności poginęli, niepomyślnie zakończyła się. Golicyn, lepszy polityk niż wódz, sam był naczelnikiem woyska, i iego nieprzyiaciele, a w tey liczbie matka Piotra, obwiniali go o niepomyślny skutek wyprawy. Przeciwnie, sprzyiaiąca iemu Zofiia, zapobiegaiąc złemu, iakie stąd mogło dla niego wyniknąć, starała się wmówić w lud prosty, że woysko wielkich dzieł dokonało, nagrodziła wodza i rozkazała oficerom i żołnierzom rozdadź medale.

Woyna z Tatarami Krymskimi: Golicyn. 1687.

Duma Zofii 1685

Teraz iey duma nie przestawała iuż na tém, że ona imieniem tylko braci swoich rządziła państwem; sama chciała nazywać się Samowładnącą, w ukazach imie swoie obok carskich stawić zaczęła i bić monetę z wizerunkiem swoim. — Wcześnie doyrzewaiący rozum Piotra nie mógł nie przewidywać, że nieograniczona chęć panowania iego siostry, okowy dla niego gotuie; starał się zatém niewidzianym sposobem działać przeciw niey i ziednać dla siebie obronę, ustanowieniem, iak się zdawało z początku, dla zabawy tylko, we wsi Preobrażeńskiey oddziału z dzieci żołnierskich

Zatrudnienia Piotra Alexiejewicza.

złożony, z któremi razem, iak prosty żołnierz, ćwiczył się w sztuce woienney, pod przewodnictwem oficerów zagranicznych. To woysko pocieszném nazwane, znacznie się wkrótce powiększyło. Młodzieńcy z nay-pierwszych domów, ubiegali się na wyścigi, o zaszczyt ucześnictwa w rozrywkach cara. W krótkim czasie, liczba ich tak się podniosła, że we wsi Preobrażeńskiey, mieścić się iuż nie mogli. Wtenczas Piotr urządził drugi półk w bliskiey wsi Siemienowskiey. Przy urządzeniu tego woyska, dla przyszłego bezpieczeństwa zaprowadzonego, nayważnieysze Piotrowi okazał usługi młody Genewieńczyk, nazwiskiem Lefort. Był on synem kupca, maiąc lat 14. opuścił swoię oyczyznę, wszedł naprzód do francuzkiego, potém do hollenderskiego woyska, przybył poźniey do Rossyi, za panowania cara Teodora, ożenił się z maiętną panną, dał się poznać młodemu carowi, i wkrótce zupełną ufność iego pozyskał. Ponieważ z początku zdawało się że on wpływa na zepsucie Piotra, Zofiia przeto starała się o przybliżenie go do Piotra, żeby przez to brata swego bardziey ieszcze oddalić od uczestnictwa w rządach. Ale zapoźno błąd swóy poznała i postrzegła, że Lefort zachęca łaskawego na siebie monarchę i wskazuie mu śrzodki wydobycia się zpod iey opieki. — W roku 1688. nic wielkiego nie uczyniono przeciw Turkom. Golicyn, złorzeczony z tego powodu, chciał w następuiącym roku usprawiedliwić się świetną wyprawą pod własném swoiém dowodztwem. Ale Tatarzy unikali walney bitwy, trapili znienacka woysko rossyyskie, osłabiali ie często nagłym napadem, a na-

Woysko pocieszne.

Lefort.

1688. Nowa wyprawa.

reszcie układami o pokoy tak długo wodza zatrzymali, że spóźniona pora roku i wielka strata ludzi z przyczyny odległości, niedostatku i chorób przymusiły go cofnąć się nazad. Tak nieszczęśliwy koniec, pomnożył liczbę nieprzyiaciół Golicyna i Zofii. A że Piotr niemałą był przyczyną gniewu ostatniey, bo od nieiakiego czasu zaczął sam często zasiadać w Radzie państwa, gorliwie zaymować się sprawami rządowemi, oświadczać się ze zdaniem iey przeciwném, potępiać czynności Golicyna podczas iego dowodztwa: a nawet samego, za powrotem z wyprawy, do siebie nie dopuścił ani razu; to wszystko tak mocno ią obruszyło, że utworzyła spisek na życie swego brata. Dnia 8go czerwca iawnie okazała się nieprzyiaźń z obu stron. Piotr ze wsi Kołomeńskiey, przybył do miasta dla znaydowania się na processyi, gdzie Zofiia zamyślała pierwsze zaiąć mieysce w ubiorze carskim i z głową odkrytą. Piotr opierał się temu, a ponieważ ona mocno trzymała się swego zamiaru, Piotr zniechęcony, opuścił Moskwę i oddalił się do wsi Preobrażeńskiey. Zofiia zaś przeciągnęła na swoię stronę naczelnika strzelców, Szczegłowitego, ten podiął się zamordować Eudoxyą, z domu Łopuchinównę, niedawno zaślubioną żonę Piotra, siostrę iego Natalią i patryarchę, w nocy z 7. na 8. sierpnia. Lecz przed dwoma dniami dwaj strzelcy, zgryzotą sumnienia dręczeni, wyiawili okropny spisek. Z tey przyczyny młody car dla większego bezpieczeństwa oddalił się do warownego klasztoru Troieckiego, dokąd poszło za nim nowourządzone woysko oraz wielka liczba znakomitych urzędników wo-

Uczestnictwo Piotra Alexieiewicza w rządach.

1689. Spisek na życie Piotra

Szczegłowityy.

Odkrycie spisku.

Tablica chronologiczna historyi Rossyyskiey od roku 1462. do 1689. (okres czwarty).

Rok.	Stan polityczny państwa Rossyyskiego.	Wiara, nauki i sztuki.
1462.	W. X. *Jan III. Bazylewicz.* — 1464. i 1465. Razań, Twer i Pskow niepodległe. — *Achmat* powstaie na Rossyą. — 1466 i 1467. niedola Rossyi. — 1468 i 1469. wyprawy na Kazań. — 1470. woyna z Nowogrodem. — 1471. *Marta Borecka* posadnica; *Teofil* arcybiskup; bitwa nad Szełoną. — 1472. Komety; podbicie Permii. Nayście *Achmata.* — *Kazimirz* król polski. — Małżeństwo *Jana z Zofiią*, carówną grecką. — 1473. Nowy herb Rossyi. — Poselstwo do Wenecyi. — Sprawy z Inflantami, Litwą i Krymem — 1474 i 1475. Odmiany w Tauryce. — 1477. Sprawy z wielką Ordą i Persyą: *Uzun-Hassan.* — 1478. Podbicie Nowogrodu. — 1480. *Zrzucenie iarzma Tatarskiego; Iwak* tiumeński: śmierć Achmata. — 1481. Woyna z zakonem Inflanckim. — 1483. Rozeym na lat 20. — Kiiow spustoszony przez *Menglі-Gireia* — *Maciey Korwin* król węgierski. — Przymierze z *Stefanem* hospodarem multańskim. — Przyłączenie ziemi Dźwińskiey, Permii, xięstwa Twerskiego. — 1487. Zdobycie Kazania i Wiatki. *Jan* władca Bułgaryi. — 1491. do 1493. Poselstwa od różnych monarchów. — *Alexander* W. X. Litewski; iego małżeństwo z *Heleną.* — Sprawy inflanckie: *Iwań-gorod.* Przerwanie handlu hanzeatyckiego w Nowogrodzie. — Przymierze z Daniią. — Spustoszenie Finlandyi. — *Swant-Stur* zdobywa Iwań-gorod. — 1497 Sprawy kazańskie. — Poselstwo do *Baiazeta II.* w Konstantynopolu — 1498. Wypadki w Moskwie, bolesne dla Jana; *Dymitr, Bazyli.* — 1500. Podbicie ziemi Jugorskiey — Rosterki z Litwą: *Jerzy Zachariewicz.* — Bitwa nad Wiedroszą: *Konstanty* xiążę *Ostrogski.* — 1501. Zwycięztwo blisko Mścisławia. — Woyna z zakonem: *Plettenberg;* bitwa nad Syrycią. — Spustoszenie Inflant. — 1502. *Szyg-Achmet.* — *Bazyli Janowicz* następca tronu; rostérka ze *Stefanem* hospod. multańskim. — Oblężenie Smoleńska — Bitwa blisko Pskowa. — 1503. *Alexander VI.* papież stara się o pokóy. — Smierć *Zofii.* — 1504—1505. Przymierze z cesarzem *Maxymilianem.* — Zdrada *Mechmet-Amina* kazańskiego. — 1505. Smierć *Jana III. Groźnego* i *Wielkiego.* — Jego ustanowienia: podział woyska; zniesienie miestnictwa; urzędy; monarcha głową duchowieństwa; całowanie ręki monarszey; tytuł cara i Białey Rossyi; dochody; handel; prawa; policya (*isprawa*); poczty. — Podróż do Indyi (1470). — Klęski roku 1471, 1178 i 1487.	
1505.	W. X. *Bazyli Janowicz:* Śmierć *Dymitra.* — 1506. Carewicz kazański wiarę greko-ross. przyymnie. — Uśmierzenie Kazania. — 1507. i 1508. Woyna z Litwą: *Zygmunt* król polski. — 1509. Traktat z Inflantami. — Gniew na miasto Pskow. — 1511 i 1512. Woyna z Litwą. — 1514. Przymierze z cesarzem *Maxymilianem* przeciwko *Zygmuntowi.* — Traktat z hanzą. — Poselstwo od sułtana *Selima.* — Zdobycie Smoleńska. — Bitwa pod Orszą. — *Szuyski: Daszkowicz.* — 1515. *Mahmet-Girey.* — 1516 i 1517. Przymierza z Daniią i Brandeburgiem. — Woyna z *Zygmuntem.* — *Sołtykow.* — 1518 i 1519. *Szyg-Ali* w Kazaniu. — Spustoszenie Litwy: *Kołga Bohatyr.* — 1520 i 1521. Nayście *Mahmet-Gireia* i Kazańczyków na Rossyą. — *Simski* w Razaniu. — 1522. Rozeym z Litwą. — Upadek zakonu niemieckiego w Prussiech — Od 1517—1523. Jednowładztwo w Rossyi: Razań, Siewierz przyłączone; zniesienie udziałów w Rossyi. — Połączenie trzech państw Batego: *Mahmet-Girey* zamordowany przez *Mamaia.* — Wyprawy na Kazań. — 1524. *Safa-Girey.* — Postrzyżenie żony *Bazylego* na mniszkę i nowe iego małżeństwo. — Stosunki z innemi mocarstwami: papieże, cesarz *Karol V., Gustaw Waza* król szwedzki, sułtan *Seliman.* — 1527. Naiazdy Krymców. — *Islam.* — 1530 i 1531. Uśmierzenie Kazańczyków: *Jenaley.* — Urodzenie *Jana Bazylewięza.* — 1532 i 1533. Poselstwa z Multan, Astrachania i z Indyi. — Krymczycy. — Smierć *Bazylego.* — Jego prawa; urzędy; myśliwstwo; lekarze niemieccy; klasztor dziewiczy. — Łaski dla duchowieństwa greckiego. — Klęski roku 1512, 1515, 1525, 1531 i 1533.	1509. Sobor kościelny w Wilnie. — *Wassyan* arcybiskup. 1516. św. *Józef.* Malarze rossyyscy malują kościół Nawiedzenia N. P. M. w Moskwie. — *Marym* Grek: iego dzieła i przekład psałterza. — *Makary* arcybiskup zaprowadza spólność życia w klasztorach. — Łapończykowie przyymuią wiarę chrześciańską; *Eliasz* mnich.
1533	W. X. i Car *Jan II. Bazylewicz;* rządy iego matki *Heleny* i Dumy Boiarskiey. — 1534. Naiazd Tatarów i Litwy. — 1535. Bunt Kazania. — 1536. Zwycięztwo nad Litwą. — 1538. Smierć *Heleny.* Jey ustanowienia: *Kitay-gorod;* nowa moneta. — Zamieszki boiarskie: *Szuyscy* i *Bielscy.* — Naiazdy nieprzyiaciół. — 1542. Xiążę *Jan Szuyski.* — rozeym z Litwą. — 1543. Odmiana w rządzie: *Glinscy.* — *Zygmunt August* król polski. — Podróże W. xiążęcia. — 1547. *Koronacya Jana na Cara.* — Jego małżeństwo z *Anastazyą.* — *Sylwester* i *Adaszew.* — 1550. Sudebnik, powściągnienie miestnictwa. — Stogław. — Zamiar wprowadzenia oświaty do Rossyi. — Wyprawy na Kazań. — 1551. Swiażsk. — 1552. Początek Kozaków Dońskich: *Saryazman.* — *Dewlet-Girey.* — *Jamcurgey.* — *Ediger-Mahmed:* zdobycie Kazania. — 1553 Zaraza morowa. — Choroba cara — 1553—1557. Uśmierzenie Kazania. — Podbicie Astrachania. — Skutki zawoiowań. — 1556. Danina sybirska. — Stosunki z Anglią: *Czenseler. Józef Nepieia.* — *Dżenkison* w Astrachaniu. — Kupcy hollenderscy. — Sprawy krymskie. — Woyna ze Szwecyą. — 1557. Xiążę *Dymitr Wiśniowiecki;* 1558. woinie Taurykę. — Sprawy inflanckie: mistrz *Henryk von Galen.* — Tytuł pana ziemi inflanckiey. — Doskonalsze urządzenie woyska. Odmiana opłat sądowych. *Strzelcy.* — Woyna z Inflantami: Narwa; Dorpat. — 1559. *Gothard Ketler.* Rozeym. — Naiazd Krymców. — Mistrz narusza rozeym: woyna. — 1561. Inflanty poddaią się Polsce; *Ketler* xiążę. — *Magnus.* — Smierć Anastazyi. — 1564. Woyna z Polską — 1565. Bunty w Rossyi. Odmiana w Janie. Jego srogość. *Oprycznі.* Car *Symeon.* — 1569 Tatarzy i Turcy pod Astrachaniem. — Dzieie Inflant. — 1570. Ukaranie Nowogrodu i innych miast. — 1571. Tatarzy pustoszą Moskwę — 1577. Sprawy inflanckie: *Magnus.* — 1579. *Stefan Batory* król polski. Jezuita *Possewin.* — 1582. Rozeym z Polską. — 1583. Oblężenie Orzeszka. — Smierć Jana carewicza. — Tatarzy. — Początek podbicia Syberyi: *Jermak, Kuczum.* — 1584. Smierć *Jana IV. Groźnego:* iego ustanowienia.	1540. kapłan *Agaton.* 1547. *Szlitt* saxończyk. 1550. Sobor stogławny. — Zakładanie szkół. — Sudebnik. 1557. *Nepieia* przywozi z Anglii rzemieślników, górników i lekarzy; *Stendysz.* — Inflanczykowie przeszkadzaią Janowi IV. oświecać Rossyą. — 1562. Pierwsza drukarnia w Moskwie. Dyakon *Jan Teodorow* i *Piotr Tymofieiew.* Xięga Apostoł. *Makary* metropolita. *Hans* Duńczyk. — Tolerancya. — *Dyonizy* metropolita. 15[illegible] drukowana Ewangelia. 1577. druk. Psałterz. 1580. Nowy Testament. 1581. Biblia Sławiańska.
1584.	Car *Teodor Janowicz* — Rada Boiarów. — Duma *Bielskiego.* — *Borys Godunow.* — 1586. Proiekt rozwodu cara z małżonką. — Metropolita *Dyonizy.* — 1587. Zemsta Borysa — 1591. Zabicie carewicza *Dymitra.* — 1592. Teodozya carówna. — Ostateczne podbicie Syberyi 1598. — 1595. Pokóy ze Szwecyą, z Tatarami i Polską. — 1598. Smierć *Teodora. Borys Teodorowicz* carem wybrany. — Wypadki rozmaite: zabudowanie w Moskwie Białego-grodu; naiazdy Krymców; opieka nad Gruzyą czyli Georgią; zaraza; zdarzenie w Niżnym Nowogrodzie.	1589. *Job* pierwszy patryarcha w Rossyi. 1594. Sobor duchowieństwa polskiego w Brześciu. — *Michał Rohoza* metropolita: Unita.
1598.	Car *Borys Teodorowicz.* — Wyprawa na Krym: han *Kazi-Girey.* — Koronacya Borysa. — 1599 Pokóy ze Szwecyą i Polską. Przymierze z cesarzem niemieckim i *Abbasem I.* szachem perskim. — Przymierze z Hollandyią i Lubeką. — 1601—1604. Okropny głód i zaraza morowa. Rozboie: *Chłopko.* — Przyozdobienie stolicy. — *Mahomet II* — Okrucieństwo *Borysa* — Mnich *Hryszka Otrepiew: Dymitr fałszywy.* — Xiążę Wiśniowiecki; *Mniszech* i *Maryna.* — 1603. Polska dopomaga samozwańcowi. — 1604 Powodzenie Dymitra fałszywego. — 1605. Porażka samozwańca. — Niezgoda wodzów rossyyskich. — Smierć *Borysa Godunowa.*	*Borys Teodorowicz* wysyła szlachtę do obcych kraiów na naukę. — 1600. *Cyrylli* archimandryta. Drukowanie xiąg duchownych.
1605.	Car *Teodor Borysowicz.* — *Basmanow* i inni zdraycy. — *Jan Godunow.* — Moskwa poddaie się samozwańcowi. — Wygubienie rodu Godunowych. — Charakter *Dymitra fałszywego.* — Xiążę *Bazyli Szuyski.* Mniemana matka *Dymitra fałsz.* — *Ignacy* patryarcha. — Niechęć narodu. — 1606. Małżeństwo *Dymitra* z *Maryną.* — Podeyrzenia narodu. — Spisek przeciwko samozwańcowi: iego śmierć. — Wybranie cara.	*Dymitr fałszywy* sprzyia wierze katolickiey i Jezuitom.
1606.	Car *Bazyli Janowicz Szuyski.* — Przeniesienie zwłok carewicza Dymitra z Uhlicza do Moskwy. — Xiążę *Szachowski. Istoma Paszkow. Jan Bołotnikow.* Eliasz *Wasilewski:* Piotr fałszywy. — Nowy samozwaniec Dymitr. — 1608. Kozacy i Polacy dopomagaią Samozwańcom. — 1609. Pomoc ze Szwecyi: *Delagardi.* — Panowie polscy. — *Szuyski-Skopin.* — 1610. *Zołkiewski* hetman zwycięża Rossyan — Stracenie *Bazylego* z tronu: bezkrólewie. — Wezwanie *Władysława* (królewica polskiego) na tron rossyyski — Moskwa w ręku Polaków. — *Łapunow, Minin, Pożarski, Hermogen.* — 1611. Bitwa pod Moskwą. — *Zarucki.* xiążę *Trubecki.* — 1612. *Abraham Palicyn.* — Oswobodzenie Moskwy. — Wybranie cara. — *Jan Susanin.*	1606. Zwłoki carewicza *Dymitra.* 1610. Patryarcha *Hermogen.* — metropolita *Filaret* (*Teodor Nikiticz Romanów*). Zakonnik *Abraham Palicyn.* — Drukarnie w Mohilewie i Kiiowie.
1615.	Car *Michał Teodorowicz Romanow* wstępnie na tron rossyyski. — Szwedzi i Polacy uciskaią Rossyą. — *Karol Filip* królewic szwedzki. — 1615. *Gustaw* w Rossyi 1616 pokóy ze Szwecyą w Stołbowie. — Polacy oblegaią Moskwę; 1618. pokóy z nimi w Dewelinie. — Kaźń samozwańca. — Bunt *Maryny* i *Zaruckiego;* 1622 ich śmierć. — Związki z Anglią, Turcyą, Persyą i Chinami — 1629 Traktat z Francyą. — 1632. Woyna z Polską; 1634. pokóy w Wiaźmie. — 1645. Smierć *Michała Teodorowicza.* — (1637) Kozacy zdobywaią Azów i odpieraią woyska sułtana *Ibrahima.*	1618. Patryarcha *Filaret.* — 1624. Szach *Abbas* przysyła *Michałowi Teodorowiczowi* całą koszulę Jezusa Chrystusa. 1625. drukarnia sławiańska w Sztokolmie. 1635. *Cypryan* arcybiskup. 1642. patryarcha *Joasaf.*
1645.	Car *Alexy Michayłowicz.* 1649. Skargi ludu na ucisk i ukaranie niektórych Boiarów. — 1650. Zaburzenia w Pskowie i Nowogrodzie: *Emelianow, Wołk.* — Samozwancy. — 1654. Zaraza morowa w Moskwie. — Woyna z Polską z powodu Kozaków. Hetman *Bohdan Chmielnicki.* — 1655. Litwa zawoiowana. — 1656. Rozeym z Polską. — Woyna ze Szwecyą; oblężenie Rygi; zdobycie Dorpatu — 1657. Zaraza morowa w Inflantach. — Poselstwo od *Kromwela.* — 1658. Pokóy ze Szwecyą w Kardis — 1659. Nowa woyna z Polską z przyczyny Kozaków; pokóy z nią 1667. — Złożenie z urzędu patryarchy *Nikona.* — Odmiana monety. — Odnowienie przyiaźni z Anglią. — Poselstwa do Toskanii, Hiszpanii, Francyi i Hollandyi. — Handel z Persyą. — Bunt *Steńki-Razina;* iego ukaranie. — Tayna kancellaryia. — 1674. Woyna z Turcyą; *Romodanowski.* — 1676 Smierć *Alexego Michayłowicza:* iego ustanowienia, prawa, fabryki. — Poselstwo do Chin (1654): *Baykow.* — Założenie Jakutska i Nerczyńska. — *Natalia Naryszkinówna.*	1644. Protoierey *Michał* dysputuie o wierze z *Waldemarem* królem duńskim. 1617. *Piotr Mohiła* metropol. kiiowski. Drukowane dzieło o sztuce woienney oraz ustawa woienna. 1650. Patryarcha *Nikon.* — Jer. *Arseni.* 1652. patryarcha *Józef.* 1654. Pierwsze ruble. — 1666. Sobor na *Nikona.* — Poprawa xiąg duchownych przez *Nikona.* — Początek *Starowierców.* — Budowanie okrętów w Rossyi — Soborne ułożenie (1649) *Prozorowski* i *Odoiewski.* — Podróż około przylądka Czukockiego: *Dieszniew* (1648).
1676.	Car *Teodor Alexieiewicz.* — Dalszy ciąg woyny z Turcyą. — 1680. Korzystny pokóy z Portą: Kozacy pozostali przy Rossyi. — 1681. Zniesienie *miestnictwa.* — Przywiązanie monarchy do oyczyzny. — 1682. Smierć *Teodora.* — Chciwość panowania *Zofii Alexieiewny.* — Bunt Strzelców: nieszczęście *Naryszkinów.*	1672. Patryar. *Joasaf.* 1677. Założenie sławiano-greko-łacińskiey akademii w Moskwie — Zakłady górnicze i zawody koni. 1680. *Joannicy* archimandryta.
1682.	Carowie *Jan* i *Piotr I. Alexieiewicze; Zofiia Alexieiewna* rządzi wespół z nimi. — Zaburzenia xiążęcia *Chowańskiego* i *Nikity* pustoświata: bunt strzelców; ich ukaranie 1685. — Pokóy ze Szwecyą i Polską; związek z cesarzem niemieckim i Wenecyą przeciwko Turkom i Tatarom. — 1687 Poselstwo do *Ludwika XIV.* króla francuzkiego. — Woyna z Tatarami krymskimi: xiążę *Golicyn.* — Duma *Zofii.* — Zatrudnienia *Piotra Alexieiewicza;* woysko pocieszne; *Lefort.* — 1688 Nowa wyprawa na Turków. — Ucześnictwo Piotra w panowaniu. — 1689. Spisek na życie Piotra: *Szczegłowityy.* — Odkrycie spisku. — *Gordon.* — Ukaranie spiskowych i zamknięcie Zofii. — *Piotr I.* iedynowładzca.	1682. Zaburzenia roskolników: *Nikita* pustoświat. — Patryarcha *Joachim.* — *Symeon* połocki. 1684. Archim. *Innocenty.* 1687. *Lefort i Gordon* nauczyciele *Piotra I. Alexieiewicza.* — Student *Kopiiewicz.* — *Adam Zernikow.*

iennych i cywilnych z Moskwy. Naprożno Zofiia i Golicyn rozkazami usiłowali ich tam zatrzymać. Jenerał Gordon, Anglik, któremu Piotr po Leforcie naywięcey był obowiązany za swoie ukształcenie, oparł się rozkazom i pomimo zakazy, udał się do klasztoru Troieckiego, iak tylko wezwanie Piotra otrzymał. Za iego przykładem tak wielu poszło, że Zofia przelękniona szukała środków poiednania się. Naprzód wysłała dwie swoie ciotki, a potém patryarchę, żeby przebłagać brata; ci iednak, przekonani o spisku, iuż do niey nazad nie powracali. Wtedy nic więcey iey nie zostawało, tylko się upokorzyć i wydadź swego towarzysza Szczegłowi tego. Ukarany on został śmiercią, Golicyn wysłany do Pustozierska, Zofia zamknięta w klasztorze; a Piotr, iako pan iedynowładny, ponieważ słaby brat iego przestawał tylko na tytule carskim, mógł teraz przystąpić do wielkiego swego przedsięwzięcia, przekształcenia państwa Rossyyskiego.

Gordon.

Ukaranie spiskowych i zamknięcie Zofii.

Piotr monarcha iednowładny pazdzier. 1.

Uwagi nad historyą okresu czwartego.

I. Po szczęśliwém zrzuceniu iarzma Tatarskiego, oraz ustanowieniu przez Jana III. i syna iego Bazylego, koniecznego dla Rossyi samowładztwa, iako iedynego prawa kraiowego, iedyney zasady iey całości, siły i dobrego bytu; Rossya połączona w iedno ciało, wkrótce okazała swoię potęgę i wpływ na inne mocarstwa. Podbicie państw Kazańskiego i Astrachańskiego przez Jana IV. otworzyło drogę na wschód do zdobycia rozległego państwa Syberyi. Na zachodzie i północy lubo granice Rossyi odmieniały się,

Stan Rossyi od XV. do XVIII. wieku: rozszerzenie państwa

osobliwie w burzliwych czasach Samozwańców, z przyczyny podstępów nieżyczliwych Polaków i mniemanych sprzymierzeńców Szwedów; iednak dzielne ramie Michała i Alexego nie tylko przywróciło większą część dawnych własności rossyyskich, nie tylko zabezpieczyło Rossyą z tych stron i z południa od naiazdu Tatarów i Turków, ale nawet wskazało drogę do głośney sławy przyszłych dostoynych następców.

Urzędy. 2. Za wprowadzeniem samowładztwa, udzielni xiążęta policzeni w liczbę Boiarów, a inni nie maiący dzielnic umieszczeni w rzędzie szlachty czyli dworzaństwa: do tego stanu weszli także tatarscy xiążęta i murzowie, za pozwoleniem cara noszący tytuł xiążąt rossyyskich. Godność Boiarzyna czyli Bolaryna była nayznakomitszą w Rossyi. Boiarowie spełniali naypiérwsze obowiązki w państwie: rządców miast, ministrów, woiewodów i urzędników dworu. Wielkie dla nich okazywano honory. Podczas wyiazdu poprzedzali ich w liczney gromadzie Znakomcy (uboższa szlachta, przy boiarach mieszkaiąca), i uderzeniem w niewielki ręczny bębenek robili wolne dla nich przeyście: tłumnie szli za nimi dzieci Boiarskie (rodzay konnego woyska ziemskiego). Jedni i drudzy towarzyszyli Boiarom na woynie. — Stan szlachcica czyli Dworzanina nie był dziedzicznym, monarcha w nagrodę zasług zaszczycał nim dzieci Boiarskich i Zylców. Ostatnich używano w stolicy, tak dla obrony iey od nieprzyiaciół, iako też dla innych usług i posyłek. Dworzaństwo dzieliło się na moskiewskie i mieyskie. Pierwsi pełnili rozmaite obowiązki, dworskie, cywilne i woienne w Moskwie, przy osobie Monarchy i przy boiarach: drudzy podlegali

rozkazom naczelników prowincyalnych i mniey byli poważani od Moskiewskich. — Dumni Dworzanie byli członkami dumy czyli rady carskiey, w którey, zasiadaiąc razem z boiarami i okolniczymi, słuchali ich zdania o sprawach. Między innemi urzędami zasługuią na uwagę: Diaki (dzisieysi sekretarze), zaymuiący się pisaniem w sprawach, iakoby towarzysze sędziów, znaydowali się także przy poselstwach: Dumne Diaki, niżsi od Dumnego Dworzanina, odpowiadaią dzisieyszym sekretarzom stanu. Podiaczy był pomocnikiem Diaka, a podiaczy z przypisem (s prypisiiu) pełnił po miastach obowiązek Diaka. — W stanie kupieckim piérwsze mieysce zaymowali Goście. Prowadzili oni handel z narodami zagranicznemi, szczycili się wielkiemi przywileiami i swobodami; sam monarcha, lub piérwszy iego magnat zawiadywał ich sprawami; wolni byli od wszelkich powinności obywatelskich, a ten kto Gościa obraził, naraził się na gniew (opałę) monarchy. W ogólności kupcy dzielili się na sciny: gościnną, sukienną i czarną, i na słobody posadskie z których dwie ostatnie prowadziły handel wewnątrz Rossyi drobnemi towarami: do nich liczono wszystkich rzemieślników i fabrykantów. Stan kupiecki.

3. Woysko rossyyskie składało się z 300,000 dzieci Boiarskich i 60,000. żołnierzy wieyskich, utrzymanie ich nic albo mało kosztowało: każdy bowiem syn boiarski, ziemią ze skarbu udarowany, służył bez płacy, oprócz nayuboższych, tudzież oprócz Baszkirów, Tatarów i litewskich albo niemieckich pieszych żołnierzy. Jazda główną siłę składała. Broń była łuk, strzały, topor, proca, sztylet długi, niekiedy miecz, włócznia. Zna- Woysko.

komitsi mieli pancerze, kirysy, napierśniki, hełmy. Dział używano po większey części przy końcu tego okresu. W bitwie polegano więcey na sile, aniżeli na sztuce; Rossyanie starali się zaiąć tył nieprzyiacielowi, okrążyć go, w ogólności działać zdaleka: nacierali zaś z okropną ale nietrwałą gwałtownością. Rzadko zdobywali miasta szturmem, częściey długiém obleżeniem. W pochodzie urzędnicy mieli namioty, a żołnierze robili dla siebie szałasze z gałęzi i pokrywali ie woyłokami zpod siodeł. Obozów zgoła prawie nie było: rzeczy potrzebne przewożono na uiuczonych koniach. Żołnierz brał z sobą na wyprawę kilka funtów mąki, słoniny, soli, pieprzu. W półkach znaydowała się muzyka albo trębacze. Na chorągwiach wielkiego xiążęcia było wyobrażenie Jozuego Nawina, wstrzymuiącego słońce. Całe woysko na zimę rozchodziło się do domów, a podczas woyny na wiosnę znowu się zgromadzało; strzelców tylko nie rozpuszczano. W woysku rossyyskiém znaydowali się wtenczas inżenierowie i minierowie cudzoziemscy.

Sprawiedliwość. 4. Władza prawodawcza i sądownicza należała do panuiącego i ten częstokroć znosił wyroki innych sędziów. Bez iego wiedzy nikomu życia odiąć nie było wolno. Władza świecka karała i duchownych. Złoczyńców przymuszano torturami do wyznania winy. Spuszczano na ich głowę i całe ciało po kropli zimney wody i szpilki drewniane wpędzano za paznogcie. Zwyczay okropny, wraz z knutem i innemi okrutnemi karami cielesnemi, podczas iarzma Tatarskiego do Rossyi wprowadzony. — Dla zaprowadzenia porządku i iednostayności w postępowaniu sądowém, niezastosowaném wprzód do obyczaiów,

Jan Groźny wydał xięgę praw pod napisem Sudebnik; poprawiwszy stosownie do poźnieyszego stanu Rossyi, Alexy Michałowicz ogłosił ten zbiór praw pod nazwiskiem Ułożenia, które dotąd ma ieszcze moc obowiązuiącą.

5. Handel w kwitnącym znaydował się stanie i też same towary, co dzisiay, były iego przedmiotem. Tylko broń i żelazo z Rossyi wywożone nie były. Towary zagraniczne w Moskwie pokazywano monarsze, wybierał co mu się podobało, płacił pieniędzmi a resztę przedawać pozwalał. Niekiedy płacono za sobola 20. lub 30. florenów złotych, za lisa czarnego 15. Futra wilków były drogie, a rysie tanie. Gronostay kosztował 3. lub 4. wiewiorka 2. grosze lub mniey. — Od towarów wprowadzanych i wyprowadzanych wybierano cła 5. groszy z rubla, a za wosk 4. grosze od puda nad iego cenę. Rossya słynęła w Europie miodem bartnym. Handel morski prowadzony oceanem północnym z Norwegią, Danią, a od czasów Jana W. z Anglią i innemi państwami europeyskiemi. Alexy Michałowicz usiłował rozszerzyć handel morzem Kaspiyskiém z Persyą. — Grosze były srebrne i miedziane. W rublu iednym (wartuiącym 2. czerwone złote) znaydowało się srebrnych 200, a miedzianych puł 1200. w grzywnie. Grosze nowogrodzkie podwóyną miały cenę: 140. zawierało się w rublu. Na pieniądzach wyrażony był wielki xiążę siedzący na krześle, i drugi człowiek, schylaiący przed nim głowę; na pskowskich wół w wieńcu; na moskiewskich starych św. Jerzy, albo iezdziec, i kwiatek, a nowe, o połowę mnieyszą od dawnych wartość maiące, sam tylko miały napis. W piérwszych latach panowania Jana IV. z funta

Handel.

Pieniądze.

srebra wybiiano 6 rubli bez żadnego przymięszania; wtenczas wzięła początek drobna moneta kopieykami nazwana, tych 50. składało iefimek czyli reychs-taler, a 100. czerwony złoty. Za czasów Jana Wielkiego udzielnym xiążętom monetę bić zabroniono. Złota moneta tylko cudzoziemska krążyła. — Zamiast używaney dziś w handlu liczby sto, wtenczas liczono na czterdzieści (sorok) i dziewięćdziesiąt.

Charakter i zwyczaie. 6. Rozmaicie opisywali cudzoziemcy charakter narodu Rossyyskiego: iedni nazywali Rossyan próżniakami, inni pracowitymi; w ogólności uważano, że nie są źli, nie swarliwi, cierpliwi, skłonni do oszukaństwa w handlu (osobliwie mieszkańcy Moskwy). Lichwa nie była uważana za występek: lichwiarze brali po 20. od 100. a w dawnieyszych czasach po 40. od 100. — Naród doznawał wolności cywilney. Niewolnikami (raby) byli Chłopi. iedynie chłopi, przy dworze lub we wsiach mieszkaiący, potomkowie ludzi kupionych, poymanych na woynie, lub prawem wolności pozbawionych. W wieku XI. pan mógł rozrządzać niemi, iak własnością, iak rzeczą; ale w XVI. iedna tylko władza monarchy mogła chłopa śmiercią ukarać. Niektórzy testamentem uwolnieni, szukali dla siebie nowych panów i wchodzili znowu w poddaństwo (w kabałę), przenosząc lekką służbę domową i spokoyność. Daleko nieszczęśliwszym od chłopstwa był stan wolnych rolników, którzy naymuiąc grunta u obywateli nawet dwóch dni w tygodniu nie mogli dla siebie na robotę poświęcić. Nadzwyczayna nędza w pogardę ich poddała, nazywano ich dawniey smerdami, a w XVI. wieku Krestiianami, toiest chrześciianami, ale w złém,

barbarzyńskiem znaczeniu, iak pospolicie tyrani Mogołowie z Rossyan urągali się. Oyciec po kilkakroć mógł syna swego przedawać, ale za czwartym razem gdy mu pan dał wolność, żależał iuż od samego siebie. Z resztą ci rolnicy, płacąc czynsz naiemnikom, mieli wolność osobistą i własność ruchomą. Mogli przechodzić od iednego pana do drugiego; przeto podatki i żołnierzy brano nie z dusz iak dzisiay, ale z ziemi. Ponieważ częste przenoszenia się tych rolników były przyczyną niemałego zamięszania w sądownictwach, z powodu częstego ich przepisywania i sporów; tedy Teodor Janowicz ukazem zabronił im przenosić się z mieysca na mieysce, i zbiegłych na powrot dawnym panom powracano. Godunow zniósł był ten ukaz, dogadzaiąc właścicielóm licznych gruntów, dla których przechodzenie rolników pożyteczne było; ale narzekania mniey bogatych, skłoniły go do przywrócenia nanowo tey ustawy: wkrótce panowie pozyskali prawo przedawać rolników z ziemią, a potém i bez ziemi. — Nie tylko znakomici boiarowie, ale i prosta, uboga szlachta, byli nieprzystępni i dumni. Wstydzili się chodzić piechotą i znaiomości z mieszczanami nie zabierali. Młode kobiety zawsze prawie były w zamknięciu. Pozwalano im tylko bawić się hustawką (kaczeli). Oycowie stanowili o małżeństwie dzieci swoich, i narzeczony nie mógł widzieć swoiey oblubienicy do dnia ślubu. — Rossyanie od dawnych czasów pobożni, znaydowali przyiemność w czytaniu xiąg duchownych, wielce szanowali kościoły, nie cierpieli katolików, gardzili żydami i wstępu do Rossyi im nie dozwalali. Wtenczas wziął początek zwyczay odwiedzania we czwartek

Sposób obeyścia się.

Pobożność.

przede dniem ś. Tróycy wsi Skudelnicze blisko Moskwy, gdzie grzebano ciała, w okolicach miasta znalezione, a może i wszystkich cudzoziemców.

Literatura. 7. Język kraiowy, toiest Sławiański, w tym okresie znaiomy bydź zaczął od rzeki Nilu, Bosforu Trackiego i morza Adryatyckiego aż za pasmo gór Uralskich do rzeki Jeniseiu, a może i do Czukockiego nosa. Tym ięzykiem rozmawiali na dworach sułtanów tureckiego i egiptskiego, ich żony, renegaci i mamelucy. Rossyanie posiadali tłumaczenie dzieł św. Ambrożego, Augustyna, Hieronima i Grzegorza, Historyą cesarzów Rzymskich (podobno Swetoniusza), Marka Antoniusza i Kleopatry. Ale co do nauk obwiniano Rossyan o zupełną niewiadomość. Jan Groźny, Borys Godunow, i Alexy Michałowicz mądry, nie zważaiąc na wszelkie przeszkody ze strony zawistnych, ciągle sprowadzali i hoynie nagradzali cudzoziemców, zdolnych do wykonania wielkiego ich zamiaru, toiest oświecenia poddanych, i przez to panowanie swoie uwieczniili. — Postęp literatury dawał się widzieć w czyścieyszym stylu kronik, duchownych listów pasterskich, żywotów świętych. W tym względzie szczególniey celowali: Wassyan arcybiskup rostowski, którego nazwać można było Demostenesem swego wieku: na szczególną uwagę zasługuią dwa iego kazania, iedno o urodzeniu cara Jana, drugie z pochwałą Bazylego. Dyonizy metropolita wszystkiey Rossyi, od kronikarzów arcymądrym grammatykiem nazwany. Pierwszy patryarcha Job, autor powieści o życiu Teodora Janowicza, która wyniosłością stylu i obfitością myśli zbliża się raczey do mowy pochwalney, aniżeli do historyi. Abraham Palicyn, za-

Ludzie uczeni.

konnik Troickiey Sergieiewskiey Ławry, piszący o obleżeniu klasztoru Sergiiusza stylem mocnym, pełnym wyrażeń z pisma świętego wziętych. Filaret Nikitycz patryarcha rossyyski wydał w roku 1624. Trebnik i Katechizm poprawiony. Piotr Mohiła, syn hospodara multańskiego, metropolita kiiowski, ustanowił w Kiiowie akademiią, napisał krótki Katechizm w ięzyku polskim i białoruskim, i Prawosławne wyznanie wiary, soborncgo i apostolskiego kościoła wschodniego w ięzyku greckim i łacińskim, a w sławiańskim wydał Trebnik. Cyrylli, archimandryta czernihowski napisał Zwierciadło teologii, perłę nieoszacowaną i wiele kazań pochwalnych. Nikon z prostego rolnika patryarcha rossyyski, oprócz dzieł historycznych, wiele duchownych zostawił. Joachim patryarcha, napisał uwiadomienie o złożeniu trzech palców w znaku krzyża św., kazanie na Nikitę Pustoświata i o xięgach nowo poprawionych, kazanie z podziękowaniem Panu Bogu, i nawracaiące do roskolników i inne. Symon z Połocka xiądz, nauczyciel wielkiego xiążęcia Teodora Alexieiewicza wiele wysokich wiadomości duchownych posiadał; wiele po nim dzieł duchownych pozostało. Boiarowie Symon Prozorowski i Nikita Odoiewski należeli do napisania Ułożenia cara Alexego Michałowicza. Naostatek, oprócz wielu innych, na uwagę zasługuie Eliasz Kopiiewicz (Kopiiewski) student białoruski, który szczególniey służył zamiarom cara względem rozszerzenia literatury. Car wiedząc o zdolnościach Kopiiewskiego, wysyłał go do Hollándyi w roku 1698. Zpomiędzy dzieł, świadczących o iego pilności i zdolnościach, pozostało wiele historycznych, matematycznych,

astronomicznych, woiennych, duchownych i literackich, w języykach rossyyskim, łacińskim i niemieckim.

Wiadomość o Roskolnikach.

8. W przeciągu tego okresu, od czasu poprawy xiąg kościelnych przez patryarchę Nikona, lub może wcześniey ieszcze od czasu metropolity Makarego i Maxyma Greka, ukazali się Roskolnicy; mianuią się w ogólności staroobradcami, starowierami, ponieważ stawaią w obronie xiąg skażonych pod nazwiskiem starych, a z nimi iakoby wiary starey. Sekty tych nieszczęśliwych obłąkanych, znaiome w ten czas były: 1) *Chrystowszczyna*, którzy oddaią cześć iakiemuś chłopowi, nazywaiącemu się Chrystusem; 2.) *Anufriewszczyna* od Onufrego, co nauczał uznawać trzy istoty w Tróycy, przyymować tych tylko kapłanów, którzy przed Nikonem byli wyświęceni. Uczniowie Onufrego maluią obraz protopopa Abbakuma i modlą się przed nim; 3.) *Popowszczyna*, ci przyymuią kapłanów po Nikonie wyświęconych, ale przeklinaią wyświęcaiącego i nanowo wyświęcaią; chrzczą nanowo wszystkich ochrzczonych po Nikonie; położnicom i niemowlętom daią modlitwę w chustkę dla potrząsania nad niemi; tego, kto iadł z prawowiernymi, lub wchodził do kościoła, oczyszczaią modlitwą (i pokłonami ziemnymi), iako splugawione naczynie; 4). *Bezpopowcy*: ci odrzucaiąc kapłanów, sami dopełniaią obrzędy duchowne; daią ciało pańskie, poświęcone przed Nikonem, które chowaią niby za pośrzednictwem zmięszania pozostałych odrobin z nowym ciastem; zabraniaią małżeństw i t. d. Naycelnieysi w ich sekcie Andrzey spalił przeszło trzy, a starzec Kosmaty przeszło dwa tysiące ludzi, nazywaiąc to dobro-

wolną męką dla zbawienia: obadway zabierali dla siebie maiątek spalonych. Serapion nauczał morzyć się głodem, i wielu zamorzył w sklepach lub w iamach; 5.) *Stefanowy* od Stefana dyakona, ci także nauczali brzydzić się małżeństwem, a dzieci rzucać w lesie na pastwę dzikich źwierząt, iako błagalną ofiarę dla Boga; 6) *Kozminszczyna*, odrzuca wszelkie taiemnice i wszelką świątość i nie modli się za cara; 7.) *Krzyżobórcy*, odrzucaią krzyż o cztérech końcach iako pieczęć antychrysta; 8) *Jefremowszczyna* zaś przyymuie ten krzyż, ale odrzuca wszelkie inne postanowienia kościelne; 9.) *Obrazobórcy* nie przyymuią ani nowych, ani starych obrazów; 10.) *Subbotnicy*, poszczą w sobotę iak żydzi, i wiele innych obrzędów żydowskich, chrześciiaństwu przeciwnych, zachowuią; 11.) *Czuwstwiennicy* wierzą, że Antychryst nie przyydzie na świat w postaci cielesney, ale iuż umysłowie panuie na ziemi od czasu poprawy xiąg; że modlitwa zmysłowa nie iest modlitwą; że modlić się trzeba tylko w samotności. Niektórzy z nich co wieczór do północy czekaią sądu ostatecznego; 12.) *Rubiszczniki*, wszędzie włócząc się w łachmanach, udaią się za świętych. — Tak liczne i rozmaite sekty nigdy nie cierpiały się nawzaiem; lecz wszystkie razem nie cierpiały wiary prawosławney czyli kościoła, i wszelkiemi siłami starały się ią zniszczyć lub zachwiać na swoię korzyść.

OKRES PIĄTY.

OD PIOTRA I. WIELKIEGO DO ALEXANDRA I. CZYLI OD POCZĄTKU ZREFORMOWANIA PAŃSTWA ROSSYYSKIEGO DO NASZYCH CZASÓW.

Od roku 1689. do 1820. po Nar. Chr. — lat 130.

C. Piotr I. reformuie państwo rossyyskie od r. 1689.

I. Wiele pozostawało do poprawy, wiele wypadało przedsięwziąć i dokonać młodemu samowładcy, którego Opatrzność przy samem urodzeniu się naznaczyła iuż na dokonanie sławnego, nadzwyczaynego dzieła, iak powiadaią dzieiopisowie tamtocześni. Początek tego nieśmiertelnego dzieła, iest początkiem nowożytney historyi rossyyskiey. Zwycięstwo pod Połtawą, odrodziło Rossyą; *Wielki* ią piastował, *Wielka* do wzrostu iey przyczyniła się, *Błogosławiony* wyniósł ią na szczyt potęgi i pomyślności. — Piotr, przekonany o prawości swego postępowania, dopełniał dzieła swego z niezachwianą stałością, iakkolwiek liczne zabobon i przesądy wielu osób duchownych i świeckich stawiały mu przeszkody i zawady. Przy pomocy Gordona i Leforta nie przestawał ćwiczyć woysko pod naczelnictwem cudzoziemców; zmienił iego ubior na wzór europeyskiego; ciągle przyymował na służbę cudzoziemców, a w tey liczbie znaydowało się 4,000. Francuzów. Sam rozpoznawał wszystkie

Cwiczenie woyska.

stopnie woyskowego stanu; z kolei przechodził wszystkie rangi i w każdey pilnie dopełniał powinności. — Stary ieden hollenderski statek ieszcze za życia Oyca iego zbudowany, ale iak rzecz niepożyteczna zarzucony we wsi Izmayłowie, wzbudził w Pietrze chęć (który przypadkiem zobaczył go i dostrzegł większą dogodność niż w statkach rossyyskich), polepszyć z razu wewnętrzną żeglugę, a potém dostarczyć narodowi swemu własną marynarkę i urządzić siłę morską. Tym końcem przedsięwziął nauczyć się budowania i urządzenia okrętów, ażeby przykładem swoim nakłonić do naśladowania poddanych, oraz nabydź możności sądzenia o ludziach, którychby na przyszłość użył do tego, i o robotach, które im będą poruczone. Karsztens Brand stary Hollender, co zrobił ten statek, żył ieszcze w Rossyi. Poruczono mu zbudowanie nowego statku (iacht), i gdy go w r. 1691. spuszczono w Moskwie na wodę, wtenczas wiele innych małych statków zrobiono, z któremi Piotr bawił się, na iezierze Pereiasławskiém, a razem uczył się pierwszych początków żeglarstwa. W roku 1693. i 1694. odbywał podróże do Archangielska, widział tam wielkie okręty cudzoziemskie, korzystał z rozmowy z kapitanami okrętów, i powiększył swoie żeglarskie wiadomości częstém pływaniem na morzu Białém. Przedsięwzięcie na tém większą uwagę zasługuiące, że, ieśli prawda co mówią, dla wypełnienia iego musiał naprzód przezwyciężyć od dzieciństwa w nim zaszczepioną boiaźń podróży na wodzie. Nieustanną troskliwością przyprowadziwszy do lepszego porządku siłę woienną; nieporozu-

Urządzenie floty 1691.

Brand.

1693 i 1694.

Stosunki z Chinami.

mienia z Chinami (w 1684. roku) zaszłe, traktatem w Nerczyńsku (1680. roku) zniszczywszy, oraz nadawszy pomyślnieyszy kierunek handlowi z tém państwem za po-

1695. średnictwem poselstwa w r. 1692. do Pekinu wyprawionego, ciągnął Piotr przerwaną woynę z Turkami i Tatarami, którzy nieustannemi naiazdami granice trapili. Sam

Woyna z Turkami: Azow.

iako ochotnik, udał się z woyskiem, które pod dowodztwem Szeremietiewa oblegało Azow. Położenie nadmorskie miasta trudném czyniło szturm, ponieważ nie było ieszcze floty dla oblegania od morza. Nie dostawało także umieiętnych inżenierów i artyllerzystów; a przytém okrutne obeyście

Zdrada Jansena.

się generała Szeina z Jansenem, biegłym cudzoziemcem, było przyczyną, że ten przez zemstę, zagwozdziwszy działa przeszedł do Turków, wydał im plan szturmu i przyczynił się do obrony oblężonych. Zle zrobiony podkop, co miał wysadzić część warowni, wyniósł na powietrze 500. Rossyan, i przeszkodził kończyć szturmu zaczętego. Powtórnie szturm przedsięwzięty; bez skutku pozostał; nakoniec woysko rossyyskie przymuszone było odstąpić od oblężenia, ze stratą 20,000. ludzi i przestać na

Głód.

prostém opasaniu ze strony lądowey. Piotr za powrotem do Moskwy, gorliwie starał się o zapobieżenie głodowi trapiącemu kray, i przez to ziednał wielką miłość i wdzięczność swego narodu. Po śmierci brata swego Jana, zmarłego w miesiącu sty-

1696. Smierć Jana Alexiewicza.

czniu 1696. roku, który zostawił po sobie trzy córki, Piotr, co dotąd imieniem monarchy z bratem dzielić się musiał, ieden iuż został monarchą. Podczas zimy zrobiwszy przygotowania do przyszłey wy-

prawy, otrzymał biegłych inżenierów i artyllerzystów od Cesarza Niemieckiego i Elektora Brandenburskiego, a rozkazał budować okręty w Woroneżu z taką czynnością, że oblegaiąc Azow nanowo, mógł do tey twierdzy przystąpić ze strony morskiey na 23. galerach, 2. galeasach, i 4. branderach. Ta mała flota zwyciężyła turecką, która liczbą okrętów i dział znacznie ią przewyższała. Trzy główne natarcia Tatarów na obóz rossyyski odparte zostały i 20. lipca twierdza poddała się. Piotr rozkazał mocniey obwarować tę twierdzę, wykopać port przy Taganrogu, założyć warsztaty budowania okrętów, a potém wodzów woyska, które Azow zdobyło, feldmarszałków Szeina i Szeremietiewa, generała Gordona, i Leforta, iako admirała generalnego, zaszczycił wspaniałym wjazdem tryumfalnym do Moskwy, sam przy tey uroczystości zaymował mieysce za ober-oficerami. Korzyść, iaką flotylla przyniosła, pobudziła Piotra do niezwłocznego budowania floty liniowey, i w przeciągu lat trzech stanęło 55. okrętów woiennych. Duchowieństwo, szlachta i stan kupiecki musieli przyiąć na siebie pewną część wydatków, któreby inaczey przewyższyły możność skarbu. W przeciągu tego czasu, niezmordowany monarcha nie tylko postanowił wielu zdolnych młodzieńców wysłać za granicę, dla większego ukształcenia ich talentów, ale i sam, zszedłszy z tronu i pod obcém nazwiskiem, iak człowiek prywatny, przedsięwziął iechać tamże dla powiększenia swoich własnych wiadomości, nadewszystko w sztuce budowania okrętów, w sztuce żeglarskiey i technologii. Ten zamiar, iak wszelkie nowości, dla do-

Budowanie okrętów w Woroneżu.

Zwycięstwo floty rossyyskiey.

Przedsięwzięcie podróży.

bra narodu przez niego wprowadzone, u wielu przesądami zaślepionych i do dawnych zwyczaiów przywiązanych panów, były przedmiotem wstrętu i obrzydzenia. A że przytém Zofia przez stronników swoich, z zacisza klasztornego rozniecała iskry buntu i przykładała się do wzrostu zbrodni; utworzył się przeto nowy spisek, maiący na celu podpalić pałac, podczas zamieszania zabić cara, Zofią na tron wynieść, a strzelców do dawnieyszego znaczenia i siły przywrócić. Dzień 2. lutego 1697. naznaczony był na dokonanie tego haniebnego zamysłu. Lecz dniem przed tém, gdy Piotr znaydował się wieczorem na zebraniu u *Leforta*, prosili go, według iednych, żona szambelana Puszkina, który należał do liczby spiskowych, według drugich dway setnicy strzelców, a według innych Menszczyków, o wysłuchanie taiemnego doniesienia, i wyiawili mu okropne zamiary. Car opuścił zebranie, obiecał wkrótce powrócić i żadnego znaku niespokoyności nie dał, poszedł sam z wartą do domu radcy Sakownina, gdzie, iak mu powiedziano, znalazł zgromadzonych wszystkich spiskowych i ich naczelnika półkownika Cyklera, rozkazał ich poymać i pod ścisłą osadzić strażą. Powrócił potém na zebranie, a gdy opowiadał o niebezpieczeństwie, iakie mu groziło, wszyscy trwogą przerażeni zostali i z trudnością uspokoić się mogli; w takiém położeniu nieustraszony monarcha ostatek wieczoru przepędził. — Trzey tylko winowaycy śmiercią byli ukarani; Zofia ściśley w klasztorze zamknięta; strzelcy dla bezpieczeństwa nadal rozesłani nad granice Polską i Krymską, a

Nowy spisek.

1697.

Cykler i Sakownin.

podróż przedsięwzięta przyszła do skutku. Piotr rządy państwa w nieobecności swoiey poruczył xiążęciu Romodanowskiemu, na- daiąc mu władzę naywyższą, oraz boiarom Streszniewowi, Naryszkinowi, Golicynowi i Prozorowskiemu, mężom znanym ze swoich przymiotów i prawego charakteru; trzey ostatni nie w zupełney byli z sobą zgodzie. To właśnie było powodem, że ich monarcha naznaczył: wnosił bowiem, że obawa zmusi każdego z nich bydź ostrożnym względem swego towarzysza, i że nigdy nie utworzą szkodliwego związku między sobą. — Car udał się pod nazwiskiem prywatnego człowieka, w orszaku znakomitego poselstwa, którego Lefort był naczelnikiem. Zasmucił się w Rydze, przez Szwedów natenczas zaiętey, że mu twierdzy obeyrzeć niepozwolono. W Królewcu rozmawiał z Fryderykiem elektorem brandeburgskim, i zachęcał go do przyięcia tytułu króla pruskiego; tam zaledwie go nie spotkało nieszczęście: rozgniewany w sporze, chciał przebić ukochanego swego Leforta, gdy ten na żądanie monarchy pragnącego z nim mierzyć się orężem, nie chciał dobydź szpady przeciwko swemu monarsze. Nazaiutrz wspaniałomyślny Piotr prosił go o przebaczenie, uznawał swoię niesprawiedliwość i wyrzekł te pamiętne słowa: „bardzo się smucę, że ia, chcąc poprawić „swóy naród, powinienem ieszcze w wielu „rzeczach sam siebie poprawić.“ Podczas podróży w Niemczech car opuścił poselstwo, i w towarzystwie dwóch służących udał się do Amsterdamu, naiął tam maływ domek na mieszkanie, a potém poiechał do Sardam, gdzie w odzieży rzemieślnika za-

Rząd tymczasowy.

Piotr w Rydze, w Królewcu.

w Amsterdamie, w Sardam.

pisał się w liczbę cieślów okrętowych i pod nazwiskiem Piotra Michayłowa (Piter Basa) własną ręką zaymował się robotą kowalską, lin okrętowych, piłowaniem, i t. d. naśladował zwyczaie i sposób życia towarzyszów swoich i zbudował piérwszy okręt pod nazwaniem Piotra i Pawła, który poźniey wyprawiony był do Archangielska. — Po dwóch miesiącach powrócił do Amsterdamu, uczył się tam rozmaitych nauk i sztuk, osobliwie matematyki, sztuki inżenierskiey, fizyki, anatomii i operacyy chirurgicznych, a potém w styczniu 1698. do Anglii poiechał. Tu nie tylko wydoskonalił się w sztuce budowania okrętów, ale zwiedzał także fabryki, rękodzielnie i warsztaty rzemieślników wszelkiego rodzaiu; przyiął, podobnie iak w Hollandyi, wielu umieiętnych ludzi do służby swoiey i posłał ich, równie iak modele tego wszystkiego co sądził uwagi godném, do Rossyi, dla nauki swoiego ludu. Na wiosnę odbył podróż przez Hollandyą i Drezno do Wiednia; zamyślał także zwiedzić Włochy, ale zaszłe okoliczności znagliły go do śpiesznego powrotu. — Dotąd odbierał z Rossyi pomyślne wiadomości. Jenerał Szein w roku 1697. odniósł znakomite nad Turkami zwycięstwo. Narody nad rzeką Kubanem leżące poddały się Rossyi. Załoga Azowska zabrała Tatarom 40,000 koni. Dopiero w Wiedniu otrzymał wiadomość o nowym (piątym) spisku, któremu znowu przy pomocy strzelców siostra iego Zofia dała początek. Spiesznie powracaiąc odwiedził Augusta II. króla polskiego, który pozyskał wielką iego ufność, a 4. września 1698. roku przybył do Moskwy i znalazł bunt iuż zupełnie przytłumiony. — Sześć

w Anglii, 1698.

i w Niemczech.

Spisek piąty

półków strzelców za namową Zofii, niektórych panów i duchownych, w miesiącu czerwcu z obozu swego pod Wielkiemi Łukami udali się do stolicy, i rozgłaszaiąc na drodze, że car za granicą umarł, i że idą bronić następcy tronu, przeciągnęli na swoię stronę wiele tysięcy włościan. W Moskwie, gdzie słaba tylko znaydowała się załoga, wszystkich strach nie wypowiedziany ogarnął. Tylko ienerał Gordon odwagi nie postradał. Za iego radą Szein zgromadził do 4,000. konney szlachty, do tych przyłączyło się około 3,000. załogi i część artyleryi, a z tą siłą, wystąpił przeciwko buntownikom, którzy iuż o 100 werst od stolicy znaydowali się. Gdy łagodne iego namowy okazały się bezskutecznemi, i sam nawet był w niebezpieczeństwie życia; wtedy dał rozkaz strzelać do nich kartaczami: skutek nastąpił pomyślny, gdy znaczna liczba złoczyńców legła na placu, inni uciekać zaczęli, a około 4,600. wzięto w niewolą. — Ukaranie ich odłożono do powrotu cara, ten widział konieczną potrzebę użycia na ten raz większey niż przedtém surowości. Wszyscy, maiący więcey nad lat 18, śmiercią byli ukarani; 140. ludzi powieszono na 28. szubienicach przed klasztorem, w którym mieszkała Zofia; ona ściśley ieszcze zamknięta została; woysko strzelców zniesione, a Małżonka Cara, którey już oddawna nie lubił, a teraz miał ią w podeyrzeniu, iako uczestniczkę rozruchów, oddalona i pod imieniem Heleny na mniszkę postrzyżona. Przy tém zdarzeniu, Piotr w nagrodę wiernych boiarów swoich, ustanowił order św. Andrzeia Apostoła i zaszczycił nim, między innymi Leforta i Gordona;

Zniesienie Strzelców.

Order św. Andrzeia apostoła.

lecz z wielkim iego żalem śmierć porwała
1699. ich obu w następuiącym roku. Uczcił ich pamięć cesarskim prawie pogrzebem, a co
Zwycięstwa nad Turkami. większa, łzami swoiemi. — Korzyści nad Turkami odniesione, o których wspomnieliśmy wyżey, równie iak zwycięstwo, przez Dołhorukiego w r. 1698. przy Perekopie odniesione, sprowadziły za sobą w r. 1699. pokóy z Turcyą, który wkrótce potém na lat 30. przedłużony został i Azow Rossyi
Starania monarchy. dostarczył. — Tym czasem Piotr bez przerwy starał się działać na cywilizacyą swoiego narodu. Zniósł dawne śmieszne obrzędy przy zawarciu związków małżeńskich używane, wszystkim, oprócz duchowieństwa i *włościan*, *brody golić i niemiecki stroy nosić* rozkazał; zabronił podpisywać się w prośbach„ niewolnik“ (rab), a na to miast używać zalecił wyrazu„ poddany“; pozwolił wyieżdżać do obcych kraiów; zaprowadził szkoły uczenia języków cudzoziemskich; sztukę drukowania w kraiu wydoskonalił; xięgi pożyteczne tłumaczyć kazał; ustanowił magistratury (prykazy, ratusze) dla porządnieyszego poboru dochodów państwa, co przedtém zależało od samowolności woiewodów lub namiestników; postanowił żeby
Rachuba lat. początek roku liczono nie od września, iak dotąd był zwyczay w Rossyi, ale od dnia 1. stycznia, na podobieństwo innych państw europeyskich; urząd patryarchy po śmierci Adryana znieść rozkazał, a na to mieysce
Kollegium duchowne. ustanowił Kollegium Duchowne czyli poźnieyszy Nayświętszy Rządzący Synod; podatki na ziemie klasztorne nałożył i zakazał do klasztoru nikogo bez zezwolenia Synodu nie przyymować, mężczyzn maiących mniey 30, a
Przyczyny kobiet 50. lat wieku. — Dla przyprowadze-

nia handlu do stanu kwitnącego oraz ułatwienia stosunków Rossyi z innemi państwami, koniecznie trzeba było mieć port na morzu Baltyckiém. Daremnie Piotr usiłował nabydź od Szwecyi dogodne na to mieysce za zgodą i nagrodzeniem: odrzucenie iego żądań; przymierze Piotra z Augustem II. królem polskim, który równie iak i Daniia, pragnął ograniczyć potęgę Szwecyi; szczęśliwie zakończona woyna turecka i młodość Karola XII. co niedawno na tron szwedzki wstąpił: te okoliczności dostarczyły wiele pobudek do zerwania pokoiu ze Szwecyą i rodziły nadzieię pożądanego skutku. — Patkul szlachcic inflantski (zmuszony uciekać z prowincyy szwedzkich, ponieważ iako deputowany szlachty inflantskiey otwarcie mówił za sprawą swoiey oyczyzny i z tego powodu srodze od Karola XII. był prześladowany), był wtenczas radcą taynym Augusta II. króla polskiego, i wielce się przyczynił swoiemi radami do rozpoczęcia woyny i nakłonienia Chrystyana V. króla duńskiego do związku, zawartego iuż taiemnie między Piotrem a Augustem przeciw Szwecyi. Krzywda, poselstwu rossyyskiemu, w którém sam car prywatnie znaydował się, w Rydze wyrządzona, oraz pretensye do Jngermanlandyi i Korelii, dały dworowi rossyyskiemu powód do wypowiedzenia woyny Szwecyi w roku 1700. — Daniia, pierwsza z mocarstw sprzymierzonych, wystąpiła w pole, ale wkrótce zmuszona była przystać na pokóy w Trawendalu, bo niespodziewanie waleczny i niezmordowany Karol wylądował do Zelandyi i obległ Kopenhagę. Około tegoż czasu król August, iako elektor saski, wysłał swoich Sasów

woyny ze Szwecyą.

Przymierze z Augustem.

i Danią 1700.

do Inflant, zdobyli oni Kokenhauzen, Dynamindę i oblegli Rygę, Piotr zaś wy-
Niepomyślne oblężenie Narwy.
prawił 40,000. woyska pod dowodztwem xiążąt von Kroia i Dołhorukiego na oblężenie Narwy. — Karol XII. morzem z Zelandyi przybył do Inflant, zbliżył się do Narwy, żeby oswobodzić to miasto od oblężenia, chociaż miał z sobą tylko 9,000. woy-
19. listopada.
ska. Napadł na Rossyan, a wyższość iego woyska w sztuce woienney, niezgoda wodzów rossyyskich, burza, zaślepiaiąca Rossyan gęstym śniegiem, dostarczyły mu zupełne zwycięstwo nad pięć razy liczniey-szymi, ale niedoświadczonymi przeciwnikami. Cała artylleryia i 20,000. żołnierzy dostało się w ręce zwycięzcy. A że dla dozoru tak wielkiey liczby ieńców, nie miał wystarczaiącey liczby woyska; przeto po większey części wolno ich puścił. Piotr, otrzymawszy nieprzyiemną o tém wiadomość, rzekł: „wiem, że Szwedzi długo ieszcze będą nas „przemagać; lecz nakoniec i my zwyciężać „ich nauczymy się.“ — Karol po tém zwycięstwie obrócił się na Sasów, chcąc ich wyrugować z Inflant i Kurlandyi; a Piotr miał wtedy czas do uzbroienia się nanowo i bez przeszkody. Przy powtórném widzeniu się z królem Augustem w Birżach, odnowił przymierze i posłał mu na pomoc część woyska, tém dla Augusta potrzebnieyszego, że Seym rzeczypospolitey polskiey nie chciał wspierać
1701.
króla swoiego w tey woynie. Karol iednak przeprawił się przez Dźwinę (zachodnią), przy Szpilwie pobił Sasów, którzy się tam z Rossyanami okopali, ścigał ich po Kurlandyi, doszedł do Warszawy, zwyciężył Augusta pod Klissowem, rozkazał go detronizować a na
Na mieysce
iego mieysce wybrać królem polskim Stani-

sława Leszczyńskiego. Prowadził woynę aż do r. 1706, wtenczas doszedłszy do Saxonii, przymusił Augusta zawrzeć pokóy w Altransztadzie, blisko Lipska, na mocy którego August wyrzekł się korony Polskiey i wydał nieszczęśliwego Patkula. A chociaż Patkul wpadłszy w podeyrzenie, niesprawiedliwie uwięziony, nosił tytuł posła rossyyskiego; Karol iednak na prawo narodów nie zważaiąc, obszedł się z nim iak ze zdraycą oyczyzny, a naostatek w koło wpleść rozkazał. — Tym czasem gdy król szwedzki woynę w Polsce i Saxonii prowadził, Piotr nie przestawał zaymować się urządzeniem swego państwa. Rozkazał kopać kanały dla połączenia morza Baltyckiego, Czarnego i Kaspiyskiego; poprawić gatunek owiec przez sprowadzenie zagranicznych (polskich) owiec i owczarzów; zakładać fabryki płótna i papiernie; sprowadzać cudzoziemskich kunsztmistrzów i nowe rudy odkrywać. W tymże czasie, korzystaiąc z nieobecności Karola, który w Inflantach nieliczne woysko zostawił, Piotr zdobycze swoie w tym kraiu rozszerzał. Flotylla ze 100. uzbroionych statków złożona, zbudowana na ieziorze Czudskiém, wielką była pomocą w iego przedsięwzięciach. Jenerał Szeremietiew, rozbił Szlippenbacha ienerała szwedzkiego pod Derptem i na rzece Embach. Waleczny kapłan ołonecki nazwiskiem Okuniew, na czele ochotników odegnał oddział nieprzyiacielski od granic Korelii rossyyskiey. Marienburg i Noteburg (dziś Szlisselburg) zawoiowane w roku 1702. a w maiu następnego roku i Neyszanc, twierdza przy uyściu rzeki Newy. Takim sposobem dopiął Piotr swego zamiaru: opanował mieysce nad morzem Baltyckiém. Ale dla otworzenia handlu trzeba

Augusta: Stanisław Leszczyński królem polskim 1702.

Smierć Patkula.

Kanały, fabryki.

Zwycięstwa nad Szwedami.

było naprzód założyć port i miasto. A iakkolwiek błotniste grunta stawały na przeszkodzie, wszelako przedsiębierczy iego umysł i władza nieograniczona wszystkiego dokazać mogły. Dnia 16. maia położono kamień węgielny nowego miasta, które nazwał Sankt-Petersburgiem, oraz iednego domku, którego budowaniem sam car także zatrudniał się. Tysiące ludu, z odległych nawet prowincyy państwa, musiało tam przenosić się na robotę. Tysiące ginęły na początku, z przyczyny niedostatku mieszkania i żywności, oraz ciągłego natężenia sił na ziemi wilgotney. Zamożni kupcy z Moskwy i Archangielska, opuściwszy domy swoie, także kunsztmistrze i rzemieślnicy, musieli przenaszać się do nowego miasta, które przy obecności i dozorze samego Piotra, z nadzwyczaynym wzrastało pośpiechem; i w tymże czasie opatrzone dwiema twierdzami nowo wystawionemi: Kronsztatem i Kronszlotem. — Szwedzi usiłowali przeszkodzić robotom: ale pod Systerbekiem, gdzie Piotr zakładał fabrykę broni, w miesiącu maiu następnego roku, flotylla szwedzka na Czudskiem ieziorze zniesiona, a latem zawoiowane Dorpat, Narwa, Iwangorod, Ingermanlandya. W Narwie szturmem zdobytey, gdzie roziuszone żołdactwo wstrzymać się od mordów niechciało, Piotr okazał się nie tylko bohatyrem, ale i wspaniałym przyiacielem ludzkości. Sam przebiegał ulice dla powściągnienia gwałtów i łupieztwa, i kilku żołnierzy swoich, nieposłusznych rozkazowi oszczędzania mieszkańców, trupem położył. — W następuiącym roku odparte i zniweczone rozmaite kuszenia się floty szwedzkiey o zburzenie Sankt Petersburga. A chociaż Szeremietiew porażony został przez Lewenhaupta

1703. Początek S. Petersburga.

Systerbek 1704.

Narwa.

1705.

ienerała szwedzkiego przy Hemeierthofie i musiał odstąpić oblężenia Rygi; Rossyanie atoli opanowali całą Kurlandyą i poszli do Litwy. Wieść o tey porażce, powiększona w odległych prowincyach, i rozkaz o strzyżeniu bród, były powodem zaburzenia w Astrachaniu, na iego przytłumienie wysłany tam Szeremietiew ze znaczném woyskiem. — W Litwie, gdzie Piotr widział się znowu w Grodnie z Augustem, i odieżdżaiąc zostawił na iego wsparcie woysko i pieniądze, Rossyanom ieszcze się nie powodziło. Karol napadł na 1706.
nich pod Grodnem, przymusił do ustąpienia z tego miasta ze stratą dział i broni ognistey; iednak powtórnie opanowali Grodno, gdy Karol odniósłszy walne zwycięstwo nad Augustem ścigał go w Saxonii. W miesiącu październiku tegoż roku xiążę Menszczyków miał zaszczyt, że Rossyanie pod iego dowodztwem odnieśli piérwsze porządne zwycięstwo przy Kaliszu nad Szwedami pod dowodztwem Kalisz.
ienerała Mardefelda; ale wtenczas Karol zmusił iuż do pokoiu wszystkich innych swoich nieprzyiaciół i mógł całą siłą działać przeciw Rossyi. Dumnie odrzucił warunki pokoiu, przez Piotra mu ofiarowanego. Taka zarozumiałość dała Piotrowi I. powód do wyrzeczenia następuiących słów: „Brat moy Karol „chce bydź Alexandrem; lecz we mnie nie „znaydzie Dariusza.“ Karol we 45,000. wybornego woyska przedsięwziął wyprawę z Saxonii w sierpniu 1707. roku. W początkach na- 1707.
stępuiącego roku wyrugował Rossyan z Grodna i Wilna. W lipcu rozbił ich pod Go- 1708.
łowczynem i ścigał do Smoleńska; tymczasem Piotr z drugiey strony wkraczał do Finlandyi, zburzył miasto Borgo i wyprowadził Borgo.
stamtąd bogatą zdobycz. — W tymże czasie

Mazepa zdrayca.

Jan Mazepa hetman kozacki, w nadziei osiągnienia niepodległości za pomocą Karola, zdradził Piotra i przeszedł na stronę Szwedów. Radami swoiemi nakłonił króla, ażeby zamiast wyprawy na Moskwę, co przedtém zamyślał, szedł na Ukrainę. Już Karol idąc drogami nieprzebytemi w mało zaludnionych stronach, z przyczyny ciągłych utarczek, osobliwie pod Dobrem na brzegach Czarney Napy, oraz niedostatku zapasów żywności, utracił mnóstwo ludzi, koni i znaczną liczbę dział grzęznących w błotach; gdy nakoniec jenerał Lewenhaupt, co miał mu przyprowadzić z Inflant 16,000. ludzi i 1,000. fur bagażów połączył się z nim wprawdzie, ale bez zapasów i tylko z 6,000. żołnierzy. Wkrótce bowiem po przeprawie przez Dniepr, napadnięty został pod Leśném od woyska rossyyskiego, w którém sam Piotr znaydował się, i po trzydniowey bitwie zmuszony był spalić cały oboz i przerzynać się ze stratą większey części woyska i całey artylleryi. — Pod Nowogrodem Siewierskim połączył się Mazepa z królem, lecz zamiast obiecanych 30,000. Kozaków, przyprowadził z sobą tylko od 2 do 4,000, bez zapasów żywności i bez pieniędzy. Woysko szwedzkie bezustannie trapione od lekkich półków rossyyskich, przybyło w miesiącu listopadzie do Baturyna, stolicy Mazepy, gdzie spodziewało się znaleźć odpoczynek; lecz uyrzało to miasto w kupę popiołów zamienione, bo Menszczyków i Golicyn nagłym pochodem inną drogą przybyli tam pięcią dni wcześniey, i chcąc zdraycę ukarać, główne iego miasto spalili. — Ostra zima w początkach następuiącego roku, pozbawiła Szwedów, nieopatrzonych w równie ciepłą odzież iak

Bitwa pod Leśném: Lewenhaupt.

Baturyn.

1709.

Rossyanie, znaczney liczby żołnierzy (2,000) i przymusiła zatrzymać się na nędznych leżach zimowych; ale pomimo nayprzykrzeysze okoliczności, duma i upor Karola głuszyły radę iego ienerałów i były przyczyną, że niemyślił o odwrocie, póki można go było uskutecznić. Owszem, skoro tylko mrozy minęły, wystąpił na oblężenie miasta Półtawy. — W maiu przybył tam Piótr z 60,000. woyska, dobrze opatrzonego i obwarował się naprzeciw Szwedom z drugiey strony rzeki Worskły. W bitwie 17. (według innych 20) czerwca, król w nogę raniony, nie mógł wsieść na koń. Dnia 21. woysko rossyyskie przeprawiło się przez rzekę i oszańcowało się na brzegu przez Szwedów zaiętym, a d. 27. zaszła walna bitwa. Piotr zaymował przy swoiém woysku mieysce ienerał-maiora; ienerał Bour dowodził prawem, Menszczyków lewém skrzydłem, a Szeremietiew kierował głównemi poruszeniami całey bitwy. Karol nie mogąc siedzieć na koniu, na wózku przez dwóch koni ciągnionym obecny był wszędzie gdzie tylko niebezpieczeństwo groziło, koń ieden pod nim zabity, a potém sam wozek na kawałki roztrzaskany. Kula, co przebiła kapelusz Piotra, i druga, co przeleciała przez odzież w siodło, świadczą że i Piotr również siebie nie oszczędzał. Zdawało się, że bitwa na początku Szwedom sprzyiała: szturmem zdobyli dwoie okopów rossyyskich, a ich iazda wyparła z mieysca rossyyską. Ale niezachwiana wytrwałość piechoty rossyyskiey, omyłka Renszilda ienerała szwedzkiego, który nie wzmocnił należycie swoiey zadaleko zapędzoney iazdy, i przytomność umysłu monarchy rossyyskiego, który korzystał z tey omyłki, inny obrot bitwie nadały: Szwedzi

Bitwa pod Półtawą czerwca 27.

mieszać się zaczęli i pomimo wszelkie starania Karola puścili się w ucieczkę. Sam pozostał z ostatnim walczącym pólkiem na polu bitwy, lecz nakoniec musiał także uciekać. Wsadzono go na konia, a gdy iednego zabito, podano mu drugiego, doiechał do powozu, w którym pośpieszał ku Dnieprowi. Lewenhaupt zgromadził ostatki rozbitego woyska na zasłonienie ucieczki króla, ale ścigany od Menszczykowa przymuszony był poddadź się z całym pozostałym oddziałem, blisko Perewołoczny, dnia 30. czerwca. Jeńców 19,000 (14,000) w liczbie których, oprócz feldmarszałka Renszilda, znaydowało się wielu ienerałów i minister Piper, cała artyllerya i skarbiec sześć milionów talerów wynoszący, piérwszym były nabytkiem Piotra. Strata Rossyan wynosiła tylko 1,340. ludzi. Ale to niczém iest prawie w porównaniu z dalszą korzyścią, iaką Rossyi bitwa pod Półtawą dostarczyła. Zaczęła bydź panią północy, i strasznego dotąd nieprzyiaciela tak osłabiła, że do dawney siły nigdy iuż powrócić nie może. — Po odniesioném zwycięstwie ienerałowie rossyyscy iednomyślnie nadali Monarsze swemu w woysku lądowém tytuł ienerała, a w morskiey służbie szautbenachta. Z królewską hoynością nagrodził swoich ienerałów i żołnierzy, i rozkazał obchodzić się z ieńcami szwedzkimi iak można nayłagodniey. Gdy zaś poźniey uparty Karol nie chciał słuchać przełożeń względem wymiany ieńców; przeto większa ich część musiała pozostać wewnątrz Rossyi i na Syberyi, gdzie dotąd ieszcze znayduią się familie, które od nich początek wzięły. — Klęska Karola natychmiast odmieniła bieg spraw w Polsce. August ogłosił wymuszone swoie zrzeczenie

Ucieczka Karola.

Poddanie się pozostałych Szwedów.

Skutki bitwy pod Półtawą.

się tronu nieważném i znowu panowanie sobie przywłaszczał. Stanisław opuścił państwo, w którém dłużey utrzymać się nie mógł, i woysko koronne wykonało przysięgę iego przeciwnikowi. Piotr przez Kiiow i Warszawę przybył do Torunia, gdzie mu August dziękował, iako obrońcy swemu, i wyrzekł się wszelkich praw swoich do Inflant na rzecz cara; ten poźniey w Marienwerder widział się z pierwszym królem pruskim Fryderykiem I. i zawarł z nim przymierze obronne. Dania znowu rozpoczęła woynę ze Szwecyą. — Tym czasem woysko rossyyskie, pod dowodztwem Szeremietiewa, wkroczyło do Inflant i obległo Rygę. Piotr przybył tamże, rozkazał dnia 9. listopada zacząć oblężenie, sam rzucił do miasta pierwsze trzy bomby, udał się potém do Petersburga, obecnością swoią naglił do śpiesznego budowania domów i okrętów, własną ręką założył okręt (nazwany Półtawą) o 54. działach, a potém poiechał do Moskwy, gdzie powtórnie, iuż iako ienerał, odprawił wspaniały i uroczysty wjazd i dał posłuchanie posłowi angielskiemu. Matwieiew poseł rossyyski w Londynie za długi w więzieniu osadzony został. Piotr żądał zadosyć uczynienia za taką krzywdę, pełnomocnik angielski dostarczył mu teraz urzędowy list z przeproszeniem od królowey Anny, a przez to monarcha został zaspokoiony. — Rossyanie tymczasem rozszerzali zdobycze w pogranicznych prowincyach szwedzkich. W miesiącu czerwcu poddał się Wyborg. Dnia 4. lipca kapitulowała Ryga po dziewięciomiesięcznym dzielnym odporze. W sierpniu zdobyta Parnawa. We wrześniu Kexholm i Rewel; takim sposobem w iesieni tego roku, całe Inflanty i Estlandya, oraz część

Nowe przymierza.

Poselstwo Angielskie.

1710.

Nowe zwycięstwa.

Finlandyi znaydowały się iuż pod panowaniem Rossyi. — Karol XII. mieszkał natenczas w Turcyi, dokąd się po klęsce półtawskiey schronił. Jego intrygi, zamysły Poniatowskiego, ienerała polskiego, działania ministra francuzkiego, zdanie hana krymskiego, że wzrastaiąca potęga Rossyi zagraża Turcyi wielkiém niebezpieczeństwem, skłoniły nareszcie Dywan (radę Sułtana) do rozpoczęcia woyny z Rossyą. Piotr tego sobie nie życzył. Lecz kiedy wszystkie starania o zachowanie pokoiu okazały się bezskutecznemi, kiedy dowiedział się że Tatarzy naieżdżać iuż zaczęli granice rossyyskie i polskie; wtedy rozkazał woysku iśdź pod dowodztwem Szeremietiewa, a w marcu 1711. roku wyiechał ze stolicy ze swoią małżonką (od r. 1707) Katarzyną, która postanowiła dzielić z nim wszystkie trudy i niebezpieczeństwa woyny. — Golicyn osobnym oddziałem dowodzący, na drodze zniósł zupełnie oddział z 9,000. Tatarów i Polaków złożony, a główne woysko w miesiącu czerwcu przybyło do Jass w Multanach. Polegaiąc na obietnicach Brankowana hospodara wołoskiego, który miał dostarczyć wszystkiego co tylko trzeba będzie, woysko niedostatecznie opatrzyło się w zapasy żywności; ale uyrzało się oszukaném, i wkrótce w przykrém znalazło się położeniu, bo xiążę Kantemir hospodar multański szczerze trzymaiący się Rossyan, żadnym sposobem nie mógł podług umowy dostarczyć zapasów żywności, z tey przyczyny, że szarańcza okropnie kray iego spustoszyła. — Rossyanie dowiedzieli się że w Brahiłowie znayduią się wielkie tureckie składy zboża, postanowili przeto iśdź na przód i wyprawili ieden oddział pod dowodztwém Renna, ażeby

Woyna z Portą.

1711. Katarzyna towarzyszy Piotrowi.

Wiarołomstwo hospodara Brankowana.

Złe Kantemir hosp. multański.

te składy, ieżeli można, opanował. Lecz skoro tylko główne woysko posunęło się w dół rzeki Prutu, otrzymało wiadomość, że woysko tureckie iuż przeprawiło się przez tę rzekę, zaięło Falczę, a tym sposobem przerwało stosunki z ienerałem Renem. Cofać się tylko wtenczas wypadało, żeby połączyć się z pozostałém w tyle woyskiem dla dostarczania żywności. Lecz dnia 9. lipca woysko tureckie natarło na tylną straż rossyyską i stoczono bitwę, przez pięć godzin trwaiącą. Turcy, w liczbie 250,000. napadli na obóz rossyyski z 440. dział; atoli Piotr, lubo miał tylko 38,000. żołnierzy, odparł ich ze stratą 7,000. ludzi. Tymczasem niedostatek u Rossyan do naywyższego doszedł stopnia; niezliczone a coraz bardziey powiększaiące się tłumy nieprzyiaciół otaczały ich ze wszech stron, osiadały na okolicznych górach, i straszne baterye przeszkadzały nawet przystąpić na brzeg rzeki dla dostania wody. Żadnego nie było ratunku, trzeba było umrzeć z głodu lub z pragnienia, oddadź się w niewolą, lub przedrzeć się orężem. — Piotr przedsięwziął iąć się ostatniego, iakkolwiek małą miał nadzieię pomyślnego skutku. Lecz go dręczyła okropna myśl, lękał się widzieć naydroższą swoię małżonkę, czoło swoiego woyska, i owoce niezmordowanych zabiegów swoich w nieochybném niebezpieczeństwie. Mocne osłabienie przyprowadziło go do takiego stanu, że w rospaczy zamknął się w namiocie swoim i nikomu przystępu nie dozwalał. Jedna tylko iego małżonka ośmieliła się przestąpić rozkaz i stała się wybawicielką całego woyska. Namówiła Piotra, żeby prosił o pokóy. Wszystkie kleynoty, iakie tylko w woysku

Klęski nad Prutem.

się znaydowały, do których naprzód Katarzyna swoie złożyła, były zebrane i wysłane w podarunku dla wielkiego wezyra, z listem od feldmarszałka Szeremietiewa, w którym oświadczał życzenie pokoiu. — Ziściły się życzenia Katarzyny. Wezyr zezwolił naprzód na sześciogodzinne zawieszenie broni, a potém zaczęto układać się o warunki pokoiu. Piotr na wiele żądań przystawał. Tylko na płacenie daniny i na wydanie Kantemira, któremu raz iuż opiekę swoię zapewnił, żadnym sposobem zezwolić nie chciał, i te pamiętne wyrzekł słowa: „raczey ustąpię Turkom kray aż do samego Kurska; oręż może „go znowu odzyskać; ale naruszenie danego „słowa iest bez powrotu: ieżeli monarchowie nie będą stali w obietnicach swoich, „któż więc ma one zachować? Nie wydam „Kantemira, dla mnie on wszystko poświęcił.“ Wielki wezyr ieszcze się ociągał, ale car domagał się rychłey odpowiedzi, i rozkazał wystąpić półkom iakby do boiu. Wtenczas pełnomocnik turecki oświadczył zgodę, chociaż się temu naymocniey opierał znayduiący się tamże ienerał Poniatowski, przyiaciel i pełnomocnik Karola. — Takim więc sposobem 12go lipca podpisany pamiętny pokóy w Hiussy nad Prutem: Piotr obowiązał się oddadź Azow, zburzyć Taganrog i nowozałożone nad Samarą niewielkie twierdze, oraz nie tamować powrotu Karola do Szwecyi. Woysko rossyyskie do 22,000. zmnieyszone, powróciło potém przez Polskę, i ienerał Renn który tymczasem opanował Brahiłow, musiał go oddadź na powrot Turkom. Szczęściem dla Piotra zdarzyło się, że Karol, obrażony tém, że go wielki wezyr w Benderze nie odwiedził, przez dumę nie usłuchał wezwania

Pokóy nad Prutem.

Wezyra i do woyska tureckiego nie przybył; inaczey warunki pokoiu mogłyby bydź bardziey uciążliwe. Ledwie co zawarto umowę, aż Karol, o przykrém położeniu Rossyan uwiadomiony, śpiesznie do obozu tureckiego nadbiegł; ale nadzwyczaynie się rozgniewał, usłyszawszy o zawartym pokoiu, wielkiego wezyra wymówkami osypał, i w uniesieniu, niby z nieuwagi, szatę mu rozdarł ostrogami. — Katarzyna, sprawczyni tego pokoiu, droższą nierównie stała się dla swoiego męża. Równie iak familia, tak i czas urodzenia tey sławney kobiety, dokładnie nie są wiadome. Powiadaią iedni, że iey rodzice byli Johan Rabe szwedzki kwatermistrz półkowy i żona iego córka sekretarza mieyskiego w Rydze. Jnni mówią tylko, że urodziła się w roku 1684. z familii Skawrońskich. Osierociała w dziecinnym wieku, utrzymywał z litości ieden zakrystyan, według innych nauczyciel w Rydze; z przyczyny iego ubóstwa, po dwu leciech przyiął ią do siebie Glik xiądz protestancki w Marienburgu na wychowanie. Tam, według zdania piérwszych, miała wyyśdź za mąż za podoficera szwedzkiego, ten iednak w sam dzień wesela musiał ią opuścić i stawić się w swoim półku. Kiedy w roku 1702. Rossyanie zdobyli Marienburg, wtedy pod imieniem córki senatorskiey, w liczbie ieńców, dostała się Szeremietiewowi, a od niego wziął ią xiążę Menszczykow. Tu ią Piotr uyrzał, i tak mu się podobała, że przyiął ią do siebie i rozkazał nazywać miłościwą panią (miłostiwaia gosudarynia). Jey przymioty, dobroć, charakter łagodny, uprzeymy, umieiący zastosować się do charakteru monarchy, starania o zachowanie iego zdrowia, czyniły ią codzień dla niego droższą; a iey

Wywyższenie Katarzyny I.

postanowienie, żeby się nigdy nie mieszać do spraw publicznych, połączone z tak wielką dobrocią, że nigdy nie użyła swoiey mocy na czyiękolwiek szkodę, lecz raczey na poratowanie wielu nieszczęśliwych, sprawiły to, że nikt iey szczęściu nie zazdrościł. Już w r. 1707. Piotr ią taiemnie zaślubił; a w 1711. udaiąc się na wyprawę przeciwko Turkom, publicznie to małżeństwo ogłosił. — Drugą sławną w owych czasach osobą, co z nayniższego stanu wyniosła się na naywyższy stopień dostoieństw, był często wspominany xiążę Menszczyków. Według iednych, był synem rolnika, a według innych piekarza; odznaczył się wiernością w służbie u swego pana, pewnego szlachcica, któremu życie uratował; dał się poznać Lefortowi i od niego na usługi przyięty, wrodzonym rozumem swoim, śmiałością, łatwością zastosowania się do każdey okoliczności, także zręcznością w wykonaniu naytrudnieyszych poruczeń, umiał stać się dla niego nie odbicie potrzebnym. U Leforta poznał go car, i tak polubił, tyle w nim znalazł przymiotów, że po śmierci Leforta zrobił go swoim powiernikiem, a nakoniec wyniósł na xiążęce dostoieństwo. Pomimo liczne dobre przymioty, Menszczyków wielce był chciwy zysku, o urazach nigdy nie zapominaiący, i częstokroć tak wykraczał, że go Piotr nieraz własną karał ręką. Lecz został dla cara tyle potrzebnym, że zawżdy prędko otrzymał przebaczenie; prostacy mniemali, że Menszczyków czarownik i czarami przywiązał do siebie monarchę. — Po zawartym pokoiu z Turkami, Rossyanie spół-

Xiążę Menszczyków.

Dalszy ciągnie z woyskiem duńskiém, prowadzili woynę woyny ze Szwecyą. ze Szwedami w ziemi niemieckiey; napróżno oblegali Stralzund, Szczecin zaś poddadź się

musiał. W r. 1713. Piotr opanował całą prawie Finlandyą. W tym przeciągu czasu, Karol w Turcyi ieszcze mieszkaiący, wszelkiemi siłami starał się pobudzić sułtana Achmeta do odnowienia woyny z Rossyą: za iego staraniem oddalono dwóch wielkich wezyrów, dokazał nawet tego, że posła rossyyskiego w zamku siedmiu wież osadzono; iednak strona rossyyska w Dywanie na ostatek przemogła, i pokóy z Rossyą na lat 25. postanowiony. W następuiącym roku Golicyn i Szuwałow dokonali zawoiowania Finlandyi. Piotr sam wylądował na wyspy Alandzkie, opanował ie, zwyciężył i wziął w niewolą Erenszylda admirała szwedzkiego, zabrał kilka okrętów, i to zwycięstwo na morzu, które go wielce uradowało, obchodził z powtórną uroczystością w Petersburgu, przy tey okoliczności z szautbenachta na wiceadmirała podniesiony został. — Na pamiątkę wielkiey usługi, iaką państwu Małżonka iego nad Prutem wyświadczyła, ustanowił w ten czas order św. Katarzyny męczenniczki. — Gdy woyna, za powrotem nawet Karola z Turcyi, niewielkiey potrzebowała uwagi, bo iuż Dania i Prussy dostatecznie działały przeciwko wyniszczoney Szwecyi; tém bardziey przeto mógł Piotr zaymować się pożytecznemi urządzeniami wewnątrz kraiu. Petersburg ciągle wzrastał, 40,000. Fińskich włościan do robot było użytych, a ieszcze od roku 1712. przeniesiony tu Senat i 12,000. familiy z rozmaitych prowincyy przymuszone były w Petersburgu osieśdź. Marynarka, handel, prawa wydoskonalane; urządzenie woienne (woinskiy reglament) wydany; akademiia morska w Petersburgu założona; mappy wielu prowincyy państwa zrysowane, a granice w Azyi

1712—1713 Finlandya.

Postanowienie pokoiu z Turcyą. 1714.

Erenszyld.

Order św. Katarzyny.

Urządzenia Piotra.

Obawa sprzymierzeńców Piotra.

nowemi twierdzami zabezpieczone. — Wielka przewaga Rossyi na północy, zaczęła teraz w samych sprzymierzeńcach wzbudzać obawę i zawiść. Przenikali, że zamiarem Piotra było, nie tylko opanowanie morza Baltyckiego, ale też wpływ na Niemcy; starali się więc temu

1715.

przeszkodzić. Wydał Piotr synowicę swoię Katarzynę Joannownę za Leopolda xiążęcia meklenburskiego, i starał się wyiednać dla niego Wismar, ażeby potém dostał go w swoie ręce; atoli sprzymierzeńcy, domyśliwszy się iego zamiaru, nie zezwolili na oddanie xiążęciu tego miasta, a nawet cesarz rzymski zrzekł się ofiarowanego mu przez Piotra naywyższego zwierzchnictwa nad Inflantami: przewidział bowiem, że car czyni to dla tego iedynie, żeby zostać xiążęciem Rzeszy i otrzymać mieysce i głos na seymie Rzeskim. Ztąd musiała wyniknąć oziębłość między przyiaznemi sobie dotąd mocarstwami; Piotr względem Szwecyi, od którey otrzymawszy czego

Baron Gerc

pragnął, zaczął bydź łagodnieyszym. Baron Gerc, przebiegły polityk, zostaiący w służbie Karola XII. odkrył zamysły cara, i na nich zbudował nadzieię skłonienia go do pokoiu ze Szwecyą i przymierza z nią tym celem, żeby Karol za oderwane przez Rossyą kraie, otrzymał wynagrodzenie na prowincyach dotąd należących do Danii. Taiemne układy w tey rzeczy prowadzono z xiążęciem Kurakinem, posłem rossyyskim w Hadze, i Piotr ze swoiey strony oświadczał się z gotowością

1716.

do tego. — Tym czasem w roku 1716. latem

Podróż Piotra z Katarzyną.

odbył drugą podróż w towarzystwie swoiey małżonki, iuż nie w przedmiotach sztuk i nauk, ale w politycznych widokach, celem poznania taiemnych zamiarów dworów europeyskich. W Auersburgu rozmawiał z królem pruskim,

a w Hamburgu z królem duńskim. Ostatni prosił o pomoc rossyyską do napaści na Szonią. — Piotr obiecał połączyć flotę swoię i znaczne woysko lądowe z duńskiém pod Kopenhagą. Jednak dalszy czas okazał, że iuż zamiary Gerca na niego działały, i że w istocie nie miał iuż chęci wspierać Duńczyków. Gdy iezdził do Pirmontu i odwiedził synowicę swoię w Szwerynie, tym czasem 21,000. woyska rossyyskiego udało się morzem z Rostoku do Zelandyi, a wkrótce potém sam Piotr z swoią małżonką poiechał do Kopenhagi. Przyięty od króla z wielkiemi honorami i w początkach ze szczerą przychylnością, lecz kiedy zaczął odwlekać obiecane wylądowanie do Szonii, dwór duński zadziwił się, i ostrzeżenia z Anglii nadesłane, iakoby Piotr miał zamiar opanować wyspę Zelandyą i familią królewską, skłoniły przestraszonego króla do użycia środków zapobiegaiących temu. Król rozkazał woysku swemu ze 26,000. złożonemu mieć się na pogotowiu; podwoił straże w stolicy; w główniejszych iey mieyscach rozstawił działa, a potém prosił cara, żeby wyprowadził woysko swoie z ziemi duńskiey, daiąc przyczynę, że państwo nie może dłużey utrzymywać tak wiele woyska. Po nieiakim oporze rozkazał Piotr woysku swemu na powrot odpłynąć; wylądowanie zaniedbane, a Piotr przez Hollandyą, gdzie go prawie ubóstwiano, udał się sam ieden do Paryża. Tu nauczyciele akademii Sorbońskiey przekładali mu o połączeniu wiary; lecz Piotr radził, żeby pisali o tém do rossyyskiego duchowieństwa, które rostropną odpowiedzią utrzymało cześć swoiego stanu i swoiego wyznania. Tym czasem układy ciągnęły się z Gercem, miał on zamiar,

Trwoga króla duńskiego.

Piotr w Paryżu.

przy pomocy Hiszpanii, zrobić rewolucyą w Anglii i wynieść na tron pretendenta. Powiadaią, że Piotr podczas swego pobytu w Paryżu, starał się i Francyą nakłonić do ucześnictwa w tém przedsięwzięciu; iednak to skutku nie otrzymało, chociaż mu z resztą okazywano grzeczność i uszanowanie. Owszem wyłudzono nawet u niego obietnicę, że wyprowadzi woyska rossyyskie z Meklenburga. — Obeyrzawszy w Paryżu wszystko cokolwiek na uwagę zasługiwało, przez Hollandyą i Berlin do Rossyi powrócił, i natychmiast zaiął się pożytecznemi urządzeniami.

Nowe urządzenia.

ustanowił w Petersburgu sąd naywyższy, którego władza na wszystkie prowincye rozciągała się; wytępił po miastach włoczęgę żebraków; ustanowił rozmaite zakłady naukowe, osobliwie wychowania sierot; rozkazał zakładać liczne warownie między Donem a Wołgą dla obrony granic; roztrząsał postępki swoich ministrow, niektórych ukarał i do lepszego porządku administracyą dochodów państwa przyprowadził. —

Układy ze Szwecyą. 1718.

Podczas woyny ze Szwedami i w ciągu 1717. roku nic wielkiego nie przedsiębrano; a w następuiącym roku zaczęły się nawet taiemne układy o pokóy na wyspach Alandskich. Zgodzono się iuż prawie na warunki, gdy śmierć Karola XII. zabitego pod Frydrychshallem podczas wtargnięcia do Norwegii, była przyczyną zerwania tych układów. Ulryka Eleonora, siostra Karola i dziedziczka tronu, polegaiąc na obiecaném wsparciu ze strony Anglii, postanowiła woynę z Rossyą prowadzić. — Rok 1718. pamiętny nieszczęśliwym zgonem Alexego, naystarszego syna Piotra. Urodził się z Eudoxyi Łopuchinówny, pierwszey żony cara,

Śmierć Karola XII.

Alexy carewicz.

w roku 1690. i w dzieciństwie wiele pięknych zdolności okazywał. Lecz gdy postępki iego matki pobudziły Piotra do rozłączenia się z nią; tedy wychowanie Alexego z powodu ciągłych trudów, wypraw i podróży monarchy zaniedbane zostało. Ludzie zabobonni, a w tey liczbie osoby duchowne, wpoili w niego wstręt do nauk i niechęć do wszystkich nowości, iakie oyciec iego wprowadzał, dowodząc, że były dla religii szkodliwe. Nareszcie Piotr zwrócił na to uwagę, i przydał mu barona Huyzena, męża wybornych przymiotów; atoli Menszczykow potrafił go usunąć, i umyślnie, iak się zdaie, starał się o zepsucie carewicza, gdy mu główny dozór nad iego wychowaniem poruczono. Tym sposobem Alexy bez ustanku utwierdzał się w zaszczepionych od dawna szkodliwych przesądach względem chwalebnych oyca przedsięwzięć, i zamiast starania się o nabycie wiadomości dla monarchy potrzebnych, bawił się marzeniami teologicznemi. Ztąd wynikła oziębłość, a potém prawie nienawiść między oycem a synem. Piotr miał ieszcze nadzieię, że rostropna i godna kochania małżonka poprawić go zdoła; i dla tego dał mu za żonę w roku 1711. Karolinę Krystynę Zofiią xiężniczkę Bruńswik-Wolfenbütelską. Ale pomimo naywybornieysze przymioty, nie tylko przekonała się wkrótce ta xiężniczka o niemożności wywarcia dobrego nań wpływu, lecz musiała znosić od niego bardzo wiele przykrości i w roku 1715. smutkiem udręczona, umarła z połogu. Zostawiła dwoie dzieci, córkę Natalią i syna Piotra. — Gdy wkrótce potém urodził się Piotrowi, z drugiey żony Katarzyny, syn Piotr; domagał

się przeto od Alexego konieczney odmiany w postępowaniu, grożąc, że w przeciwnym razie przymusi go zostać zakonnikiem. Lubo Alexy oświadczył na piśmie, że zna swoię niezdolność do rządów i ma zamiar zostać mnichem; iednak zostawił mu oyciec pół roku do namysłu, a tymczasem wybrał się w drugą podróż do obcych kraiów. Piotr znayduiąc się w Kopenhadze uwiadomiony został, że postępowanie Alexego iest podeyrzane, że obcuie z ludźmi maiącymi złe zamiary; pisał przeto, ażeby syn, ponieważ czas do namysłu zostawiony iuż upłynął, obiawił mu raz ieszcze ostatecznie, czyli ma chęć wstąpienia do klasztoru, czyli też zupełną odmianą i poprawieniem się zamierza stać się godnym tronu. W ostatnim razie powinien był niezwłocznie stawić się w Kopenhadze. Alexy opuścił Rossyą pod pozorem, że iedzie do swoiego oyca; lecz natomiast udał się do Wiednia, i oddał się pod opiekę cesarza Karola VI. a ten fałszywą mową skłoniony, pozwolił iemu mieszkać taiemnie w Tyrolu, a nakoniec w Neapolu. Piotr dowiedziawszy się o iego schronieniu, rozkazał dadź mu do wyboru albo przebaczenie ucieczki, ieżeli powróci, albo przeklęctwo rodzicielskie, ieżeli trwać będzie w uporze. Alexy wybrał pierwsze, powrócił do Rossyi, wyznał swoię winę, oświadczył, że iest niegodnym tronu i wydał akt zrzeczenia się przysięgą stwierdzony. — Potém car syna swego Piotra, z Katarzyny spłodzonego, ogłosił następcą tronu i żądał od Alexego szczerego i zupełnego wyznania wszystkich błędów i wyiawienia złych poradników, obiecuiąc zupełne przebaczenie, ieżeli nic nie zataí. Przyznał się do winy,

zaczęto badać spólników i niektórzy śmiercią ukarani zostali. Lecz gdy się z ich odpowiedzi okazało, że carewicz nie zupełnie rzetelne wyznanie uczynił i stał się niegodnym, pod tym tylko warunkiem obiecanego przebaczenia; wtenczas car zalecił sądowi z 13 duchownych i 131. świeckich osób roztrząsnąć występki swego syna i sądzić go według praw boskich i ludzkich. Sąd ten znalazł go winnym zdrady państwa, przekonał się, że on miał zamiar, za życia swego oyca, a nawet przeciw iego woli, wstąpić na tron, osądzili go zatém na śmierć. Gdy mu wyrok przeczytano, z przelęknienia apoplexyą uderzony, na drugi dzień umarł w więzieniu. Łzy Piotra wylane nad nim, każą się domyślać, że dałby mu przebaczenie, a wieści, przez cudzoziemskich pisarzów o śmierci carewicza głoszone, na wiarę nie zasługuią. — Lubo to smutne zdarzenie mocno cara strapiło; wszelako niezmordowane iego starania o dobro kraiu zwyczayną szły koleią. Poprawa niedostateczney doląd policyi nowemi środkami dla zachowania bezpieczeństwa publicznego, oświeceniem ulic w nocy, zaprowadzeniem straży i wszelkich ostrożności na przypadek pożaru, zakazaniem gier azardownych i włóczęgi żebraków po ulicach, ograniczenie zbytku w odzieniu; naznaczenie ceny na rzeczy nieodbicie do życia potrzebne; ustanowienie sądu kupieckiego i hoyne wspieranie fabryk i rękodzielni; zakładanie szkół, domów dla sierot i podrzutków; proiekt kanałów Ladogskiego i Kronsztackiego; traktat handlowy z Persyą, na mocy którego wszystek iedwab pozostały od rozchodu w rękodzielniach perskich, miał bydź do

Czynności Piotra.

Rossyi przywożony; poselstwo do Chin dla odnowienia przerwanego handlu z tém państwem i oznaczenia granic; zniesienie monopolium, ustanowienie Kollegium handlowego (Kommerc-Kollegia); ogłoszenie praw względem rychleyszego rozstrzygania dzieł spornych, oraz względem bezstronnego wymierzania sprawiedliwości; wydanie ustawy Duchowney czyli reglamentu, na mocy którego Nayświętszy Synod rządzący czynności swoie rozpoczął i ułożenie reglamentu Admiralicyi i Celnego; te wszystkie ustanowienia około tego czasu wzięły początek. —

Popis ludności. 1719. W początkach 1719. roku monarcha ukazem zalecił zrobić ogólny popis ludności, celem naznaczenia liczby rekrutów. Od ogłoszenia tego ukazu, pobyt poddanych na tém mieyscu, gdzie mieszkali, utwierdzony został. —

Woyna ze Szwecyą. Tym czasem ciągnęła się woyna ze Szwecyą, z wielką dla nieyże samey szkodą. Chociaż bowiem flota angielska ukazała się na Baltyckiém morzu, w zamiarze dania iey pomocy; nie mogła atoli przeszkodzić wylądowaniom na rozmaitych brzegach Szwe-

1719-1721. cyi w roku 1719, 1720. i 1721. i zniszczeniu kilkuset wsi i ośmiu miast; nadto cztéry fregaty szwedzkie dostały się w ręce Rossyan. Wtenczas nowy król szwedzki Fryderyk (małżonek Ulryki Eleonory), przy-

Pokóy Nysztadzki. muszony był starać się o pokóy, i za pośrzednictwem Francyi w Nyszladzie pokóy zawarto. Juflanty, Estlandya, Jngermanlandya, Karelia i obwód Wyborgski nazawsze Rossyi odstąpione. Wzaiemnie Rossya oddała na powrot inne kraie zawoiowane, obowiązała się zapłacić Szwecyi 2. miliony talerów, i pozwoliła iey corocznie zakupować w Juflantach i wywozić zboża na 50,000,

rubli. — Pokóy ten, co ziednał dla państwa niezliczone korzyści, utwierdził iego panowanie na północy, nadał mu wielki wpływ na wszystkie państwa europeyskie, przyprowadził ie do bliższych z niemi stosunków, i zapewnił postępy w zbogaceniu się i oświeceniu (hrabia Osterman przy zawarciu tego pokoiu okazał się znakomitym politykiem swego czasu), bez wątpienia naywiększą radością Piotra napełnił. Okazywał ią uroczystemi obchodami, darowaniem zaległych podatków, oswobodzeniem wszystkich więźniów, oprócz zabóycow i przestępców stanu, oraz biciem medalów. Lecz i naród dzielił z nim ten powszechny zapał. Nayświętszy synod i senat oświadczyli wdzięczność swoię dla niego, ogłosiwszy go w imieniu całego narodu: wielkim, oycem oyczyzny i Imperatorem wszystkiey Rossyi. Prussy, Szwecya i Hollandya wkrótce przyznały tytuł Imperatora Rossyyskiego, porta Ottomańska w 1739. Francya w 1745, Niemcy w 1747, Hiszpania w 1759, a Polska w 1767. roku. — Już od dawna Piotr życzył dla zabezpieczenia handlu z Persyą i Indyą, rozszerzyć posiadłości swoie nad morzem Kaspiyskiém. Teraz się zdarzyła pomyślna okoliczność. Zaburzenia wewnętrzne kłóciły Persyą. Mahmud xiążę Afgański zbuntował się i do ostateczności przywiódł słabego umysłu Husseina szacha perskiego; w tymże czasie zbuntowani Lezgińcy zniszczyli Szamachyą miasto perskie i zrabowali znayduiący się tam bardzo bogaty rossyyski skład towarów. Ponieważ szach uciśniony nie mógł wynagrodzić strat poniesionych i zadosyć uczynić sprawiedliwym żądaniom Rossyan; Piotr przeto miał dostateczny powód do otrzymania tego

Tytuł Imperatora i Wielkiego. październ. 22.

Sprawy z Persyą.

Wyprawa na Persyą.

orężem. Rozkazał wystąpić tam woysku swemu z 50,000. złożonemu, sam obiął dowodztwo nad niém, a w tey trudney wyprawie towarzyszyła mu bohatyrka iego małżonka. Zdobył Tarku, rozbił sułtana Mahmuda Utemisza, zburzył iego stolicę, podbił Dagestan, opanował Derbent, zabezpieczył swoie zdobycze, a potém z przyczyny spoźnioney pory roku i niedostatku zapasów żywności, powrócił do Moskwy, dokąd 13. grudnia odprawił znowu wjazd tryumfalny. — Podczas iego nieobecności, zaszły w stolicy nieiakie nieporządki, nawet w senacie Menszczyków, i wice-kanclerz Szafirów, z czeladnika kupieckiego na wysoki stopień dostoieństwa wyniesiony, nieprzystoynie z sobą się obchodzili, ieden drugiego o szkaradne występki obwiniał. Postępek ich był wyśledzony; Menszczykowa Piotr własną ręką ukarał i pozbawił go niektórych dóbr na Ukrainie; a Szafirów na śmierć był skazany, lecz przez wzgląd na dawnieysze zasługi, otrzymał przebaczenie iuż z pod narzędzia katowskiego i na Syberyą wysłany.

1722.

Menszczyków i Szafirów.

1723. Woyna w Persyi.

— W roku 1723. zawoiowane w Persyi miasto Baku, i nowy szach Tamasp, który prosił Rossyi o pomoc przeciwko zbuntowanych swoich poddanych, ustąpił za to traktatem Piotrowi prowincye Gilan, Mazenderan i Astrabat, oprócz zawoiowanych przedtém. Zawiść Turków z tey przyczyny, sprowadziła nową z nimi woynę; lecz wdanie się Austryi i Francyi odwróciło tę burzę.

1724. Przymierze ze Szwecyą.

W początkach następuiącego roku Piotr zawarł obronne przymierze ze Szwecyą; pozwolono iey corocznie wywozić bez opłaty cła lnu, pieńki i drzewa masztowego na 50,000. rubli. a w razie napadu nieprzyia-

cielskiego na nię, obiecano dadź w pomocy 16,000. woyska i 12. okrętów; Szwecya wzaiemnie obiecała dla Rossyi w podobnymże razie dadź 10,000. woyska i 8. okrętów. — Ażeby po śmierci carewicza Piotra, zapewnić następstwo tronu dla swoiey małżonki, Piotr wielki uroczyście ią koronował dnia 7. maia iako imperatorową; a przy końcu tego roku zaręczył starszą swoię córkę Annę z xiążęciem Holszteyn-Gottorpskim, któremu zamyślał odzyskać od Danii iego posiadłość, i z tego powodu, gdyby żył dłużey, nowa bez wątpienia wyniknęłaby woyna na północy. Powszechna xięga praw, nad którą iuż od lat pięciu pracowano, nie przyszła do końca, bo naznaczona w tym celu komissya, którey Piotr zalecił przyiąć za zasadę Ułożenie Alexego Michałowicza i zachować porządek w nim mieysce maiący, znaydowała tę pracę tak trudną, że daleką ieszcze była końca, gdy śmierć zachwyciła Piotra. — W początkach roku 1724. Imperator znowu dał dowód, że wysokie dostoieństwo i urodzenie, nie mogą żadnego winowaycy zasłonić od surowey sprawiedliwości. Ośmnaście osób, częścią znakomitych dostoieństwem, przekonanych albo o niesprawiedliwe wyroki, albo o zataienie pieniędzy skarbowych, ukarano iednych cieleśnie, innych śmiercią. Ale ukaranie szambelana Monsa de Lakrua, któremu głowę ucięto i generałowey Balk, iego siostry, która odniosła karę cielesną i wysłana na Syberyą, lubo te dwie osoby znaydowały się wprzód w wielkiey łasce u cesarzowey, dało powód do niektórych niedorzecznych wieści, ponieważ do obiawienia o ich występku, toiest przedaży sumnienia

Koronacya Katarzyny.

Zaręczyny Anny.

Xięga praw

Sprawiedliwość Piotra

za pieniądze, za co zasługiwali na karę, dodane ieszcze były słowa: i za inne postępki, które się zamilczają. — Pomimo bolesną chorobę na kamień, która ciągle dręczyła monarchę w ostatnich życia iego latach, nie przestawał on zaymować się gorliwie ustanowieniami, dobro narodu maiącemi na celu. Do tych należy między innemi założenie akademi nauk w Sankt Petersburgu roku 1725. w miesiącu lutym i rozkaz przygotowania expedycyi pod naczelnictwem kapitana Berynga, dla odkrycia, czyli Azya nie łączy się z Ameryką? Trudność w wypróżnieniu wody, główną była przyczyną śmierci tego imieniem i czynami Wielkiego monarchy, którego pamięć wiecznie pozostanie świętą dla każdego wiernego poddanego Rossyi. Umarł o godzinie 6tey zrana dnia 28. stycznia 1725. roku, maiąc lat 53. pełnego trudów żywota. — Piotr I. niezaprzeczenie był iednym z naycelnieyszych monarchów, którzy kiedykolwiek panowali i słusznie powinien bydź uważany za Nayważniejszego, ieżeli wezmiemy na uwagę, że nie tyle innym, nie otaczaiącym siebie, ile iedynie prawie samemu sobie, przy niezliczonych trudnościach, winien swoie ukształcenie i sam się stał przekształcicielem całego narodu. Wolter powiada: „w całey „Europie żaden z monarchów nie mógł za„przeczyć Piotrowi nazwiska Wielkiego i „Oyca Oyczyzny.“

Założenie Akademii nauk.

Expedycya Berynga.

Śmierć imperatora Piotra I. 1725.

II. Po iego śmierci Katarzyna I. Alexiewna wstąpiła na tron wszystkiey Rossyi. Piotr wielki w roku 1722. naznaczył fundamentalném prawem państwa, postanowienie o sukcessyi tronu, na mocy którego Samowładnący całą Rossyą ma prawo mianować

Krótkielecz aławne panowanie imperatorowey Katarzyny I. 1725.

następcę według swoiego upodobania. Ale on umarł, nie obiawiwszy wyraźnie, kto po nim ma nastąpić. Dwie partye znaydowały się u Dworu. Jedna życzyła mieć monarchinią imperatorową Katarzynę; druga przeciwnie, pragnąca zamknąć ią do klasztoru i wygubić iey stronników, zamyślała wynieść na tron młodego wielkiego xiążęcia Piotra, syna zmarłego carewicza Alexego. Przeto Menszczyków, Jagużyński, ulubieniec Piotra w ostatnich czasach, Buturlin, Teofan arcybiskup i Bassewicz minister holsztyński, naczelnicy piérwszey partyi, iak tylko bliskim iuż był śmierci Piotr, zebrali w cichości stronników swoich do pałacu; podarunkami i obietnicami nakłonili na swoię stronę 2gi pułk gwardyi, którego dowodzcą był Buturlin, i prawie z przymusem wprowadzili chwieiącą się ieszcze imperatorową na zgromadzenie, które wykonało przysięgę, że ią po śmierci iey małżonka swoią monarchinią ogłosi. — Zaledwie Piotr ostatnie wydał tchnienie i ukazali się w pałacu wszyscy panowie, natychmiast za danym w oknie przez Bassewicza znakiem, uderzono w bębny i gwardya zbliżyła się do pałacu. Repnin feldmarszałek, będąc partyi przeciwney, zapytał rozgniewany, kto śmiał bez iego zalecenia to rozkazać? Buturlin śmiało odpowiedział: ia rozkazałem, ale za rozkazem powszechney pani naszey, imperatorowey Katarzyny; i natychmiast weszła ona prowadzona przez Menszczykowa i xiążęcia Holsztyńskiego i w krótkich słowach oświadczyła, że ma zamiar spełnić rozkaz zmarłego swego małżonka i życzenia narodu, gotowa przyiąć na się ciężar rządu, i dołożyć wszelkich starań do usposobienia wnuka swego Wielkiego Xiążęcia

Wstąpienie na tron.

Piotra, na godnego swego następcę. — Menszczykow prosił iey o pozwolenie naradzenia się w tey rzeczy; i gdy przystała na to, zgromadzenie udało się do drugiey sali, którey drzwi natychmiast zamknięto. Tam Menszczyków pytał Makarowa sekretarza gabinętowego, czyli nie zostawił czegokolwiek na piśmie zeszły Imperator, względem następcy tronu? Ten odpowiedział: nie; lecz wraz dodał: Imperator ustnie oświadczył, że spodziewał się koronowaniem swoiey małżonki dostatecznie wolą swoię okazać. Gdy inni powstawali przeciwko temu, Teofan arcybiskup potwierdził słowa Makarowa, i odwoływał się do świadectwa obecnych tam senatorów; i dwóch członków Nayświętszego synodu. Potém Menszczyków nagle wykrzyknął: „niech „żyie pani nasza imperatorowa Katarzyna!“ a gdy ieszcze niektórzy ze strony przeciwney domagali się, żeby zapytać o zgodę narodu i woyska, Buturlin rzecz ukończył, oświadczywszy, że ten podda się w niebezpieczeństwo, kto zechce ieszcze dłużey przeszkadzać ogłoszeniu prawey monarchii. Wtenczas całe zgromadzenie niezwłocznie stanęło przed Katarzyną i wykonało przysięgę na wierność. — W piérwszym roku panowania, ślubem małżeńskim połączyła starszą swoię córkę Annę z Karolem Fryderykiem xiążęciem Holszteyn-Gottorpskim, synowcem Karola XII., starała się pozyskać dla niego koronę szwedzką, i strachu nabawiła króla duńskiego wielkiemi przygotowaniami woiennemi, w celu przymuszenia go do zwrotu dla xiążęcia części kraiu Holsztyńskiego, którą Dania podczas woyny północney zabrała; lecz z powodu krótkiego panowania, nie mogła tego zamiaru przywieść do skutku. Wtenczas potwierdziła order św.

Order św.

Alexandra Newskiego, ustanowiony przy końcu panowania Piotra I, włożywszy go na siebie i na wiele osób, dla zachęcenia do dalszych zasług. W ogólności wszystkie starania Imperatorowey miały na celu ziednanie miłości swoich poddanych. Tym umysłem darowała ósmą część podatku podusznego; wszystkich dzieci do lat 12. a wszystkich starców maiących przeszło lat 55. zupełnie uwolniła od opłaty tego podatku; nie prześladowała swoich przeciwników; rozkazała wydadź wszystkę zaległą płacę; obalić wszystkie szubienice; przywrócić wszystkich zesłanych na Syberyą, a w tey liczbie i Szafirowa; okazywała wielką grzeczność i łaskawość dla senatu i duchowieństwa; dla roztrząsania spraw naygłównieyszych ustanowiła przy Dworze swoim Radę nay wyższą; urządziła i uroczyście otworzyła Akademią nauk przez Piotra Wielkiego założoną i wiele ustaw pożytecznych wydała. Także pomnożyła woysko lądowe od 120,000. do 180,000. a flotę do 26. okrętów liniowych, 15. fregat i 140. galer; zawarła z Austryą przymierze zaczepne i odporne; utrzymała kraie na Persyi zdobyte i wyprawiła do Chin poselstwo dla zawarcia traktatu handlowego. Umarła po dwóch leciech panowania i testamentem swoim zniosła prawo Piotra Wielkiego o sukcessyi tronu i postanowiła, że po niey ma nastąpić wielki xiążę Piotr Alexieiewicz, po nim przyszłe iego dzieci; lecz ieśli umrze bezdzietnym, tedy ma nastąpić Anna xiężna holsztyńska starsza córka Piotra I. i iey potomkowie; ieśli zaś i ona nie będzie miała potomstwa, tedy po niey Elżbieta druga córka Piotra; po niey nakoniec Natalia, wnuczka Piotra I., córka nieszczęśliwego Alexego carewicza.

Alexandra Newskiego.

Siła lądowa i morska.

Przymierza

1727. w maiu Smierć Imperatorowey i testament.

Imperator Piotr II. wstępuie w ślady dziada swo-

III. Piotr II. Alexieiewicz niepospolite przymioty posiadał i obiecywał dobrego z siebie monarchę. Ale był ieszcze małoletnim i Menszczyków użył całego wpływu swego na iego osobę, żeby zagarnąć w swoie ręce wszystkie gałęźie rządu państwa, i małżeństwem dokończyć zaręczyny młodego imperatora z córką swoią Maryą. Nie dopuszczał zgromadzać się radzie naywyższey za Katarzyny ustanowioney; przyczynił się do ukarania śmiercią lub zesłania wielu znakomitych osób, które starały się wzmocnić stronę xiążęcia holsztyńskiego i Annę Piotrownę na tron wynieść, a przez to zmusił xiążęcia do oddalenia się do swoiego kraiu; młodego monarchę w domu swoim umieścił, i o niczém nie zapominał, przez co by mógł stać się dla niego nieodbicie potrzebnym. Jednakże mimo całą iego ostrożność, potrafili iego przeciwnicy, osobliwie xiążęta Dołhorukowie, bliski do imperatora znaleźć przystęp, i postrzegłszy w nim niechęć do zaślubienia córki Menszczykowa, wzniecić w nim podeyrzenie na nader wzmagaiącego się przyszłego teścia. Usiłowania ich pomyślny miały skutek, a zuchwałość Menszczykowa upadek iego dokonała. Imperator posłał dla siostry swoiey w podarunku 9,000. czerwonych złotych, a Menszczyków zuchwale zabronił iey to oddadź, mówiąc, że młody monarcha nie zna ieszcze wartości pieniędzy. Wtenczasto oskarżono go o mnóstwo nadużycia i łupieztwo, a przekonany o występek, wyrokiem rady skazany na Syberyą na wyspy Berezowe; a maiątek iego 14. milionów rubli wynoszący, zabrano na skarb. Po dwu leciech Menszczyków umarł na wygnaniu. — Wkrótce po upadku Menszczykowa Imperator udał się do Mo-

1727.

Dołhorukowie.

Menszczyków.

1728.

skwy na koronacyą oraz dla odwiedzenia babki swoiey, piérwszey małżonki Piotra wielkiego: bo Menszczykow dotąd temu przeszkadzał. Z wielką radością Rossyan, chciał starożytną stolicę znowu na mieysce pobytu swego wybrać. Zresztą szedł w ślady swoiego Dziada, i równie iak on łaskawie przyymował cudzoziemców, którzy wielce byli ieszcze potrzebni dla cywilizacyi iego poddanych. Główneiysze wypadki w ciągu krótkiego iego panowania były następuiące: zawarcie traktatu handlowego i pokoiu z Chinami; uśmierzenie przez generała Weysmana buntuiących się kozaków ukraińskich; ukończenie kanału Ladogskiego pod dozorem hrabiego Minicha, który poźniey znakomitą w kraiu osobą został; zawarcie pokoiu z Persyą, którym Rossya oddała na powrot szachowi prowincye Astrabad i Mazenderan, które daleko więcey kosztowały iey woyska, niżeli pożytku przynosiły, lecz pod tym warunkiem, żeby pomienionych prowincyy żadnemu innemu państwu nie odstąpił; wydanie ustawy o wexlach celem doskonalszego urządzenia handlu wewnętrznego, i na ostatek przedłużanie podróży kapitana Berynga dla nowych odkryć. Lubo ieszcze Piotr wielki rozporządzenia do tego potrzebne uczynił, iednak przyprowadzono ie do skutku za Katarzyny i Piotra II. i dowodami okazano, że Azya nigdzie z Ameryką się nie łączy. — Na mieyscu Menszczykowa familia Dołhorukich do naywyższego znaczenia doszła, i wpływ iey stał się nawet nieograniczony, ponieważ młody Imperator, po zerwaniu poprzednich zaręczyn z córką Menszczykowa, wybrał sobie za małżonkę piękną xiężniczkę Katarzynę Dołhorukównę, i zaręczył ią w listopadzie 1729.

Starania Piotra.

1729.

Xiężna Katarzyna

Dołhorukówna. Czas ślubowin był naznaczony, lecz kilką dni przedtém Imperator zachorował. Dostał ospy, i gdy powracaiąc do zdrowia przeziębił się, choroba stała się śmiertelną. Umarł dnia 18. stycznia 1730. roku, z niewypowiedzianym żalem mieszkańców Moskwy, którzy go nazywali *radosną nadzieią*; a z nim wygasło męzkie pokolenie Domu Romanowych. — Rada, senat i wyżsi naczelnicy woyska zebrali się do pałacu Leforta. Postanowiono nie trzymać się prawa Imperatorowey Katarzyny o następstwie tronu; rozważano, którey carównie Domu Imperatorskiego oddadź koronę i nakoniec zgodzono się na wniosek xiążąt Bazylego Dołhorukiego i Dymitra Golicyna, radzących, wręczyć berło Annie córce zeszłego cara Jana Alexieiewicza, wdowie po xiążęciu Kurlandzkim, pod tym iednak warunkiem, ieżeli przystanie na niektóre ograniczenia władzy monarchiczney, iakie iey będą podane. Pełnomocnicy uwiadomili o tém Annę w Mitawie, iey stolicy. W nadziei uprzedzenia iey tą wiadomością niespodzianie, członkowie rady obowiązali się pod naysurowszą karą, nie dopuszczać do niey żadnych taiemnych doniesień przed czasem. Pomimo to iednak, ienerał Jagużyński uwiadomił ią naprzód o tém przez swego adiutanta, i radził ażeby przystała na wszelkie ograniczenia, póki nie zdarzy się okoliczność do oswobodzenia się od narzuconych nieprawnie obowiązków, które w rzeczy samey były tylko intrygą niewielu panów, nie zaś większey ich części, a tém mniey życzeniem narodu.

Śmierć Piotra II. 1730.

Wybranie na tron Anny Joannowny.

Groźne panowanie Imperatorowey Anny Joannowny. IV. Anna I. Joannowna bez oporu podpisała podane iey warunki, przybyła do Moskwy i wstąpiła na tron dnia 28. kwietnia 1730. roku. Inni, przywykli do samowładz-

twa, od naydawnieyszych czasów w Rossyi trwaiącego, iednev właściwey dla niey formy rządu, a naybardziey przeciwnicy przemożnego domu Dołhorukich i Golicynów, w liczbie których znaydował się przebiegły i chytry polityk, Osterman wice-kanclerz, przedsięwzięli w tymże czasie uwolnić Imperatorową od ograniczenia, iakie nieprawym sposobem, w brew dawnemu zwyczaiowi, iedynie dla interessu prywatnego pomienionych familiy, włożone na nię było. A gdy wielu członków rady i wyższey szlachty, tém bardziey niższa szlachta przywiązanymi byli do monarchii nieograniczoney, od założenia państwa w Rossyi trwaiącey; woysko a osobliwie gwardya nie chwalili ograniczenia oney; gdy przytém może i niebezzasadna wieść krążyła, że Dołhorukowie po śmierci Piotra II. iuż zamyślali wynieść na tron iego narzeczoną, xiężniczkę Katarzynę Dołhorukownę, za pośrzednictwem fałszywego testamentu: przeto spodziewać się można było, że ta nowość wkrótce upadnie. Kiedy iuż wszystko należycie było przygotowane, xiążęta Trubecki, Baratyński i Czerkaski, w towarzystwie liczney szlachty, stawili się przed Imperatorową i prosili o zgromadzenie rady, senatu, generałów i szlachty, żeby owoczesną niedogodną formę rządu większością głosów odmienić i poprawić. Zezwoliła na to. Na posiedzeniu, które zaraz potém nastąpiło, hrabia Matwieiew, iako deputowany od całey szlachty, oświadczył: iż szlachta życzy, ażeby monarchini zwyczaiem przodków swoich nanowo przywróciła i przyięła władzę nieograniczoną. Anna zdawała się bydź zdziwioną i zapytała: azali to nie było wolą narodu, że ona musiała podpisać w Mitawie akt iey podany?

1730. Zniesienie aktu ograniczaiącego samowładztwo.

Mnóstwo głosów w zgromadzeniu odezwało się: nie! nie! Potém rozkazała przeczytać ten akt, i po każdym iego punkcie, zapytywała: czyli go przyymuią? a gdy wszystkie były odrzucone, w tenczas rozdarła akt i rzekła: że nadal będzie panować z władzą nieograniczoną, ale łaskawie i iedynie staraiąc się o szczęście swoich poddanych. — Niełaska i odalenie Dołhorukich i Golicynów od Dworu, były piérwszym skutkiem tey odmiany: równie iak zmiana Rady Naywyższey i Senatu. Na mieysce ostatniego ustanowiony senat rządzący, z przydaniem nowych członków.

Osterman i Biron. Przeciwnie Osterman i faworyt Biron wyniesieni na dostoieństwo hrabiów, przy tém ostatni mianowany wielkim szambelanem (ober-kamerher); ustanowiony Gabinet czyli rada dla roztrząsania wszystkich spraw zagranicznych, który składali wielki-kanclerz hrabia Gołowkin, wice-kanclerz hrabia Osterman i radca tayny xiążę Czerkaski. — W tymże czasie do dwóch półków gwardyi przydano dwa ieszcze: Izmayłowski i Konny, i wkrótce potém założony w Petersburgu

1732. Lądowy korpus kadetów. — W następuiącym roku Imperatorowa odprawiła wjazd do Petersburga, obiawiwszy wolą swoię, że postanowiła mieszkać w nim naprzemian z Moskwą, ażeby i ta stolica nie traciła swoiego blasku z powodu ciągłey nieobecności

Zrzeczenie się prowincyy perskich. Dworu. Ponieważ utrzymanie prowincyy perskich, zostaiących ieszcze pod władzą Rossyi, z przyczyny niezdrowego dla Rossyan klimatu, bardzo wiele ludzi kosztowało (według Leklerka 200,000. według Manszteyna 130,000, według spisów naboru rekrutów od 1722. do 1733. roku, od 45. do 50. tysięcy); przeto Imperatorowa większą

ich część (do rzeki Kur) dobrowolnie oddała na powrot traktatem: w którym szach Tachmas wzaiemnie pozwolił rossyyskim poddanym prowadzić handel bez opłaty cła w swoiém państwie. — Smierć Fryderyka Augusta II. króla polskiego sprawiła w roku 1733. wielki niepokóy w Europie. Rossya i Austryia usiłowały przeszkodzić powtórnemu wyborowi, raz iuż złożonego Stanisława (Leszczyńskiego), będącego wtenczas teściem Ludwika XV., za którego stronę mocno się uymowała Francya, a przeciwnie postanowiły dopomagać do osiągnienia tronu polskiego Fryderykowi Augustowi III. elektorowi saskiemu, który przyrzekł Imperatorowey okazać pomoc w iey widokach względem Kurlandyi. Polacy nie zgadzali się z sobą. Naczelne stronnictwo, od Francyi wspierane, wybrało Stanisława; mnieysza część protestowała się przeciwko temu, prosiła Rossyi o wsparcie, i wybrała elektora saskiego. — Woysko ze 20,000. złożone, pod dowodztwem generała Lassego, zaięło całą prawie Polskę, przymusiło Stanisława Leszczyńskiego uciekać do Gdańska, i przystąpiło nakoniec do oblężenia tego miasta, gdy to nie chciało przyiąć załogi rossyyskiey. W miesiącu marcu udał się tam dla obięcia głównego dowodztwa feldmarszałek Minich, mąż, któremu Rossya obowiązana iest za wielką poprawę woysk swoich. W maiu przybyła do Gdańska flota francuzka, co miała dostarczyć oblężonym woysko posiłkowe. Lecz gdy na niey znaydowało się tylko 2,400. woyska lądowego, przeto zamiar przeyścia do miasta nie powiódł się wcale, i zbliżenie się potężnieyszey floty rossyyskiey przymusiło francuzką do odda-

1733. Sprawy z Polską: Stanisław Leszczyński i August III; woyna.

Lassy. 1734.

Minich.

Francuzi.

lenia się; z tego powodu Francuzi na ląd wysadzeni dostali się w niewolą, a 30. czerwca samo miasto poddało się i obowiązało zapłacić dwa miliony talerów; Stanisław zaś poprzedzaiącey nocy, w odzieniu maytka wyszedł taiemnie w tłumie opiłych wieśniaków. Oblężenie kosztowało Rossyanom 8,000. żołnierzy i 200-oficerów; lecz ten miało skutek, że większa część Polski poddała się królowi Augustowi: przeciwnicy z małą trudnością byli uspokoieni, i Polska musiała przyiąć króla, iakiego Rossya chciała iey nadadź. — Na mocy traktatu z Austryą, Imperatorowa w roku 1735. wiosenną porą wyprawiła 10,000. woyska pod dowodztwem hrabiego Lassego ku Renowi, na pomoc iey sprzymierzeńcom. Zbliżenie się iego zadziwiło państwa niemieckie porządkiem i karnością, i przyłożyło się do tego, że nim uyrzeli nieprzyiaciela, iuż stanęły układy o pokóy w Wiedniu. — Francya rozgniewana niepomyślną pomocą dla Stanisława, naprożno usiłowała Szwecyą i Turcyą do woyny z Rossyą nakłonić. Pierwsza, zamiast naruszenia zgody, odnowiła pokóy Nysztadzki i zawarła z imperatorową obronne przymierze; a Turcya, wmieszawszy się w niepomyślną woynę z Persyą, starała się, ile możności, unikać wczesnego zerwania pokoiu z Rossyą. Lecz ponieważ imperatorowa osądziła ten czas za nayprzyiaznieyszy dla przywrócenia utraconych korzyści pokoiem w Hiussy; a naiazdy Tatarów podawały iey dostateczny powód do skargi, przeto dla ukarania ostatnich wysłała ienerała Leontiewa z woyskiem do Krymu. Znaczna część tego półwyspu została spustoszona i wiele tysięcy Tatarów padło ofiarą miecza. Nako-

1735.

Sprawy ze Szwecyą i Turcyą.

niec niedostatek i choroba wytępiły 10,000. z woyska rossyyskiego, i przymusiły do śpiesznego odwrotu. — W następuiącym roku generał Lassy zawoiował Azow, a Minich przeszedł linią Perekopską, zdobył Kozłow i Bakczysaray, spustoszył Krym i przez to ogromną klęskę Turkom, a raczey Tatarom zadał. Jednak gdy przy tych zdobyczach utrzymać się nie można było, a choroby znowu blisko połowę woyska zniszczyły; przeto, wyiąwszy Azow, woyna ta w istocie mało przyniosła pożytku. — Wyprawa w następuiącym roku dostarczyła Rossyanom Oczakow, ale szturm do tego miasta przypuszczony wielką liczbę żołnierzy kosztował, i zacięty opór oblężonych omal co nie przymusił oblegaiących do ucieczki, gdyby w tymże czasie wysadzony na powietrze skład prochu w twierdzy nie przeraził oblężonych. Gdy iuż woysko rossyyskie zaięło leże zimowe, Turcy starali się Oczakow na powrot odebrać, iednak bronił go tak mężnie ienerał-maior Sztofel, którego załoga z przyczyny chorób do 4,000. żołnierzy zmnieyszyła się, że oblegaiący ze stratą 20,000 odstąpić musieli. — Austrya iako sprzymierzona z Rossyą podobnież woynę Turcyi wypowiedziała. Woyska iey niepomyślnie walczyły; lecz przynaymniey tę korzyść dla Rossyan przynosiły, że nieprzyiaciel siłę swoią rozdzielać był przymuszony. — Śmierć Fryderyka xiążęcia kurlandzkiego, na którym wygasła liniia męzka potomków Gotharda Kettlera, podała Imperatorowey zręczność nowego ieszcze wywyższenia, ulubieńca swego, hrabiego Birona. Dziad iego był koniuszym przy dworze xiążęcia, a oyciec wielkim koniuszym (Stallmeister) a po-

1736.

1737.

Biron xiążę kurlandzki.

tém naczelnikiem strzelców; sam zaś Biron przez hrabiego Bestużewa wielkiego marszałka dworu, stawiony przed Imperatorową, gdy będąc ieszcze wdową po xiążęciu, mieszkała w Mitawie, przyięty w liczbę kameriunkrów, a teraz mianowany hrabią i szambelanem, tylko w 1730. roku poiednał się z nienawidzącą go szlachtą kurlandzką. Nakłonił bowiem Imperatorową do ogłoszenia „że nie dopuści ażeby Polska po śmierci xiążęcia zamieniła Kurlandyą w prowincyą, iako posiadłość którey dziedzicy wymarli; ale wszelkiemi siłami bronić będzie praw szlachty kurlandzkiey względem wyboru nowego xiążęcia,“ Biron za to przyięty został w liczbę szlachty kurlandzkiey, i na wniesienie Imperatorowey, wybrany xiążęciem kurlandzkim i przez króla polskiego w tém dostoieństwie potwierdzony. — W roku 1738. między Rossyanami a Turkami niezaszły żadne działania większey wagi, lecz tylko lekkie utarczki, które, chociaż w nich pierwsi zawsze prawie byli zwycięzcami, iednak i Rossyan znaczney liczby woyska pozbawiły i nic stanowiącego nie zrządziły. Tém pamiętnieyszą była wyprawa trzecia w następuiącym roku. Minich, sokołem od żołnierzy rossyyskich nazywany, rozbił główne woysko tureckie 28. sierpnia pod wsią Stawuczynem (w Multanach); opanował ich oboz, całą artyleryą i ogromne łupy; zdobył potém bez żadnego wystrzału Chocim czyli Chotin (*); przeszedł rzekę Prut, zaiął całe

1738.

Zwycięstwa nad Turkami.

1739.

(*) Zdobycie Chocima nieśmiertelne iest w dzieiach literatury rossyyskiey. Łomonosow zza granicy przysłał do akademii odę na zdobycie tego miasta. Od tey ody nowa poezya rossyyska wzięła początek.

Multany i mógł cieszyć się nadzieią, że w następuiącym roku dóydzie aż do samego Konstantynopola, gdy wtém Austryiacy, porażką swoią i zbliżaiącą się śmiercią cesarza Karola VI. zasmuceni, zawarli śpieszny i haniebny pokóy w Belgradzie. To było powodem, że i Dwór rossyyski d. 17. września w Konstantynopolu pokóy uczynił z Turkami i okazał się tém mniey wymagaiącym, bo miał wiadomość że Szwedzi gotowi byli do rozpoczęcia działań nieprzyiacielskich. Za tak świetne zwycięstwa, i za stratę 100,000. żołnierzy tey woynie na ofiarę poświęconych, korzyść nie była odpowiadaiącą. Wszystko co było zawoiowane nazad oddano, oprócz Azowa, którego warownie musiano iednak zburzyć; nabyty wolny handel na morzu Czarném, lecz na okrętach tureckich, i obowiązano się żadney floty na tém morzu nie utrzymywać. — Przy odgłosie zwycięzkiego oręża Rossyan dokonane małżeństwo siestrzenicy imperatorowey, xiężniczki Anny, córki Katarzyny Joannowny, siostry imperatorowey Anny, z Antonim Ulrykiem xiążęciem brunswickim, synowcem cesarzowey Maryi Teressy, którego imperatorowa przed sześcią lat w tym celu wezwała do Dworu swoiego. Rozmaite przeszkody, częścią z powodu małey skłonności xiężniczki samey dla iey narzeczonego, częścią z przyczyny intryg Birona, który gorąco pragnął zaślubić z nią swego syna, wstrzymywały dotąd ten związek. Z tego małżeństwa w następuiącym roku urodził się xiążę Jan Antonowicz; i cesarzowa, w kilka miesięcy potém zmarła, testamentém ogłosiła go swoim następcą. — Ale była łagodną ta monarchini, tyle na nie-

Pokoy z Turcyą

Xiążęta Anna i Antoni Ulryk.

1740. Smierć cesarzowey Anny październ. 17.

szczęście przywiązana była do cudzoziemca Birona; za iey panowania, przez intrygi ministrów, a osobliwie dumnego i złośliwego tego ulubieńca, wiele znakomitych osób (przeszło 20,000) wysłano na Syberyą lub śmiercią ukarano. Tak w roku 1737. zesłana cała familia Golicynów, o których winie pisarze godni wiary, iak naprzykład Manszteyn, bardzo powątpiewaią. Daleko okropnieyszy los spotkał nienawidzianych od Birona Dołhorukich; na śmierć byli skazani za to, że iakoby chcieli wygubić wszystkich Niemców w Rossyi i odmienić rząd państwa. Bazyli i Jan Dołhorukowie bici kołem, dway inni ćwiertowani, a innych pościnano. — Z powodu odkrytego spisku, który ułożył Wołyński minister gabinetowy, prawdziwie przywiązany do oyczyzny, przeciwko Bironowi i Ostermanowi, za wyrokiem umyślnie naznaczonego sądu, iakoby oskarżeni nie przyzwoicie mówili o Cesarzowey, padły głowy Wołyńskiego, Chruszczowa i Jeropkina pod toporem katowskim, radcy taynemu Musin-Puszkinowi ięzyk oderznięto, inni cieleśnie byli ukarani. Śmierć niewinnych męczenników ścigała w okropnych widmach aż do zgonu oszukaną, dobrą monarchinię. — Wielką uwagę ściągnęło na się zabóystwo Synklera maiora szwedzkiego, który iechał z Konstantynopola przez Saxonią, z depeszami do swoiego Dworu, dopełnione iak się pokazało przez umyślnie wysłanego na to oficera rossyyskiego, ale zapewne bez wiedzy Cesarzowey, chociaż nie iest iak się zdaie rzecz do prawdy niepodobna, że niektórzy ministrowie a osobliwie Biron o tém wiedzieli. Rossya doznała niemało innych klęsk pod żelazném berłem Bi-

Złość Birona.

rona. Prowincye iey przez lat kilka trapił nieurodzay, a okrutny faworyt nie bacząc na wstawianie się gorliwych urzędników za mieszkańcami, wycieńczonemi głodem i nędzą, ustanowił izbę poboru niedopłaconych podatków (doimocznyy prykaz) i kassę sekretną, które ostatni kęs chleba i ostatni szmat odzienia zabierały mieszkańcom za niewypłacone podatki. Tysiące Rossyan uciekały do obcych kraiów przed brzękiem kaydanów, przed głodem, i przed zemstą nienasyconą. — Anna miała upodobanie w widowiskach teatralnych i muzyce. W roku 1736. zaprowadziła w Petersburgu operę włoską, miała nayświetnieyszy w swoim czasie Dwór, chociaż na nim gust wyborny nie mógł równać się z przepychem; utrzymywano ieszcze i dobrze opłacano sześciu błaznów dworskich, w tey liczbie znaydował się ieden xiążę, który musiał przyiąć ten obowiązek za karę, że w obcych kraiach wiarę katolicką przyiął, dla którego cesarzowa rozkazała sprawić sławne wesele w domu z lodu zbudowanym. — Wspomnieć także wypada, że za iey panowania odkryta pierwsza ruda złota w kopalniach Ekaterinburgskich i Koływańskich, oraz że za rozkazem cesarzowey od roku 1734. przedsiębrane były rozmaite podróże dla odkryciów na morzu Lodowatém i oceanie wschodnim, tym sposobem brzegi rossyyskie dokładniey zostały rozpoznane, i przekonano się, że od Archangielska do uyścia rzek Obi i Jeniseia drogą morską można płynąć, a stąd do Czukockiego nosa i oceanu wschodniego droga iest prawie nie przebyta; chociaż trwały dawne podania, że w dawnych czasach udało się raz kilku kozakom obiechać przylądek

Zakłady i odkrycia.

czukocki. Nakoniec za pośrzednictwem iedney z tych wypraw z Ochocka do Japonii w roku 1737. przez kapitana Szpangberga rozpoznane cztery wyspy Kurylskie, opisane i na kartach morskich oznaczone; a kapitanowie Beryng i Czyrykow obeyrzeli wyspy Aleutskie i brzegi Ameryki północno-zachodniey. — Podczas ostatniey choroby monarchini, feldmarszałek Minich wszelkiemi siłami starał się xiążęcia Birona, który i bez tego pragnął za małoletności mianowanego następcą tronu dwumiesięcznego xiążęcia Jana, rządy państwa sprawować, bardziey ieszcze utwierdzić w tym iego zamiarze, i nakłonić imperatorową, żeby go naznaczyła po sobie Regentem państwa. Namówił hrabiego Ostermana, ministrów gabinetu Czerkaskiego i Bestużewa i wiele innych znakomitych osób u Dworu, żeby na piśmie podali prośbę o to do cesarzowey, która po nieiakim ze swoiey strony namyśle i po fałszywém wymawianiu się ze strony xiążęcia, zgodziła się nareszcie. Minich przyczynił się do tego wywyższenia Birona nie prawdziwą przyiaźnią powodowany, lecz w nadziei, że za iego pomocą otrzyma urząd Generalissimusa (który wprzód ieszcze należał oycu przyszłego cesarza, Antoniemu Ulrykowi xiążęciu Brunświckiemu) tudzież pozyska wielki wpływ na wszystkie sprawy.

Duma Minicha.

Niestałe rządy państwa w imieniu niemowlęcia imperatora Jana. 1740. Biron rządca.

V. Jan Antonowicz na mocy ostatniey woli imperatorowey Anny został iey następcą, a xiążę Kurlandzki rządcą z tytułem Wysokości. Z tém wszystkiém iednak niechęci i intrygi nie opuszczały Dworu. Pominięcie Elżbiety, córki Piotra wielkiego, którą lekarz iey i ulubieniec Lestok nieustannie zachęcał, lubo do tego czasu napró-

żno, ażeby domagała się należącego iey tronu; nienawiść Rossyan, z powodu że obcy kieruie stérem państwa; gniew rodziców małoletniego Imperatora, że nie im rządy poruczono: to wszystko było powodem coraz bardziey wzrastaiącego zaburzenia. Biron odkrył wkrótce, że xiążę Brunświcki słucha głosu radzących pozbawić go regencyi, a stąd do ostrey między nimi kłótni przyszło; atoli zwołani przez Birona panowie poiednali ich na pozór, i niektóre osoby, a w tey liczbie adiutant Antoniego Ulryka i iego małżonki sekretarz cieleśnie ukarani zostali. — Tym czasem postrzegł Minich, że się zawiódł w oczekiwaniu wdzięczności od Birona, postanowił przeto go strącić. W tym celu taiemnie uczynił propozycyą Annie, małżonce xiążęcia Brunświckiego, żeby przyięła rządy. Gdy na to się zgodziła, Minich nakłonił na swą stronę gwardyą straż trzymaiącą, napadł na Birona w nocy, kiedy iuż ten był w pościeli, i rozkazał go zawieźć do twierdzy Szlisselburga, po dwudziestodniowém iego panowaniu. Nazaiutrz rano rozeszła się wiadomość o odmianie i naymnieyszego nie sprawiła zaburzenia. Rada nadzwyczayna, zgromadzona potém, wręczyła rządy państwa Annie iako wielkiey xiężney, a Biron wysłany do miasta Pelima na Syberyi. — Minich, główny sprawca tey odmiany, chociaż w nagrodę otrzymał piérwszy urząd przy dworze, władzę pierwszego ministra, wielkie podarunki i hrabstwo Wartenberg w Szląsku, do xiążęcia kurlandzkiego przedtém należące; dumne atoli iego zamiary, toiest żeby Anna tytuł tylko regentki nosiła, on zaś żeby państwem rządził, znowu spełnione nie zostały.

Odmiana w rządzie: Anna regentka; Minich. 9 listopada.

Przymuszony był znosić, że Bestużew i Osterman dzielili z nim władzę naywyższą u Regentki: ci nawet, a zwłaszcza pierwszy, zaszczyceni byli większą niż on, iey ufnością. Pochlebiał sobie, że mianowany zostanie generalissimusem, lub według innych xiążęciem ukraińskim; ale regentka oddała to dostoieństwo mężowi swoiemu Antoniemu Ulrykowi i rozkazała go mianować Cesarską Wysokością. Przytém wyznania Birona przekonały ią, że Minich sam wprzód nakłonił tego xiążęcia do starania się o regencyą, straciła zatém ufność do niego. Także regentka w brew życzeniom Mintcha, radzącego zgodę zachować z Prussami, zamyślała dopomagać Maryi Teresie, córce zmarłego cesarza niemieckiego Karola VI. przeciwko Prussom. Osterman, markiz de Botta, minister austryiacki, a bardziey ieszcze hrabia Liuar, poseł dworu polsko-saskiego, dla którego regentka była bardzo łaskawa, wzbudzili w niey nieprzyiaźń dla króla pruskiego. Widział Minich, że iego usiłowania względem odmiany iey sposobu myślenia były bezskuteczne, oraz mniemaiąc, że bez niego obeyśdź się nie będą mogli i przymuszeni będą go prosić, żądał uwolnienia od służby; ale nadspodziewanie otrzymał o co prosił, a może byłby nawet zesłany na wygnanie, ieśliby nie wstawiła się za nim iego krewna, Mengden panna dworu Anny. — Około tegoż czasu dwór rossyyski otrzymał znakomite poselstwo od władcy perskiego Tachmas Kuły-chana (Nadyra), które przyniosło wiadomość o podbiciu przez niego Judostanu i wielkie podarunki oraz miało polecenie starać się o rękę Elżbiety carówny dla szacha. Za przybyciem do granic orszak tego

Mengden. 1741.

Poselstwo Perskie.

poselstwa składał się ze 20,000. ludzi z 20. dział i 14. słoni; lecz po oświadczeniu że nader będzie trudno utrzymać należycie tak liczne woysko na drodze przez stepy Astrachańskie; przeto większa iego część nazad powróciła, a pozostali w liczbie 3,000. odprawili wjazd uroczysty do Petersburga w miesiącu pazdzierniku. Poselstwo iednak nie dopięło swoiego celu. — Lubo przez oddalenie Minicha z gabinetu, król pruski utracił w nim głównego swego przyiaciela; wszelako pomoc, na którey polegała Marya Teressa, nie miała skutku, bo częścią ze strony Turków groziło niebezpieczeństwo, częścią wiadomo było, że Szwecya od Francyi podżegana, gotowała się do woyny z Rossyą. W rzeczy samey, w miesiącu sierpniu wypowiedziała woynę pod rozmaitemi, nic prawie nieznaczącemi pozorami, w liczbie których umieszczone wtrącenie się iey do odmiany rządu w Rossyi: „ażeby oswobodzić ią od iarzma cudzoziemców“ oraz zemsta za morderstwo Synklera. Lecz przy końcu tego ieszcze miesiąca, woyska rossyyskie przeszły przez granicę, a dnia 3. września feldmarszałek Lassy odniósł walne zwycięstwo pod Wilmanstrantem: wziął w niewolą Wrangela generała szwedzkiego i zniósł całe iego woysko, które trzecią częścią mnieysze było od rossyyskiego. Wkrótce potém obie strony przerwały działania woienne i poszły na leże zimowe. — Nigdy Rossya nie była rządzona z tak wielką łagodnością, iak za panowania Anny. Ta pani była bardzo łagodna i dobrotliwa, wyświadczenie dobrodzieystwa było dla niey roskoszą; naród doznawał szczęścia, ale ona sama tego nie doświadczała. Mengden panna-dworu,

Woyna ze Szwecyą.

Panowanie Anny.

potrafiła ziednać zupełne iey zaufanie, lecz była tego niegodną. Używała wszelkich intryg, żeby tylko wzniecić oziębłość i niezgodę między regentką, a iey małżonkiem xiążęciem brunświckim, oraz powiększyć złą opinią o carównie Elżbiecie, którą mocno nienawidziła. W tymże czasie niewielka panowała zgoda między ministrami gabinetu. Osterman i Gołowkin, po upadku Minicha, zazdrościli sobie nawzaiem, i ieden działał na przekorę drugiemu. Że pierwszy posiadał zupełną ufność xiążęcia, dla tego Regentka tém ściśley połączyła się z ostatnim; takim sposobem zawiść i intrygi wichrzyły na Dworze. — Przy takich okolicznościach, udało się nareszcie Lestokowi, zrobić przysługę swoiey protektorce, dotąd zgoła niemyślącey o panowaniu carównie Elżbiecie, która niezaprzeczone miała prawo do tronu, lecz nie chciała go przelewem krwi pozyskać. Lestok, a bardziey przychylność gorliwych Rossyan, wdzięcznych za dzieła Piotra wielkiego, potrafili w nię natchnąć chęć panowania, którą markiz Szetardi poseł francuski bardziey ieszcze podniecił, ażeby, ieśli będzie można, niespokoynością u Dworu i odmianą rządu, wstrzymać Rossyą od mieszania się do sporów Europy, a tego wymagały widoki Francyi. Gniew Elżbiety na Mengden, bo wiedziała że ona stara się szkodzić iey u regentki, i wiadomość o tém, że Anna za radą Gołowkina i Ostermana zamyśla ogłosić się cesarzową, mocniey ieszcze ugruntowały w niey zamiar nieodrzucania należącego iey rodzicielskiego tronu. — Troskliwe starania Lestoka usunęły wszystkie przeszkody natenczas będące, które bez tego zmnieyszone były nieczuyną łatwowier-

Odmiana w rządach.

nością Anny. W nocy na dzień 24. listopada zaszła niespodziewana odmiana. Osterman, Gołowkin, hrabia Lewenwold, i Minich wzięci pod straż przez xiążęcia Szachowskiego. Zaraz potém regentka od rządów usunięta, wraz z mężem i synem Janem w bezpieczném mieyscu osadzona, a na drugi dzień Elżbieta Piotrowna na tron imperatorski wstąpiła. Dawnieysza familiia cesarska wysłana była pod strażą naprzód do zamku Ryzkiego, potém do Dynamindy, nakoniec do Oranienburga w gubernii Woronezkiey. Tam Jan z rodzicami rozłączony został, wysłano ich naprzód na wyspę Sołowiecką na morzu Białém leżącą, a potém do Chołmogor, gdzie Anna umarła 1746. a mąż iey 1775. roku. Jan osadzony w Szlisselburgu, żyć tam przestał w roku 1764. Osterman i Minich na Syberyą wysłani. Pierwszy za wyrokiem sądu miał bydź kołem bity, ostatni, ćwiertowany, Lewenwold i baron Mengden na ścięcie skazani; cesarzowa iednak złagodziła karę i wszystkich wysłała na Syberyą, a Minicha do miasta Pelima, dokąd rokiem przedtém wysłał on byłego regenta Birona. — Przeciwnie, Elżbieta odwołała ze Syberyi bardzo wiele osób, od czasów Anny cesarzowey zesłanych, a w tey liczbie xiążęcia Birona, dała wolność xiążętom Dołhorukim, a Bestużew zupełną prawie ufność iey pozyskał. 25. listopada.

VI. Początek panowania swoiego oznaczyła Elżbieta Piotrowna zniesieniem w Rossyi kary śmierci: a nawet, gdy odkryty został bunt przeciwko iey osobie, na rzecz uwięzioney familii cesarskiey; tedy głównego sprawcę ukarała cieleśnie i skazała na zesłanie. — Ze Szwecyą chciała pokóy uczynić. Szczęśliwe panowanie Elżbiety Piotrowny, od 1741. Woyna ze Szwecyą.

Lecz gdy Szwecya koniecznie domagała się oddania Wyborga; przeto woyna ciągnęła się i z takiém szczęściem, że cała Finlandya i 17,000. Szwedów, dostały się w ręce Rossyan. Gdy zaś po śmierci królowey Ulryki Eleonory, Szwedzi postanowili wybrać na króla swego Adolfa Fryderyka biskupa lubeckiego, xiążęcia holsztyńskiego, spokrewnionego z Dworem rossyyskim; wtedy mo-
1743. narchini traktatem Abowskim w roku 1743. oddała na powrot wszystkie mieysca zawoiowane, oprócz Neyszlota, Frydrychshama i Wilmanstranda, a tym sposobem granice Rossyi do rzeki Kiumen rozszerzone zostały.

Następca Piotr Teodorowicz; Katarzyna Alexieiewna. — W przeszłym ieszcze roku (1742) Elżbieta wezwała do Rossyi 14letniego siestrzeńca swoiego (syna Anny Piotrowny) Karola Piotra Ulryka, panuiącego xiążęcia Holszteyn-Gottorpskiego, i gdy wiarę grekorossyyską wraz z imieniem Piotra Teodoro-
1745. wicza przyiął, ogłosiła go swoim następcą i wielkim xiążęciem. Potém zaślubiła go z Zofią Augustą Fryderyką xiężniczką Anhalt-Zerbst. ktora przyymuiąc wiarę grekorossyyską, otrzymała imie Katarzyny Alexieiewny. — Spisek, o którym wyżey wspomnieliśmy, a do którego należał były poseł austryiacki markiz Botta, albo naybardziey to, że cesa-

Woyna z Prusami, przymierze z Austryą. rzowa Marya Teresa wzbraniała się ukarać za to Bottę, było powodem, iż Elżbieta i po zawarciu pokoiu ze Szwecyą, wstrzymała się z dostarczeniem obiecaney traktatem pomocy dla Austryi, przeciwko królowi pruskiemu Fryderykowi II.: do czego między innemi, wielce się także mogły przyczynić łaskawe iey względy dla posła francuzkiego Szetardi i Lestoka, którzy potrafili wzbudzić w niey przychylność dla dworu fran-

cuzkiego. Lecz po wyiezdzie Szetardi do Francyi, Elżbieta, za szczególném staraniem wice-kanclerza Bestużewa, stała się oziębleyszą dla tego państwa, zawarła odporne przymierze z Anglią, i w roku 1745. gotowała się posłać woysko posiłkowe Augustowi III. królowi polskiemu, iako elektorowi saskiemu, naprzeciwko króla pruskiego, a to przyśpieszyło pokóy Drezdeński, w miesiącu grudniu tegoż roku zawarty. — Odtąd Elżbieta coraz bardziey przychylała się do interessu Austryi, do czego przyłożyć się mógł osobisty iey gniew na króla pruskiego, którego nierozsądne, niesłuszne żarty i ostre słowa o iey skłonności do roskoszy, doszły uszu Elżbiety i czułość iey mocno roziątrzyły. Przeto zawarła nie tylko odporne przymierze z Maryą Teressą i iey mężem cesarzem Franciszkiem I. ale w następuiącym roku umowę z Austryą i Angliią, obiecała posłać do Niemiec 37,000. woyska posiłkowego przeciw Francyi. Woysko to posłane było pod dowodztwem xiążęcia Repnina. Lecz zaledwie weszło do Morawii, zbliżenie się iego pobudziło Francyą do ukończenia woyny o sukcessyą austryiacką pokoiem akwisgrańskim. — Wkrótce potém Lestok popadł w niełaskę. Bestużew wielki kanclerz, od czasu wstąpienia na tron Elżbiety, iego nieprzyiaciel, bo z nim wespół dzielić musiał wpływ na sposób myślenia monarchini, korzystaiąc z odmiany myśli politycznych cesarzowey, poddał iey w podeyrzenie swoiego współzawodnika, który zawsze utrzymywał stronę Francyi i Pruss. Lestok pod straż wzięty, i między innemi występkami oskarżony o to, że na mieysce cesarzowey wielkiego xiążęcia na tron chciał wynieść.

1746. 1747.

Pokóy Akwisgrański 1748.

Oddalenie Lestoka.

Jeden z naywiększych iego nieprzyiaciół Apraxin, prezydował w kommissyi umyślnie na to naznaczoney. Ale nie można było wyszukać dostatecznych, przekonywaiących dowodów; osądzono go przeto na uwięzienie aż do śmierci i maiątek iego na skarb zabrano. — Gniew cesarzowey na Fryderyka II. króla pruskiego, wzrastał bez ustanku i coraz bardziey pomnażał się, gdy on, postrzegłszy rodzące się nieporozumienia między Rossyą i Szwecyą, uczynił cesarzowey dumne przełożenia na rzecz tego ostatniego mocarstwa, i do woyny przygotowania robić zaczął. Smierć Fryderyka I. króla szwedzkiego, tudzież oświadczenie iego następcy Adolfa Fryderyka, że stosownie do życzeń cesarzowey zgoła nie będzie domagał się przywrócenia nieograniczoney władzy królewskiey, utrzymały ieszcze na ten raz spokoyność na północy. Atoli w roku 1754. Elżbieta taiemnie zawarła ścisłe przymierze z Austryą i Saxonią, w celu odebrania na powrot Szląska od króla pruskiego. Potém nastąpiła sławna woyna siedmioletnia z powodu kawałka ziemi w Ameryce północney, o który spierali się Anglicy z Francuzami. Król pruski połączył się z Anglikami, Austryia i na mocy przymierza Rossya z Francyą. — Wielkie woysko rossyyskie pod dowodztwem feldmarszałka Apraxina ruszyło w roku 1757. do Pruss, zdobyło Memel, i szczególnie przy pomocy swoiey artyllerył, która wtenczas w woysku rossyyskiém daleko lepiey była używana, aniżeli w iakiémkolwiek inném, rozbiło ienerała Lewalda pod Gross-Jegersdorf; lecz nie korzystaiąc z odniesioney pomyślności, nagle wstecz się cofnęło pod po-

Przyczyny uczęśnictwa Rossyi do woyny siedmioletniey i iey postępy.

1751.

1754.

1756.

Apraxin 1757.

zorem niedostatku zapasów do żywności. Istotną zaś przyczyną odwrotu Apraxina ze zwycięzkiém woyskiem, był taiemny rozkaz, przyiaciela iego, wielkiego kanclerza Bestużewa. Cesarzowa natenczas niebezpiecznie była chora, wątpiono nawet żeby mogła powrócić do zdrowia, Bestużew, wiedząc dostatecznie o niełasce w iakiey znaydował się u wielkiego xiążęcia, iey następcy, ułożył plan: w przypadku śmierci Elżbiety, usunąć go od tronu, ogłosić cesarzem cztéroletniego syna iego, wielkiego xiążęcia Pawła, i pod iego imieniem samemu rządzić państwem; lecz to iego przedsięwzięcie zakończyło się na tém, iż sam zesłany został na wieś — Pomimo wszelkie zabiegi, wszelkie pogróżki Anglii, Elżbieta rozkazała prowadzić daley woynę. Na pozór tak się stało. Ale 1758.
po części dla tego, że ienerałowie rossyyscy oglądali się na mogącą wkrótce nastąpić odmianę w rządzie, z powodu choroby monarchini, a po części dla tego, że w następcy tronu widzieli naywiększego czciciela i przyiaciela Fryderyka II; nie robili tego wszystkiego, coby mogli uczynić. Jenerał Fermor. Fermor, obiąwszy dowodztwo po usunięciu pod sąd oddanego Apraxina, zdobył Królewiec, opanował całe Prussy, przyprowadził ie do przysięgi na wierność cesarzowey, Kistryn w perzynę obrócił: 14. sierpnia wydał królowi pruskiemu pod Zorndorf krwawą bitwę przez dwa dni trwaiącą; zwycięstwo obie strony sobie przypisywały. Jednak Rossyanie, których strata była większa, cofnęli się do Polski. — W następuiącym roku główne dowodztwo otrzymał Sołtykow. Poraził Wedela ienerała pruskiego pod Krosnem, opa- Sołtykow 1759.
nowawszy Frankfurt nad Odrą, oraz połą-

czywszy się z oddziałem woyska austryiackiego pod dowodztwem Laudona, stanął obozem przy Kunnersdorfie. Tu dnia 1. sierpnia napadł na niego król pruski: nadzwyczaynie krwawa i uporczywa zaszła bitwa, Rossyanie walne odnieśli zwycięstwo i podług doniesienia feldmarszałka, zabrali 178. dział. Ale iak się zdaie feldmarszałek mało korzystał z wygraney; dał czas królowi do zebrania sił nowych, i z wielkim gniewem Austryi, bardzo wcześnie działań nieprzyiacielskich zaprzestał. — W roku 1760. głównе woysko rossyyskie zaczęło swoie poruszenia iuż w miesiącu lipcu, gdy tym czasem niewielki oddział pod dowodztwem Totlebena małoznaczące odbywał utarczki, przeszedł tylną część Pomeranii i Neymark i kontrybucyą na mieszkańców nałożył. Sołtyków chciał połączyć się z Laudonem. Lecz gdy ostatni wprzód iuż porażony został przez króla pod Lignicą; przeto feldmarszałek rossyyski natychmiast do Polski się cofnął, zostawił tylko dwa oddziały pod naczelnictwem Totlebena i Czernyszewa. Jednak na prośbę Maryi Teressy do cesarzowey, musiał wkroczyć znowu do Szląska, a wyżey wymienieni naczelnicy oddziałów z generałem austryiackim Lassym zdobyli Berlin; przy czém Rossyanie tak ścisły i dobry zachowali porządek, że nawet strzelali do sprzymierzeńców swoich Austryaków, żeby ich od rabunku powstrzymać. Sołtykow powtórnie nie korzystał z pomyślności, i za przybliżeniem się króla pruskiego, wyprowadziwszy woysko z Berlina, do Polski poszedł. — Skargi dworu Austryiackiego sprawiły to, że Sołtykow głównе dowodztwo oddał Buturlinowi. Ten nakoniec połączył

1760.

Totleben.

Czernyszew.

Września 26

Buturlin.

się z Laudonem, chociaż król umieiętnemi obrotami długi czas temu przeszkadzał, i obay pod Buncelwic zupełnie teraz opasali Fryderyka II. którego siły o połowę były słabsze. Atoli stanął na mieyscu z natury samey tak dogodném, że nieprzyiaciele natrzeć na niego nie śmieli. Nareszcie doznaiąc niedostatku zapasów żywności, musieli się rozeyśdź bez naymnieyszey potyczki. Buturlin poszedł do Kolberga: to miasto iuż od kilku miesięcy oblegał ze strony lądu Rumiańców, a od morza flota rossyyska i szwedzka, naostatek w miesiącu grudniu poddadź się musiało. — Wtenczas woysko rossyyskie poraz pierwszy zaięło leże zimowe w Pomeranii i Neymarku, a położenie króla pruskiego tak iuż było niepewne, że bez wątpienia, za następuiącą wyprawą musiałby uledz, ieśliby w grudniu tegoż roku nie umarła cesarzowa Elżbieta, którey następca był iego przyiacielem. — Ta monarchini wiele chwalebnych przymiotów posiadała. Rozum iey oświecony łączył się z dobroczynném i łagodném sercem. Alubo nie zupełnie wolną była od słabości; iednak te słabości nawet nosiły na sobie piętno dobroci. Do tych należały: nieograniczone miłosierdzie, które mogło bydź powodem pomnożenia liczby przestępstw i niesprawiedliwości, ponieważ winowaycy pokładali nadzieię w pobłażaniu i przebaczeniu; wielka iey szczodrość, co niekiedy przestępowała granice, rożniące ią od marnotrawstwa; namiętna skłonność do uciech i przepychu, które, wyniszczaiąc niekiedy w nieprzyzwoitym czasie dochody państwa, dozwalały iey ulubieńcom posiadać zanadto wielką władzę. — Elżbieta miała upodobanie i przyczyniła

1761.

Rumiańców

Smierć Elżbiety grud. 24.

Jey starania.

się do wzrostu nauk i sztuk. Pod iey opieką powstał pierwszy teatr narodowy w Petersburgu. Muzyka i tańce maiąc wziętość w stolicy, doszły do wysokiego doskonałości stopnia. Poezya była poważaną: a Rossya nabyła podówczas w Łomonosowie wzorowego pisarza od, a w Sumorokowie pisarza tragedyy, elegiy i innych wybornych poezyi. Elżbieta powiększyła (1747) dochody akademii nauk w Petersburgu i liczbę przedmiotów w niey wykładanych. W roku 1755. założyła uniwersytet w Moskwie i dwa gymnazya, a w 1758. akademią sztuk pięknych w Petersburgu; nadto założyła morski korpus kadetów; przyozdobiła stolicę wspaniałemi gmachami rodzaiu architektury włoskiey; zbogaciła państwo założeniem nowych osad cudzoziemców (od roku 1750. do 1755.), a osobliwie Serbów czyli Serwiian, którzy znalezli w Rossyi (w tak nazwanych guberniiach noworossyyskich) łaskawy przytułek, nareszcie ustanowiła dla pomocy stanowi szlacheckiemu i kupcom kontory banku szlacheckiego i handlowego. — Za panowania Elżbiety (1756. roku września 21. dnia) wynalezione i uznane za nieskażone relikwiie św. Dymitra metropolity rostowskiego, żarliwego wyznawcy wiary prawosławney, pogromcy odszczepieńców i utwierdziciela pobożności. — W roku 1750. rozkazała z pierwszego za iey czasów wydobytego srebra rossyyskiego, zrobić godną podziwienia trunę na zwłoki św. Alexandra newskiego wielkiego xiążęcia, znayduiącą się w klasztorze Alexandro-Newskim w Petersburgu.

Łomonosow i Sumorokow.

Sprawy kościelne.

Krótkie panowanie cesarza Piotra III. 1761.

VII. Po śmierci Elżbiety, siostrzeniec iey Piotr III. Teodorowicz rządy obiął,

których dotąd nie był uczesnikiem. Pierwszym rozkazem nowego cesarza było: wezwanie Birona do dworu, oswobodzenie Lestoka z więzienia, i odwołanie Minicha z Syberyi. Ale naygłównieyszym był rozkaz dany woysku, żeby zaprzestało nieprzyiacielskich kroków z królem pruskim. Potém naygorliwiey starał się nakłonić sprzymierzeńców Rossyi do przerwania woyny z Fryderykiem II. dla którego naywyższy miał szacunek, gdy się oni ociągali, zawarł z nim w miesiącu maiu oddzielny traktat pokoiu w Petersburgu, wszystkich ieńców i wszystkie krwią opłacone zdobycze oddał na powrot królowi bez żadnego wynagrodzenia; wkrótce nawet zawarł z nim przymierze, i woysko przeciwko Austryakom działaiące, oddziałem hrabiego Czernyszewa wzmocnić rozkazał. Lecz ile był przychylnym dla Pruss, tyle był rozgniewany na Daniią za krzywdy, przodkom iego xiążętom holsztyńskim wyrządzone, osobliwie za przywłaszczenie części Szlezwigu do domu Holsztyńskiego należącego. Już woyska rossyyskie wystąpiły do Meklenburga, a cesarz sam postanowił obiąć dowodztwo nad niemi; iuż był naznaczony czas iego wyiazdu, gdy nagła odmiana rozpędziła tę groźną burzę woienną. Piotr Teodorowicz dobre miał serce, wydał niektóre dobroczynne postanowienia, iako to: zniżył cenę soli, ustanowił bank pożyczkowy, zniósł kancelaryą taiemną, oraz rozszerzył prawa i prerogatywy szlachty. Ale zgubne niepozumienie z czułą i świałłą małżonką, Katarzyną Alexieiewną, tudzież powody, wyliczone w iey manifeście (dnia 6. lipca 1762.) przy wstąpieniu po nim na tron, a miano-

Pokóy z Prusami 1762.

Kłótnia z Danią.

Zalety Piotra III.

Odmiana rządu.

wicie niebezpieczeństwo, w iakiém znaydował się kościół i urządzenie państwa rossyyskiego, skłoniły go do dobrowolnego zrzeczenia się tronu dnia 29. czerwca.

Smierć Piotra III. lipca 6.

W krótce potém umarł z choroby w Ropszy, wieyskiém cesarskiém mieszkaniu, blisko Peterhofa.

Znamienite panowanie cesarzowey Katarzyny II. W. Od roku 1762.

VIII. Katarzyna II. Alexieiewna, małżonka Piotra III., w całém państwie bez naymnieyszego oporu panią uznana, zaczęła znakomite swoie panowanie od miłosierdzia i łagodności. Gdy podczas iey podróży do Moskwy na koronacyą, zawiązał się tam przeciwko niey spisek, i kiedy senat osądził winowayców na naysroższą karę; Katarzyna, zamiast pozbawienia ich życia, rozkazała tylko rozesłać ich do mieysc odległych na więzienie. Maiąc podeyrzenie, że król pruski podawał iey mężowi rady na iey szkodę, rozkazała hrabiemu Czernyszew odłączyć się ze swoiém 20,000. woyskiem od woyska pruskiego. Kiedy Czernyszew odebrał ten rozkaz i król dowiedział się o tém; wtedy Prusacy i Rossyanie stali przy Bukersdorfie naprzeciwko woyska nieprzyiacielskiego pod dowodztwem feldmarszałka Dauna. Fryderyk natychmiast postanowił korzystać z ostatniey chwili obecnosci byłych iego sprzymierzeńcow, niezwłocznie natarł na Austryaków i poraził ich, ponieważ Daun, niewiedząc o tém, że iuż Rossyan lękać się więcey nie powinien, użył iedney tylko połowy woyska przeciw królowi, a druga część, ciągle maiąc na oku poruszenia Rossyan, i oczekuiąc natarcia z ich strony, do bitwy zgoła nie należała. — Znalezione między papiérami zeszłego cesarza listy króla pruskiego

Jey łagodność.

rychło przekonały monarchinią, że niesłuszne było iey podeyrzenie na Fryderyka, że owszem zawsze on radził iey mężowi dobrą zgodę i przyzwoite z nią obeyście się; przeto nietylko potwierdziła pokoy z Prussami, ale zawarła nawet z Fryderykiem zaczepne i odporne przymierze roku 1764. W tymże roku żyć przestał utrzymywany ciągle pod strażą w twierdzy Szliselburgskiey xiążę Jan Antonowicz. Wtenczas właśnie, kiedy cesarzowa przedsięwzięła podróż do Estlandyi i Inflant, porucznik Mirowicz usiłował oswobodzić nieszczęśliwego więznia, w zamiarze wyniesienia go na tron. Własiiew i Czekin, oficerowie straż przy nim trzymaiący, mniemaiąc, że na nich napadnięto, musieli uprzedzić mogące stąd wyniknąć nieszczęście smutnym, lecz koniecznym środkiem, toiest śmiercią xiążęcia, i zamordowali go w pościeli. Mirowicz, iako sprawca tego nieszczęścia, zginął na rusztowaniu, a spółwinowaycy iego cieleśnie ukarani. — W Polsce po śmierci Augusta III. z powodu wyboru nowego króla, oraz wielkiey liczby kandydatów staraiących się o koronę, nie mało było niespokoyności. Cesarzowa przeto kazała posunąć się tam woyskom swoim, żeby przyłożyć się do wyboru Poniatowskiego, którego znaydowała godnym tego dostoieństwa. Naczelnicy stronnictwa przeciwnego, Radziwił i Branicki, po daremnym oporze do Turcyi uciekać musieli, i Stanisław August Poniatowski wybrany królem polskim pod Wolą blisko Warszawy; wielu atoli panów protestowało się, tém bardziey roziątrzeni przeciw Rossyi, że Katarzyna przymusiła do ustąpienia z kraiu xiążęcia Karola, syna

Przymierze z Prussami 1764.

Smierć Jana Antonowicza.

Sprawy polskie.

1764.

zmarłego króla polskiego, który za zgodą Elżbiety xiążęciem Kurlandzkim został, i xięstwo to, dotąd własnością królestwa polskiego będące, oddała w dziedziczne władanie przywróconemu ze Syberyi xiążęciu Bironowi. Chociaż opór tych panów przeciwko wyborowi Poniatowskiego był bezskuteczny, wyglądali oni iednak zręczności tylko do obrażenia Rossyi. — Dyssydentów (tak nazywani byli w Polsce niekatolicy) pozbawiono tam powoli wszystkich praw i wolności obrządków religiynych, i wzbraniano się powrócić im one, chociaż Prussy, Dania, a osobliwie Rossya wstawiali się o to za nimi. Zatém dyssydenci utworzyli na swoię obronę konfederacyą czyli związek. Wyiednali opiekę Katarzyny II. i sam król oświadczył się za ich stroną. Pomimo to, nieukontentowani panowie na seymie 1767. roku tak uporczywymi okazali się, iż xiążę Repnin poseł rossyyski, uznał za rzecz potrzebną usunąć niektórych i rozkazać do Rossyi wywieźć, Seym zawiesić i naznaczyć kommissyą dla ukończenia sprawy dyssydentów. Gdy ta kommissya powróciła im większą część ich praw; wtedy seym znowu odkryty został i potwierdził postanowienia kommissyi. Austrya, Francya i Turcya, niechętnie poglądaiąc na wpływ Rossyi na sprawy polskie, podżegały, osobliwie drugie mocarstwo, niechętnych panów do nowego oporu, tak dalece, że ci utworzyli konfederacyą w Barze, małém miasteczku na Podolu. Potém i Porta dopomagaiąc iey, woynę Rossyi wypowiedziała w październiku 1768. roku pod pozorem, że Rossyanie spalili Bałtę miasto tureckie, w którém ukryli się zbiegli kon-

Biron xiążęciu kurlandzki.

Dyssydenci.

1766.

1767.

Woyna z Turcyą. 1768.

federaci. A lubo ci ostatni pomimo nayzaciętszy odpór, nie mogli wytrzymać przewagi woysk rossyyskich; iednak ich upór długo przeszkadzał przywróceniu spokoyności i był przyczyną strasznego spustoszenia ich oyczyzny. — Xiążę Golicyn dowodząc 70,000. Rossyan przeciwko Turkom, oblegał Chocim, a lubo niedostatek zapasów przymusił go do odstąpienia; wszelako wkrótce potém iego zwycięstwo nad potężnym oddziałem wybornego woyska tureckiego w miesiącu wrześniu odniesione, było przyczyną ucieczki wielkiego wezyra do Benderu i zdobycia Chocima. Xiążę Golicyn 1769.

Wtedy (1769) dla nagrodzenia woiennych czynów ustanowiony order św. Jerzego Wielkiego męczennika. Order św. Jerzego.

— Hrabia Rumiańców główne dowodztwo poźniey obiąwszy, wygnał Turków z Multan i Wołoszczyzny; w miesiącu czerwcu wyrugował Sułtana Gireia, hana tatarskiego, z bardzo mocnego położenia nad rzeczką Largą, ścigał go, i niebacząc na to, że główne woysko rossyyskie z przyczyny zarazy morowey, głodu i rozdrobnienia, zmnieyszyło się prawie do 17000. natarł potem nad rzeką Kagułem na hana i wielkiego wezyra, którzy się połączyli z sobą i razem mieli woyska do 250,000. żołnierzy (150.000. Turków z przodu, i 100,000. Tatarów z tyłu Rossyan) i poraził ich na głowę, Turcy przez tę klęskę, do czego szczególniey przyłożyła się waleczność i umieiętność ienerałów Boura, Melissino, Plemiannikowa i innych, utracili 40,000. żołnierzy, cały oboz i 143. działa, i przymuszeni byli cofnąć się za Dunay. — Wkrótce potém hrabia Panin zdobył Bender. Totleben szczęśliwie walczył na Kau-

Rumiańców Zadunayski 1770.

Bitwa przy Kagule 21. lipca.

Panin i inni.

kazie (ponieważ Herakliusz carewicz georgiiański szukał opieki Rossyan przeciw Turkom). Repnin zawoiował Kilią nową; Jgelsztrom brygadyer Akerman; a ieneral maior Hlebow twierdzę Brahiłow. Wylądowanie na półwyspę Moreę nie tak pomyślnie zakończyło się, iak się zaczęło. Gdy bowiem woyska wysadzone zawoiowały Mizytrę i Nawarino, przewyższaiąca siła turecka przymusiła ich zaniechać oblężenia twierdz Koron i Modon i znowu oczyścić pół-wysep. Przeciwnie zaś cała prawie siła morska Turków zniesiona została wprzód, nim byli zwyciężeni na lądzie nad Kagułem. Hrabia Orłów i admirał Spirydow rozbili ich flotę w zaciętey bitwie blisko wyspy Scio, przy tey okoliczności, ieden rossyyski admiralski i ieden turecki Kapitan-paszy okręty liniiowe wyleciały na powietrze; ścigali ią potém aż do zatoki przy Czesmie (24. czerwca), zaparli tam i za pomocą palnych statków spalili. Druga eskadra turecka na zatoce przy Napoli di Romania zniszczona została. — W następuiącym roku xiążę Dołhoruki, zaiąwszy mieysce Panina, opanował linią Perekopską, rozbił hana tatarskiego, zawoiował Azow i cały Krym. Nad Dunaiem chociaż zawoiowana była twierdza Dżurdżewo, iednak na powrot ią odebrano, i generał Essen porażony został na Wołoszczyźnie, lecz zemścił się wkrótce wielkiém zwycięztwem pod Bukarestem i powtórném zdobyciem Dżurdżewa. W tymże czasie feldmarszałek Rumiańców przeszedł przez Dunay, a ieneral Weysman zwyciężył wielkiego wezyra pod Babadagem, tak iż on uciekł do gór Hemus (Bałkańskich). Tym czasem floty rossyyskie, pa-

Orłow czesmeński i admirał Spirydow.

Xiążę Dołhoruki krymski 1771.

nuiąc na morzach tureckich, pustoszyły brzegi i wyspy Archipelagu. — Rok 1772. zszedł po większey części na układach o pokóy; iednak oba kongressa, w Fokszanach i Bukareście, nie miały pożądanego skutku, ponieważ wymagania Rossyi zdawały się dla Turków nazbyt wielkiemi. — Tym czasem generał Suworow wszędzie porażał Polaków. Konfederaci Barscy, maiąc króla w podeyrzeniu o sprzyianie Rossyi, ogłosili tron wakuiącym, króla detronizowali, i on cudownym sposobem ocalił się z rąk złoczyńców, którzy go zamordować chcieli. Wtenczas gabinety Petersburski, Wiedeński i Berliński przedsięwzięły oddzielić dla siebie znaczną część Polski. Posłali tam woyska swoie, przez manifesta obiawili swoie żądania, naznaczyli seym i posłowie na tym seymie po długim oporze, widzieli się przymuszonymi żądania trzech mocarstw uznać za sprawiedliwe i zezwolić na podział kraiu: Rossya otrzymała część Litwy, rozległości 1,600. mil kwadratowych, maiącą ludności 1,200,000. mieszkańców, z czego dziś składa się Białoruś czyli gubernie Witebska i Mohilewska. Dla oświecenia mieszkańców pozwoliła Cesarzowa pozostać tam iezuitom, wbrew bulli Klemensa XIV. znaney pod imieniem: Pan nasz i odkupiciel, przez którą byli wypędzani ze wszystkich prawie mocarstw. Przy teyże okoliczności wydała Katarzyna manifest, w którym ogłosiła się protektorką wszystkich wyznań, żądaiąc od inowierców przywiązania do tronu i posłuszeństwa prawom, nie dozwalaiąc tylko obcemu kościołowi rozszerzać swoich zasad w iey państwie. Tym czasem gdy granice państwa tak ważnym nabytkiem rozszerzone

1772. Suworow. Przymierze z Austryą i Prussami przeciwko Polsce: podział iey. 1773.

zostały, wewnętrzna iego pomyślność zagrożona była straszliwym buntem. Emilian Puhaczew, ieden z dowodzcow kozaków dońskich, który iuż iako naczelnik roskolników osadzony był pod strażą w Kazaniu, uszedłszy z więzienia, za pomocą duchownego roskolników, udał się do buntowników Jaickich i tam mianował się zmarłym Piotrem III. cesarzem, który, podług zmyślonego iego oświadczenia, uwolnił się iakoby z więzienia, a na iego mieysce pogrzebany został ieden żołnierz gwardyi, dla ułudzenia ludu. Tak do wiary niepodobne zmyślenie, przyięte atoli zostało od łatwowiernych kozaków nad Donem i Uralem, i Puhaczew tak wielką liczbę nalazł stronników, że, gdy z powodu woyny tureckiey, mało w kraiu woyska znaydowało się, mógł zatém zwyciężać pomnieysze oddziały, przeciwko niemu wysyłane, i niemałey niespokoyności Dwór nabawił. Kiedy iuż kupy iego stronników zamieniły się w woysko potężne; wtedy pustoszył gubernie Kazańską i Orenburską, zdobywał miasta i twierdze, zburzył główniejsze zakłady górnicze, i mógłby groźnieyszym ieszcze zostać, ieśliby nie szedł do Moskwy i nie roziątrzył na siebie wielu nawet spółtowarzyszów, niesłychanemi okrucieństwami. — W tymże samym roku i woyna z Turkami szła nie nader pomyślnie. Rumiańców daremnie napadał na Sylistryą, blisko którey wielki wezyr stał obozem z głównem woyskiem tureckiém; powracaiąc znaydował się w niebezpieczeństwie zostania otoczonym: a chociaż udało się woysku iego przedrzeć się przez półki nieprzyiacielskie, ale ze stratą, którą boleśnieyszą ieszcze czyniła śmierć walecznego iene-

Bunt Puhaczewa.

Sprawy tureckie.

rała Weysmana. W miesiącu pazdzierniku Rossyanie znowu na przód poszli, atoli nie poszczęścił się napad na Warnę; i gdy Potemkin, Sołtykow i Suworow, raz ieszcze oblegali Sylistryą, przewaga sił tureckich, niedostatek zapasów żywności i bardzo przykry stan powietrza przymusiły ich znowu do odwrotu, z niemałą stratą. — Tém więcey sprzyiało szczęście odwadze Rossyan w następuiącey wyprawie. Feldmarszałek Rumiańców z 50,000. żołnierzy, przeprawił się w miesiącu czerwcu przez Dunay i poraz trzeci Sylistryą obległ. Wielki wezyr z głównem woyskiem szedł na pomoc oblężonym; ale swoią nieprzezornością i rozsądném rozporządzeniem Rumiańcowa ściśle został w obozie swoim ze 200,000. Turków przy Szumli opasany, przez Kamieńskiego od Adryanopola odcięty, i z powodu wynikłego stąd w iego woysku zaburzenia ianczarów, do ostateczności przyprowadzony, widział się przymuszonym zgodzić się na wszystkie warunki pokoiu, iakie mu były przepisane. Pokóy ten zawarty został dnia 10. lipca w Kuczuk-Kaynardżi. Rossya otrzymała Azow, Kercz, Jenikol i Kinburn z wolną żeglugą na wszystkich wodach tureckich. Porta powinna była zapłacić 10. milionów piastrów (cztery i pół miliony rubli); uznać Krym, za państwo niepodległe; a chociaż Multany i Wołoszczyzna zostały się przy niey, musiała iednak dozwolić wdawania się w sprawy tych xięstw posłowi rossyyskiemu w Konstantynopolu. — Tym czasem bunt Puhaczewa przytłumionym ieszcze nie został. Po kilku dosyć ważnych bitwach i wielu małoznaczących utarczkach, w których za każdym prawie ra-

Potemkin. Sołtykow Suworow.

1774.

Kamieński

Pokoy z Turcyą w Kuczuk-Kaynardżi.

Kara Puhaczewa.

zem buntownik klęski odnosił, zawsze nowi zbiegowie stronę iego wzmacniali i coraz stawał się groźnieyszym. Nareszcie waleczny półkownik Michelson, często go trapiący, dnia 24. sierpnia, blisko Sarepty, walne odniósł zwycięztwo nad Puliaczewem, który wtedy miał z sobą więcey 20,000. woyska i 24. działa, i zagnał go w stepy z tey strony Wołgi leżące. Tam ten wyrodek, schwytany przez swoichże towarzyszów, wydany w Uralsku Suworowowi, w miesiącu styczniu następuiącego roku odniósł zasłużoną karę w Moskwie. Przypuszczaią, że przynaymniey sto tysięcy ludzi utraciło życie z powodu tego zaburzenia; wielka liczba wsi i kilka miast spustoszonych, a przeszło sto znakomitych familiy zupełnie wytępionych zostało przez tego zbrodniarza. — Dwa inne wielkie nieszczęścia, iakich Rossya wprzód ieszcze doznała, zamilczane bydź niepowinny. Kałmycy, nazywani Torgotami, oddawszy się pod opiekę Rossyi w roku 1696., koczowali od tego czasu w stepach astrachańskich. Nieukontentowani z przyczyny nowych urządzeń, na ich pożytek przez Cesarzową uczynionych, i oszukani fałszywą wieścią, iakoby ich zupełnie przymuszą do odstąpienia dawnych zwyczaiów, za namową swoiego Lamy, wyszli z Rossyi, zimą 1770. roku w liczbie około 120,000. dusz do Ziungaryi. Byli ścigani, ale nadaremnie, i uciekli wszyscy razem ze swoiemi stadami i maiątkiem. — Drugiém nieszczęściem była zaraza morowa, grassuiąca w większey części Rossyi europeyskiey od miesiąca sierpnia 1770. do stycznia 1772. roku, co wytępiła przeszło kilkaset tysięcy ludzi. W Moskwie, pomimo

1775.

Kałmycy uciekaią z Rossyi

Zaraza morowa.

wszelkie starania zacnego naczelnika Jeropkina, nieszczęście to zaburzeniem ludu powiększone zostało. Niejakiś człowiek zabobonny rozniósł wieść, że mu się ukazał w iednym kościele znayduiący się obraz Bogarodzicy, i że obiecał zapobiedz morowi. Natychmiast pospólstwo rzuciło się do tego obrazu. Lecz od wielkiego natłoku ludzi zaraźliwość powiększyła się i choroba bardziey ieszcze szerzyć się zaczęła. W dobrym zamiarze zapobieżenia temu złemu, Ambroży arcybiskup rozkazał ukryć w nocy obraz matki Boskiey. Rozluszone z tego powodu pospólstwo, zamordowało arcybiskupa, wygnało chorych z łazaretów kwarantanny, ścigało lekarzy, i przez wiele dni w opilstwie srożyło się, rabowało i niszczyło, aż nakoniec woysko nadeszło i siłą przymuszone było spokoyność przywrócić. Potém Cesarzowa wysłała do Moskwy hrabiego Orłowa z umieiętnymi lekarzami, ich rozporządzenia, równie iak i mrozy, zupełnie naostatek to złe wytępiły. — Podczas woyny, którą Angliia od roku 1775. prowadziła z swoiemi osadami amerykańskiemi i z Francyą, handel rossyyski nadzwyczaynie się podnosił. Nie mogła przeto Cesarzowa patrzeć na to oboiętném okiem, gdy Anglicy usiłowali gwałtem tamować wolną żeglugę mocarstw neutralnych, i z tego powodu wydała (r. 1782) ustawę morską, przez którą spólnie ze Szwecyą i Daniią utworzyła tak nazwaną zbroyną neutralność, dla ochrony mocą oręża praw neutralney żeglugi od wszelkiego ucisku. Floty woienne, tym celem uzbroione, w rozmaitych kierunkach pływały po morzach. Austrya, Prussy, Hollandya, nawet Portugal-

Ambroży arcybiskup.

Orłow.

Przyczyna zbroyney neutralności.

lia i Sycilia do tego związku przystąpiły; tym sposobem utrzymywany był handel neutralny, a niechętna Anglia, przymuszoną była nie opierać się temu. — W Krymie, który ostatnim pokoiem z Turkami ogłoszony został niepodległym, panuiący han Szachin-Girey, trzymaiący się strony Rossyi, wygnany został od dawnego, iuż pozbawionego dostoieństwa, swego poprzednika Dewlet-Gireia, maiącego zachowanie u Porty. Cesarzowa przyięła do siebie Szahina, za pomocą posłanego woyska przywróciła mu iego państwo, i równie przymierzem, zawartém z Józefem II. cesarzem niemieckim, z którym widziała się w Mohilewie, iako też pogróżkami, przymusiła Portę do wykonania obietnicy, że nadal mieszać się nie będzie w sprawy krymskie, ani też przeszkadzać żegludze okrętów rossyyskich na morzu Czarném, co się dotąd zdarzało. — Rok ten (1782) pamiętny iest odkryciem sławnego pomnika, który Piotrowi I. Katarzyna II. wystawiła. Wtenczas także ustanowiła Cesarzowa w nagrodę cnot obywatelskich, order św. Włodzimierza xiążęcia równego z apostołami (rawnoapostolnyy kniaź) do którego iedne tylko zasługi, nie zaś urodzenie nadaią prawo. — W roku 1783. han Szachin-Girey, za wdaniem się xiążęcia Potemkina złożył rządy nad Krymem w ręce Cesarzowey rossyyskiey, za umówioną roczną płacę pieniężną; i Cesarzowa rozkazała to państwo, równie iak i prowincye Nogayską, Kubańską i wyspę Taman zaiąć woyskom swoim. Portę martwiło to tém więcey, że i Herakliusz car georgiiański i inne narody kaukazkie, w tymże czasie poddały się pod zupełną opiekę Ros-

Sprawy krymskie.

1777.

1780.

1782.

Order św. Włodzimierza.

1783.

Xiążę Potemkin Taurycki.

syi. Jednak musiała przestać na oświadczeniu tylko swego nieukontentowania z tego powodu, sama bowiem znaydowała się w bardzo przykrém położeniu, a grassuiąca zaraza morowa powiększyła iey niedolą; była nawet przymuszona, na mocy traktatu z Bułhakowem posłem rossyyskim dnia 8. stycznia 1784. roku, uznać władzę Rossyyską nad byłém królestwem Krymu, przez co Rossya powiększona została przeszło na mil kwadratowych 2,000. Krym znowu otrzymał dawne swoie nazwisko Taurydy, a ziemia Kubańska nazwana Kaukazką. Nie spuszczaiąc z uwagi mieszkańców tego kraiu nowonabytego, monarchini rozkazała wydadź Alkoran w ięzyku tatarskim i posłać go do ludu tatarskiego. Tymczasem porta przez zawistnych Rossyi podżegana, starała się przywrócić wycieńczone swoie siły. Kiedy Katarzyna na wiosnę roku 1787. przedsięwzięła podeyrzaną dla Dywanu podróż do Krymu, oraz osobistą miała rozmowę z królem Stanisławem Augustem w Kaniowie i z cesarzem Józefem w Chersonie; wtedy sułtan, za namową Anglii i Pruss, w miesiącu sierpniu tegoż roku woynę wypowiedział Rossyi. A że obie strony musiały ieszcze robić przygotowania potrzebne; przeto ledwie przy końcu tego roku kroki nieprzyiacielskie były rozpoczęte. Dnia 1. października Turcy pod dowodztwem oficerów francuzkich napadli na Kinburgską warownią; lecz Suworów z narażeniem życia własnego na niebezpieczeństwo, wyparł ich z piętnastu szańców. Xiążę Potemkin feldmarszałek ruszył do Oczakowa, a tym czasem flota rossyyska opasała tę twierdzę ze strony morza, stoczywszy kilka pomyślnych bitew

1784. Krym odstąpiony Rossyi.

1787.

Woyna z Turcyą.

1788.

z flotą turecką. W iedney z tych bitew w miesiącu czerwcu, wielkie liniiowe wojenne okręty tureckie wpadły na mieliznę na Limanie Dnieprowskim, tam stoczono bitwę, i te okręty częścią zabrane, częścią spalone zostały, a inne statki ratowały się ucieczką. — Silny opór twierdzy oblężoney, skłonił xiążęcia Potemkina we wrześniu do zamiany oblężenia na proste opasanie. Lecz zimą szturmy się odnowiły, chociaż gwałtowne mrozy, tak wielką liczbę żołnierzy rossyyskich, w ziemi mieszkanie maiących, niszczyły, że feldmarszałek lękał się tym sposobem całego woyska utracić, ieżeliby się oblężenie dłużey ciągnęło. Przeto, korzystaiąc z niecierpliwości walecznych swoich żołnierzy, którzy na wszystko raczey odważyć się byli gotowi, aniżeli dłużey zostawać w okropném położeniu, dał rozkaz przystąpienia do szturmu. W nocy, 6. grudnia przede dniem św. Mikołaia, szturm rozpoczęły razem w sześciu mieyscach, z których iedno tylko słabe przeyście miało. Bitwa była nayzaciętsza; koniec iey zdawał się bydź wątpliwym, i oblężeni mężnie bronili się póty, póki ogromny skład prochu w twierdzy wysadzony na powietrze, nie przeraził Turków. Wtenczas oblegaiący rzucili się do miasta, iako zwycięzcy, i około 30,000. Turków legło pod ich orężem. Cesarz Józef, iako sprzymierzeniec Rossyi, podobnież Porcie woynę wypowiedział; lecz nie tak mu szło pomyślnie. Wielką iednak sprzymierzeńcom swoim okazał usługę przez to, że przymusił muzułmanów do rozdzielenia sił. — Druga flota rossyyska latem ieszcze tegoż roku miała udadź się z morza Baltyckiego na Czarne. Ale

Zdobycie Oczakowa

niespodziewana wiadomość o woiennych przy- Woyna ze
gotowaniach Szwecyi przeszkodziła temu; Szwecyą.
zwłaszcza gdy Gustaw III. król na pytania Dworu rossyyskiego nie zupełnie zaspakaiaiącą dał odpowiedź, przeprawił się z woyskiem do Finlandyi, potém podawszy notę napełnioną wymówkami i niesłusznemi żądaniami, ruszył do granic rossyyskich. Tu się zatrzymał, oczekuiąc ze strony Rossyi pierwszych nieprzyiacielskich kroków: ponieważ zaczął to wszystko bez zezwolenia Stanów państwa, a obowiązany był konstytucyą, woyny zaczepney bez ich dozwolenia nie rozpoczynać. Lecz kiedy i ze strony rossyyskiey rostropnie wstrzymywano się od zaczepki, on przeto nietracąc przyiazney pory, sam woynę zaczął i Neyszlot obległ. W rzeczy samey tak niespodziewany nieprzyiaciel łatwo mógł wtedy korzyść odnosić; granice tameczne były prawie bez woyska; z początku trzeba było załogi i gwardyą przeciwko Szwedom stawić; dla tego Dwór dla własnego bezpieczeństwa gotował się iuż wyieżdżać ze stolicy do Moskwy, gdy nagły bunt woyska szwedzkiego odmienił postać rzeczy. Oficerowie w liczbie dwudziestu, iako obywatele szwedzcy, oświadczyli, że nie będą należeć do tey woyny, którey zacząć król żadnego nie miał prawa, i dla tego posłali wiadomość o tém do Rady państwa w Sztokolmie. Poruszenie w woysku, zatrwożyło króla tak dalece, że nie śmiał siłą skarcić uporczywych, a wiadomość, że Duńczycy, iako sprzymierzeńcy Rossyi, wkroczyli do Szwecyi, przymusiła go do zatrzymania woyska i powrotu do Sztokolmu. Podczas iego nieobecności, bunt w woyskach, znayduiących się

w Finlandyi, szerzył się bardziey. Wyprawiły deputacyą do Petersburga, z prośbą o rozeym, na co chętnie Cesarzowa zezwoliła; a Karol xiążę Sudermanii, któremu król dowodztwo powierzył, widział się przymuszonym na to się zgodzić. Potém woysko szwedzkie opuściło Finlandyą rossyyską i poszło na leże zimowe. Tym czasem woynę zaczęto na morzu, i dnia 8. lipca zaszła krwawa przy Hochland bitwa; wygraną obie strony sobie przypisywały, atoli flota rossyyska, którą dowodził admirał Greyg, zdaie się że większe miała do tego prawo: ponieważ szwedzką przymuszona była uciekać do Sweaborgu, a pierwsza, utrzymawszy się na morzu, zamknęła Szwedów w tym porcie. — W następuiącym roku, kiedy król Gustaw przy pomocy Anglii oswobodził się od Duńczyków, uspokoił także stany państwa i woysko, znowu przybył do Finlandyi. Jednak oprócz licznych potyczek, które obu stronom wiele ludzi kosztowały, osobliwie Rossyanom wielu oficerów, do których strzelcy szwedzcy naywięcey strzelali, nic ważnego na lądzie nie zaszło. Lecz na morzu rossyyska flota galerną pod dowodztwem xiążęcia Nassau-Siegen dnia 13. sierpnia zwyciężyła szwedzką w obecności samego króla, i obie floty liniowe spotkały się z sobą przy Eland, a żadna tryumfu nie odniosła. — Woyna z Turkami usilnie była prowadzona. W tym roku zdobyte miasta Galac, Akerman, i Bender: ostatnia twierdza przez zdradę kommendanta. Także połączone woysko rossyysko-austryiackie pod dowodztwem Suworowa i xiążęcia Koburgskiego rozbiło potężne woysko tureckie (przy Fokszanach), które chciało dostać się

Admirał Greyg.

1789.

Xiążę Nassau-Siegen.

Suworow rymnicki w Turcyi.

z Wołoch do Multan, a w miesiącu wrześniu i samego wielkiego wezyra przy Martinżesti (przy Rymniku). — W następuiącey wyprawie król szwedzki, daremuie pokładaiący ufność w Anglii i Prusach, wszystkie swoie siły natężył na wyrządzenie szkód Rossyi. A chociaż wdarł się do Finlandyi rossyyskiey, nie mógł atoli długo się w niey utrzymać. Flota rossyyska przepędziła zimę częścią w Kronsztacie, częścią w Rewlu; a szwedzka, która skorzystała wcześniey z uwolnienia się portu od lodu, śpieszyła do Rewla, ażeby znayduiącą się tam część floty rossyyskiey, wprzód niżeli wyydzie, zachwycić w porcie i zniszczyć. Nie udał się ten zamysł odważny. Wzbroniono przystępu do portu, i Szwedów ze stratą 3. liniowych okrętów przymusił Czyczagow do oddalenia się. Wkrótce potém wyszła flota rewelska, i po mało znaczącey bitwie połączyła się z drugim oddziałem, a stąd oba oddziały przewyższyły flotę szwedzką. Wtenczas ta ostatnia schroniła się do zatoki wyborgskiey; lecz tam zamknięta od morza, a od woyska rossyyskiego od lądu, musiała naostatek siłą przerzynać się. Dnia 22. i 23 czerwca nieprzyiaciel utracił 31. galery, 7. okrętów liniowych i 3. fregaty. — Ta dotkliwa strata Szwedów chociaż powetowaną została przez zwycięztwo, które sam król odniósł nad galerami rossyyskiemi pod dowodztwem xiążęcia Nassau 28. czerwca przy Swenkzundzie, i Rossyanie stracili 55. galer; iednak, ponieważ król dochody państwa wycieńczył, uyrzał liniową swoię flotę tak dalece zmnieyszoną, że nie mogła opierać się dłużey rossyyskiey, a Anglia nie przysyłała obiecaney pomocy: te przyczyny skłoniły

1790.

Adm. Czyczagow.

go do pokoiu, na który przystała i cesarzowa. Traktat był podpisany dnia 3. sierpnia przy Wereli i potwierdził tylko dawnieysze umowy, ani tey, ani drugiey stronie, żadney korzysci nie przyniosłszy. — Tymczasem woysko rossyyskie coraz daley postępowało w Turcyi. W miesiącu październiku zawoiowano Kilią, a 11. grudnia pod dowodztwem hrabiego Suworowa Rymnickiego i za staraniem ienerała Goleniszczewa Kutuzowa, twierdzę Izmaił okropnym szturmem zdobyto, przy tém zginęło 30,000. Turków a Rossyan tylko do 1,000. Tym czasem z drugiey strony ienerałowie Bułhakow i Herman wielą pomyślnych bitew mocno ściskali Turków nad Kubanem; a gdy Gudowicz w następuiącym roku szturmem główne miasto Anapę zdobył, zupełnie stąd wyrugowani zostali. Flota rossyyska, po niewiele znaczącey bitwie u brzegów Krymskich w miesiącu lipcu, utrzymała za sobą przewagę na morzu po walném zwycięztwie we wrześniu pod dowodztwem Rybasa odniesioném. — Wierny sprzymierzeniec Rossyi, cesarz Józef II. umarł ieszcze w miesiącu lutym 1790. roku. Leopold iego następca dał się nakłonić pogróżkami Pruss i państw morskich do pokoiu z Portą ottomańską, żadnego zysku nie odniosłszy. Podobnym sposobem starały się te mocarstwa wstrzymać cesarzową Katarzynę od dalszego przeciągania woyny, i przymusić ią do zrzeczenia się nabytych iuż korzyści; z tego powodu woyska pruskie poruszać się zaczęły, ażeby żądaniom swego monarchy większą nadadź wagę. Atoli nie łatwo można było przynaglić wielki umysł Katarzyny. Rozkazała wzmocnić okolice Rygi,

Pokóy Werelski ze Szwecyą.

1791.

iśdź woyskom ze śrzodka państwa do pogranicznych prowincyy i groziła, w przypadku napaści na iey państwo, pokryć całe Prussy Baszkirami i Kałmykami. Wtenczas nikt nie odważył się Ją przymuszać. — Tym czasem zwycięstwo nierozdzielnym było towarzyszem woysk rossyyskich walczących z Turkami. Kutuzów, dnia 4. czerwca, poraził Turków przy Babadzie; korzystaiąc z tego xiążę Repnin rozbił 28. czerwca wielkiego wezyra za Dunaiem pod Maczynem; admirał Uszakow rozproszeniem floty tureckiey rozszerzył postrach aż do stolicy Ottomańskiey. A kiedy żołnierze tureccy utraciwszy do ostatka męztwo, zbuntowali się i wielkiemi kupami opuszczali woysko wezyra, wtenczas zaczął on starać się o pokóy, którego poprzednie warunki, bardzo dla Rossyi pomyślne, podpisane zostały 31. lipca przez xiążęcia Repnina w Gałacie. Wkrótce potém zaszła śmierć xiążęcia Potemkina, wielce dla Turków groźnego wodza, chociaż opoźniła zawarcie ostatecznego traktatu i Porty żądania zmieniać się zaczęły; wszelako ustąpiła nakoniec posłowi rossyyskiemu Bezborodce, na zjeździe w Jassach, i 29. grudnia podpisała traktat pokoiu. Rossya zatrzymała Oczakow i cały kray między Bugiem a Duiestrem; a cara Georgii porta uznała niepodległym. — Ledwie się ta woyna zakończyła, aż zamiar Cesarzowey utrzymania wpływu swego na Polskę, co dla Rossyi nieodbitą było potrzebą, nową sprowadził woynę. Jeszcze podczas podróży swoiey do Krymu, o którey wspomnieliśmy wyżey, widząc się ze Stanisławem Augustem królem polskim, nakłoniła go do tego, żeby na Seymie 1788. roku

Xiążę Repnin.

Uszakow admirał.

Bezborodko. Pokoy z Turkami w Jassach.

1792. Sprawy polskie.

wniósł przyięcie ucześnictwa w woynie Rossyi z Portą. Atoli za radą Pruss, nie tylko odrzucono ten wniosek, lecz nadto postanowiono odmienić konstytucyą Polski, która ią poddawała cudzoziemskiemu wpływowi. Potém, gdy Prussy w roku 1790. zawarły z rzecząpospolitą Polską odporne przymierze, i domagały się ustąpienia woysk rossyyskich z prowincyy polskich, gotowano w cichości nową konstytucyą, którą w miesiącu maiu 1791. roku król Stanisław przedstawił Stanom, została przyięta i od zagranicznych Dworów przyznana, a naprzód od pruskiego. Rossya ieszcze milczała, lecz wkrótce po zawarciu pokoiu z Turkami, wyprawiła silne woysko do Polski. Wtenczas Polacy żądali od Pruss obiecaney pomocy, lecz uyrzeli się oszukanymi. Prussy wymagały od nich odstąpienia części Wielkiey Polski, miast Gdańska i Torunia, a wzaiemnie obiecywały przymusić Austryą do oddania im na powrot Galicyi. Polacy nie zgadzali się na to, niechcąc pewnego za niepewne ustąpić, ani też w iednym czasie, oprócz Rossyi, Austryą nieprzyiacielem sobie uczynić. Prussy zaś, co iedynie tylko w nadziei zysku połączyły się z Polską, gdy postrzegły, że drogą przyiaźni zamiaru swego dopiąć nie mogą, zaraz odmieniły pozorną dotąd przychylność dla niey, a nawet skłoniły Cesarzową rossyyską do nowego podziału Polski, iako iedynego środka zachowania oboyga państw
1792. w spokoyności i bezpieczeństwie. Potém dano wiedzieć Seymowi polskiemu, że mocarstwa sąsiednie przedsięwzięły wziąć pod swoię opiekę prawa narodu polskiego, przeciwko nowo-ustanowioney konstytucyi. Woy-

ska rossyyskie wkroczyły w głąb Polski, pomimo opór woyska koronnego, i doszły aż do Warszawy. Wtenczas król Stanisław zaczął starać się o pokóy. A gdy oświadczył, że przymuszonym był wprowadzić nową konstytucyą; zniesioną więc ona została. Niektórzy błogomyślący i oddani dla Rossyi Polacy, na czele których znaydował sią hrabia Szczęsny Potocki, udali się do Grodna, i tam na żądanie Cesarzowey nowy Seym otworzony został. Ten seym odmienił postanowienia poprzedzaiącego i urządzenia psństwa do dawnieyszego stanu w zupełności przywrócił.—W miesiącu styczniu 1793. roku woysko pruskie weszło do Polski; opanowało Wielką Polskę, Gdańsk i Toruń, ażeby wytępić rozszerzoną tam truciznę rewolucyi francuzkiey, dwór pruski objawił w miesiącu marcu, że uważa za rzecz potrzebną zaięte prowincye do swoiego państwa przyłączyć. Po nieiakim czasie i Cesarzowa rossyyska również ogłosiła manifestem, że sądzi za rzecz konieczną pomnieyszyć rzeczpospolitą Polską, ażeby zapobiedz szerzącemu się z niey do państw sąsiednich złemu duchowi demokratycznemu. Tym sposobem wykonała iey przysięgę na wiernośc wschodnia część Polski (gubernie mińska, izasławska i brasławska). Nic więcey nie zostało seymowi, iak tylko uroczyście ustąpić zabranych iuż prowincyy, i 5. października podpisać traktat przymierza z Rossyą. Od tego czasu woysko koronne polskie, częścią do rossyyskiego wcielone, częścią zwinięte, bardzo zmnieyszone zostało. W początkach roku 1794. Madaliński ienerał polski, którego brygada także do woysk zwiniętych należała, zgromadził ią, oraz niektóre inne 1793. 1794.

rozpuszczone i napadł z niemi na Prussy południowe; a tym czasem utworzył się drugi oddział pod naczelnictwem Kościuszki, obdarzonego niepospolitemi przymiotami Polaka, który z chwałą walczył w Ameryce pod dowodztwem Waszyngtona. Przez odezwę do wszystkich Polaków, w krótkim czasie zgromadził chociaż nie wyćwiczone, ale liczne woysko, odebrał Rossyanom Kraków i rozbił oddział ich zachodzący mu drogę. Gdy w tymże czasie większa część woyska rossyyskiego, zaymuiącego Warszawę, wyszedłszy naprzeciw Kościuszce opuściła to miasto, a pozostała załoga nie była mocna, przeto zrobiło się powstanie w stolicy, i oddział tę załogę składaiący, nagłym napadem zwyciężony i po większey części wyrżnięty lub pobity. Tylko 4000. Rossyan otworzyły sobie drogę bagnetami. Wkrótce po całém państwie konfederacya rozszerzyła się. Sam król do niey przystępował, lecz go odrzucono. Ustanowione były sądy rewolucyyne, i wielu panów powieszono, innych osadzono w więzieniu. Wtenczas król pruski przyszedł z woyskiem do Polski, rozbił Kościuszkę, wziął Kraków i obległ Warszawę; lecz bunt w Prussach południowych przymusił go do powrotu. W tymże czasie trzy potężne woyska rossyyskie do Polski weszły. Pierwsze pod dowodztwem Suworowa rozbiło Sierakowskiego ienerała polskiego pod Brześciem. Z drugiém Repnin opanował Grodno, a potém połączył się z pierwszém. Trzecie pod dowodztwem ienerała Ferzena rozbiło Kościuszkę dnia 29. września pod Macieiowicami, i iego samego, ciężko ranionego, wzięło w niewolą. Potém Suwo-

Kościuszko.

rów szedł na Pragę, szturmem ią zdobył, a roziuszeni zwycięzcy zemścili się wtenczas za śmierć spółziomków swoich w Warszawie, obróceniem Pragi w perzynę; przy tém zdarzeniu 15,000. Polaków śmierć poniosło. Warszawa poddała się potém bez żadnego oporu; znayduiący się w niey ieńcy rossyyscy, pruscy i austryiaccy, bliscy iuż śmierci, uwolnieni zostali, i Polska uledz musiała. — Kościuszko, iako ieniec, do Petersburga zawieziony; a król przez Cesarzową do Grodna wezwany. Tam dnia 25. listopada 1795. roku podpisał zrzeczenie się tronu, a potém przy końcu tego roku nastąpił ostateczny podział Polski. Rossya otrzymała gubernie wileńską i grodzieńską, a Kurlandya i Semigallia dobrowolnie pod iey berło poddały się. — Rewolucya we Francyi, wstrząsaiąca wtenczas Europę zachodnią i południową, tak dalece nie podobała się Cesarzowey, że ona z tego powodu zerwała wszelkie stosunki i handel z Francyą, chętnie przyymowała do Rossyi emigrantów francuzkich i wsparcie im dawała; zachęcała mocarstwa sprzymierzone do przywrócenia monarchii we Francyi, i dawała im nadzieię czynném ze swoiey strony ucześnictwem. — W ostatnim roku swego życia, przepełnionego wielkiemi dziełami, przedsięwzięła Katarzyna woynę z Persyą na obronę Herakliusza carewicza georgiańskiego, i iuż otrzymywała doniesienia od hrabiego Waleryana Zubowa o podbiciu znaczney części kraiu nieprzyiacielskiego i miasta Derbentu, gdy dnia 6. listopada 1796. roku umarła maiąc lat 67. wieku. — Ile znamienitém było panowanie tey wielkiey monarchini zwycięztwami, przez woy-

Warszawa poddaie się. Październ. 25

1795. Ostatni podział Polski.

Srzodki przeciwko rewolucyi francuzkiey.

1796. Zdobycze w Persyi.

Smierć cesarzowey Katarzyny Wielkiey.

ska Jey odniesionemi, które powiększyły Jey państwo prawie na 11,000. mil kwadratowych; tyle, a nawet większey ieszcze nabyła sławy mnogością wybornych ustanowień, dla poprawienia administracyi kraiowey, dla przyłożenia się do dobrego bytu poddanych swoich, dla rozszerzenia oświecenia i przemysłu między nimi, przedsięwziętych. W roku 1762. wydała manifest, który sprowadził przeszło 50,000. cudzoziemców do Rossyi na osadników czyli kolonistów; dla ich bezpieczeństwa i opiekowania się niemi, w następuiącym roku osobną ustanowiła magistraturę pod nazwiskiem Kancellaryi opiekuńczey. Pożytecznieyszém ieszcze dla kraiu było zaprowadzenie szczepienia ospy i założenie domów wychowania sierot oraz położniczych, zakładów pożyczkowych i assekuracyynych, zgromadzenia dziewcząt stanu szlacheckiego i mieyskiego przy klasztorze Woskreseńskim (Smolnym). Ażeby na te wszystkie ustanowienia dobroczynne stały mieć fundusz, poruczyła maiątki kościelne i klasztorne osobney kommissyi, a klasztorom, eparchiom i kościołom naznaczyła coroczną płacę pieniężną, a ostatek tey summy obracać kazała na wymienione zakłady dobroczynne. We wszystkich miastach guberskich ustanowiła Izby powszechney opieki dla sierot, wdów, chorych i kalek, a to iedno ustanowienie zdolne iest uwiecznić iey imie. Wszystkie zakłady naukowe, które za iey poprzedników wzięły początek, przez Nię wydoskonalone zostały. Przy akademii sztuk pięknych, którą Sama należycie urządziła, założyła ieszcze w roku 1763. szkołę dla uczniów poświęcaiących się sztukom. W roku 1766. wielu uczonych i

artystów rossyyskich, Cesarzowa własnym kosztem wysłała za granicę dla wydoskonalenia się; liczba seminariów duchownych pomnożona, oraz założone korpusy inżenierów, kadecki i górniczy. W r. 1783. we wszystkich miastach zaprowadzone szkoły początkowe (narodnyia uczyliszcza) i ustanowiona Kommissya zaprowadzania szkół. W tymże czasie założona Akademia rossyyska maiąca na celu zbogacenie i wydoskonalenie ięzyka oyczystego, oraz ustanowiona szkoła lekarska. — Administracya kraiowa i porządek sądowy, również za panowania tey wielkiey monarchini polepszone zostały. Jeszcze w roku 1762. potwierdziła zniesienie kancellaryi taiemney, oraz doskonalsze nadała urządzenie Senatowi i innym kollegiom państwa. W r. 1766. manifestem zwołała deputowanych ze wszystkich prowincyy dla ułożenia xięgi praw, a w następuiącym roku wydała własnoręczny i z niepospolitą mądrością napisany Nakaz dla Kommissyi, maiącey wypracować proiekt do rzeczoney xięgi praw, czyli nowego kodexu. W r. 1775. podzieliła rozległe swoie państwo na namiestnictwa, prowincye i okręgi, nadała im iednostayny rząd i czuwała nad wykonaniem praw, wydanych celem zapewnienia, i przyśpieszenia biegu spraw i processu sądowego. — Nadawszy w roku 1785. szczególne przywileie dla szlachty, obdarzyła także prerogatywami i mieszczan, oraz w roku 1788. wydała dla tego stanu Mieyskie postanowienie (gorodowoie położeniie). — Żegluga i handel, od nieiakiego czasu mało postępuiące, za Katarzyny doznały szczęśliwey przemiany. Uchylenie się od systematu monopoliów, połączenie wielu rzek spławnych

za pośrzednictwem kanałów; ulepszenie dróg publicznych, wydoskonalenie poczt; zaprowadzenie licznych warsztatów budowania okrętów; założenie kollegiów handlowego i rękodzielnego, szkół handlowych i żeglarskich; wprowadzenie assygnacyi państwa czyli pieniędzy papierowych, wraz z ustanowieniem banku assygnacyynego w roku 1770; zawarcie traktatów handlowych, które okrętom rossyyskim nadały wyłączne prerogatywy w wielu portach europeyskich; nakoniec wolna żegluga na morzu Czarném i na wszystkich tureckich wodach, licznemi zwycięztwy dla flagi rossyyskiey nabyte: to wszystko dla państwa ziednały macierzyńskie starania wielkiey Cesarzowey. Słowem Katarzyna II. nadała Rossyi porządek, moc i siłę. — Że Katarzyna II. miała wysoką znaiomość nauk, świadczy o tém Jey korrespondencya z wielu sławnymi uczonymi, tudzież niektóre własne dzieła treści dramatyczney i naukowey.

Cesarz Paweł I. obrońca monarstw uciśnionych przez Francyą. Od r. 1796.

IX. Syn Jey i następca, Paweł I. Piotrowicz od samego wstąpienia na tron wszystkiey Rossyi, okazał się monarchą łaskawym i miłuiącym pokóy. Wstrzymał przygotowania woienne (zaciągi do woyska), które matka Jego przed śmiercią robić zaczęła, rozkazał Zubowowi zaprzestać działań woiennych w Persyi i większą część kraiu zawoiowanego oddał na powrot traktatem pokoiu w Tyflis, Rossya zatrzymała tylko Derbent, Baku i niektóre inne mieysca; nadał wolność ieńcom polskim i samemu Kościuszce, wezwał byłego króla polskiego do Petersburga i przeznaczył mu płacy 200,000. czerwonych złotych. Lecz wkrótce potém uznał za obowiązek przystąpić do działania spół-

Jego miłość pokoiu.

nego z innemi mocarstwami, celem zapobieżenia zgubnym ódmianom w państwach europeyskich, o iakich Dyrektoryat francuzki po zawarciu pokoiu w Kampo-Formio zamyślał i częścią iuż do skutku przyprowadził. Dla tego zawarł naprzód traktat z Anglią, na mocy którego flota rossyyska wspierała siłę morską angielską. A gdy Francuzi zaięli Maltę i Egipt; wtedy zawarł nie tylko z Anglią, Austryą i Neapolem, lecz nawet z Portą zaczepne i odporne przymierze. Zatém przy końcu tegoż roku, Rossyanie pod dowodztwem admirała Uszakowa, połączyli się z Turkami i ścigaiąc Francuzów na morzu, opanowali twierdzę Kapsal, oraz wyspy Wido, Salwador i Korfu. — Z drugiey strony, wysłane były trzy woyska rossyyskie: pierwsze pod dowodztwem Suworowa-Rymnickiego do Włoch; drugie pod dowodztwem Rimskiego Korsakowa do Szwaycaryi, trzecie pod dowodztwem Hermana morzem do Hollandyi. Suworow w miesiącu kwietniu przybył do Werony, zdobył Bresczio i Bergamo; poraził Francuzów przy Lekko; dnia 16. zwyciężył ienerała Moro nad Addą, opanował Medyolan; wszedł do Piemontu, zawoiował Nowi, Tortonę, Kazal, Walencyą, a d. 16. maia i Turin, ienerała Moro zagnał aż do Koni i Genui. Gdy zaś Makdonald ienerał francuzki wyszedł z Włoch niższych chcąc połączyć się z Moro; wtedy bohatyr rossyyski (nazwany xiążęciem Italiyskim, toiest włoskim) uprzedził go nadzwyczaynie prędkim marszem, dnia 7. i 8. czerwca rozbił pod Trebiią i nazad do Lukki przepędził. Wkrótce Moro, przez Żuberta znacznie wzmocniony, zbliżył się do Nowi. Lecz

1797.

1798.

Woyna z Francyą.

1799. Suworow we Włoszech.

Suworow śpiesznie mu zaszedł drogę, napadł tam na niego, i po 20godzinney bitwie dnia 4. sierpnia, walne odniósł nad nim zwycięztwo. Tymczasem połączone floty rossyyska i turecka nie tylko odebrały od Francuzów Lewant Wenecki (kraie wschodnie) i Korfu, lecz wysadziły woyska swoie na ląd we Włoszech niższych, a te wyrugowały ich i z królestwa Neapolitańskiego; nadto Mantua poddała się, kray rzymski i toskański sprzymierzeńcy zaięli, i Francuzom, nic więcey we Włoszech, oprócz Ankony, nie pozostało, a i ta była oblężona: wtenczas feldmarszałek Suworow poszedł do Szwaycaryi dla połączenia się z Korsakowem. Ten stał pod Zurich, a naprzeciw niemu Massena ienerał francuzki. Gdy ostatni dowiedział się o zbliżaniu się Suworowa, zaraz pośpieszył napaśdź na Korsakowa, wprzód niżeli przybędzie Suworów. Dnia 11. września krwawa zaszła bitwa i zakończyła się niepomyślnie dla Rossyan z przyczyny przewyższaiącey siły nieprzyiaciół. Massena doszedłszy do Szafhauzen, z 60,000. woyska obrócił się na Suworowa: ten maiąc 18.000. żołnierzy, w górach i ciasnych wąwozach Szwaycaryi musiał walczyć z naywiększemi trudnościami i z nieopisaną odwagą przebył drogi nayprzykrzeysze, przeszedł nawet przez górę S. Gotarda, Fogelsberg i Diabli most (Teyfelsbrücke). Jak tylko dowiedział się o porażce Korsakowa, zaraz skierował drogę swoię do Graubinden. Jednakże na rozmaite hufce woysko podzielone, często się spotykało z nieprzyiacielem, a w przeciągu dni 14. niemało zaszło cząstkowych utarczek z odmiennem szczęściem, a z wielkim z obu stron krwi

Korsakow w Szwaycaryi.

rozlewem. Kiedy Suworów (mianowany Generalissimusem) doszedł do Graubinden; wtedy Massena obrócił się nazad, poszedł znowu przeciwko Korsakowowi, napadł na niego dnia 29. września, i po żwawey bitwie za rzekę Ren go wyparł. — Woysko w Hollandyi również było nieszczęśliwe; iakkolwiek wielkie dało dowody odwagi i męztwa. Główną tego przyczyną byli rossyyscy sprzymierzency Anglicy i xiążę Jork, który główne miał dowodztwo, i Rossyan na brzeg zaledwie przybyłych (18,000) wyprawił przeciwko nieprzyiacielowi, nie wzmocniwszy ich należycie. Woysko to dnia 8. września przez jenerała francuzkiego Briun rozbite zostało, i naczelnik iego Hermau przy tey okoliczności wzięty w niewolą. Dnia 25. powtórną kleskę odniosło i na skutek umowy 19. października zawarley, przymuszone było ustąpić z Hollandyi. — Tymczasem Cesarz rozmaite znalazł przyczyny nieukontentowania ze swoich sprzymierzeńców. Nieczynność większey części państw Rzeszy niemieckiey, pomimo wielokrotne nalegania Dworu rossyyskiego; niedbałość ze strony austryiackiey, maiąca szkodliwy wpływ na przygotowanie zapasów żywności, oraz rozpołożenie woyska rossyyskiego pod Zurich; postępowanie Austryaków przy zdobyciu Ankony przez woysko złożone z rossyyskich, austryiackich, neapolitańskich i tureckich żołnierzy; niedostateczne śrzodki do utrzymania, a prawie samowolne poświęcenie woysk rossyyskich w Hollandyi, o co obwiniano xiążęcia Jork, głównego ich naczelnika; naostatek dotkliwa uraza iakiey Cesarz Paweł ze strony gabinetu angielskkiego doznał: gabinet ten bo-

Herman w Hollandyi.

Zerwanie przyiaźni ze sprzymierzeńcami.

wiem obiecał ustąpić mu wyspę Maltę, a gdy Cesarz włożył iuż na się (27. październ. 1798) urząd wielkiego mistrza Zakonu św. Jana Ierozolimskiego, tedy gabinet niegodzi-
1800. wym sposobem go oszukał, temi wszystkiemi okolicznościami pobudzony Cesarz rozkazał woysku Swemu zaprzestać działań woiennych przeciwko Francyi i do oyczyzny powracać. — A gdy ze strony Francyi rząd okazał się gotowym do przywrócenia zgody z Rossyą: przeto Cesarz przedsięwziął obiawić niechęć swoię dla Anglii ważnemi środkami przeciwko naruszeniu przez nię praw neutralney żeglugi; zamyślał wskrzesić zbroyną neutralność, a w tym celu zawarł w miesiącu grudniu traktat z Prussami, Daniią i Szwecyą; oświadczył, że każde obeyrzenie okrętu rossyyskiego przez woienny statek angielski, uważać będzie za wypowiedzenie woyny, i rozkazał na wszystkie okręty angielskie w portach rossyyskich znayduiące się włożyć embargo. Nowe przygotowania do woyny, oraz korrespondencya z pierwszym konsulem rzeczypospolitey francuzkiey Bonaparte, dały powód do mniemania, że Rossya ściśle połączy się z Francyą i woynę zacznie z byłemi sprzymierzeńcami, gdy nagła śmierć Cesarza dnia
1801. 11. marca 1801. inny nadała kierunek sto-
Śmierć cesarza Pawła I. sunkom politycznym. — Paweł I. posiadał wysokie talenta, niepospolite zdolności i wiadomości, łączył do tego naylepsze zamiary względem zapewnienia pomyślności dla swoich poddanych. Gorliwie starał się o ugruntowanie sprawiedliwości, bezstronne iey wykonywanie, usiłował tamować naruszenie obowiązków i bezprawia, zaszczepić trwały porządek we wszystkich gałęziach

rządu kraiowego, i przyśpieszyć onychże działanie. Przekonany o wyższości monarchicznego rządu; dotknięty klęskami, które zawrot głów nieprawą wolnością, z szerzącey się rewolucyi francuzkiey zrodzony, sprowadzał, i po oycowsku staraiąc się zachować swóy naród od podobnych nieszczęść, używał On dla tego środków ostrożności i ograniczenia, iakie mu się zdawały koniecznemi. — Przy samém wstąpieniu na tron Cesarz Paweł I. zwrócił uwagę swoię na woysko; bogaty ubiór żołnierzy gwardyi zmienił na prostszy; podoficerów i szeregowych żołnierzy, przeszło 20. lat gorliwie i bez nagany służących, nagrodził orderem św. Anny w petlicę, i w każdym względzie doprowadził ie do tego stopnia porządku i regularności, na iakim teraz woysko się znayduie. — W dzień koronacyi Swoiey (5. kwietnia 1797) wydał iednę z naygłównieyszych ustaw państwa: akt o sukcessyi tronu, którym ugruntował trwały porządek. — Krótkie panowanie tego monarchy oznaczone iest wielu Jego staraniami około dobra kraiu. Ostateczuym podziałem Polski (1797) zatwierdził nowe nabytki Rossyi, a powiększył iey rozległość wcieleniem Georgii, czyli Gruzyi, dobrowolnie przyymuiącey poddaństwo rossyyskie. Rozmaitym prowincyom dawne ich prawa przywrócił i okazał łaskawe względy dla wszystkich stanów w ogólności; chciał nazawsze zapewnić cześć i przywileie Szlachty wydaniem Herbarza, hoynym był dla szkół, wiele nowych założył, a w tey liczbie Instytut orderu św. Katarzyny w Petersburgu na wychowanie dziewcząt stanu szlacheckiego, i Rolniczy, także Instytut Maryi (Mariinskiy), domy woienno-sierockie,

uniwersytet w Dorpacie i inne, starał się o ulepszenie wodney kommunikacyi wewnątrz kraiu, zaprowadził lepszą monetę i bank wspieraiący; zachęcaiąc do handlu, odznaczaiących się w nim zaszczycał tytułem radców handlowych, i dla kompanii rossyysko-amerykańskiey szczególne przywileie nadał, postanowił zaludniać Syberyą, ustanowił Depo geograficzne i zaprowadził czuynieyszą nad bezpieczeństwem wewnętrznem policyą. Słowem: nieliczne dni Jego panowania przepełnione są licznemi dziełami wieczney godnemi pamięci.

Cesarz Alexander I. Pawłowicz naybardziey podnosi sławę i pomyślność państwa rossyyskiego Od r. 1801. Stosunki zewnętrzne.

X. Szczęśliwie dzisiay (w r. 1820) panuiący cesarz Alexander I. Pawłowicz wszelkich starań dokładał naprzód o przywrócenie pokoiu i zgody ze wszystkiemi mocarstwami. Ofiarował Anglii pokoy, na co przystała z ochotą. Okręty zatrzymane uwolnione zostały; zakaz wywozu i przywozu zniesiony, a w miesiącu czerwcu podpisany traktat z Anglią w Petersburgu, na mocy którego poiednała się ona z Daniią, i przy wiadomém ograniczeniu, uzyskała pozwolenie rewidowania okrętów neutralnych. Z Austryą do dawnych także stosunków przyiaźni Cesarz powrócił. Xiążętom francuzkim, którzy od czasów Pawła I. mieszkali w Mitawie (potém w Warszawie, Szwecyi i Anglii), przez wspaniałomyślność przywrócił dawane im z początku od Rossyi wsparcie; iednakże okazał skłonność swoię do weyścia w układy przyiacielskie z owczesnym rządem francuzkim, i z tym rządem oraz z Hiszpaniią zawarł (26. września) uroczyście traktat pokoiu. — Georgiia za poprzedzaiącego panowania dobrowolnie poddała się Rossyi. Wspaniały Ale-

Georgiia.

xander z początku zamyślał dadź iey znowu własnego iey króla pod opieką rossyyską. Lecz skutek wkrótce okazał, że dobro Georgianów wymaga połączenia ich oyczyzny z Rossyą: co manifestem w miesiącu wrześniu wydanym zatwierdzone zostało, takim sposobem państwo rossyyskie naysłuszniey tą piękną prowincyą powiększone zostało. — Alexander przy samém wstąpieniu na tron obiawił Naywyższą swoię wolą, iż będzie rządził lud od Boga mu powierzony łagodnie według praw i serca wielkiey swoiey Babki, oraz starać się o trwałą iego szczęśliwość, to oświadczenie nie tylko ziścił, lecz nawet przewyższył naypochlebnieysze oczekiwania. Nazawsze zniósł kancelaryą taiemną, dał wolność wielu uwięzionym, wysłanym na Syberyą i hoynie osypał łaskami tych, którzy niewinnie ucierpieli; przywrócił przywiley szlachecki (Dworańskaia hramota); potwierdził mieyskie postanowienie, pozwolił włościanom używać potrzebney ilości drzewa; duchownych od wszelkich kar uwolnił, rozszerzył prawa rządzącego senatu i uczynił go pośrednikiem między monarchą a narodem; przedsięwziął nayczynnieysze srzodki względem rozszerzenia oświecenia narodowego, i ustanowił osobne na to w liczbie ośmiu ministeryum, złagodził cenzurę, rozkazał otworzyć szkoły parafiialne i powiatowe, oraz gimnazya we wszystkich guberniiach, dwa nowe uniwersytety, instytut pedagogiczny w Petersburgu, również iak rozmaite szkoły woienne, handlowe i nawigacyi. Wszelkich starań dokładał względem zachowania sprawiedliwości; zabronił ienerał-gubernatorom samowolnie mieszać się w sprawy do porządku sądowego należące, i wskrzesił

Starania Cesarza.

1802.

kommissyą ustanowioną dla ułożenia powszechnego kodexu. — Żaden stan w narodzie nie ukrył się przed oycowską Jego opieką. Rozszerzył On prawa wolnego posiadania ziemi na wszystkich poddanych, a tym sposobem pomnożył śrzodki przemysłu rolniczego. Co tylko może się przyczynić do dobrego bytu poddanych, to zawsze głównym iest przedmiotem ciągłey uwagi tego niezmordowanego monarchy. Tu należy wspieranie handlu, na iaki koniec, a osobliwie, żeby weyśdź w bliższe stosunki handlowe
1803. z Japonią i Chinami, kompania rossyysko-amerykańska przedsięwzięła swoim kosztem uskutecznić podróż na około świata, którą szczęśliwie po raz pierwszy odbyły okręty rossyyskie pod dowodztwem Rezanowa, a po morskiey części Kruzenszterna i Lisianskiego w roku 1804, 1805, i 1806; zachęcenie do budowania okrętów; ulepszenie policyi kraiowey, opiekowanie się rękodzielniami, wyrabianiem iedwabiu, ulepszoném hodowaniem owiec, górnictwem, wyrabianiem wina i wprowadzeniem osadników (kolonistów). Te wszystkie korzyści dostarczył Cesarz w pierwszych latach nieśmiertelnego swego panowania, ziednały one dla niego wdzięczność poddanych, oraz sprawiedliwy szacunek całego świata. — W opiekowaniu się i wspieraniu nieszczęśliwych, także w zaprowadzeniu oraz zarządzeniu zakładów wychowania i instrukcyi dzieci ubogich wyższego i niższego stanu, dzieli z Nim dobroczynne starania wysoka Jego Rodzi-
Starania cesarzowey Maryi Teodorowny. cielka, Cesarzowa wdowa MARYA TEODOROWNA, którey winne swóy byt iedenaście nowych zakładów dobroczynnych, nad któremi, równie iak i nad siedmią innych, przed

tém założonych w Petersburgu, Sama raczyła przyiąć główne zwierzchnictwo i rządzi niemi z niezmordowaną troskliwością. — Ażeby w utrzymaniu kosztownem tak licznych zakładów i wydoskonaleń uniknąć obciążenia poddanych nowemi podatkami; Ten naylepszy z monarchów, Traian rossyyski, chcąc dadź przykład poddanym swoim umiarkowania, oraz wspaniale uymuiąc Samemu sobie właściwego monarchom rossyyskim przepychu, znacznie ograniczył własne wydatki Dworu swoiego, a przez to oszczędził wielkie summy na zakłady, dla Boga i monarchy miłe. — Nie nad iednym tylko wewnętrznym dobrym bytem państwa rozciągała się opieka Cesarza Alexandra; bezpieczeństwo zewnętrzne zwracało na się naypilnieyszą Jego uwagę. Liczba woyska do 500. tysięcy żołnierzy powiększona; ważne dopełnienia do dawnieyszego urządzenia uczynione, oraz odmiany pożyteczne wykonane zostały. Lecz iakkolwiek wielką skłonność do pokoiu Cesarz ze swoiey strony zawsze okazywał, wszelako z przyczyny wpadnięcia ze strony szwedzkiey w granice Finlandyi rossyyskiey, kiedy Szwedzi przyswoili sobie cały most przy Hermansari, którego iedna połowa do nich, a druga do Rossyi należała; z tey mówię przyczyny monarcha okazał taką stałość w obronie naruszonego prawa i w naymnieyszey części nie ustąpił własności i honoru swoiego państwa, że dwór szwedzki wkrótce był przymuszony zadosyć uczynić żądaniom Rossyi. — Także Persowie i Lezgińcy musieli żałować swoich kroków nieprzyiacielskich na granicach rossyyskich; i męztwo woysk rossyyskich, licznemi zwycięztwy pod dowodztwem ienerała

Rządność monarchy.

Zewnętrzne bezpieczeństwo państwa.

Sprawy ze Szwecyą.

Persowie i Lezgińcy.

Cycyanowa w tych stronach odniesionemi w roku 1804. uwieńczone zostało. —

Nieporozumienia z Francyą 1804.

W tymże roku porwanie xiążęcia d' Enghien na ziemi elektora Badeńskiego w Niemczech, za rozkazem rządu francuzkiego wykonane, oraz śmierć iego, były powodem do nieporozumienia z Francyą, i Cesarz Alexander iako przyiaciel ustawy państwa niemieckiego, widział się obowiązanym swoie uwagi nad tém uczynić. Rzecz ta coraz bardziey trudnieyszą się stawała, naostatek dała powód do zerwania stosunków dyplomatycznych i odwołania posłów z obu stron: ponieważ w ciągu układów Rossya naprożno żądała od Francyi wypełnienia niektórych artykułów zawartego w roku 1801. dnia 11. października traktatu, względem neutralności Neapolu, wynagrodzenia króla sardyńskiego, a nakoniec neutralności państwa niemieckiego, Francya zaś uskarżała się, że Rossya daie opiekę emigrantom francuzkim. Zgromadzaiące się chmury orężne w roku 1804. wydały grom w roku następuiącym. W miesiącu kwietniu 1805. roku

Przymierze z Anglią i Austryą 1805.

zawarto zgodę z Anglią; a w lipcu ścisłe przymierze z Austryą: to przymierze miało iedynie na celu, wstrzymać samowolne postępki byłego konsula, a teraz cesarza francuzkiego Napoleona Bonapartego, we Włoszech i w Niemczech; zatém, i woyska ros-

Rossya dopomaga Niemcom.

syyskie wystąpiły na pomoc Austryi, tak w południowych, iak w północnych Niemczech. — Lecz klęska ienerała austryiackiego Makka pod Ulmem w miesiącu

Makk.

październiku, i zupełne rozproszenie woysk austryiackich w Niemczech, wprzód niżeli Rossyanie na pomoc nadciągnęli, również wahanie się gabinetu pruskiego i opieszałość

Anglików były przyczyną, że wszystkie zamysły sprzymierzonych przeciw Francyi w niwecz obrócone zostały. Cesarz Alexander sam udał się do woyska, które z małym oddziałem austryiackim opierało się całey potędze francuzkiey. Przednie woyska rossyyskie pod dowodztwem ienerała Goleniszczewa-Kutuzowa wszedłszy do Austryi, po odniesioném zwycięztwie nad ienerałem Mortie przy Dirnsztelnie musiały cofnąć się przed siłą przewyższaiącą nieprzyiaciela, ażeby połączyć się z oddziałem, który szedł z tyłu za nimi. Powracaiąc do Morawii, śpiesznie, z tego powodu, że ienerałowie austryiaccy: xiążę Auersberg i hrabia Nostic fałszywém doniesieniem, iakoby między Francyą i Austryą pokóy zawarty został, oszukani, nie znieśli mostu pod Wiedniem, i nie tamowali wolnego przeyścia woysku francuzkiemu; na tey drodze tylna straż rossyyska i waleczni iey dowodzcy xiążę Bagratyon, ienerałowie Dochturow i Miłoradowicz okryli się sławą nieśmiertelną, pomyślnie przedarłszy się, w liczbie 6,000. przez woysko francuzkie ze 40,000. złożone. — Naostatek dnia 20. listopada zaszła walna bitwa pod Austerlic, blisko Brin w Morawii, która, pomimo całe męztwo Rossyan, niepomyślnie zakończyła się. A gdy dnia 22. cesarz austryacki zawarł z Napoleonem rozeym, a potém pokóy w Presburgu; wtedy cesarz Alexander, nieprzystępuiąc do traktatu między Austryą a Francyą uczynionego, rozkazał swemu woysku, które walczyło tylko dla wsparcia Niemiec, a mianowicie Austryi, powracać do oyczyzny. Tym czasem działania nieprzyiacielskie między Rossyanami a Francuzami ciągnęły się ieszcze w Dalmacyi. Pier-

Goleniszczew-Kutuzow.

Xiążę Bagratyon, ienerałowie Dochturow i Miłoradowicz.

Bitwa pod Austerlic.

1806.

Dalmacya.

wsi, wspierani przez Czarnogórców (Montenegrynów) zaięli miasto Kattaro, które Austryiacy na skutek dawno iuż zawartego pokoiu w Presburgu, powinni byli wydadź Francuzom; iednak gdy Rossyanie wcześniey zbliżyli się, to miasto im wydane zostało. Woyna mało znacząca ciągnęła się w tych stronach ieszcze przez rok cały z odmiennem szczęściem, a na krótki czas ustała, kiedy
Ubri. na skutek negocyacyi, przez Ubri, iako pełnomocnika rossyyskiego w Paryżu prowadzonych (w miesiącu lipcu) zawarty tam został pokóy między Francyą i Rossyą. — Ten iednak pokóy przez P. Ubri naprędce podpisany, przez Cesarza Alexandra potwierdzony nie został: ponieważ, częścią Angliia natenczas sprzymierzona z Rossyą, nie była dostatecznie nim zabezpieczona, częścią w tymże czasie zaszła niezgoda między Francyą a Prussami (również sprzymierzonemi z Rossyą), tak z powodu zaięcia Hannoweru, iako też dla tego, że Napoleon, pomimo przełożenie dworu pruskiego, nie chciał woysk francuzkich z Niemiec wyprowadzić; dla tych przeto niesnasek, zaczęcie woyny między dwoma mocarstwami zdawało się nieuchronném. Cesarz Alexander uważał za
Rossya dopomaga Prussom. swoię powinność wesprzeć w tém zdarzeniu Prussy, a tém samém i oyczyznę, wszelkiemi siłami. Dla tego w ciągu niewielu dni zgromadzono 620,000. żołnierzy. Wszystka szlachta rossyyska wzięła się do broni i miliony złota na ołtarzu oyczyzny złożono. Zresztą iedna tylko część trzecia tey liczney milicyi kraiowey poczytana była za istotnie potrzebną dla obrony wiary, oyczyzny i monarchy. — Jak tylko postanowiono zerwać stosunki przyiaźni między Francyą i Rossyą;
Kamienski, Benigsen i inni.

żaraz woyska rossyyskie poszły ku granicom rossyysko-pruskim pod dowództwem ienerałów Benigsena i Buxhewdena, a pod głównem naczelnictwem feldmarszałka Kamieńskiego. — Tym czasem gdy to się działo w Europie, woiownicy rossyyscy walczyli i w Azyi. Jeszcze w początkach tego roku haństwo Szyrwan przyłączone było do Rossyi; w lipcu podbity Derbent, a wkrótce potém ienerałowie Jerystow, Hudowicz, Glazenap i inni odnieśli znakomite zwycięztwa nad wodzami perskimi Abbas-Mirzą i Kulichanem i nad Alexandrem carewiczém georgiańskim. — Gdy traktatu przez P. Ubri podpisanego Cesarz nie przyiął; przeto gabinet francuzki starał się poróżnić portę Ottomańską z Rossyą, Sebastiani poseł francuzki w Konstantynopolu, potrafił ią nakłonić do oddalenia hospodarów multańskiego i wołoskiego, oddanych dla Rossyi: chociaż sułtan turecki traktatem z Rossyią obowiązał się zostawić tych dwóch xiążąt: przy ich dostoieństwie na siedm lat przynaymniey. To, równie iak inne śrzodki nieprzyiazne, ze strony Turcyi przedsiębrane, nie dozwalały Cesarzowi zostawać dłużey spokoynym widzem. Woyska rossyyskie pod dowodztwem Essena, Michelsona i Ryszelie w miesiącu listopadzie wystąpiły do Multan, opanowały ten kray, a potém weszły do Wołoch, gdzie Michelson po zwycięztwie przy Grodau, odbył wjazd do Bukarestu w miesiącu grudniu. — Tym czasem zaczęła się woyna Francyi z Prussami, a koniec iey rozstrzygnięty został iednym razem na nieszczęśliwey dla Pruss bitwie pod Jena i Auersztet dnia 2. października, pierwey niż posiłkowe woyska rossyyskie doszły do

Woyna z Persyą.

Woyna z Turcyą.

Sprawy pruskie.

Polski pruskiey. Całe woysko pruskie zniesione zostało. Zwycięzcy bez oporu szli daley. Naymocnieysze twierdze, iako to: Szczecin, Magdeburg, Kistryn otwierały im bramy bez żadnego odporu. Brandeburg, Pomorze, Prussy południowe i zachodnie aż do samey Wisły zalane były przez woyska francuzkie, i tylko mała garstka Prussaków pod dowodztwem ienerała Lestoka mogła się przyłączyć do woyska rossyyskiego, dowodzonego przez Benigsena. — Nakoniec w miesiącu listopadzie woyska rossyyskie i francuzkie zeszły się z sobą blisko Warszawy. Ostatni zaięli tę stolicę którą Prussacy, równie iak potém Rossyanie Pragę, dobrowolnie opuścili po lekkich potyczkach. Męztwo Rossyan po raz pierwszy w tey woynie położyło granice dalszemu wtargnięciu Francuzów. Codziennie zachodziły utarczki, kończące się z korzyścią iednych, lub drugich. Lecz główna bitwa zaszła pod Pułtuskiem dnia 14. grudnia; z iedney strony dowodził Napoleon, oraz marszałkowie Lann i Dawu, a z drugiey ienerał Benigsen. Obie strony z bohatyrską odwagą walczyły. Obie przypisywały sobie zwycięztwo; iednak Rossyanie z większém prawem, chociaż potém dobrowolnie cofnęli się do Ostrołęki, do czego były powodem częścią choroba umysłowa feldmarszałka Kamieńskiego, od którego należało zatém odebrać dowodztwo; częścią niepodobieństwo utrzymania się w stronie, zupełnie z zapasów żywności ogołóconey; częścią zaś i zamiar połączenia się z woyskiem idącém z tyłu pod dowodztwem ienerała Tołstego. W styczniu następuiącego roku woyska rossyyskie znowu posunęły

Pułtusk: Benigsen.

1807.

się na przód do Gutsztadt i Libsztadt. Ważne bitwy, osobliwie przy Morungen, oznaczone walecznością Rossyan; lecz naybardziey wsławili się oni w krwawey bitwie pod Preysisz Eylau od 27. do 29. stycznia, gdzie Napoleon sam dowodził woyskiem przeciwko Rossyanom, pod głównem dowodztwem ienerała Benigsena zostaiącém. Rossyanie nie tylko przy końcu utrzymali przy sobie pole bitwy, ale zniszczyli główny zamiar Napoleona: opanowanie Królewca. Po kilku dniach całe woysko francuzkie daleko nazad się cofnęło i oszańcowało się, oczekuiąc posiłków. Rossyyskie ruszyło za niém na przód i iuż tylko rzeka Passarga dzieliła oba woyska. Na tém mieyscu zostawały one aż do końca miesiąca maia: w tym przeciągu czasu cesarz Alexander przybył do woyska, zostawuiąc Benigsenowi główne dowodztwo. Tymczasem liczne zachodziły potyczki mnieyszey wagi. Głównieysze zaszły po opanowaniu Gdańska przez Francuzów, osobliwie od 24. maia pod Gutsztadt, Deppen i Heylsberg, i wszystkie przechylały się na stronę Rossyan, lecz krwawa bitwa pod Frydlandem dnia 2. czerwca, iakkolwiek zdawała się z początku nieszczęśliwą dla Francuzów, zakończyła się iednak utratą pola bitwy przez woysko rossyyskie, które potém cofnęło się do Welawy, a po zaięciu Królewca przez nieprzyiaciół, do Tylży. Rozeym, na żądanie Cesarza w czerwcu zawarty, wstrzymał rozlew krwi ludzkiey. Po trzech dniach, dway cesarze ALEXANDER i Napoleon, mieli z sobą dwugodzinną rozmowę. Obadway przebywali w mieście Tylży i w obecności ichże samych podpisany dnia 25. czerwca, traktat

Preysisz-Eylau.

Frydland.

Pokoy Tylżański.

pokoiu, na mocy którego Napoleon przez poważanie Cesarza rossyyskiego przywrócił królowi pruskiemu większą część zawoiowaney ziemi. Alexander uznał królów neapolitańskiego, hollenderskiego, westfalskiego i ligę Reńską, oraz niewielką posiadłość Jewer, królowi hollenderskiemu ustąpił; a część nowo ustanowionego xięstwa warszawskiego, dzisiay obwód białostocki, przyłączone do państwa rossyyskiego. Przepełniony żądzą zaszczepienia pokoiu w całey Europie, Alexander ofiarował swoie pośrzednictwo dla ukończenia sporów między Francyą i Angliią, co i Napoleon chętnie przyymował; iednak ten błogi Jego zamiar w niwecz obrócony został przeciwną wszelkim prawom narodów napaścią Anglików (w miesiącu sierpniu) na stolicę neutralney, spokoyney i z Rossyą sprzymierzoney Danii.

Dalszy ciąg woyny z Turcyą.

— W przeciągu tego czasu woysko rossyyskie pod dowodztwem ienerała Michelsona, które, iak wyżey iuż powiedziano, zaięło Multany i Wołoszczyznę, tamże iuż utwierdziło się: chociaż sroga woyna z Francyą nie tylko wzmocnić go nie dozwalała, lecz nawet trzeba było przeszło 20,000. żołnierzy pod dowodztwem Essena odwołać stamtąd do Pruss. Anapa nad morzem Czarném zawoiowana w kwietniu 1807. roku. Admirał Siniawin. Siniawin, d. 11. maia flotę turecką przymusił do ucieczki ze stratą trzech okrętów liniowych i trzech fregat. Seraskier prowincyi *Erzerum* zwyciężony 28. czerwca przez Hudowicz. ienerała Hudowicza, a nad Dunaiem oblężone twierdze Izmaił i Dżurdziewo: gdy pokoiem tylżańskim postanowiono, że działania nieprzyiacielskie między Rossyą a Turcyą maią ustać, ponieważ cesarz Alexander

przyiął pośrzednictwo Napoleona do zawarcia pokoiu z Portą. W rzeczy samey wkrótce potém zawarty rozeym w Słobodzieiu, blisko Dżurdżewa, maiący trwać aż do kwietnia roku następuiącego. — Że Gdańsk, podczas ostatniey woyny rossyysko-francuzkiey przez Francuzów zawoiowany został, i sam koniec wyprawy był nie tak pomyślny iak tego życzyły Rossya i Prussy: główną tego przyczyną była Anglia, ponieważ bardzo mało przykładała się do powszechnego zamiaru i nie chciała wysadzić znacznego woyska w Niemczech północnych dla rozdzielenia sił nieprzyiacielskich. Już to było słuszną przyczyną nieukontentowania cesarza Alexandra; lecz bardziey ieszcze mógł uważać siebie obrażonym, kiedy Anglicy handel rossyyski ścieśniać zaczęli i zabierać rossyyskie okręty kupieckie, wymówili się od ofiarowanego pośrzednictwa Rossyi do zawarcia pokoiu z Francyą, a nakoniec zdradziecko napadli na spokoyną, z Rossyą sprzymierzoną Daniią, którey stolicę zruynowali bombardowaniem i całą flotę uprowadzili. — Dla tych wielolicznych powodów wydana w październiku 1807. roku deklaracya od Cesarza, którą zerwane zostały wszelkie stosunki między Rossyą i Angliią, i okręty angielskie w portach rossyyskich zatrzymano. Potém wzywano króla szwedzkiego żeby przystąpił do działań Rossyi przeciwko Anglii na mocy przyobiecanego traktatem 1780. roku spólnego działania w obronie morza Baltyckiego. Lecz gdy król Gustaw IV. naprzód ociągał się i wymawiał się, a nareszcie w początkach 1808. roku zawarł przymierze i traktat odporny z Angliią; wtenczas łagodny Alexander uyrzał się przymu- 1808.

Zerwanie przyiaźni z Angliią.

szonym, zupełnie przeciwko woli Swoiey, podnieść oręż na Szwecyą. Zwycięztwa towarzyszyły Rossyanom. Dnia 9. lutego woysko pod głównem dowodztwem ienerała hrabiego Buxhewdena przeszło przez granice szwedzkie do Finlandyi, pędziło przed sobą woyska nieprzyiacielskie, zwyciężało ie w licznych bitwach, i w tymże ieszcze miesiącu opanowało Lowizę, Borgo, Helzyngfors, Tawasthus, Tamerfors, Bierneburg; a w następuiącym marcu twierdzę Szwartholm, stołeczne miasto Finlandyi Abo, Nysztat, Frydrychsszlam, Nowe i Stare Karleby. Naruszenie prawa narodów ze strony króla szwedzkiego, który rozkazał aresztować posła rossyyskiego i cały orszak poselski w Sztokholmie i zapieczętować iego archiwum, pobudziło Cesarza do wydania dnia 16. marca deklaracyi: że cała zawoiowana Finlandya szwedzka nazawsze pozostanie przyłączoną do państwa rossyyskiego. Dnia 21. kwietnia po siedmiotygodniowém oblężeniu poddała się niedobyta prawie twierdza Swiaburg, która kosztowała Szwedom pięćdziesiąt lat pracy i tyleż milionów, a teraz przez nię Rossyanie zapewnili dla siebie posiadanie całey Finlandyi. W ciągu lata liczne wylądowania Szwedów do Finlandyi po krwawych bitwach odpierane były, zachodziły także liczne bitwy morskie między rossyyskiemi i szwedzkiemi flotyllami galernemi i kanonierskiemi statkami, za każdym razem z korzyścią pierwszych. Dnia 14. sierpnia rossyyska flota liniowa napadła na szwedzką, dwiema liniowemi okrętami angielskiemi wzmocnioną. Tym czasem gdy Rossyanie szykowali się do porządku bitwy, na ostatni okręt ich linii, imieniem Wsewołod, napadły oba angielskie.

Woyna ze Szwecyą.

Buxhewden.

Odparł ich; lecz że przy tey okoliczności bardzo uszkodzony został, a że drugi okręt liniowy rossyyski z przyczyny nieiakiegoś uszkodzenia stał się niezdatnym do utrzymania linii, dla tego admirał Chanykow uznał za rzecz potrzebną, ze względu na wyższość, iakiey przez to nieprzyiaciel nabył, odpłynąć do naybliższego portu Baltyckiego. Okręt Wsewołod zupełnie był uszkodzony, nie mógł iść za flotą, i nań znowu napadły dwa okręty angielskie. Kapitan iego Rudniew, i waleczna osada, z naywiększém bronili się męztwem, osiedli na mieliznie, okręt tonąć zaczął, a i wtedy nie pierwey się poddali, aż po długiey okropney bitwie i natarciu obu nieprzyiacielskich okrętów które nie wielu przy życiu pozostałych Rossyan zupełnie zwyciężonemi uyrzały. Kto z nich mógł ieszcze się ruszać, ten rzucał się do morza i starał się wpław dostać do brzegu. Tym sposobem zabrali Anglicy postrzelany, zupełnie do użycia niezdatny okręt, i spalili. Jednak uczcili bohatyrów, którzy przy większey sile byliby zwycięzcami. Wysłali do admirała rossyyskiego dla wymiany 37. ludzi, pozostałych przy życiu na okręcie Wsewołodzie, a wszystkich ranionych wzięli w niewolą. — We wrześniu przedsięwziął Cesarz podróż do Niemiec, dokąd według poprzedniey umowy udał się także cesarz francuzki. W Erfurcie widzieli się z sobą ci dway naypotężnieysi monarchowie, których zamiar, bez wątpienia, był naypożądańszym dla ludzkości, toiest ustanowienie i zabezpieczenie powszechnego pokoiu. Dla osiągnienia tego trzeba było prowadzić daley woynę z uparłemi mocarstwami. — Oręż rossyyski ciągle zwyciężał

Chanykow.

Rudniew.

Podróż Cesarza do Niemiec.

Dalszy ciąg wojny ze Szwecyą.

Szwedów. Woysko rossyyskie w iesieni weszło do samey Finlandyi północney. W listopadzie wyrugowało Szwedów ze szańców za rzekę Pigaioki i przymusiło Adlerkreyca ienerała szwedzkiego do ustąpienia z całey Finlandyi i przeprawienia się przez rzekę Kemi do Botnii zachodniey (Westerbotnia). Rossyanie na polu zimę przepędzili, 1809. kiedy zimna było 25. i więcey stopni (co innym zdawać się może rzeczą do prawdy nie podobną, a w istocie tylko Rossyanie i Szwedzi wytrzymać to mogą), z nadeyściem wiosny odnowiły się kroki nieprzyiacielskie. — Trzy oddziały woyska rossyyskiego wystąpiły w pole. Pierwszy pod Xiążę Bagratyon. dowodztwem xiążęcia Bagratyona podbił wyspy Alandzkie, 3,000. wziął w niewolą i opanował nawet Grysiegam na brzegu szwedzkim. Drugi pod dowodztwem ienerała Barklay de Tolli. Barklaia de Tolli przeszedł przez lody zatoki Botniyskiey, i często przez śnieg na 2. stopy głęboki, we dwa dni 90. wiorst uszedł, pędził przed sobą nieprzyiaciela na brzegu szwedzkim, i przymusił szwedzkiego ienerała Kronszteta pod warunkami oddadź dla woyska Rossyyskiego Umeo, prowincyą rozciągaiącą się na 200. wiorst, i wszystkie sklady żywności i ammunicyi. Trzeci oddział pod dowodztwem ienerała hrabiego Szu- Szuwałow. wałowa w sześciu godzinach doszedł do 66.° szerokości półn. kiedy mrozu było 30° według Reomiura, opanował Torneo i po krwawey bitwie przymusił Gripenberga ienerała szwedzkiego do poddania się w niewolą z 7075. ludzi. — Tym czasem w Sztokolmie zaszła rewolucya. Król Gustaw IV. detronizowany, a rząd tymczasowy zaczął starać się o zawieszenie broni i o pokóy z Rossyą; na co iednak zgoda nie nastąpiła,

ponieważ nowy ten rząd, zdawało się, że ieszcze nie był dostatecznie ugruntowanym. Woysko rossyyskie działać nie przestało, i do miesiąca września opanowało całą Westerbotniią. Gdy zaś naostatek rząd szwedzki wybraniem i powszechném uznaniem króla Karola XIII. stryia Gustawa IV. otrzymał prawy kształt i trwałość a prośby o pokóy odnowione zostały; wkrótce przeto prośby te wzięły skutek i traktat pokoiu dnia 5. września w Frydrychshamie zawarty został. Potwierdził on władzę Rossyi nad całą Finlandyą i wyspami Alandzkiemi, miasto i rzeka Torneo maią stanowić nadal granice oboyga mocarstw, i Szwecya obowiązała się zamknąć swoie porty dla woiennych i kupieckich okrętów angielskich. — Takim sposobem zamiar Piotra wielkiego, podbicie Finlandyi, dokonany został przez Alexandra I. równo w lat sto po zwycięztwie półtawskiém! — Po zawarciu pokoiu Tylżańskiego oraz zawieszeniu broni z Turcyą, robione były przygotowania do układów z Portą. Naznaczeni iuż byli pełnomocnicy do zawarcia pokoiu, gdy nowy związek dworu Tureckiego z Angliią, przymusił Rossyą znowu podnieść oręż na Ottomanów. Wyprawa zaczęła się chwalebnie i szczęśliwie. W marcu opanowane były okopy twierdzy Dżurdżi i Słobodzieia. A gdy przeszkody wezbraniem Dunaiu sprawione minęły; woysko, nad którém po śmierci feldmarszałka xiążęcia Prozorowskiego dowodztwo obiął xiążę Bagratyon, przeprawiło się 27. lipca przez Dunay blisko Maczyna. — W ciągu niewielu dni opanowało twierdze Jsakczy, Tulczy i Babad; w sierpniu zdobyło Maczyn, Girsewo i

Pokóy ze Szwecyą.

Dalszy ciąg woyny z Turcyą.

Xiążę Prozorowski. Xiążę Bagratyon.

Kistenży; we wrześniu rozbiło Seraskiera Gosrewa Machmeta paszę przy Rassewacie; zawoiowało Mangalią, potém mocne warownie Izmaił i Kawarnę, oraz zbliżało się do naymocnieyszey tureckiey twierdzy Sylistryi; iednak za nadeyściem zimy główno dowodzący uznał za rzecz potrzebną opuścić Kawarną i Mangaliią, i większą część woyska odprowadzić do Girsowa dla zabezpieczenia przywozu żywności. Zdobycie twierdz Brahiłowa nad Dunaiem i Poti w Mingrelii, która prowincya potém zupełnie uległa berłu rossyyskiemu, ukończyły wypraw tego roku. — Jak nieskutecznie starał się gabinet rossyyski dobrowolnie odciągnąć Portę od związku z Anglią, która, zdawało się, usiłowała wiecznie przedłużać tę woynę; tak również bez skutku zakończyły się układy, ieszcze od początku 1808. roku przez Cesarza prowadzone, w tym celu, żeby skłonić Austryą do zaniechania wielkich przygotowań woiennych, które znowu groziły naruszeniem pokoiu stałego lądu, i skierowane były widocznie przeciwko Francyi. Samo nawet oświadczenie, iż Rossya chce zaręczyć całość państw Austryackich, nie mogło odwrócić cesarza Franciszka od uzbraiania się a nakoniec od rzeczywistego wypowiedzenia woyny Francyi. — Wtedy Alexander, iako sprzymierzeniec Napoleona, uyrzał się przymuszonym zerwać wszystkie stosunki z Austryą i posłać woysko do Galicyi, które bez żadney znaczney bitwy w kilka tygodni doszło aż do Krakowa. Jednak zwycięztwa Francuzów czyniły nie koniecznie potrzebnemi większe usilności ze strony rossyyskiey, i w październiku zjednały dla Francyi chlubny pokóy, na mocy którego, Rossya za nakłady,

Uczestnictwo Rossyi w woynie austryacko-francuzkiey.

podczas tey wyprawy poniesione, otrzymała w nagrodę część Galicyi, obwód Tarnopolski, leżący między Dniestrem, Stryppą, Podolem i Wołyniem, rozległości na mil kwadr. 147. a ludności 400,000. mieszkańców. — Wiosenną porą w następuiącym roku 1810. brzegi morza Baltyckiego zabezpieczone zostały od wszelkiey napaści Anglików dostateczną liczbą woyska i chwalebnie zaczęta wyprawa przeciwko Turkom pod dowodztwem ienerała hrabiego Kamienskiego 2., który ieszcze w Finlandyi odznaczył się zaszczytnie. Po wielu zwycięzkich bitwach opanowane zostały Mangalia i Turtukay; twierdza Bazarczyk szturmem zdobyta, a w niey sławny seraskier Peliwan w niewolą wzięty. Potém poddały się Kawarna i Balczyk; 30. maia zawoiowana Sylistrya, 1. czerwca ienerał Sebanieiew odniósł zwycięztwo pod Rasgrodem i zdobył to miasto, 11. i 12. czerwca sam wielki wezyr pod Szumlą przez głównodowodzącego Kamienskiego rozbity został; 14. znowu odniesione zwycięztwo nad oddziałem tureckim i opanowana twierdza Persa-Palanka, a w ostatnich dniach tego miesiąca zdobyty Czelikawak na granicach Rumelii i oczyszczona droga, idąca ze Szumli do Konstantynopola. — Wkrótce potém rozpoczęte oblężenie Ruszczuka, zniesione 40,000. woysko tureckie na odsiecz idące, liczne tysiące ieńców i wielka liczba dział i chorągwi zabranych, wiele twierdz zdobytych, utkwione (15. września) chorągwie rossyyskie na murach Ruszczuka i Dżurdżi, z tyłu zaś Rossyan poddały się Turna i Nikopolis nad Dunaiem, a Multany i Wołoszczyzna zupełnie od nieprzyiaciół oczyszczone. Tém znamieniteм

1810.

Woyna turecka. hr. Kamieński.

Sebanieiew.

dziełem uwieńczony został koniec żywota młodego bohatyra Kamieńskiego. Mieysce iego zastąpił w następuiącym roku Kutuzow mąż w bitwach i zwycięstwach osiwiały. Dnia 22. lipca odniósł zwycięztwo nad Turkami pod Ruszczukiem; przy końcu sierpnia opasał woysko wielkiego wezyra, wywabiwszy go na lewy brzeg Dunaiu; ienerałowie Markow i hrabia Worońcow rozbili Turków we wrześniu, i Sylistrya przez Rossyan opanowana; a dnia 26. listopada Kutuzów wziął w niewolą całe woysko tureckie które przez Dunay przeprawiło się. Takiemi postępy Rossyan porta Ottomańska przerażona, przystąpiła do pokoiu, i ten zawarty został dnia 26. maia 1812. roku w Bukareście. Główneysze twierdze Chocim, Bender, Kilia, Akerman, Izmaił i kray leżący między Dniestrem, Prutem i Dunaiem (prowincya Zadniestrska) dla Rossyi odstąpione. — Ten pokóy tém był dla Rossyi potrzebnieyszy, że ieszcze przed rokiem cały horyzont Europy czarnemi chmurami powlekać się zaczął. Rossya nie mogła dłużey znosić żadnego wpływu postronnego i niepomyślnego na iey handel; a Napoleon, szczęściem upoiony, w każdey nowey woynie nowe dla siebie korzyści przewidywał. Według zdania niektórych, chciał on osłabić Rossyą na wzór Niemiec; opanować iey brzegi (osobliwie Rygę) celem odegnania handlu angielskiego; ieżeli można oddalić ią za Dniepr albo i daley; wznieść między nią a Niemcami nowe iemu podległe królestwa, z tym zamiarem, żeby poźniey Rossyi nie uważano za państwo europeyskie, a potém władaiąc całą Europą, ieżeli będzie można, z Rossyą i Persami utorować drogę do Jn-

1811. Kutuzów.

Pokóy z Turcyą 1812.

Sławna woyna Rossyi ze 20. narodami Europy, niarzmionemi przez Napoleona.

Przyczyny tey woyny.

dyi dla zadania tam Anglii naydotkliwszego ciosu. Dla tych okoliczności woyna codziennie stawała się bardziey nieuchronną; ale przygotowania woienne starano się ieszcze ukrywać. Napoleon uskarżał się tym czasem na niezupełnie ścisłe zachowanie nieprzyiaźni z Angliią, że iakoby pod flagą amerykańską przywożone były niektóre towary angielskie, kiedy sam pozwalał prowadzić osobny handel z Angliią za pośrednictwem tak nazwanych wyłącznych przewozów. Odpowiedzi Rossyi były głosem państwa niepodległego. Przypominały mu także własny iego handel z Angliią, opanowanie rozmaitych kraiów, zatrzymanie woysk francuzkich w Prussiech wbrew traktatu Erfurckiego i umyślne wzmocnienie załogi, coby daremném było, ieśliby w tém widoki nieprzyiacielskie mieysca nie miały. Obie strony tym czasem szukały sprzymierzeńców. W walce dwóch naypotężnieyszych mocarstw, Niemcy leżące miedzy niemi mimowolnie wciągnięte były do woyny, z przyczyny samego położenia swego. Austrya skłoniła się (marca 2) na stronę Francyi i obowiązała się dadź iey 30,000. woyska, i utrzymywać ie w tey liczbie. Prussy po rozmaitém wahaniu się, zagrożone wszystkiemi siłami Napoleona, a iey liczne twierdze przez woysko francuzkie były zaięte, także przymuszone były przystać na niedobrowolny związek z Francyą (lutego 12) i dadź osobny oddział woyska pod rozrządzenie Napoleona. W ciągu tych negocyacyy woyska francuzkie i Ligi Reńskiey ściągały się iuż na różnych punktach w Niemczech. Dnia 27. kwietnia Napoleon wyiechał z Paryża, i w kilka dni przybył do Drezna, gdzie tłumy królów,

Austrya i Prussy sprzymierzone z Francyą.

xiążąt i marszałków państwa otaczały go i oczekiwały iego rozkazów. Wszystkie ogromne iego siły iuż były skierowane ku Rossyi, gdy narody zostawały ieszcze w niepewności względem dalszego ich przeznaczenia. Jedni mniemali, że te wszystkie przygotowania miały na celu uiarzmienie Pruss. Drudzy sądzili, że rzecz idzie o wtargnięcie do kraiów wschodu spólnie z Rossyą. Nakoniec negocyacye zagadkę tę rozwiązały. Napoleon niechcąc okazać się niesprawiedliwym napastnikiem, rozkazał objawić posłowi rossyyskiemu: że Francya gotowa iest do zawarcia zgody, i że, może, będzie można ukończyć nieporozumienia z Rossyą za pośrzednictwem rozmaitych zamian i nowych traktatów. W tém iego oświadczeniu widocznie mieścił się zamiar wygrania tylko więcey czasu i osłabienia czynności Rossyi w przygotowaniach do woyny i zgromadzaniach woyska. Przeto poseł rossyyski objawił nieodmienną wolą swego monarchy, przy trwałey chęci pokoiu, nie rozpoczynania żadnych układów, póki woyska francuzkie, zaymuiące iuż całe Prussy i Saxoniią, nie powrócą nad Ren. W nocie posła rossyyskiego wyrażono było, że Rossya żąda oczyszczenia Pruss i zupełney ich niepodległości polityczney: bo nie maiąc żadnego państwa neutralnego między Rossyą a Francyą, widząc owszem tyle woysk cudzoziemskich, bez ustanku ściągaiących się ku granicom Rossyi, Cesarz rossyyski nie może spodziewać się żadney szczerości w układach. Po tey odpowiedzi, równie dobitney, iak sprawiedliwey, która wydała się Napoleonowi niestosowną do położenia iego i Rossyi, posłowie oboyga mocarstw odwołani zostali i woyna

stała się nieuchronną. Rossya w trudném znaydowała się położeniu. Sześcioletnia woyna z Portą, nie była ieszcze wtenczas ukończona, a teraz cała Europa powstawała na zachodnie iey granice, zewsząd odkryte i na rozległą przestrzeń nigdzie wewnątrz nie ubezpieczoną! Woyna zaczepna za granicą pośrzód narodów nieprzyiaznych zdawała się bardzo trudną. Woyna odporna w obronie granic tém mniey byłaby pomyślną z przyczyny rozległości tychże granic i wielce przewyższaiących sił nieprzyiacielskich. Wypadało zatém orbać woynę we własnych granicach, chociaż woyna tego rodzaiu przeciwna iest duchowi Rossyan, i od stu lat nieznaną iuż była Rossyi. Okropna nierówność sił czyniła tę woynę ieszcze niebezpieczniieyszą. Zaledwie 200,000. woyska można było na pierwszy raz stawić przeciwko ogromnemu woysku Napoleona, które według nayumiarkowańszey rachuby, wynosiło około pół miliona. Oprócz tego Napoleon znayduiąc się w Dreznie, nie omieszkał podżegać Porty, ażeby nie zawierała pokoiu z Rossyą; ofiarował także Szwecyi przymierze swoie przeciwko Rossyi, obiecuiąc wynagrodzenie na Pomorzu niegdyś do Szwecyi należącém. Ale ani Szwedzi, ani Turcy go nie usłuchali. Woyska ze dwudziestu narodów złożone, stanęły nad Wisłą, i same dziwiły się swoiemu połączeniu. Przy końcu maia rozciągnęły się od Królewca do Lwowa. Woyska rossyyskie zasłoniły własne granice zachodnie. Cesarz przybył w kwietniu do Wilna. Tam był przysłany od Napoleona hrabia Narbonn. Monarcha przyiął go, lecz wymagał: ażeby woyska nieprzyiacielskie odstąpiły od granic

rossyyskich, nimby rozpoczęto iakiekolwiek układy. — Wszystkie starania były daremne. Napoleon 10. czerwca dumnie ogłosił w Wiłkowyszkach woyskom swoim drugą woynę polską z Rossyą, zapowiadaiąc, że „Rossya zaięta iest nieochybnym wyrokiem! Losy iey rozstrzygnąć się powinny. Pokóy położy koniec 5oletniemu wpływowi Rossyi na sprawy Europy!“ Dnia 12. czerwca nieprzyiaciel przechodził granice w iednym czasie pod Kownem, Jurborkiem, Olitą, Mereczem i Grodnem. Oddziały rossyyskich dwóch woysk zachodnich pod dowództwem ienerałów Barklaia de Tolli i xiążęcia Bagratyona zaczęły wtenczas poruszenia odwrotne. Dnia 13. czerwca CESARZ, w rozkazie do woysk, wyłożywszy przewrotne postępki i wiarołomne nayście Napoleona, te na końcu pamiętne wyrzekł słowa: „woiownicy! stawacie w obronie wiary, Oyczyzny, niepodległości. Król wasz z wami; Bóg na tego, kto zaczął!“ — Tak się zapaliła ciężka, lecz szczęśliwie zakończona woyna Rossyi z dumnym władcą stu milionów ludzi. — Napoleon, widząc rozciągnięte położenie woysk rossyyskich wdłuż granic, chciał przeszkodzić ich połączeniu się przy odwrocie do Dźwiny i Dniepru; ale czynność Monarchy i główno dowodzącego Barklaia de Tolli naymnieyszey okoliczności w tém zdarzeniu nie zaniedbały. Tylna straż rossyyska, ścigana od nieprzyiaciela, odpierała go nie raz ze znaczną iego stratą. Tak ienerał Płatow odparł 27. i 28. czerwca przednią straż króla westfalskiego pod Mirem, a lipca 3. samegoż króla do ucieczki przymusił. Dnia 11. lipca ienerał Raiewski pod Nowosiołkami odparł z wielką stratą marszałka Dawu (Davoust). Dnia 13.

Przeyście nieprzyiaciela przez Niemen. czerwca 12.

Odwrot woysk rossyyskich.

waleczny hrabia Osterman a 14. ienerał Konownicyn odnieśli znaczne zwycięztwo nad Eugieniuszem wicekrólem i Joachimem królem neapolitańskim pod Ostrownem i Kakuwaczynem. Dnia 15. ienerał Tormasow zniósł brygadę saską w Kobryniu. Od dnia 18. hrabia Wilgenszteyn, zasłaniaiący drogę do Petersburga po trzydniowey bitwie przymusił do odwrotu marszałka Udino (Oudinot) pod Dryssą (Klastyce). Dnia 31. ienerał Tormasow rozbił ienerałów austryiackiego xiążęcia Szwarcenberga i saskiego hrabiego Reniie (Regnier) pod Horodecznem. Takim sposobem oba zachodnie woyska rossyyskie, doznawszy nadzwyczaynych trudności, dnia 21. lipca szczęśliwie połączyły się z sobą pod Smoleńskiem, pomimo wszelkie ze strony Napoleona przeszkody. „Nie zobaczą się one z sobą, mówił on z urąganiem po zaięciu Litwy; woyny zgoła nie będzie; rzecz zakończy się na prośbie Rossyi o zawarcie pokoiu.“ — Nayiaśnieyszy CESARZ od początku woyny aż do Połocka znaydował się przy głównem woysku. Ztąd przez dwie odezwy dnia 6. lipca ogłaszaiąc wiernemu ludowi swoiemu całą ważność okoliczności, wzywał wszystkie stany na obronę oyczyzny, udał się do Moskwy dla ukończenia rozporządzeń względem pospolitego ruszenia, oraz zaciągów woyska i utworzenia w Niżnym Nowogrodzie woyska zapasnego. To urządziwszy CESARZ wyiechał stamtąd do Petersburga, gdzie Jego pobyt ze względów politycznych koniecznie był potrzebnym. Tam tylko mógł mieć wszystkie wiadomości potrzebne o czynnościach dworów europeyskich, o działaniach nieprzyiaciela, o położeniu samey Francyi; utrzymywać przy tém potrzebne stosunki

Rozporządzenia CESARZA.

z Anglią (z którą zawarty pokóy ieszcze 6. lipca w Sztokolmie) i ze Szwecyą (Cesarz widział się osobiście z następcą tronu szwedzkiego w Abo dnia 15. sierpnia): iednem słowem, zwracać uwagę na wszystko, co tylko szkodzić mogło nieprzyiacielowi, oprócz zwyczaynych działań woiennych. — Napoleon do dnia 30. czerwca w Wilnie się znaydował. Dniem przed iego odjazdem deputacya od seymu xięstwa warszawskiego prosiła go o wskrzeszenie Polski, i mowę swoię zakończyła temi słowy: „Wyrzecz Nayiaśnieyszy panie, że iest Polska.“ Napoleon obiecał uskutecznić ich żądania: „ieżeliby Litwa, Zmudź, Białoruś, Ukraina, Wołyń i Podole były iednymże duchem ożywione co Wielka Polska.“ Polacy, naród waleczny, oszukiwali się, przelewaiąc krew swoię dla woienney sławy Napoleona; a ten nie mógł nie dadź dwuznaczney odpowiedzi, nie wiedząc ieszcze, iaki wezmą obrot wypadki woienne! — Barklay de Tolli otrzymawszy dowodztwo nad dwoma woyskami zachodniemi postanowił uczynić zaczepne poruszenie choć na iednę część sił nieprzyiacielskich, które rozłożone były w okolicach Mohilewa, Orszy, Witebska i Rudni. W tym zamiarze, po uprzednim pomyślnym napadzie (27 lipca) Płatowa na oddział ienerała Sebastiani, Rossyanie przygotowani byli 2. sierpnia natrzeć na nieprzyiaciela pod Rudnią. Lecz dnia 3. główno dowodzący otrzymał wiadomość, że Napoleon ze 200,000. iuż przez Dniepr przeprawił się. Waleczni ienerałowie Niewierowski i Raiewski z małemi siłami opierali się iemu i cofali się do Smoleńska, pod którym bitwa trwała od rana do samey nocy 4. sierpnia. Nazaiutrz zaszła

Mniemane wskrzeszenie Polski.

Odwrot Rossyan do Smoleńska.

nayzaciętsza bitwa pod murami Smoleńska. Rossyanie w liczbie 110,000. walczyli z 205,000. nieprzyiaciół, zostaiących pod naczelnictwem wodza, który dotąd był za pierwszego uważany. Kule i kartacze wzaiemnie osypywały walczących; dym i kurzawa ćmiły powietrze, huk i łoskot głuszyły słowa i odgłos bębnów. Jenerał Konownicyn, raniony nawet, starał się zapobiegać nieporządkowi w półkach, przy tak morderczym ognin. Noc tylko rozdzieliła walczących. Jenerałowie Dochturow, Niewierowski i Eugieniusz xiążę Wirtembergski mieli w tey sprawie bezpośrzednie ucześnictwo. Nieprzyiaciel w tych dwóch dniach utracił około 14,000. a w tey liczbie wielu jenerałów i wyższych urzędników; strata ze strony Rossyan nie wynosiła i 7,000. ludzi. Pomimo takowe korzyści, Smolensk, płomieniem obięty, z przyczyny wielkiey liczby bomb, przez nieprzyiaciół do miasta rzuconych, zwaliska tylko wystawiał. To nakłoniło główno dowodzącego, przeważaiącym siłom nieprzyiacielskim zostawić puste miasto i wyjść na wielką drogę moskiewską. Jenerałowie xiążę Guriałow, Czogłokow, Olsufiew, Tuczkow 3, baron Korf, a osobliwie Konownicyn i Jermołow chwalebnie ułatwiali (sierpnia 7) odwrot pierwszego woyska od Smoleńska do Zabołocia i daley do Dorohobuża dla połączenia się z drugiém woyskiem. Lecz i po złączeniu się oboyga woysk, nieprzestawano cofać się do Wiaźmy w tym celu, ażeby zatrzymać się na pierwszém dogodném mieyscu dla wydania walney bitwy. Tym czasem tylna straż rossyyska codziennie wytrzymywała natarcia, które i dla gwałtowności i dla mocy ognia w niczém nie ustępowały porządnym bitwom.

Bitwa pod Smoleńskiem 5. sierpnia.

Odwrot do Wiaźmy.

Nieprzyiaciel, idąc w ślad za woyskiem rossyyskiém, tracił bardzo wiele ludzi, zabitych, rannych lub wziętych w niewolą. Bez ustanku wstrzymywali go kozacy, strzelcy i przyzwoita czynność artyleryi. Nieprzyiaciel, czuiąc iuż ciężar woyny narodowey, która zaczęła się w gubernii smoleńskiey, na wieczną chwałę iey mieszkańców, doznawał iuż wielkiego niedostatku zapasów żywności; lecz tém niecierpliwiey następował, spodziewaiąc się w powszechney bitwie odmiany okoliczności na swoię korzyść. Gdzie tylko woysko rossyyskie i tylne iego straże przechodziły, wszędzie mieszkańcy dobrowolnie opuszczali domy swoie i zabierali z sobą swóy dostatek. Wszystkie wsi gorzały, nieprzyiaciel śrzód ognia i zniszczenia postępował. Woyna coraz bardziey zaciętszą się stawała i przybierała okropnieyszą postać. Ocalenie mieszkańców i ich dostatków, wywóz z miast zapasów skarbowych wszelkiego rodzaiu, chorych i rannych, wymagały także czasu. To wszystko działaniom tylney straży od Wiaźmy okropną nadawało postać. — Pod czas odwrotu od Wiaźmy przybył do woysk xiążę Kutuzow i obiął główne dowodztwo nad niemi w Carewo-Zaymiszczu blisko Gżacka. Jego przybycie rozweseliło wszystkich, zacząwszy od naypierwszych dowodzców do żołnierza ostatniego. Postanowił cofać się aż do wsi Borodino, a dnia 23. sierpnia stoczyć tam walną bitwę, będąc wsparty oddziałem Miłoradowicza i milicyą Moskiewską. Tym czasem tylna straż pod dowodztwem Konownicyna, cofaiąc się w ślad za woyskiém, codzień wytrzymywała silne natarcia nieprzyiaciół. Sam Napoleon ciągle był obecny

Głównodowodzący xiążę Kutuzow.

przy straży przedniey, gdzie natenczas wybór iego woyska znaydował się. Dnia 22. sierpnia część woyska Eugieniusza, wicekróla włoskiego, chciała przeyśdź za prawe skrzydło Konownicyna; lecz przez Rossyan przełamaną została. Dnia 24. o świcie walka się rozpoczęła. Tylna straż rossyyska przy mocném z obu stron strzelaniu zaięła swoie mieysce w ogólney pozycyi, i odkryła nieprzyiacielowi całe woysko rossyyskie, iak do bitwy uszykowane. Nieprzyiaciel, przeszedłszy rzeczkę Kałoczę, powyżey wsi Borodina, chciał opanować szaniec, przed lewém skrzydłem rossyyskiém wzniesiony. Bitwa coraz zaciętszą tu się stawała i od drugiey godziny po południu aż do samey nocy ciągnęła się. Wszystkie atoli usiłowania nieprzyiaciela były nadaremne i z wielką stratą odparty został. Dnia 25. oba woyska stały naprzeciwko siebie, i zdawało się, że miarkowały siły swoie, ażeby wytrzymać okropną bitwę w dniu następuiącym. Długim się wydawał dzień krwawą bitwę poprzedzaiący; wszystkie roboty w obozie miały na celu uczynić rzeź bardziey krwawą i trwalszą. Tam kończono szańce i na nich działa stawiono; tu oglądano ładunki, kule, narządzano strzelby lub ostrzono bagnety. Noc nadeszła, obozy rozłożonemi ogniami zaiaśniały. W nieprzyiacielskim słychać było przez całą noc przerywane krzyki i muzykę, w rossyyskim iednostayny gwar zgromadzonego tłumu. — Tylko co pierwsze promienie dnia zmnieyszać zaczynały ciemność nocy, nieprzyiaciel odgłosem 160. dział zapowiedział początek morderczey bitwy. Nayokropnieyszy ogień z obu stron prawie ze 2,000. dział nie ustawał ani na chwilę; ziemia drżała.

Bitwy pod Borodinem 24 i 26. sierpnia.

od huku bateryy; gęste obłoki dymu unosiły się nad walczącymi; bystro śmierć porywała szeregi walecznych woiowników, i okropność zniszczenia przechodziła wszelkie podobieństwo do prawdy.„ Działobitnie przechodziły z rąk do rąk, a zakończyło się na tém, że nieprzyiaciel nic nie wygrał;“ tak Kutuzow donosił Monarsze o bitwie Borodińskiey. Noc położyła tamę wściekłości żołnierzy i srożeniu się śmierci. Ciemność pokryła smutne widowisko borodińskiego pola. W tey pamiętney bitwie 108,000. Rossyan, polegaiąc iedynie na bohatyrskim duchu, iakim byli przeięci, dzielnie opierali się 180,000. nieprzyiaciół. Ci ostatni utracili w zabitych rannych i tych, co bez wiadomości zginęli do 40,000. w tey liczbie tak wielu urzędników wyższych, że na tę pamiątkę bitwa borodińska, nazywana iest bitwą ienerałów. Ze strony rossyyskiey poległo do 10,000. rannych było 14,700. Naygłównieyszą stratą była śmierć xiążęcia Bagratyona, hrabiego Kutaysowa i ienerał-porucznika Tuczkowa. Po tey zaciętey i wiele kosztuiącey bitwie, w którey woysko rossyyskie lubo się utrzymało a nawet odparło nieprzyiaciela, lecz i samo było osłabione, główno dowodzący widząc przewyższaiącą liczbę sił nieprzyiacielskich, postanowił cofać się ieszcze drogą domoskiewską. Przy tym odwrocie Miłoradowicz wytrzymywał żwawe utarczki z przednią strażą nieprzyiacielską. Dnia 1. września woysko rossyyskie zbliżyło się do Moskwy. Mądrością i doświadczeniem kierowany Kutuzow, nie znayduiąc nigdzie dogodnego położenia dla stoczenia bitwy, złożył radę woienną z naycelnieyszych ienerałów. Po licznych uwagach przyięto zda-

Odwrot Moskwy i opuszczenie iey przez woyska rossyyskie, 2. września.

nie główno dowodzącego, że iakkolwiek bolesno ustąpić nieprzyiacielowi Moskwy, matki rossyyskich grodów; lecz można to uważać teraz za konieczną potrzebę, która może w tryumf dla nas ieszcze się odmieni. Takim więc sposobem postanowiono Moskwę opuścić. Za ukazaniem się woysk pod Moskwą, nie można iuż było poznać tey sławney stolicy. Większa część mieszkańców opuściła ią. Zakłady i fabryki przestały bydź czynnemi, handel ustał i Moskwa wyludniona została. Wszystko wywieziono, cokolwiek do skarbu należało. Opuszczone świątynie i wspaniałe gmachy wystawiały iedynie nieme pomniki wybornego smaku i przepychu narodowego. Wszystkie drogi od Moskwy, iakby od serca Rossyi idące, pokryte były ludem i taborami. W takim natłoku nie dostawało domów dla umieszczenia się; odkryte pole było noclegiem dla wielu tysięcy. Dnia 2. września woyska rossyyskie w ponurém milczeniu przeszły przez Moskwę. Jenerał Miłoradowicz, dowodzący tylną strażą przekładał nieprzyiacielowi: ażeby przeszedł przez miasto bez potyczki, w przeciwnym zaś razie niezgoda na to będzie początkiem nayokropnieyszey rzezi, i on zagrzeba siebie i nieprzyiaciela pod zwaliskami Moskwy. Dowodzca francuzkiey przedniey straży, król neapolitański, widząc taką stałość, a chcąc przyśpieszyć weyście swoie do Moskwy, gdzie zamyślał zabrać pozostałe ieszcze zapasy, odpowiedział: że gotów oszczędzić starożytną stolicę północy. Wtenczas tylna straż rossyyska ustąpiła i nieprzyiaciel zaiął miasto. — Główno dowodzący, będąc przekonanym, że wkroczenie nieprzyiaciela do Moskwy, ieszcze nie iest podbiciem Ros-

Zaięcie Moskwy przez Francuzów 3. września.

Rozporządzenia xiążęcia Kutuzowa.

syi, działał na drodze tulskiey dla osłony zasiłków, z zamożnieyszych guberniy dostarczanych, dla kommunikacyi z woyskami Tormasowa i Czyczagowa, oraz dla przerwania nieprzyiacielskiey linii, rozciągniętey od Smoleńska do Moskwy, żeby odwrócić od niey dostarczenie potrzeb wszelkiego rodzaiu. Jenerał Wincengierode miał rozkaz trzymać się na drodze twerskiey; iarosławskiey strzegł półk kozacki. Tak otoczywszy woyskami Moskwę, Kutuzow stale oczekiwał nieprzyiaciela, w pewney nadziei, że strata Moskwy nie iest stratą oyczyzny. — Dla zabezpieczenia skarbów państwa i wielkiey liczby dostatków prywatnych, ze stolicy wyprowadzonych, woysko we dwa dni doszło do wsi Żylina drogą razańską. Września 5. śpiesznie stanęło w Podolsku, a 7. we wsi Krasney Pachrze. Tém poruszeniem główno dowodzący zasłonił Tułę, Oreł, Kaługę, i zbliżył się do możayskiey drogi dla działania na tył nieprzyiaciela. (W Krasney Pachrze xiążę Kutuzow wyniesiony na godność Feldmarszałka). — Tymczasem wielka łóna pożaru każdey nocy dawała się widzieć nad Moskwą i świadczyła o nieszczęśliwym losie tego naczelnego miasta. Z nieumiarkowaną chciwością nieprzyiaciela połączyły się wszystkie sprosności rozpusty: ani urodzenie, ani młodość, ani łzy piękności poważane nie były. Lecz za murami stolicy godną nieprzyiaciel odbierał nagrodę. Jenerał maior Dorochow z 2,000. zabrał na drodze możayskiey 2,000. ieńców, odparł 5,000. oddział ienerała Lamuza i oczyścił wsi od francuzkich maroderów. Oddział półkownika Jefremowa, oraz inne hufce rossyyskie, codziennie ieńców zabie-

Klęski nieprzyiaciela.

rały. Dnia 14. woysko rossyyskie wystąpiło do Tarutina; obwarowało się tam dnia 20. i gotowało się do dalszych czynności. Napoleon, doszedłszy do Moskwy ze 150,000. żołnierzy (woysko rossyyskie po bitwie borodyńskiey liczyło tylko 86,000.) nie odważył się iśdź daley, ale zatrzymał się iakby doścignąwszy wielkiego celu, i iakby chcąc teraz zastanowić się: na iaki koniec tam śpieszył, i co mu daley czynić pozostaie. Wyiąwszy gwardyą, wszystkie iego woyska bardzo były wycieńczone pochodem i nędzném dostarczeniem żywności, iazda w naygorszym znaydowała się stanie. Obietnice Napoleona, względem dostarczenia dla nich wygód wszelkiego rodzaiu w Moskwie, iawnie okazały się fałszywemi, bardziey w nich ieszcze ducha osłabiły, i zmnieyszyły ufność do niego. Przy tém dostarczenie zapasów żywności z mieysc okolicznych z powodu woyny narodowey i partyzańskiey (którey dał początek podpółkownik Dawydow) nadzwyczaynie było trudne. Mieszkańcy w sprawiedliwym gniewie na nieprzyiaciela, okazali dostatecznie, że woyna narodowa iest naystraszniey szą. Tysiące bohatyrskich czynów były dowodem ich męztwa, przywiązania do Wiary, miłości dla Monarchy i Oyczyzny. Podczas krótkiego pobytu nieprzyiaciół w Moskwie, stracili oni iedynie za sprawą partyzanów i mieszkańców, do 15,000. ieńców, a licząc zabitych i rannych więcéy 35,000. Miasto Wereia szturmem zdobyte (29. września) przez ienerała Dorochowa, za rozkazem xiążęcia Kutuzowa. Tym czasem woysko rossyyskie powiększało się nowo wyćwiczonym żołnierzem i kozakami, i mogło równać się z nieprzyiacielskiém. Nie-

przyiaciel, maiący w początkach woyny niezliczone sposoby i woyska, z boleścią teraz postrzegł, że wkrótce trzeba będzie obfitym krwi rozlewem nagrodzić krzywdę Rossyi. Napoleon, chcąc uratować dawną swoię sławę i poprawić przykre swoie położenie, posłał hrabiego Loristona do xiążęcia Kutuzowa z oświadczeniem, że opuści Moskwę i cofnie się do Wiaźmy, ażeby potém rozpoczęte były układy o pokóy, prosił uwiadomić o tém Monarchę, albo przyiąć i przesłać Jemu listy samego Napoleona. Loriston domagał się, ażeby prowadzono woynę podług zwyczaynych prawideł, toiest, ażeby mieszkańcy siedlisk swoich nie opuszczali i w woynie ucześnictwa nie mieli, napomknął także, że ieśliby nie zachodziły trudności względem pokoiu, nowe przymierze Rossyi z Francyą podałoby sposobność do naywiększych przedsięwzięć dla wzaiemnego ich pożytku. Jednak na te wszystkie przełożenia Napoleon żadney odpowiedzi nie otrzymał. Nayiaśnieyszy Cesarz objawił, że w Rossyi pokóy zawarty bydź nie może! — Tym czasem w oddzielnych częściach woyska rossyyskiego zaszły następuiące wypadki: 29. lipca hrabia Witgenszteyn wygrał bitwę nad marszałkiem Udino pod Swołnem; od dnia 1. sierpnia ten ostatni zaczął się cofać do Połocka, i tam połączył się z ieneralem Sę-Syr (Saint Cyr). Witgenszteyn ścigaiąc Udino napadł na całą linią nieprzyiacielską dnia 5. sierpnia. Przez dwa dni trwała bitwa nayuporczywsza. Nieprzyiaciel stracił ogółem do 4,000.; Udino był raniony, i Sę-Syr zaiął iego mieysce; strony rossyyskiey strata wynosiła do 3,000. Po tych działaniach Witgenszteyn aż do miesiąca października ocze-

Położenia Napoleona.

Działania poiedynczych oddziałów woyska rossyyskiego.

kuiąc nowych posiłków, oraz wiadomości o tém, co się w głównem woysku dziać będzie, miał tylko oko na nieprzyiaciela, trapił go partyami (osobliwie Rodionowa i Niepieycyna) i tamował dowoz żywności. — Woysko dunayskie pod dowodztwem admirała Czyczagowa, przeznaczone wprzód na brzegi morza adryatyckiego, obrócone teraz było na Wołyń dla spólnego działania z woyskiem ienerała Tormasowa. Te dwa woyska połączyły się z sobą dnia 5. i 6. września nad Styrem, liczyły one, oprócz woysk pozostałych w twierdzach Bessarabii, która traktatem z Portą Rossyi dostała się, około 56,000. Pod Lubomlą przymusiły xiążęcia Szwarcenberga do dalszego odwrotu (między dniem 10. a 18. września). W tym czasie Tormasow wezwany został do głównego woyska dla zaięcia mieysca po zmarłym xiążęciu Bagratyonie, i admirał Czyczagow obiął dowodztwo nad całém woyskiem. Chciał on wydadź bitwę, lecz 30. września Szwarcenberg znowu cofnął się za Bug przez Wysokie na Węgrow. Oddział ienerała Czaplica pod Słonimem zabrał w niewolą nowo utworzony półk ułanów polskich. Inne oddziały rossyyskie, wszedłszy do xięstwa warszawskiego, zbliżały się pod samę Warszawę i rozniosły tam postrach i zamieszanie. W miesiącu wrześniu, woysko będące w Nowey Finlandyi pod dowodztwem ienerała porucznika Szteyngela, na statkach przewiezione do Rewla, a stąd poszło do Rygi. Za iego przybyciem, dowodzący w Rydze ienerał-porucznik Essen zaiął Mitawę 18. września, lecz znowu ią opuścił. To było powodem, że Makdonald odciągnął woyska swoie od Dyneburga i Jakobsztatu i

przybliżył się do oddziału woyska pruskiego w Kurlandyi. — W tymże miesiącu naczelnicy oddzielnych woysk otrzymali rozkaz zacząć poruszenia zaczepne przeciwko nieprzyiacielowi, stosownie do Naywyżey przepisanego im planu. Zatém dnia 6. października niespodziewanie napadnięto na oddział króla neapolitańskiego za rzeką Narą (blisko Tarutina). Jenerałowie Benigsen, Dochturow, Miłoradowicz i hrabia Orłow-Denisow na głowę go porazili. Nieprzyiaciel utracił 2,000. w zabitych, mnóstwo ranionych, 1,500. ieńców, 38. dział, cały prawie oboz woyskowy i część obozu królewskiego. Stratę Rossyan znaczną czyniła tylko śmierć zacnego ienerała Baggowuta. Tu oboz nieprzyiacielski wystawiał bardzo odrażaiące widowisko z wielu względów. Przekonano się, że nieprzyiaciel w niedostatku bydła karmił się mięsem końskiém. Szałasze wystawione były z obrazów kościelnych, drzwi, stołów, wrot i innych rzeczy we wsi pozabieranych. — Po tarutińskiey bitwie w nocy z dnia 10. na 11. partyzanie odkryli odwrot całego nieprzyiacielskiego woyska z Moskwy drogą borowską. Ażeby zatamować drogę do guberniy południowych albo przymusić nieprzyiaciela do powrotu spustoszoną drogą, głównodowodzący rozkazał ienerałowi Dochturowowi pośpieszyć do Małoiarosławca, gdzie dnia 12. zaszła uporczywa bitwa. Pięć razy miasto było oczyszczone, i pięć razy znowu ie nieprzyiaciel zaymował. Koniec bitwy zdawał się przechylać na iego stronę; lecz ienerał Raiewski pośpieszywszy na pomoc wstrzymał rozstrzygnienie sprawy. Już miasto pożarem ogarnięte wystawiało iednę tylko massę ognistą; ztém wszystkiém bóy

Zaczepne poruszenia Rossyan.

Bitwa pod Tarutino. 6. październ.

Odwrot nieprzyiaciół z Moskwy 11. październ.

Bitwa pod Małoiarosławcem 12. październ.

nayzaciętszy szwał na ulicach, w domach i ogrodach aż do wieczora. Nakoniec, po nadeyściu posiłków, nieprzyiaciel zupełnie porażony i wyparty z miasta po raz szósty. Tu utracił gwardyą włoską: strata iego wynosiła do 8,000. ludzi. Nadto kozacy zabrali 16. dział. Ze strony Rossyan znaczna także była strata, z przyczyny zaciętego boiu w mieście i ogółem wynosiła do 6,000. Nieprzyiaciel widząc niepodobieństwo przedarcia się do Kaługi, cofać się zaczął do Smoleńska tą drogą, którą sam przed tém zniszczył. Cofał się tak śpiesznie, że musiał rzucać swoie wozy, działa, wysadzać na powietrze naczynia z prochem, iedném słowem, niszczyć to wszystko, cokolwiek mogło ucieczkę iego wstrzymywać. Główno dowodzący skierował wtenczas woysko prosto do Wiaźmy. Jenerał Miloradowicz, maiąc pod dowodztwem swoiém prawie połowę woyska, szedł w równo odległey linii między głównem woyskiem a drogą możayską; całe zaś woysko Dońskie, partyzani Sesławin, Figner, xiążę Kudaszew i inni, wysłani śladem na ściganie nieprzyiaciela. W tymże czasie ienerał maior Iłowayski 4, zaiąwszy mieysce ienerała Wincengierode, zdradliwie poymanego przez nieprzyiaciela podczas układów (potém oswobodził go półkownik Czernyszew), wszedł do Moskwy, ustanowił tam porządek, zgromadził pozostałych Francuzów, dał przytułek opuszczonym chorym i ranionym żołnierzom nieprzyiacielskim, rozkazał oczyścić miasto od wielkiey liczby trupow i koni, rozrzuconych po ulicach. Na głos Nayiaśnieyszego Monarchy: „zagaście pożar Moskwy krwią nieprzyiacielską“ żołnierze rossyyscy bez odpoczynku ścigali nieprzyiaciela, śpie-

Ucieczka nieprzyiaciela.

szącego do Smoleńska, gdzie znaydowały się iego zapasy. Każdy dzień był nowym tryumfem dla obrońców oyczyzny. Liczba ieńców była tak wielka, że branie w niewolą nie uważano za korzyść. Hrabia Płatow rozbił tylną straż nieprzyiacielską pod Kołockim monastyrem i zabrał 25. dział. Przy Gżati nieprzyiaciel ciężko porażony został. Bolesnieyszy ieszcze raz mu zadał (dnia 22. października) ienerał Miloradowicz pod Wiazmą. Bitwa trwała od 6. godziny z rana do 7. wieczorem. Nieprzyiaciel utracił ogółem do 6,000. ludzi, wyrugowany z miasta i ścigany do Dorohobuża z obu stron przez Płatowa i Orłowa Denisowa. Dnia 26. października Dorohobuż zaięty. Przy Sołowiewey przeprawie ienerał maior Jurkowski zabrał 21. działo i przeszło 1,000. ieńców. We wsi Lachowie 2000. oddział nieprzyiacielski pierwszy sam złożył broń z ienerałem Ożero (Augereau). Jenerał porucznik Szepielew oczyścił miasto Rosławl i Jelnę. Półkownik Krzyżanowski zniósł prawie zupełnie pod wsią Łobkowem oddział nieprzyiacielski z 700. ludzi złożony. Ale naygłównieyszą klęskę zadał hrabia Płatow 26 i 27. października oddziałowi wicekróla włoskiego, który z Dorohobuża szedł do Duchowszczyny, ażeby dostać się prosto do Witebska. W tych dwóch dniach stracił nieprzyiaciel 62. działa, 3,500. ludzi wziętych w niewolą i nadzwyczaynie wielką liczbę zabitych. Wicekról nie szedł iuż na Witebsk, ale szukał teraz ratunku w połączeniu się z Napoleonem. Główno dowodzący, ogłosiwszy woyskom to zwycięztwo, zakończył rozkaz swóy następnemi pamiętnemi słowy: „Po tak nadzwyczaynych korzyściach, iakie codziennie i wszędzie nad

Bitwa pod Wiaźmą i na innych mieyscach.

Rozkaz głównodowodzącego.

nieprzyiacielem odnosimy, pozostaie tylko ścigać go śpiesznie; i wtedy może, ziemia Ruska, którą zamyślał on uiarzmić, kośćmi iego będzie zasiana. Tak więc będziemy go ścigać bez odpoczynku. Nadchodzi zima, i mrozy; lecz czyliż wam lękać się ich, dzieci północy? Żelazne piersi wasze nie lękaią się ani surowości pogody, ani złości wrogów: one są trwałym murem Oyczyzny, o który wszystko się kruszy. Będziecie znosić i niedostatek, ieżeli się zdarzy. Dobrzy żołnierze odznaczaią się wytrwałością i cierpliwością; starzy dadzą przykład młodym; niech każdy pamięta o Suworowie: nauczał on znosić i głód i zimno, ieżeli rzecz szła o zwycięztwo i o sławę narodu rossyyskiego. Idźmy na przód! Bóg z nami! przed nami zwyciężony nieprzyiaciel! niech będzie za nami spokoyność i cichość.“ — Napoleon ze swoiey strony nie omieszkał ogłaszać przed Europą, że ustąpienie z Moskwy zupełnie iest dobrowolne. Biulletyny iego uprzednio wychwalały Rossyą południową i umiarkowany iey klimat, a potém obiaśniły, że spustoszone okolice Moskwy nie zawieraią żadney w sobie wartości, ażeby dłużey miały bydź zaymowane przez woyska, którym nakoniec potrzeba takich kwater zimowych, gdzieby zwycięzkie woysko w niczém nie miało niedostatku, i skądby mogło swobodnie robić wyprawy do wszystkich mieysc zasługuiących na iego trudy, a których podbicie ostatniby cios Rossyi zadało. Zbliżaiąc się ku Smoleńskowi, nieprzyiaciel znowu usiłował przekonać, że to poruszenie nie powinno bydź nazywane odwrotem, ale raczey bocznym marszem na Petersburg, który daley leży od Moskwy aniżeli od Smoleńska.

Biulletyny Napoleona.

Możeby ieszcze nie zabrakło Napoleonowi sił zatrzymać się w Smoleńsku, gdyby stanął tam cokolwiek wcześniey i bez bitew; lecz ciężkie straty, iakie woysko iego w odwrocie poniosło, a przytém pomyślne w tymże czasie działania woyska dunayskiego, wołyńskiego i dźwińskiego przymusiły go, bez względu na zbliżaiącą się zimę i niedostatek wielu rzeczy potrzebnych, bardziey ieszcze pośpieszyć z odwrotem. — Oddzielne woyska rossyyskie, zbliżaiąc się ku nieprzyiacielowi, nowe mu klęski gotowały. Dnia 6. października, w sam dzień bitwy tarutińskiey hrabia Witgenszteyn, otrzymawszy znaczne posiłki tak w woysku regularném, iako też milicyi, z Biełowa napadł na Połock, wtedy właśnie gdy z miasta Dzisny zbliżał się tam hrabia Szteyngel, i również natarł na nieprzyiaciela. Zacięta bitwa pod Połockiem trwała przez dzień cały, i nieprzyiaciel zapędzony był do swoich okopów, skąd rzęsisty z dział ogień sypał na wszystkie strony. Dnia 7. hrabia Witgenszteyn oczekiwał skutków natarcia hrabiego Szteyngela. A skoro tylko ten ienerał przełamał nieprzyiaciela pod wsią Bołonie, tegoż dnia o godzinie 5. po południu Witgenszteyn powtórnie napadł na Połock. Nieprzyiaciel, wyparty z okopów, zamknął się w samém mieście, otoczoném na około podwóyną palisadą, trzymał się tam przez noc całą, i bez przestanku strzelał z domów i zza palisady. Nakoniec o świcie, po silném działaniu całey artyleryi rossyyskiey, hrabia Witgenszteyn rozkazał przedniey straży przypuścić szturm do miasta. Woyska rzuciły się bez odwłoki. Jenerał porucznik Sazonow wszedł do Połocka dnia 5. o godzinie 3. z rana. Strata nie-

Poruszenia Witgenszteyna. Zdobycie Połocka 8. paździer.

przyiaciela nadzwyczaynie była wielka, wszystkie bowiem mieysca pokryte były iego trupami. Marszałek Sę-Syr w nogę raniony; w niewolą wzięto 45. sztab i oberoficerów, do 2,000. żołnierzy niższych rang, oraz zabrane znaczne składy. Ze strony Rossyan niemała także była strata. Hrabia Witgenszteyn, oddaiąc sprawiedliwość nieustraszonemu męztwu wszystkich woysk w ogólności, w szczególności wychwalał odwagę petersburskiey milicyi, która walczyła naymężniey, w niczém nieustępuiąc starym żołnierzom. Potém ścigano nieprzyiaciela przez miasteczko Uszacz na Lepel. Tą idąc drogą Szteyngel napadł na półki bawarskie, zabrał ich oboz, chorągwie, 8. dział i przymusił cofać się do Głębokiego. Temi okolicznościami Napoleon pobudzony rozkazał marszałkowi Wiktorowi (Victor) znayduiącemu się w okolicach Smoleńska, wesprzeć Sę-Syra. W Lepiu zatrzymał się połączony nieprzyiaciel 19. października nad rzeką Ułą. Lecz Witgenszteyn, maiąc potrzebę opanować to mieysce, natarł na niego, wyrugował ze trzech pozycyy, i zaiął miasteczko Czaszniki. Potey rozprawie przez cały dzień (19. paźdz) trwaiącey, nieprzyiaciel od lekkiey iazdy rossyyskiey ścigany, odszedł ku stronie miasteczka Sienna. Jeńców 7,000, dział 9, naczyń z prochem 90, oprócz mnóstwa wozów wszelkiego rodzaiu, były owocem zwycięztwa pod Połockiem i ścigania nieprzyiaciela do Czasznik. Ztąd Witgenszteyn wysłał kilka oddziałów dla powzięcia wiadomości o woysku admirała Czyczagowa, a tym czasem ienerał maior Wlastow miał na oku oddział marszałka Makdonalda. Dnia 26. października ienerał maior Harpe po silnym oporze

Zajęcie Witebska październ. 26. nieprzyiaciela opanował Witebsk, gdzie dostały się w ręce Rossyan znaczne zapasy, pewna liczba dział i ieńców, a między tymi i gubernator miasta ienerał Piuże. Listopada 2. marszałek Wiktor ze 25,000. woyska natarł na przednią straż Wilgenszteyna, zostaiącą pod dowodztwem ienerała porucznika Jaszwila. Bitwa pod wsią Smolnem przez dzień cały trwała. Wieś tę sześć razy nieprzyiaciel zaymował i znowu przez Rossyan był rugowany. Wieczorem nieprzyiaciel, bardzo wiele utraciwszy, musiał cofnąć się na Axeńce. — Czyczagow, stosownie do ogólnego planu, 15. października wystąpił z Brześcia do Mińska, zostawiwszy 27,000. oddział pod dowodztwem Sakena dla uważania na postępowanie xiążęcia Szwarcenberga. W drodze wzmocniły Czyczagowa oddziały ienerał maiora Lidersa, powracaiącego z Serbii i ienerał porucznika Ertela, działaiącego dotąd pod Mozyrzem. Miasto Mińsk głównem było stanowiskiem powracaiącego woyska nieprzyiaciół, z powodu ogromnych zapasów tam przygotowanych. Lecz hrabia Lambert, zniósłszy nieprzyiacielską dywizyą ienerała Koseckiego, którego gubernator mińsk wysłał na spotkanie przedniey straży Czyczagowa, dnia 4. listopada zaiął miasto Mińsk, gdzie znaleziono zapasy żywności do dwóch milionów racyy wynoszące, nadto mnóstwo prochu, ołowiu i wielki szpital nieprzyiacielski. Z Mińska oddział przedniey straży Czyczagowa pośpieszył do Borysowa. Dnia 9. hrabia Lambert napadł na dywizyą ienerała Dąbrowskiego pod Borysowem, szturmem wziął szańce broniące mostu na Berezynie, i przymusił go cofać się ku Niemanicom ze stratą przeszło 1,500. ieńców i 7.

Poruszenia Czyczagowa.

Zajęcie Mińska 4. listop.

dział. — Takim sposobem wyżey wymienione działania zbliżały iuż armie wołyńską i dźwińską, przynaymniey za pośrzednictwem partyy. Półkownik Czernyszew z półkiem kozaków przeszedł pomiędzy oddziałami nieprzyiaciół, 5 listopada przybył do Czasznik i doniósł hrabiemu Witgensteynowi o poruszeniach armii Czyczagowa. — W tym przeciągu czasu, główne woyska nieprzyiacielskie w nieporządku spieszyły do Smoleńska rozbierać zgromadzone tam zapasy i wychodziły drogą prowadzącą do Orszy; a woysko rossyyskie, idąc do Wiaźmy naykrótszemi drogami, śpieszyło, opuściwszy Smoleńsk na prawo, do miasta Krasnego, zadadź tam nowy cios woysku francuzkiemu. Dnia 2. (w tym dniu Napoleon wyszedł ze Smoleńska), 3 i 4. listopada, hrabiowie Ożarowski, Orłow-Denisow i ienerał-porucznik Uwarow pomyślnie potykali się z nieprzyiacielem, zabierali chorągwie, działa i znaczną liczbę ieńców. Dnia 5. listopada sam Napoleon był świadkiem klęski pod Krasnem naywiększego oddziału woyska, z pięciu dywizyy złożonego, pod dowodztwem marszałka Dawu zostaiącego; marszałek utracił swoię laskę, 70. dział i około 8,000. żołnierzy. Napoleon, nie czekaiąc końca tey sprawy, wieczorem poiechał do Lad. Z przeiętych papierów okazało się, że oddział Neia w tyle za oddziałem marszałka Dawu pozostał, i miał dnia 5. wystąpić ze Smoleńska drogą wiodącą do Krasnego, niezwłocznie zatém przedsięwzięto środki, zastąpienia mu drogi. Pośrzód mgły gęstey Ney zbliżył się do woysk Miloradowicza, na mały tylko wystrzał z działa, i pomimo dzielne i od-

Ustąpienie nieprzyiaciela ze Smoleńska.

Klęska nieprzyiaciela pod Krasnem 5. listop.

ważne natarcie na baterye rossyyskie, ciężką odniósł klęskę i nieład woysko iego opanował. Gdy pewna część woyska nieprzyiacielskiego z działami i ammunicyą poddała się, Ney w nocy uszedł do lasu, przeprawił się przez Dniepr, i ledwie z kilkąset żołnierzy przyłączył się do woyska swego w Orszy. Na pamiątkę wielkich wypadków zaszłych blisko Smoleńska, Monarcha chlubnie zaszczycił xiążęcia Kutuzowa imieniem Smoleńskiego. Tak wielki był pośpiech i nieład w odwrocie Napoleona, że na 17. wiorstach od Smoleńska do Krasnego znaleziono 112. dział, oprócz mnóstwa wozów woiennych. W samym Smoleńsku ulice pokryte były trupami ludzi i koni; domy napełnione ranionymi, chorymi i umieraiącymi. Mury warowni w niektórych mieyscach na powietrze były wysadzone, wiele atoli min pozostało nietkniętych. Całe miasto wystawiało smutny obraz spustoszenia. W krótkim atoli czasie lud zgromadzać się zaczął; i wkrótce po bitwie pod Krasnem, cudowny obraz Nayświętszey Matki Smoleńskiey, ieszcze w miesiącu sierpniu przez woyska rossyyskie ze Smoleńska wywieziony i ciągle przy woysku znayduiący się, przywieziony nazad i na dawném mieyscu postawiony. — Sciganie nieprzyiaciela przez główne woysko rossyyskie od Krasnego do Berezyny nie wystawia wielkich działań woiennych; niemniey iednak i wtenczas codziennie doznawał strat nadzwyczaynych. Jenerał-porucznik Jermołow, bez ustanku trapił tył i skrzydła nieprzyiacielskie, a idąc kraiem spustoszonym w ślad za woyskiem nieprzyiacielskiém, iedynie w szybkości poruszeń i czynności swoiey znaydował środki wyżywienia swego

Xżę Kutuzow-Smoleński.

Odwrot nieprzyiaciela od Krasnego.

oddziału, i ratowania samych ieńców od głodu. Półki hrabiego Płatowa, oddział ieneral adiutanta xiążęcia Wołkońskiego i korpus ieneral adiutanta Kutuzowa, w ciągłych z sobą i z woyskami hrabiego Witgensteyna stosunkach, bez przestanku trwożyli nieprzyiaciela z prawey strony, tysiącami brali ieńców, odeymowali mu wszystkie sposoby opatrzenia się w żywność, przymuszali trzymać się iedynie wielkiey drogi, i tém przyprowadzili go do ostateczności. Partyzani hrabia Ożarowski, Sesławin i Dawydow działali przeciwko niemu z lewey strony, i zabierali małe oddziały i żołnierzy nowo zaciężnych, którzy z woyskiem połączyć się nie mogli. Wkrótce liczba ieńców tak dalece powiększać się zaczęła, że dla ich prowadzenia naznaczano osobne drogi i używano nie tylko półków woyskowych ale nawet milicyą. Wszystkie takowe klęski nieprzyiaciela, we francuzkich ogłoszeniach przypisywane były wielkim mrozom; w istocie zaś okropne mrozy zaczęły się iuż po iego przeprawie przez Berezynę. Mieszkańcy Białorusi w ogólności przyymowali udział w wytępianiu nieprzyiaciół. Dnia 12. listopada Ożarowski wszedł do Mohilewa, i szlachta niezwłocznie oświadczyła się zrobić ofiary dla skutecznieyszego działania woysk rossyyskich. — Nad rzeką Berezyną siły Napoleona połączone z Wiktorem, Udino, Dąbrowskim i innymi rozciągały się w ogólności do 80,000. ludzi. Czyczagow, nie maiąc więcey nad 22,000. nie łatwo mógł zapobiedz przeprawie nieprzyiaciela na wielu razem mieyscach. Dnia 13. Napoleon, znalazłszy dogodne mieysce przy wsi Weselowo, o wiorst 13. od Borysowa, na drugi dzień

Przeprawa przez Berezynę 15. listopada.

przeprawiać się zaczął. Półki nieprzyiacielskie, które naprzód przeszły, zwróciły się przeciwko ienerał-maiorowi Czaplicowi i zasłaniały przechód woysk. Dnia 15. ciągnęła się ieszcze przeprawa. Dnia 16. Czyczagow przez cały dzień z odmiennem szczęściem opierał się nieprzyiacielowi. Tym czasem Wiłgenszteyn i Płatow tegoż dnia ku wieczorowi odcięli połowę oddziału Wiktora (tylną straż nieprzyiacielską). Dnia 17. listopada Wiłgenszteyn poparł tylną straż nieprzyiacielską do samych mostów, które, nie czekaiąc przeyścia reszty woyska i ciężarów, spalone zostały. W tym dniu zabrano ieszcze wielką liczbę ieńców i dział, oprócz zatopionych w rzece, a wozów takie mnóstwo, że więcéy pół wiorsty kwadratowey zaięły wozy woienne i poiazdy ze znaczną zdobyczą. Zgubna dla nieprzyiaciół ta przeprawa przez Berezynę zakończyła się dnia 17. Woysko nieprzyiacielskie cofać się zaczęło do Wilna. Ten odwrot od Berezyny był nayokropnieyszym dla nieprzyiaciół, i iakby karą samego nieba. Woysko francuzkie nagle doznało wszystkich klęsk nie tylko woyny, ale nayokropnieyszego głodu i nayostrzeyszych mrozów. Półki przednie rossyyskie bez ustanku postępuiąc i nie daiąc pokoiu nieprzyiacielowi, do takiey go rospaczy przyprowadzały, że całe kolumny, rzucaiąc broń i rozbiegaiąc się po polach, oddawały się na łaskę Rossyan. Z prawéy strony ścigał go Wiłgenszteyn, z lewey Miłoradowicz, nie dopuszczaiący mu mieć żadnych związków ze Szwarcenbergiem. Półki Kozaków dońskich wyprzedzały kolumny nieprzyiacielskie, i na każdym ie kroku trapiły. Takim sposobem woysko francuzkie, ze wszech

Klęski nieprzyiaciela.

stron naciskane i porażane, szukało tylko swego ratunku w ucieczce na Wilno i Kowno, rzucaiąc artyleryą, obozy, same półki, a osobliwie iazdę. Wszystkich ogarnęła rospacz i nieposłuszeństwo. Podpaliwszy wsi, samowolnie tłumami zostawali przy ogniu i z radością oddawali się w niewolą, kładącą koniec ich męczarniom. Napoleon nie okazywał iuż w sobie tego wielkiego wodza, który przymuszał zapominać o dziełach naycelnieyszych wodzów. Tysiące chorych, słabych i znużonych, rzuconych na drodze, nie przestawały osypywać głośnemi przekleństwy iego, tę wyprawę i los swóy. Przyszedłszy do miasteczka Mołodeczna, wydał 29. biuletyn woyska francuzkiego, który rozszerzył się po całey Europie i całą Francyą smutkiem pokrył. W nim Napoleon przyznawał się do strat, iakie woyska iego poniosły, iedynie z przyczyny mrozów i upadku koni. Od Mołodeczna do Wilna nieszczęścia woyska nieprzyiacielskiego codziennie powiększały się. Kozacy na każdym kroku zabierali mnóstwo ieńców, dział i wozów. Około miasteczka Smorgoń naczelne półki rossyyskie, ciągle postępuiąc śladem nieprzyiaciela, cały tylny iego oddział zupełnie rozproszyły. Trzeba było naocznym bydź świadkiem, ażeby mieć wyobrażenie o nieszczęśliwym stanie woyska francuzkiego; i Napoleon nareszcie wzruszył się smutném widowiskiem tych szczątków zwycięzkich sił swoich. Niecierpliwie iuż oczekiwał oddalenia się z granic rossyyskich, które przedtém zamyślał aż za Wołgę posunąć. Posępne i surowe rysy iego twarzy nie dozwalały przystępu do niego naybliżey otaczaiącym go osobom. W istocie, tru-

dno mu było zachować stałość i spokoyność umysłu, zniszczywszy pół miliona woyska, którego Rossya stała się grobem! Spisek ienerała Maleta w Paryżu przykrzeyszym iego położenie czynił. O dziesięć mil od Wilna w miasteczku Smorgoniach, przymuszony był ogłosić wyiazd swóy do Francyi, a ostatki woyska królowi neapolitańskiemu poruczył. W Wilnie nikt nawet przeiazdu iego nie postrzegł! Dnia 27 i 28. listopada woysko francuzkie, przechodząc przez Wilno zostawiło oprócz wozów woiennych i artyllieryi do 13,000. chorych i ieńców, którzy tylko w dobrowolney niewoli widzieli swoie ocalenie. Kozacy dnia 28. weszli z różnych stron do miasta, a przez to uratowali ie od niewątpliwego rabunku i pożaru. Stąd ostatki nieprzyiaciół uciekały do Kowna. O milę od Wilna zabrana ostatnia kassa nieprzyiacielska, którey część sami Francuzi zrabowali, i niemało rzeczy kosztownych. Jenerał Lóazon, (Loison), niedawno ze świeżém woyskiem niemieckiém z Królewca do Wilna przybyły, mógłby iakąkolwiek przynaymniey uciekaiącemu nieprzyiacielowi dadź pomoc; lecz nieporządek i wszelkiego rodzaiu nieład w woysku francuzkiém tak były wielkie, że on większą część żołnierzy przez samo wycieńczenie i znużenie utracił, a resztę pobito i rozproszono. — Nie wiele tysięcy nieprzyiaciół uyrzało granice Rossyi i przeszło na drugą stronę Niemna, iakby przeznaczonych od Opatrzności na uratowanie się od powszechney zguby, ażeby opowiadaniem swoich nieszczęść i śmierci towarzyszów swoich w tey krwawey, wiecznie pamiętney woynie, narody wprawić w zadziwienie! — Tym czasem marszałek Makdonald ciągle ieszcze

Zaięcie Wilna.

Makdonald.

znaydował się w okolicach Rygi, nie wiedząc zapewne o smutném położeniu głównego woyska francuzkiego. Ten, ieden z nayumieiętnieyszych marszałków Francyi, przekonany na ostatek o klęskach pomienionego woyska, nieinaczey odwrotu mógł dokonać, iak tylko oddzielnemi częściami, poświęcaiąc wszystkich żołnierzy i artylleryą. Maiąc 7,000. Francuzów i 18,000 Prusaków pod swemi rozkazami dostał się do Prus z połową tylko pierwszych: ostatni bowiem pod dowodztwem ienerała Jorka sami od niego się odłączyli, i do czasu byli neutralnymi, oczekuiąc rozkazów swego króla oraz wiadomości o tém, iak państwo pruskie w tych nowych i tak ważnych okolicznościach postąpi. — Xiążę Szwarcenberg po nieiakich poruszeniach bezkorzystnych przeciwko ienerałowi Sakenowi, dowiedziawszy się o ucieczce głównego woyska nieprzyiacielskiego, cofnął się około 28. listopada do Wołkowyska, a stąd, będąc zagrożonym od ienerała Dochturowa, do Warszawy. Dnia 8. grudnia oczyszczone miasto Grodno, a zaraz potém Białystok. Oddział woysk saskich ienerała Reniie (Regnier), widząc poruszenia Austryaków, także cofnął się za Bug. Takim sposobem 17. grudnia żaden żołnierz nieprzyiacielski w państwie Rossyyskiém nie znaydował się. Z liczby 80,000. żołnierzy, których Napoleon miał nad Berezyną, nie więcey nad 20,000. doszło do brzegów Niemna, a z tych większa połowa w Moskwie nie była. Z całey liczby nieprzyiaciół różnych narodów, którzy do Rossyi weszli, zaledwie 75,000. na wszystkich mieyscach z niey wyszło, a w tey liczbie do 25,000. Francuzów. Podług wiadomości z iedney gu-

Szwarcenberg.

Reniie.

Oswobodzenie Rossyi od nieprzyiaciół.

bernii Smoleńskiey, pogrzebano tam w ciągu woyny do 70,000. trupów, a w Wileńskiey do 80,000. Dział porzuconych i wszelkiego rodzaiu broni tak wielka była liczba, że naczelnicy tych guberniy, w których był teatr woyny, otrzymali szczególne rozkazy o zbieraniu ich i dowozie do mieysc naznaczonych. Miasto Wilno osobliwie wymagało opieki Rządu, żeby zagładzić smutny obraz tey woyny. Około 800. koni codziennie używano dla wywozu stamtąd trupów (liczba ich dochodziła do 18,000), a trupy te dla uniknienia powietrza były palone. Około 200. lekarzy rossyyskich i wziętych w niewolą zaledwie przez dzień cały mogło opatrzyć chorych. Kościoły, klasztory i prawie wszystkie gmachy obrócone były na szpitale. Tak wielka była liczba poległych nieprzyiaciół, tak okropna ich klęska! Tak wygnanie nieprzyiaciół z granic Rossyi dokonane zostało! Na oznaczenie tego, wieczney godnego pamięci, wypadku, BŁOGOSŁAWIONY od Boga na zwycięztwa i sławę MONARCHA postanowił na wieczne czasy dnia 25. grudnia uroczystość: wybawienia kościoła i państwa rossyyskiego od Gallów a z niemi dwudziestu narodów; zaszczycił żołnierzy srebrnemi a szlachtę i kupców bronzowemi medalami, na których iest wyrażone oko Opatrzności, z napisem: „nie nam, nie nam, a imieniu Twoiemu!“ i założył w Moskwie kościół Zbawiciela, przed którym wszystkie trofea woienne złożone będą. CESARZ JEGOMOŚĆ przybył do Wilna dnia 10. grudnia. Ledwie ukazał się w Litwie, zaraz puszczaiąc w niepamięć obłąkanie wielu mieszkańców, i słuchaiąc iedynie głosu Swoiego serca, ogłosił powszechne przebaczenie. —

Zwycięzki Monarcha, oświadczywszy zupełną wdzięczność szanownemu Wodzowi starcowi i walecznym woyskom swoim, postanowił ścigać nieprzyiaciela za granicami swego państwa i dokonać oswobodzenia uiarzmionych przez Napoleona narodów. Wkrótce miasta Tylżę i Królewiec, dawną stolicę Pruss, zaięły woyska Witgenszteyna, które z Królewca szły daley na Elbląg i Marienwerder. Z lewey strony tych woysk, w iednym kierunku z niemi postępowali Kozacy Płatowa. Czyczagow, przeszedłszy Niemen, zostawał w stosunkach z Witgenszteynem i szedł za półkami kozackiemi. Wincengerode przeszedł granice w drugiey połowie grudnia. Saken miał baczność ku stronie Warszawy na Sasów i Austryaków. Nieprzyiaciel wszędzie się cofał ku Wiśle. Grudnia 25. hrabia Miloradowicz wystąpił z Goniądza do Prasnysza. A dnia 1. stycznia 1813. roku całe główne woysko, przeszedłszy Niemen w Mereczu, weszło do xięstwa Warszawskiego, i tegoż samego dnia półki Płatowa i Witgenszteyna ukazały się na brzegach Wisły. Tém przeyściem woyska głównego za granice zakończył się rok 1812. tak burzliwy w swoim ciągu. Rok ten pamiętny będzie w naypoźnieyszey potomności. Do pokonania hord Mamaia, do klęski Karola pod Pułtawą, historya zaliczy odtąd skruszenie potęgi Napoleona. Rossya walcząc z całą Europą, bardziey niż w iakimkolwiek innym czasie poznała całą wielkość sił swoich i sposobów, i pozyskała w oczach całego świata naywiększą, przez nikogo niezaprzeczoną i niezwiędłą sławę! — Tym czasem Napoleon, przeiechawszy śpiesznie i taiemnie przez Polskę, Niemcy i Francyą północną, stanął

Napoleon we Francyi.

w Paryżu 6. grudnia. Łudzące odezwy, fałszywe adressy wymuszonego pochlebstwa, napuszone samochwalstwem mowy na zgromadzeniu prawodawczém miane, wymuszony konkordat z papieżem, ustanowienie regencyi i mianowanie cesarzowey (córki cesarza austryiackiego) prezyduiącą w radzie i regentką państwa w nieobecności Napoleona, także naznaczenie konskrypcyi na 350,000. żołnierzy, były to niezwłocznie przedsięwzięte środki do ulepszenia rzeczy w niepomyślnym będących stanie; lecz nadaremno. Gdziekolwiek ukazywali się woiownicy rossyyscy, tam narody zrzucały z siebie iarzmo Napoleona. Król pruski, przywróciwszy niepodległość, połączył woysko swoie z woyskiem cesarza ALEXANDRA, a wkrótce wszyscy Prussacy wzięli się do broni. Od Wisły do Renu rozlegały się głośne dowody, do iakiego stopnia nienawistną była tyraniia i gwałtowność protektora Ligi Reńskiey. W krótkim przeciągu czasu woyska rossyyskie zaięły Warszawę, Piławę, Poznań, przeszły Odrę, wyrugowały Sę Syra z Berlina, opanowały Hamburg, Lubekę, Drezno i Luneburg. Król saski iął się naprzód sprawiedliwey strony sprzymierzeńców, lecz poźniey znowu przeszedł do Napoleona. Szwecya i panuiący meklenburscy przystąpili także do prawego dzieła. Po wyparciu Francuzów za Elbę, wicekról włoski przybliżył się był znowu do prawego iey brzegu ze zgromadzonymi w Magdeburgu zbiegami i nowo przybyłymi, ogółem do 25,000, lecz porażony od Wilgenszteyna schronił się do pomienioney twierdzy. W początkach następuiącego miesiąca kwietnia, twierdze Toruń i Szpandau poddały się sprzymierzeńcom. Srzód

Oswobodzenie Niemiec od iarzma Napoleona. 1813.

Marca 3.

Marca 18.

Marca 24.

tak świetnego powodzenia, dnia 16. Rossyanie utracili nieśmiertelnego wodza swego, feldmarszałka xiążęcia Kutuzowa Smoleńskiego, który z choroby umarł w Bunclau. — Tym czasem Napoleon i iego zausznicy za pośrzednictwem gwałtowney konskrypcyi, nie zważaiąc ani na głośne szemrania i wrzawę buntowniczą, ani na płacz i ięki Francuzów, Włochów i Niemców ligi Reńskiey, z odwołanymi z Hiszpanii 50,000. żołnierzami pod dowodztwem marszałka Sulta i zgromadzonemi z różnych mieysc w Niemczech załogami, przed wyprawą na Rossyą pozostałemi, utworzyli znowu woysko, do 200,000. ludzi wynoszące. Rossyanie, wyłączywszy załogi w miastach polskich, oraz oddziały na obleganie Gdańska, Modlina, Kistryna i innych twierdz, połączywszy się z Prusakami nie więcey nad 120,000. pod bronią wystawić mogli. Bez względu na nierówność sił, sprzymierzeńcy dowiedziawszy się, że całe woysko francuzkie szło do Lipska, postanowili bitwę mu wydadź. Główno dowodzący Witgenszteyn, zgromadziwszy razem woyska sprzymierzone ruszył do Lipska. Marszałek Ney, 19. kwietnia pod Lucen natarł na przednią straż rossyyską pod dowodztwem Wincengerode będącą, i ten ostatni odstąpił. Wtedy Napoleon sam obiął dowodztwo nad woyskiem swoiém. Zaszła krwawa bitwa w obecności Cesarza rossyyskiego i króla pruskiego pod Lucen, powtórnie wsławionym walką za wolność Niemiec. Rossyanie przez dzień cały placu swego bronili, a w nocy stamtąd oddalili się. Francuzi weszli do Lipska. Sprzymierzeńcy pomimo ciągle odnoszone korzyści nad nieprzyiacielem, dla trwalszego powodze-

Bitwa pod Lucen 20. kwietnia.

nia, postanowili cofnąć się ieszcze z Saxonii do Szląska. Nadaremno usiłował Napoleon dostać się do Berlina; nadaremno nacierał na całe woysko rossyysko pruskie pod Baucen: w żadnem mieyscu przerznąć się nie mógł; a woysko sprzymierzone cofało się w zupełnym porządku. Strata sprzymierzeńców w tym odwrocie wynosiła do 30,000. żołnierzy; lecz strata Francuzów była daleko Austryacy. większa. — Po przeprawie przez Berezynę, xiążę Szwarcenberg, zasłaniaiąc woyskiem swoiém prowincye polsko austryiackie, żadnego ucześnictwa w działaniach nieprzyiacielskich nie przyymował od tey pory, gdy Prussy połączyły się z Rossyą. Przyczyną tey nieczynności było oświadczenie cesarza Franciszka II. że pragnie bydź pośrzednikiem do zawarcia powszechnego pokoiu. Pomimo to, że z iedney strony woyska króla bawarskiego nie łączyły się ieszcze z woyskiem Francuzkiém; a z drugiey, że Szwecya wysyłała na uyście Elby 30,000. pod dowodztwem Bernadotego, mianowanego następcą tronu, i że we wszystkich prowincyach austryiackich z wielkim pośpiechem robiono przygotowania do woyny: wszyscy przystali Rozeym maia 23. na zawarcie rozeymu. Pełnomocnicy czterech mocarstw zebrali się w Neymarku. Postanowili zawieszenie broni na godzin 36., potém przedłużyli ie do 8. lipca, a nakoniec do 4. sierpnia. Korzystaiąc z tego czasu Napoleon wszelkiemi sposobami starał się wzmocnić. Nad Elbą zrobił więcey 40. szańców, ażeby, ieżeli nie zatamować, to przynaymniey utrudnić sprzymierzeńcom przeyście przez tę rzekę, wyciskał w podległych mu kraiach żołnierzy i pieniądze, dręczył i niszczył miasta i ziemie przez Dawu, Wan-

dama i innych godnych swoich powierników. Miasta hanzeatyckie i inne kraie, zaięte pod czas rozeymu przez Francuzów, nawet Saxoniia, posiadłość króla naybardziey do Napoleona przywiązanego, doznały podobnego okrucieństwa i zniszczenia. Naysprawiedliwsze przełożenia cesarza austryiackiego, iego teścia, nie mogły go nakłonić do pokoiu. Chciał on raczey wygubić wszystkich i wszystko, aniżeli choć trochę ograniczyć swoię nieograniczoną chęć panowania. A tak kongress, naznaczony dla układów o pokóy, rozwiązał się bez żadnego skutku. Franciszek II. przez długi czas wahaiący się między interesem państwa a związkami familiynemi, podpisał traktat przymierza z Rossyą i Prussami, i w pamiętnym swoim manifeście publicznie wyłożył przyczyny, które go skłoniły do podniesienia broni na cesarza francuzkiego. — Na drugi dzień po upływie rozeymu, znowu się rozległ odgłos oręża. Austryiacy gotowali się wtargnąć do Saxonii przez Teplicką dolinę. Napoleon chcąc uprzedzić tych nowych nieprzyiaciół, wysłał do Czech oddział ienerała Wandama. Ten zatrzymany naprzód pod Kulmem przez dywizyą rossyyską hrabiego Ostermana Tołstego, a potém otoczony przez Austryaków i Prussaków, musiał dla otworzenia sobie wolnego przeyścia stoczyć bitwę nayzaciętszą. Nietrafne z iego strony rozporządzenia i waleczność woysk sprzymierzonych, były przyczyną zniszczenia na tém mieyscu iego całego oddziału: przytém i sam nie uszedł niewoli. Tym czasem woysko sprzymierzone złożone ze 150,000. Rossyan, Austryaków i Prussaków pod dowodztwem Witgensztcyna, Szwarcenberga i Kleysta dnia 14.

Przymierze z Austryą sierpnia 5.

Kulm: ienerał Wandam 18. sierpnia.

Drezno. sierpnia napadło na Drezno. Bitwa do samey nocy była nayzaciętsza: pole pokryte zostało trupami, działami i bronią. Na drugi iuż dzień sprzymierzeńcy postanowili od miasta odstąpić. Tu ienerałowi Moro, który iako ochotnik w woysku rossyyskiém znaydował się, kula działowa oderwała obie nogi i w kilka dni umarł. Cały miesiąc wrzesień przeszedł na cząstkowych bitwach. Liczne zwycięztwa, mianowicie Blichera ienerała pruskiego i Sakena w Szląsku przy Kacbach i Bobrze, a następcy tronu szwedzkiego pod Dennewic, nagrodziły niepomyślność głównego czyli czeskiego woyska pod Dreznem. Naostatek sprzymierzeńcy zaczęli przyprowadzać do skutku wielki plan, który miał rozstrzygnąć tę woynę. Trzy oddzielne ich woyska starały się zbliżyć do siebie, wybrawszy miasto Lipsk za główny punkt swego kierunku. Tym czasem otrzymano wiadomość, że sprawa Niemiec pozyskała w tey stanowiącey chwili nowych obrońców, przez przystąpienie króla bawarskiego do powszechnego związku. W początkach października obie massy woiuiące zeszły się pod Lipskiem. Trzy armiie sprzymierzone: czeska (Szwarcenberga), szląska (Blichera) i północna (Bernadotego) spólnemi siłami i w iednym czasie natarły na nieprzyiaciela. Nieprzyiaciel zaś iak 4, tak i 6. dnia bronił się z rospaczą wewnątrz i zewnątrz samego miasta, a zatém bitwa była zacięta i przez długi czas wątpliwa. Przybycie świeżych woysk sprzymierzonych pomogło do opanowania miasta. Od początku świata nigdy tyle woyska na iedném mieyscu nie walczyło. Nic nie dodaiąc powiedzieć można, że w ten czas znaydowało się razem do

Moro.

Bitwy pod Lipskiem 4, 5, 6, 7. paździerń.

500,000. ludzi i przeszło 2,000. dział. Przewaga sił była ze strony sprzymierzonych. Wkrótce po odniesieniu tak znakomitego zwycięztwa weszli do Lipska: Cesarze rossyyski i austryacki, król pruski, i następca tronu szwedzkiego, który tam spotkał Monarchów zwycięzców. Niezliczone a ważne były skutki bitwy pod Lipskiem. Jeszcze dnia 6. Napoleon rozkazał cofać się swemu woysku, a 7. z rana sam wyiechał z Lipska. Woyska sprzymierzone wzięły w niewolą 20. ienerałów, w tey liczbie Renije i Loristona. Xiążę Poniatowski w rzece Elsterze utonął. Przeszło 1,000. ludzi rozmaitey rangi podobnyż los spotkał. Zabrano do 300. dział, 900. wozów z prochem, a ieńców więcey 15,000 oraz wielką liczbę orłów i chorągwi. W łazaretach nieprzyiaciel zostawił przeszło 23,000. rannych i chorych, tudzież wszystkie zapasy łazaretowe. Strata woyska francuzkiego ogółem wynosiła do 60,000. ludzi. Napoleonowi tylko 75. albo 80. tysięcy żołnierzy pozostało. Król saski wzięty w Lipsku w niewolą woienną. Pod czas bitwy 26. batalionów westfalskich, saskich, badeńskich i wirtemberskich z artylleryą przeszło ze strony nieprzyiacielskiey do woysk sprzymierzonych, i bez wątpienia wiele się przyczyniło do rozstrzygnienia prawego dzieła. — Nieprzyiaciel po odniesioney klęsce pod Lipskiem biegł do Erfurtu, rżucaiąc na drodze działa, a naczynia z prochem wysadzaiąc na powietrze. Feldmarszałek Blicher ścigał go z prawey, xiążę Szwarcenberg i hrabia Barklay de Tolli z lewey strony, a następca tronu szwedzkiego i ienerał Benigsen szli z tyłu. Dla przecięcia zaś drogi do Renu znaydowało się w gotowości woysko austry-

acko bawarskie pod dowodztwem ienerała Wrede. — Tym czasem marszałek Guwiią Sę Syr (Gouvion Saint Cyr), pozostały w Dreznie, starał się dostać do Magdeburga, lecz spotkawszy silne przeszkody ze strony woysk sprzymierzonych, poddał się dnia 31. października. Rozbroiony iego oddział 24,000. wysłany był do Węgier w niewolą woienną. Drugi oddział francuzki obleżony był w Hamburgu. Nakoniec całe Niemcy, zrzuciwszy z siebie iarzmo ligi reńskiey, powstały przeciwko Napoleonowi. Brat iego Hieronim oddalił się z Westfalii. Hrabia Wrede zaiął Wirceburg, Francuzi ciągle cofali się do Menu. Choroby, zbiegostwo i nieustanne porażki do ostatecznego osłabienia ich przywiodły. Woysko ich po przybyciu do Hanau składało się tylko ze 60,000. ludzi i ze 160. dział. Dnia 18. października spotkali się oni z woyskiem austryacko bawarskiém. Krwawa bitwa nie przeszkodziła dalszemu ich odwrotowi. Napoleon wszedł do Frankfurtu nad Menem 19. października, i z ostatkami woysk swoich przeszedł Ren (23. październ.) po moście pływaiącym. Tak się zakończyła wyprawa, która dla klęsk swoich podobna do odwrotu z Moskwy wielce była szkodliwą dla Napoleona: albowiem w przeciągu dwóch lat, utraciwszy 600,000. żołnierzy, 200,000. koni i ammunicyi na ogromną summę, nie mógł tych strat nagrodzić, pomimo potęgę Francyi. Nawiedziwszy z woyskiem swoiém wszystkie kraie Europy, powinien był spodziewać się z iey strony odwetu dla Francyi; lecz Cesarz ALEXANDER ieszcze w początkach woyny, wzywaiąc Niemców do połączenia ich oręża ze swoim, oświadczył się z go-

Poddanie się Drezna.

Bitwa pod Hanau.

Napoleon za Renem.

towością dania pomocy samey Francyi, temu narodowi uciśnionemu, ieżeli ona zwróci swoię uwagę na tę pomyślność, iaką cieszyła się za rządu królów. Odezwa ta nagle przebudziła Europę z głębokiego uśpienia. Cesarstwo francuzkie, którego mieszkańcy różnią się między sobą obyczaiami, mową, zwyczaiami, bliskie było upadku. Hollandya odłączyła się od niego, niezważaiąc na groźby Napoleona: „ że prędzey pogrąży oyczyznę Batawów w Oceanie, aniżeli zgodzi się przywrócić ią domowi Orańskiemu.“ — Z Hiszpanii, ktorą nadaremno podbić usiłował, szły woyska ze znamienitym Wellingtonem ku północney stronie gór pireneyskich. Król duński przystępował do związku przeciwko Napoleonowi. — Miurat król neapolitański, którego państwo Napoleon chciał oddadź bratu swemu Józefowi, nagradzaiąc utratę Hiszpanii, zerwał z nim związek i woyska swoie ofiarował cesarzowi austryackiemu. — Szwaycarya chciała neutralność zachować; lecz zgodziła się, żeby sprzymierzeńcy przeszli Ren przez most Bazyleyski. Szli oni z takiemi siłami, iakie nigdy razem zgromadzone nie były w Europie, nawet w epoce woien krzyżowych. Nie mówiąc o oddziałach, użytych na obleganie twierdz nad Odrą i Elbą, liczba Austryaków we Francyi i we Włoszech wynosiła do 200,000. Rossyan było pod bronią 250.000.; Prussaków 200.000; panuiący niemieccy wystawili do 300,000; Szwedzi 30,000; Duńczycy 10,000; Anglicy i Hollendrzy 60,000; Hiszpani i Portugalczycy 60,000; w ogóle liczba woyska rozciągała się do miliona. Przeciwko takim siłom senat francuzki ślepo posłuszny

Oswobodzenie się Europy z pod iarzma Napoleona.

Napoleonowi wydał rozkaz o nadzwyczaynym zaciągu 300,000. żołnierzy. Zebrano dzieci 15. i 16. letnich, niezdatnych do woiennych trudów. Napoleon widząc niedostatek porządnego woyska, nakazywał pospolite ruszenie, oraz pobudzał do woyny partyzańskiey. Samych kobiet i dzieci oboiętnie wzywano ażeby przyięli na się postać zbóyców, zabiiali ludzi poiedynczo i chorych pozostałych w łazaretach. — Tym czasem monarchowie sprzymierzeni przed swoiém przeyściem przez Ren do Francyi, wydali
Listopada 3. odezwę do Francuzów, wyiaśniaiącą przyczyny woyny i łatwość zapobieżenia iey w samych początkach, ieśliby Napoleon choć naymnieyszą miał skłonność do pokoiu. „Nie przeciwko Francyi walczą mocarstwa sprzymierzone, powiedziano w tey odezwie, lecz przeciwko iawney przewadze, iakiey cesarz Napoleon, na nieszczęście Europy i Francyi, zanadto iuż długo używał za granicami swego państwa.“ — Jeśliby woyskami sprzymierzonemi dowodził ieden naczelnik, któryby szybkością działań był podobny do Suworowa; woyska te bez bitwy w kilkanaście dni ukazałyby się pod murami Paryża, z przyczyny bardzo złego stanu woysk francuzkich. Lecz między sprzymierzeńcami nie było zupełney iednomyślności. Cesarz austryacki nie chciał córki swoiey i wnuka tronu pozbawić: zamiast bitew podawał zrzodki do układów o pokoy. — Sprzymierzeńcy,
1814. stycznia 17. wszedłszy do Francyi, wydali Napoleonowi
Bitwa pod Brien i inne. pierwszą i szczęśliwą bitwę pod zamkiem Brien, gdzie niegdyś znaydowała się szkoła przez królów francuzkich założona, gdzie dotąd wielki Napoleon wyrósł, wychowywał się, i uczył się ważney nauki zwyciężania.

W kilka dni potém zaszła uporczywa bitwa pod La Rotier. Tu Bonaparte omal co niestycznia 20. dostał się w niewolą, utracił 69. dział, 4,000. ieńców; a na polu bitwy wielką liczbę zabitych i ranionych zostawił. Skutkiem tego zwycięztwa i wielu innych było oczyszczenie drogi do Paryża. Chociaż i Francuzi odnieśli niejakąś przewagę nad oddziałami woysk lutego 2. sprzymierzonych pod Szampober i Nanżis; za to ienerał Czernyszew opanował Soassą (Soisson) i mógłby bez przeszkody doyśdź aż do murów stolicy; lecz Rossyanie nie inaczey, tylko z dostatecznemi siłami stanąć tam chcieli, ażeby wszelki opór pokonać. Pośrzód działań woiennych Cesarz austryacki Kongres powtórnie wnosił układy pokoiu. W Szaty-w Szatylią. liią (Chatillon) nad Sekwaną zgromadził się kongress, złożony z ministrów Austryi, An- lutego 17. glii, Pruss, Rossyi i Francyi. Atoli plan poiednania Bonaparte odrzucił. Wtenczas mocarstwa sprzymierzone w ściśleyszy z sobą związek weszły, i zgodnie postanowiły nie zawierać z Bonapartem osobnego pokoiu lub rozeymu. Angliia obiecała trzem innym mo- 23. i 24. lut. carstwom dadź znaczną pomoc pieniężną. — Podczas gromadzenia się do iednego punktu woysk sprzymierzonych, Bonaparte odniósł klęskę pod Kraon i Laon. Ażeby utaić tę klęskę, szybko ruszył do Reims, wziął w tém mieście kilka tysięcy ieńców i 22. działa, i to było ostatniém iego powodzeniem. Potém, zdawało się, że chciał iśdź do Maas i przywołać do siebie załogi z Niderlandów i Lotaryngii. Gdy wyszedł na drogę Witryyską, sprzymierzeńcy przecięli kommunikacyą woyska francuzkiego z Paryżem, połączyli główne swoie woysko w tyle za nieprzyiacielskiém, a Rossyanie i

Prussacy poszli do Paryża. Feldmarszałek Blicher i xiążę Szwarcenberg na głowę porazili marszałków Marmonta i Makdonalda pod Fer-Szampenoaz, zabrali 7,000. ieńców i 100. dział. Bonaparte, dowiedziawszy się o tey nieszczęśliwey bitwie, chciał przybydź do Paryża lewym brzegiem Sekwany; ale było iuż zapoźno: sprzymierzeńcy wyprzedzili go o mil 20. W Paryżu cały dzień 29. na przygotowaniach woiennych upłynął. Marmont, wytrzymawszy długą bitwę przed weyściem do lasu pod Boudy, powoli cofał się do Paryża. Józef Bonaparte, co usiłował uwieśdź mieszkańców stolicy fałszywemi wiadomościami, co uroczyście obiecał bronić iey do ostatniey chwili, uszedł iak tchórz iaki do Bloa (Blois) w towarzystwie żandarmów, wraz z ministrami, którzy składali radę regentki Maryi Ludwiki, i z wielką liczbą wozów, naładowanych pieniędzmi ze skarbu kraiowego i własną kassą Bonapartego. Po nayzaciętszey z obu stron bitwie i po zdobyciu szturmem Belwil, Mąmartr i innych okolic Paryża, ta stolica zagrożona była ze trzech stron weyściem woysk zwycięzkich. Lecz wola CESARZA JEGOMOŚCI, który nie odrzucił próśb nieprzyiaciela, gotowego poddadź się pod warunkami, zatrzymała gwałtowny pośpiech walczących. Marmont uprosił na dwie godziny zawieszenie broni, ażeby podpisać warunki względem poddania się Paryża. Nazaiutrz z rana straże woysk sprzymierzonych Paryż zaięły, i rossyyski ienerał baron Saken mianowany gubernatorem tamecznym. Bitwa pod murami Paryża bardzo była krwawa. Strata sprzymierzeńców wynosi do 10,000.; strata nieprzyiaciela podobnież. Wzięto mu 1,000. ludzi w niewolą,

Fer Szampenóaz 13. marca.

Zdobycie Paryża 18. marca.

86. dział, 2. chorągwie i mnóstwo zapasów prochu. Marmont, na mocy zawartey z nim umowy, z ostatkami swego woyska odstąpił Bonapartego, którego od tey chwili opuścili iuż wszyscy. Cesarz ALEXANDER piérwszego dnia, t. i. 19 marca, uroczystego wjazdu swoiego do Paryża z królem pruskim, w odezwie do Francuzów między innemi wyraził:„ że Monarchowie sprzymierzeni nie będą więcey mieć sprawy z Napoleonem Bonaparte, ani z którymkolwiek z iego familii; że uznaią całość Francyi w tych granicach w iakich była pod prawymi królami (1792. roku), i że gotowi uznać i gwarantować tę konstytucyą, iaką naród francuzki sobie nada.“ W skutku tego senat francuzki ustanowił tymczasowy rząd i ogłosił o złożeniu Bonapartego z tronu. Natenczas wszędzie dały się słyszeć okrzyki: niech żyie Król! niech żyie Ludwik XVIII.! Bonaparte w Fontenebło uwiadomiony o takiém przedsięwzięciu mocarstw sprzymierzonych, oraz postanowieniu senatu, po wielu dręczących niespokoynościach wyrzekł się za siebie i wszystkich swoich krewnych tronu cesarskiego i królewskiego z zachowaniem tytułu, wybraniem wyspy Elby na niepodległe swoie władanie i mieysce pobytu, oraz pobieraniem corocznie dwóch milionów franków: z tych ieden przeznaczony był dla cesarzowey, obowiązaney mieszkać z synem swoim w xięstwie Parmy, oddaném w iey władanie. Takim sposobem Cesarz wszystkiey Rossyi, oswobodziwszy Europę od ciężącego iarzma przywłaszczyciela tronów, nadał samey Francyi prawego pana w osobie Ludwika XVIII. ze starożytnego domu Burbonów. Zdawało się, że z oddaleniem się Napoleona na wyspę

Postanowienie senatu francuz. 21. marca.

Zrzeczenie się Bonapartego 30. marca.

Elbę, pokóy powszechny ugruntować się powinien w Europie; ale ieszcze chwilowe wstrząśnienie przeszkodziło cieszyć się tym pokoiem. Zaledwie sprzymierzeni opuszczać zaczęli Francyą, aż stronnicy Bonapartego, nieukontentowani z nowego rządu, utworzyli szeroko rozgałęziony i taiemny spisek, i w początkach następuiącego roku Bonapartego na tron francuzki sprowadzili. Natenczas wszystkie mocarstwa, które podpisały pokóy paryzki, posunęły znowu swoie woyska ku granicom Francyi. Połączone woyska pruskie i angielskie, na głowę poraziły Bonapartego pod Bel Alians (Waterlo), a tém położyły koniec powtórnemu iego panowaniu, sto dni trwaiącemu. Bonaparte znowu zrzekłszy się tronu, chciał udadź się do Ameryki; lecz przez Anglików schwytany przy samych brzegach Francyi, wyrokiem monarchów sprzymierzonych na wieczne wygnanie na wyspę św. Heleny skazany został. Po powtórném wyniesieniu Ludwika XVIII. na tron, monarchowie sprzymierzeni podpisali nowy traktat w Paryżu, na mocy którego Francya pozostała w granicach 1790. roku, obowiązała się zapłacić za koszta woienne 700. miłionów franków i przez 5. lat utrzymywać 150,000. woyska sprzymierzonego. — Gdy na kongresie wiedeńskim wszyscy panuiący europeyscy otrzymywali wynagrodzenia za poniesione straty, albo do dawnych praw swoich powracali; wtenczas i Rossya za wszystkie swoie wielkie ofiary i działania, w pokonaniu powszechnego naruszyciela pokoiu poniesione, godnie nagrodzona została większą częścią xięstwa Warszawskiego pod imieniem Królestwa Polskiego, a ustąpiła Austryi na powrot obwód

Powrot Napoleona 1815.

7. marca.

6. czerwca.

21. kwiet.

Królestwo polskie.

Tarnopolski. — Tak przywróciwszy pokóy i spokoyność, przez całe lat 30. obce dla Europy, Cesarz ALEXANDER I. zatwierdził ie mocniey braterskiém Chrześciiańskiém przymierzem, do którego przystąpiły wszystkie prawie mocarstwa europeyskie, a potém kongressem akwisgrańskim, którym i sama, nieprzyiazna dotąd Francya, po raz pierwszy doświadczać zaczęła spokoyności, z poszanowaniem wymawiaiąc imie Błogosławionego Pokoiodawcy. — W ciągu pamiętney tey woyny w Europie, Rossya i w Azyi granice swoie rozszerzyła. Szach perski przymuszony był zawrzeć z nią pokóy w Gulistanie (1813), na mocy którego wszystkie kraie, leżące na zachodniey stronie morza Kaspiyskiego do rzek Araxes i Kur, przyłączone zostały do państwa rossyyskiego, a potwierdził ten pokóy Szach świetném poselstwem do Cesarza Jegomości. — Ile te nieustanne woyny i ważność zewnętrznych stosunków państwa zaymowały Oyca Oyczyzny, tyleż On i zawsze z iednostayną uwagą spoglądał na wewnętrzne urządzenie Swoiego państwa. Ażeby zachować iedność, porządek i rozszerzyć ie na wszystkie gałęzie administracyi kraiowey, Cesarz stosownie do obszerności i wielkości państwa rossyyskiego nanowo urządził radę państwa i ministerya, do tych w roku 1817. przydane nowe: spraw duchownych wszystkich wyznań, połączone z dawnieyszém ministerium oświecenia narodowego. W roku 1812. ustanowiony Komitet ministrów, do którego wchodzą wszystkie sprawy, wymagaiące Naywyższego potwierdzenia. — Obrąb oświecenia za tego znakomitego panowania bardziey ieszcze się rozszerzył. Do pięciu

1818. w listopadzie.

Pokóy z Persyą

Starania Cesarza.

uniwersytetów w Moskwie, Dorpacie, Wilnie, Charkowie i Kazaniu w ostatnich czasach przyłączony został szósty w Petersburgu utworzony z głównego instytutu pedagogicznego, do którego wprowadzono także naukę języków wschodnich: arabskiego i perskiego. W roku 1811. otworzone w Carskiém siele Cesarskie Liceum, gdzie odbierają wychowanie i naukę dzieci szlachetnego urodzenia, sposobiące się do wyższych urzędów w państwie. Przy tych dwóch ostatnich zakładach, równie i przy uniwersytecie moskiewskim ustanowione pensyony szlacheckie, których uczniowie maią sobie nadane osobne prerogatywy przy weysciu do służby. Za przyłączeniem Finlandyi i uniwersytet w mieście Abo do liczby rossyyskich należeć zaczął. Oprócz tego, zgromadzenia szlacheckie i osoby prywatne, których nazwiska w historyi oświecenia Rossyi nazawsze pozostaną, licznym zakładom dały początek, a mianowicie zasługują na wzmiankę Demidowska szkoła wyższych nauk w Jarosławiu i liceum Ryszeliego w Odessie. W ostatnich latach założone szkoły wychowania dziewcząt przy patryotycznem towarzystwie kobiet i przy Domie pracy, które zależały pod bezpośrzedniém zawiadowaniem Cesarzowey Elżbiety Alexieiowny. — Za tegoż panowania woienno naukowe zakłady pomnożone. Oprócz wielu szlacheckich korpusów w miastach guberskich, założony Instytut inżenierów kommunikacyi dróg dla ukształcenia zdolnych oficerów do kierowania kommunikacyą wodną i lądową, i główna szkoła inżenierów pod zwierzchnictwem Wielkiego Xiążęcia (a dzisiay NAYIAŚNIEYSZEGO CESARZA) MIKOŁAIA PAWŁOWICZA,

dla ukształcenia biegłych inżenierów do twierdz. Podobnież zakładane szkoły kantonistów według metody Lankastra dla początkowey nauki i ugruntowania w moralności dzieci kolonistów woyskowych. — Ażeby dostarczyć kraiowi dostoynych pasterzów duchownych i nauczycieli słowa Bożego, szkoły duchowne pomnożone i poruczone osobney kommissyi: podług iey ustaw wszystkie zakłady duchowne podzielone są na akademiie, seminarya, szkoły powiatowe i parafialne z rozmaitemi prawami i przywileiami. Dla upowszechnienia słowa Bożego założone (1813) w Petersburgu Towarzystwo bibliyne, a wydziały tego towarzystwa w krótkim czasie na całey przestrzeni państwa utworzyły się. — Jezuici za rozmaite intrygi i wpływ na duch religii panuiącey, byli naprzód wygnani z obu stolic, a potém i z całego państwa. — Konieczne woyny, wielkich wymagaiące kosztów, pożyteczne ustanowienia i szkodliwa dla handlu nieprzyiaźń Anglików, którzy uważali morza za wyłączną swoię własność, zwracały także uwagę na stan dochodów państwa. Gdy pomnożenia assygnacyy państwa był skutkiem upadek ich wartości; dla tego (1810) rozkazano zupełnie wstrzymać się z pomnażaniem ich liczby. Dla utwierdzenia kredytu państwa CESARZ JEGOMOŚĆ ustanowił w tymże roku Kommissyą umorzenia długów, która otworzyła pożyczkę na 100. milionów rubli assygnacyami z opłatą kapitału i procentów złotem i srebrem. Oprócz tey kommissyi ustanowiony bank handlowy (od 1818. r.), którego celem iest przykładanie się do handlu, wielki maiącego wpływ na pomyślność państwa i trwałość kredytu. Ażeby zatamować krążenie mnó-

stwa fałszywych assygnacyy, widocznie szkodliwych dla prywatnego i publicznego interessu, wypuszczone (w r. 1819) nowe papiery
1819. assygnacyyne, według nowey formy zrobione. Temi i innemi dobroczynnemi urządzeniami i postanowieniami, dla dobra narodu przedsięwziętemi, ALEXANDER I. nieśmiertelném czyni swoie panowanie, błogosławione wewnątrz i zewnątrz obszernego Jego państwa.

Uwagi nad historyą okresu piątego.

Rys (*) stanu Rossyi: iey rozległość i położenie.

I. Rossya od połowy XV. wieku do dzisieyszych czasów, nadzwyczayne co do obszerności swoiey nabytki uczyniła. Za wielkiego xiążęcia Jana III. Wielkiego rozciągała się ona na 18,200.; a po śmierci Jana IV. Groźnego na 144,000. mil kwadratowych. Car Michał Teodorowicz Romanów, obeymuie państwo rozległe na mil 148,000. a Synowi swoiemu zostawuie 258,000. mil kwadratowych. Piotr I. powiększył Rossyą do 280.000.; a teraz ma ona około 340,000. mil kwadratowych. Zatém Rossya w przeciągu trzech i pół wieków prawie o 20. razy powiększyła się; i składa teraz takie państwo, z którém żadne z teraźnieyszych, ani też starożytnych potężnych mocarstw, równać się nie może. — Położenie Rossyi, co się tycze granic, dosyć iest szczęśliwe. Bezpieczeństwo iey zapewnione iest częścią od samego przyrodzenia, częścią przez politykę narodów ią otaczaiących. Od północy i wschodu niegościnne Oceany i niepłodne ich

(*) Wyięty ze Statystyki P. Arseniewa.

Tablica chronologiczna historyi Rossyyskiey od roku 1689. do 1820. (okres piąty).

Rok.	Stan polityczny państwa Rossyyskiego.	Wiara, nauki i sztuki.
1689.	*Car i pierwszy Imperator rossyyski Piotr I. Alexieiewicz.* — Początek woysk regularnych i floty w Rossyi: *Lefort* i *Gordon; Brand.* — Traktat z Chinami. — 1695. Dalszy ciąg woyny z Turkami: Azow: *Szeremietiew; Jansen.* — Głód. — 1696. Smierć *Jana Alexieiewicza.* — Zdobycie Azowa. — 1697. Nowy spisek *Zofii: Cykler* i *Sakownin.* — Podróż: rząd tymczasowy. *Piotr* w Rydze, Królewcu, Sardamie, 1698. w Anglii i Niemczech. — Piąty spisek *Zofii: Gordon, Szeyn.* — Order *św. Andrzeia Apostoła.* — 1699. Pokóy z Portą na lat 30. — Reforma narodu i urządzenia. — Rachuba lat od 1 stycznia 1700 roku. — *Adryan* ostatni patryarcha. — Przymierze z Polską i Danią, i woyna z *Karolem XII.* królem szwedzkim. — Oblężenie Narwy. — 1701. Powodzenie Karola XII. 1702. Kaźń *Patkula* — Zwycięztwa nad Szwedami. — 1703 Początek Sankt-Petersburga. — 1704. Zdobycie Narwy. — 1705. Opanowanie Kurlandyi. — Zaburzenia w Astrachaniu. — 1706. Zdobycie Grodna i zwycięztwo pod Kaliszem. — 1707. *Karol XII.* idzie z Saxonii do Rossyi. — 1708. Zwycięztwa Rossyan w Finlandyi. — Zdrayca *Mazepa.* — Bitwa pod Leśnem. — 1709. czerwca 27. *Bitwa pod Połtawą:* ucieczka *Karola XII;* nowe przymierze *Piotra* z Polską i Prussami. — Oblężenie Rygi. — Poselstwo angielskie. — 1710 Zdobycze w kraiach szwedzkich — Woyna z Portą. — 1711. *Katarzyna* towarzyszy *Piotrowi.* — *Brankowan*; xiążę *Kantemir.* — Nieszczęścia nad Prutem i pokóy z Turkami: wywyższenie *Katarzyny Alexiciewny.* — Xiążę *Menszczykow.* — 1712. i 1713 Dalszy ciąg woyny ze Szwecyą. — 1714. Podbicie Finlandyi. — Order *św. Katarzyny.* — Ustanowienia *Piotra*: Senat, zabezpieczenie granic. — Obawa sprzymierzeńców Piotra. — Małżeństwo *Katarzyny Joanowny.* Baron *Gerc.* — 1716 Podróż *Piotra* z *Katarzyną.* — Trwoga króla duńskiego. — *Piotr* w Paryżu; iego powrot do Rossyi i nowe urządzenia. — 1718. Układy ze Szwecyą: śmierć *Karola XII.* — Carewicz *Alexy Piotrowicz.* — Ulepszenie policyi. — Traktat z Persyą — Poselstwo do Chin. — 1719. Popis ludności. — 1719–1721. Pomyślne działania na morzu przeciwko Szwedom: nakoniec *pokóy w Nystadzie.* — Tytuł *Imperatora* i *Wielkiego.* — Sprawy z Persyą. — Ukaranie *Menszczykowa* i *Szafirowa.* — 1722. Postanowienie o sukcessyi tronu — 1723. Woyna w Persyi i zdobycze. — 1724 Przymierze ze Szwecyą. — Koronacya *Katarzyny.* — Zaręczyny *Anny Piotrowny.* — Sprawiedliwość *Piotra.* — 1725. Smierć *Wielkiego Imperatora Piotra I. Oyca Oyczyzny.*	1689. Woyska regularne lądowe i morskie w Rossyi. — 1693. Arcybiskup *Łazarz.* — 1696. Grammatyka rossyyska drukowana w Oxfordzie. — 1698. Przywiley dany *Tesyngowi* na założenie drukarni Sławiańskiey w Amsterdamie. — 1699. Założenie szkół dla nauki języków; wydoskonalenie sztuki drukarskiey; tłumaczenie dzieł pożytecznych. Ustanowienie Kollegium duchownego (synodu). 1700. Patryarcha *Adryan* — 1701. Elementarz sławiano-greko-łaciński. 1702. Kanały, fabryki, zakłady — 1704 Sławiano-greko-łaciński słownik. — 1705. Wynalazek głosek cywilnych i pierwsze *gazety* w Moskwie. 1709. św. *Dymitr* Rostowski. 1711. Drukarnia w Petersburgu. — 1713 Xięga Marsowa. 1714 Wydoskonalenie marynarki (*akademiia morska* w Petersburgu), handlu i praw. — *Mahnicki.* — 1714. Pierwsza gazeta petersburgska (*S. Peterburgskiia wiedomosti*). — 1715. metrop. *Jan.* 1716 metrop. *Job.* 1717. Akademiia Sorbońska napróżno radzi *Piotrowi* zjednoczenie wiary. 1717. *Joannicy* i *Sofroniusz Lichudowie.* — 1718. Kanały Wyszniewołocki, Ladogski i Kronsztadzki — Ustanowienie kollegium handlowego. — Reglament duchowny, admiralicyi i celny (tamożennyy). — Xięga praw. — Metrop. *Stefan.* — 1724. Ustanowienie akademii nauk. — Expedycyia *Beringa.* — 1728. Gazeta akademiczna.
1725.	Imperatorowa *Katarzyna I. Alexieiewna.* — Jey wstąpienie na tron. — Starania — Order *św. Alexandra Newskiego.* — Rada Naywyższa. — Powiększenie sił lądowych i morskich. — Związki z Austryią i Chinami. — 1727. Smierć i testament *Katarzyny I.*	1731. Biskup *Gabryel.* 1732. Lądowy korpus kadetów. — 1736. Opera włoska. — 1736. Arcyb. *Teofan Prokopowicz.* — *Tatyszczew.* — 1739. Pierwsza oda *Łomonosowa.* — *Szpangberg. Bering. Czyrykow.* 1738. Arcyb. *Pityrym.*
1727.	Imperator *Piotr II. Alexieiewicz: Menszczyków* i *Marya.* — Xiążęta *Dołhorukowa.* — 1728. Imperator nawiedza Moskwę. — Starania Imperatora; traktat z Chinami. — Uśmierzenie Kozaków. — Dokończenie kanału Ladogskiego. — 1729. Traktat z Persyą. — Xiężna *Katarzyna Dołhorukówna.* — 1730. Smierć Piotra II. — *Anna Joannowna* na tron wybrana.	
1730.	Imperatorowa *Anna Joannowna;* zniesienie aktu ograniczaiącego samowładztwo. — *Osterman* i *Biron.* — Półki izmayłowski i konny. — 1732. Oddanie na powrot prowincyy perskich. — 1733. Sprawy polskie: *Stanisław* (Leszczyński, i *August III;* woyna. — 1734. *Lassy; Minich;* Francuzi. — 1735. Przymierze z Austryią. — Woyna z Turcyą — 1736. Spustoszenie Krymu. — 1737. Oczakow. — *Biron* xiążę kurlandzki. — 1739. Zwycięztwa nad Turkami i pokóy. — Małżeństwo xiężniczki *Anny* z xiążęciem *Antonim Ulrykiem.* — 1740. Smierć *Anny Joannowny.* — Złość *Birona.* — Pierwsza ruda złota. — Duma *Minicha.*	1741. Arcyb. *Teofilakt.* — 1744. Xiążę *Kantemir.* — 1746. Adam Burhard *Selkus* w zakonie *Nikodem.* 1752 Morski korpus kadetów. 1755. Uniwersytet Moskiewski. 1755. *Kraszenninnikow.* 1758. Akademiia sztuk pięknych.
1740.	Imperator *Jan Antonowicz* niemowlę; regent *Biron,* regentka *Anna;* intrygi u dworu. — 1741. Poselstwo perskie. — Woyna ze Szwecyą. — Odmiana w rządzie: *Elżbieta Piotrowna.*	
1741.	Imperatorowa *Elżbieta Piotrowna*: zniesienie kary śmierci. — Woyna ze Szwecyą — 1743. pokóy w Abo. — 1745. Małżeństwo *Piotra Teodorowicza* z *Katarzyną Alexieiewną.* — Woyna z Prussami; przymierze z Austryą; pokóy Drezdeński. — 1748. Wsparcie Austryi przeciw Francyi; pokóy w Akwisgranie. — 1748. Oddalenie *Lestoka.* — 1756. Woyna siedmioletnia 1757. *Apraxin;* kanclerz *Bestużew.* — 1758. *Fermor.* — 1759. *Sołtykow.* — 1760. *Totleben; Czernyszew;* 1761. *Buturlin; Rumiańców.* — Smierć *Elżbiety.* — Jey starania. — Sprawy kościelne.	1761. Arcybiskup *Sylwester.*
1761.	Imperator *Piotr III. Teodorowicz.* — *Biron, Lestok, Minich.* — 1762. Pokóy z Prussami. — Nieporozumienie z Danią. — Zalety *Piotra III.* — Odmiana rządu. — Smierć *Piotra III.*	
1762.	Imperatorowa *Katarzyna II. Alexieiewna:* iey łagodność. — 1764. Przymierze z Prussami. — Smierć *Jana Antonowicza: Mirowicz.* — Sprawy polskie. — *Biron* xiążę kurlandzki. — 1766. Dyssydenci. — 1768. Woyna z Turcyą — 1769. Xiążę *Golicyn.* — Order św. *Jerzego.* — 1770. *Rumiańców Zadunayski:* bitwa kagulska; *Panin; Totleben, Repnin, Igelström, Hlebow.* — Hr. *Orłow-Czesmeński;* adm. *Spirydow* — 1771. Xiąże *Dołhoruki Krymski.* — 1772. *Suworow.* — Przymierze z Austryą i Prussami: podział Polski 1773. — Bunt *Puhaczewa.* — Sprawy z Turkami; *Potemkin, Sołtykow, Suworow.* — 1774. *Kamieński.* — Pokóy w Kuczuk-Kaynardżi. — 1775. Kaźń *Puhaczewa* — Kalmycy; zaraza morowa: *Jeropkin;* arcybiskup *Ambroży;* Hr. *Orłow.* — Zbroyna neutralność. — 1777. Sprawy krymskie. — 1780. Przymierze z *Józefem.* — 1782 Pomnik *Piotrowi I.* — Order *św. Włodzimirza* — 1783. Xiąże *Potemkin Taurycki.* — 1784. Krym odstąpiony Rossyi — 1787. Woyna z Turcyą. — 1788. Zdobycie Oczakowa — Woyna ze Szwecyą — Adm. *Greyg* — 1789. Xiążę *Nassau-Siegen; Suworow Rymnicki* — 1790 Adm. *Czyczagow* — Pokóy w Wereli ze Szwecyą — Powodzenia w Turcyi. — *Goleniszczew-Kutuzow; Herman, Gudowicz.* — 1791. Poruszenia Pruss — Xiążę *Repnin*; admirał *Uszakow*; *Bezborodko:* pokóy z Turkami w Jassach. — 1792. Sprawy polskie. — 1794. *Kościuszko; Ferzen;* Warszawa. — 1796 Podział Polski. — Szczodki przeciwko rewolucyi francuzkiey przedsięwzięte. — 1796 Zdobycze w Persyi: *Zubow.* — Smierć *Katarzyny Wielkiey* — Jey macierzyńskie starania: kancellaryia opiekuńcza; kommissyia dóbr duchownych; izby powszechney opieki; kanały; poczty; kollegium handlu i rękodzieł; assygnacye państwa i bank.	1762. Inżenier, kadecki korpus. 1763. Biskup *Gedeon.* 1764. Domy wychowania dziewcząt stanu szlacheckiego i mieyskiego. 1765. *Łomonosow.* 1766. Arcybiskup *Makary.* 1767. metrop. *Dymitr.* 1767. *Minich.* — Instrukcya dla kommissyi do ułożenia praw. 1769 *Trediakowski.* 1775. Arcyb. *Ambroży.* 1775. Urządzenie guberny. 1776. *Sumarokow.* 1783 Szkoły początkowe. — Akademiia Rossyyska — Bisk. *Tychon.* 1784. Alkoran w języku tatarskim. — *Chemnicer.* — Szkoła lekarska. 1786. Szkoła wodney kommunikacyi. 1786. Archim. *Makary.* Protoi. *Nicefor.* 1788. Mieyskie postanowienie. Bisk. *Teofilakt.* 1790. Xiążę *Szczerbatow.* 1791. *Kniażnin.* 1792. *Bołtin. Fon-Wizin.* arcyb. *Ambroży.* bisk. *Moyżesz.* — arcyb. *Symon.* 1793. arcyb. *Tychon.* 1795. arcyb. *Jerzy.* — Bisk. *Damaseen.* — X. *Jan Sidorowski.*
1796.	Imperator *Paweł Piotrowicz:* iego skłonność do pokoiu; pokóy w Tyflis; *Kościuszko;* król polski w Petersburgu. — 1798. Woyna z Francuzami: adm. *Uszakow;* 1799. *Suworow* we Włoszech; *Korsakow* w Szwaycaryi; *Herman* w Hollandyi. — Rozbrat ze sprzymierzeńcami. — 1800. Zbliżenie się z Francyą. — Zbroyna neutralność — *Bonaparte.* — 1801. Smierć *Pawła I.* — Jego starania; akt o sukcessyi tronu; ostateczny podział Polski; Gruzya albo Georgia; herbarz; bank wsparcia; kompaniia rossyysko-amerykańska; policya.	1796. *Jełagin.* — *Kostrow.* — metrop. *Samuel.* 1798. arc. *Hyacynt.* — 1799. Instytut orderu *ś. Katarzyny* w Petersburgu. — Szkoła rolnicza. — Domy woienno-sierockie; uniwersytet Dorpacki. Depo geograficzne. — Arcyb. *Innocenty.* — 1800. Arcyb. *Nicefor.*
1801.	*Imperator Alexander Pawłowicz.* — Traktat z Anglią i Austryą. — Xiążęta francuzcy. — Pokóy z Hiszpanią. — Gruzya. — Starania *Imperatora:* zniesienie *tayney* kancellaryi i t. d. — 1803. Przykładanie się do handlu: Japoniia i Chiny. — Pieczołowitość *Imperatorowey Maryi Teodorowny.* — Rządność Monarchy. — Zewnętrzne bezpieczeństwo państwa. — Sprawy ze Szwecyą — Persowie i Lezgińcy. — 1804. Nieporozumienia z Francyą. — 1805 Przymierze z Anglią i Austryią. — Rossyia dopomaga Niemcom. — *Goleniszczew-Kutuzow;* xiążę *Bagratyon;* ien. *Dochturow* i *Miłoradowicz* — Bitwa pod Austerlic. — 1806 Dalmacyia. — *Ubri.* — Rossyia dopomaga Prussom: *Kamieński; Benigsen* — Woyna z Turcyą: *Essen, Michelson, Ryszeltie.* — Sprawy pruskie; Pułtusk: *Benigsen.* — 1807. Preysisz-Eylau; Gutsztat; Deppen; Heilsberg. — Frydland: pokóy w Tylży; widzenie się *Cesarzów.* — Dalszy ciąg woyny z Turkami: *Siniawin, Gudowicz.* — Rostérka z Anglią — 1808 Woyna ze Szwecyą: *Bukshewden; Chanykow; Rudniew.* — Podróż *Imperatora* do Erfurtu. — Dalszy ciąg woyny ze Szwecyą: 1809. xiążę *Bagratyon; Barklay de Tolli;* Hr *Szuwałow* — Pokóy ze Szwecyą w Fridrichshamie: Finlandyia. — Dalszy ciąg woyny z Turkami: xiążę *Prozorowski;* xiążę *Bagratyon.* — Rossyia przyymnie udział w woynie Francyi z Austryią: obwod Tarnopolski. — 1810. Woyna w Turcyi: Hr. *Kamieński* 2gi; *Sebanieiew;* 1811. *Kutuzow.* — 1812 Pokoy w Bukareście z Turcy. — Pamiętna woyna Rossyi ze 20 narodami Europy, uiarzmionemi przez *Napoleona* — Austryia i Prussy sprzymierzone z Francyą. — Układy — Przeyście nieprzyiaciela przez Niemen. — Odwrot woysk rossyyskich i porażki nieprzyiaciela. — Rozporządzenia *Imperatora.* — Mniemane wskrzeszenie Polski. — Odwrot Rossyan do Smoleńska: bitwa. — Odwrot do Wiaźmy. — Xiążę *Kutuzow* — bitwy pod Borodino. — Opuszczenie Moskwy przez Rossyan i zaięcie iey przez Francuzów. — Rozporządzenia xiążęcia *Kutuzowa* — Strata nieprzyiaciół. — Przełożenia Napoleona — Hr. *Wittgenszteyn;* adm *Czyczagow; Tormasow;* hr. *Sztevngel.* — Zaczepne poruszenia ossyan: bitwa pod Tarutino. — Odwrot nieprzyiaciela z Moskwy — Małoiarosławiec — Ucieczka nieprzyiaciela. — Wiaźma: hr. *Miłoradowicz;* hr. *Platow.* — Rozaz xiążęcia *Kutuzowa* — Biuletyny Napoleona. — Połock — Witebsk. — Mińsk — Smoleńsk — Krasno — Przeprawa przez Berezynę — Ucieczka nieprzyiaciel. — Oswobodzenie Rossyi od nieprzyiaciół — 1813 Przeyście Rossyan za granicę — *Napoleon* we Francyi — Oswobodzenie Niemiec. — Przymierze z Prussami. — Smierć xiążęcia *Kutuzowa Smolenskiego* — Bitwa pod Lucen — Odwrot do Szląska. — Austryia. — Rozeym. — Przymierze z Austryią. — Kulm. — Drezno: *Moro.* — Biwy pod Lipskiem. — Poddanie się Drezna. — Hanau. — *Napoleon* za Renem — Europa zrzuca iego iarzmo. — Sprzymierzeńcy przechodzą przez Ren — 1814 Biwa pod Brien i inne — Kongres w Szatylią — Fet-Szampenóaz. — Zaięcie Paryża — Postanowienie senatu francuzkiego. — Abdykacya *Bonapartego.* — 1815. Powrt iego z wyspy Elby. — Bitwa pod Bel-Allians (Waterloo). — Zaięcie Paryża — Uwięzienie *Napoleona* na wyśpie św. Heleny. — Królestwo Polskie. — Swięte przymierze. — 1818. Kongres w Akwisgranie. — Pokóy z Persyą (1813). — Starania Monarchy: ministerya; kommissya umorzenia długów; bank handlowy; nowe assygnacye. — Obecny stan Rossyi (1820).	1801. Metrop. *Gabryel.* — Arcyb. *Apollos.* — Protoi. *Piotr Alexieiew.* 1802. *Lepechin.* — Nowe urządzenie akademiy, uniwersytetów i innych zakładów naukowych. — 1803. Instytut orderu św. *Katarzyny* w Moskwie. — 1804. Instytut pedagogiczny w Petersburgu i uniwersytety w Charkowie i Kazaniu. — *Bohdanowicz* 1804. *Makarow.* 1805. *Pnin.* — 1806. arcyb. *Anastazy* i *Eugeniusz Bulgar.* — 1807. X. *Juwenalis.* — 1808 Akademiia medyko-chirurgiczna. — *Rumowski.* — *Cheraskow.* — *Szlecer.* 1810. Dyrekcya kommunikacyy wodnych i lądowych. — X. *Jan Krasowski.* — 1811 Liceum Carsko-sielskie. arcyb. *Beniamin.* 1812. metr. *Platon.* Drukarnie stereotypne biblii 1813. Towarzystwo Bibliyne. — *Imperatorska* publiczna biblioteka w Petersburgu. — Jezuici. — Szkoły wychowania dziewcząt — Szkoły duchowne — 1814. X. *Andrzey Zurawlew* i *Jan Lewanda.* 1815. X. *Andrzey Samborski.* — arcyb. *Metodyusz.* — *Dierżawin.* — *Ozierow.* — 1818. arcyb. *Iryneusz.* — metrop *Ambroży.* — Arcyb. *Teoktyst.* — Szkoły inżenierów. — Szkoły kantonistów. — Uniwersytet w Petersburgu.

brzegi kładą nieprzebytą tamę. Granic południowych strzegą pasma gór, twierdze i straże woyskowe. Georgiia czyli Gruzya, i na Persyi zdobyte prowincye, ieżeli granic nie zabezpieczaią, służą przynaymniey do utrzymania znacznego wpływu na sprawy polityczne potężnych mocarstw azyatyckich: Turcyi i Persyi. Zachodnia tylko granica zupełnie iest odkryta. Ale potęga państwa rossyyskiego co do liczby mieszkańców i woyska, ciągle na tey granicy utrzymywanego, pobudza mocarstwa sąsiedzkie do unikania zamiarów nieprzyiacielskich, a do starania się o przyiacielskie z nią związki.

Ludność, klassy narodu.

II. Ludność w Rossyi w przeciągu tego okresu bardzo się powiększyła. W roku 1722 wynosić mogła do 14, a w 1816. do 45. milionów dusz; zatém ludność więcey niż we troynasób pomnożona została. Przyczyną tego było równie iak pomnożenie się ludu przy zdrowym klimacie kraiu obfituiącego we wszystkie płody nieodbicie do życia potrzebne, a nawet po części i w płody do zbytku służące; tak i przyłączenie rozlicznych kraiów zdobytych, przez co ludność o 15. milionów powiększyła się. W tey liczbie liczy się do 100. różnych pokoleń, które mówią 40tą odmiennych ięzyków. Do głównych pokoleń należą następuiące: Sławiańskie plemię, czyli właściwie Rossyanie, tych liczba wynosi do 34. milionów; Polacy, różniący się mową i obyczaiami od innych Sławian, składaią 7. milionów; Finnowie dwa i pół; Tatarzy 550,000.; narody sybirskie i kaukazkie 450,000. Żydzi 500,000. — Różnica stanów od naydawnieyszych czasów miała mieysce w Rossyi. Wszystkich poddanych państwa rossyyskiego podzielić mo-

żna na cztery klassy: szlachtę, duchowieństwo, stan średni (to iest kupcy, mieszczanie, rzemieślnicy) i włościan. Szlachta na mocy manifestów 1785 i 1801. roku większe ma przywileie, aniżeli wszystkie inne stany. Te większe prerogatywy opieraią się na naywiększych usługach dla Oyczyzny okazanych, na znamienitych czynach dla sławy i dobra kraiu podiętych. Szlachectwo nabywa się przez urodzenie, przez rangę oficera w służbie woyskowey i ósmey klassy w cywilney. — Duchowieństwo oddawna dzieli się na wyższe, czarne i białe czyli niższe. Ma także sobie nadane szczególne prawa i prerogatywy: uwolnienie od podatków, pogłównego, kwaterunku woiennego i wszystkich prawie powinności. — Stan kupiecki, według mieyskiego postanowienia cesarzowey Katarzyny II. podzielony iest, w miarę obiawionego kapitału i procentów od niego płaconych, na trzy gildy. W ogólności trwałe ma prerogatywy: płaci podatki i znosi powinności, za bezpośrednią wolą Monarchy postanowione; kupcy wolni są od kary cielesney, nie daią rekruta w naturze, lecz za to płacą pieniędzmi. Cesarz ALEXANDER I. dla podniesienia handlu rossyyskiego, nadał stanowi kupieckiemu prerogatywy wielkiey wagi (w roku 1807). — Mieszczanin prowadzi na mieyscu handel kramikowy, zakłada domy gościnne i fabryki; lecz od kupca tém się różni, że obowiązany iest służyć woyskowo lub płacić pieniądze, i od kary cielesney nie iest wyłączony. — Cechowi w Rossyi, poźniey nastali aniżeli w innych państwach europeyskich. Pod tém nazwiskiem rozumiemy rzemieślników, szczególne przywileie posiadaiących. Piotr I. po-

dzielił rzemieślników obu stolic na pewne cechy, zostawuiąc zupełną swobodę rzemieślnikom we wszystkich innych miastach i wsiach. Katarzyna II. wydała dla nich oddzielne postanowienie (1785). Paweł I. wydał w roku 1799. nową ustawę dla cechów, i podzielił ie na trzy rodzaie: na rzemieślnicze, służebne i robocze. — Pod imieniem posadskich rozumieią się mieszkańcy przedmieść miasta, zaymuiący się rozmaitym przemysłem, którzy iednak do cechów nie należą. — Włościanie, po rossyysku zwani krestyanie, dzielą się na wolnych, skarbowych i obywatelskich. Do wolnych należą iednodworcy (ludzie wysłużeni i potomkowie dzieci boiarskich), *osadnicy*, *narody tatarskie* i niektóre inne cudzoziemskie i wolni rolnicy (którzy się uwolnili od poddaństwa obywatelskiego). Skarbowi dzielą się na włościan państwa, bezpośrzednio do państwa należących; ekonomicznych, zabranych od kościołów i klasztorów; udzielnych, do domu CESARSKIEGO należących; *obielnych*, uwolnionych od wszystkich powinności; i *iasasznych*, tak nazywaią się wszystkie dzikie narody sybirskie, które płacą do skarbu iasak, albo podatek futrami. Włościanie obywatelscy składaią własność szlachty. Pospolicie nazywaią się w ięzyku rossyyskim *kriepostnymi*: ponieważ akt zatwierdzaiący prawo władania szlachcica nad włościaninem nazywa się kriepost.

Kształt rządu.

III. Rząd w Rossyi iest monarchiczny, sukcessyyny i nieograniczony, odpowiedni prawom państwa. MONARCHA w osobie swoiey łączy wszystkie gałęzie władzy Naywyższey: władzę prawodawczą, sądowniczą i wykonawczą. Żaden stan, żadna magistratura kra-

iowa i żadna osoba nie maią w tém bezpośrzedniego ucześnictwa. Wszystkie postanowienia MONARCHY, ogłoszone narodowi, są prawem dla wszystkich i dla każdego. Te prawa według iednostayney formy przyprowadzane są do wypełnienia. Tylko kraie od wieku XVIII. przyłączone, czynią niektóre z tego prawidła wyiątek: zostawione im są prawa i prerogatywy, które posiadali za dawnieyszego rządu. — Monarchowie, rozdzielaiąc władzę swoię z wybranymi swoimi poddanymi dla dogodnieyszego i łacnieyszego osiągnienia celu rządzenia państwa, nagradzaią tych, którzy gorliwie przykładaią się do wykonania ich zamiarów i ściśle wypełniaią ich wolą. Rozmaite są te nagrody, lecz wszystkie maią na celu wzbudzić szlachetne współubieganie się i uczucie honoru. Cesarz Piotr I. zniósłszy dawne nazwiska przez różnych wielkich xiążąt i carów ustanowionych urzędów, wprowadził nowe na wzór niemieckich, zatrzymuiąc nawet nazwiska zagraniczne. Wszystkie rangi podzielił na klass 14. Pierwsze cztery klassy odpowiadaią dawnym Boiarom; od 5. do 8. klassy włącznie, uważani są za szlachtę naturalną, i używaią wszelkich praw temu stanowi właściwych. Juni zaś, którzy do 8. klassy rang nie doszli, mianuią się szlachtą osobistą i nie udzielaią szlachectwa dzieciom. — Nie mniey skutecznym środkiem do wzbudzenia szlachetnego współubiegania się i wysokich cnót obywatelskich, są znaki kawalerskie czyli ordery. W Rossyi iest teraz sześć orderów: św. Andrzeia apostoła w r. 1698. ustanowiony; św. Katarzyny wielkiey męczennicżki w r. 1714; św. Alexandra newskiego w r. 1725; św. Anny w 1736; św. Jerzego

wielkiego męczennika i dawcy zwycięztw w 1769; i św. Włodzimierza xiążęcia równego z apostołami w roku 1782. Ostatnie trzy ordery dzielą się na cztéry stopnie. Nadto Cesarz ALEXANDER I. w r. 1807. ustanowił znak orderu woiennego, toiest krzyż srebrny z cyfrą św. Jerzego, na wstędze orderu św. Jerzego, w nagrodę dla żołnierzy niższey rangi.

IV. Naywyższe zarządzanie wszystkiemi głównieyszemi sprawami państwa, bezpośrzednio do samego Monarchy należy. Przepisanie prawideł dla wykonania ich i samo ich wypełnienie zostawione iest Radzie państwa i ministrom; wymiar sprawiedliwości lub postrzeganie tego Senatowi; czuwanie nad utrzymaniem w zupełney całości wiary panuiącey, Synodowi. Te naywyższe urzędy ze swoiemi poddziałami czyli departamentami czuwaią nad dobrem kraiu w ogólności. Zarządzanie każdą częścią zosobna zostawione iest szczególnym mieyscom i osobom, od wyższych urzędów zależącym. Tak, we względzie zarządzania sprawami duchownemi, Rossya dzieli się na 36. eparchiy, a te na trzy klassy. Eparchiiami pierwszey klassy zarządzaią metropolici, drugiey arcybiskupi, trzeciey biskupi. Co się tycze oświecenia narodowego, Rossya składa się ze sześciu wydziałów Uniwersyteckich, które władza Naywyższa porucza osobie znaney przez swoie zasługi z tytułem Kuratora wydziału Uniwersytetu. We względzie zaś politycznym państwo rossyyskie dzieli się teraz na 50. guberniy, rządzonych przez gubernatorów cywilnych, woiennych i ienerał gubernatorów. Oprócz tego Rossya ma 5. obwodów, nieskładaiących guberniy i przez oso-

bne władze rządzonych. Guberniie dzielą się na urządzone według postanowienia (Uczrežděniia) w roku 1775. wydanego, oraz na guberniie na osobnych prawach zostaiące. Każda gubernia składa się z powiatow, stąd wszystkie władze rządowe w gubernii odnoszą się albo do całey gubernii, albo do powiatu, albo do iednego miasta. — Co się tycze porządku sądowego, w guberniiach według Uczrežděniia urządzonych, sądem pierwszey instancyi iest sąd powiatowy dla powiatu, a magistrat mieyski dla miasta. Sądem drugiey instancyi są izby sądu cywilnego i kryminalnego, które stanowią wyroki nie zależąc bynaymniey od gubernatora, i odpowiadą tylko przed MONARCHĄ i Senatem Rządzącym. Sądem trzeciey i naywyższey instancyi iest Senat, wyżey Senatu albo od wyroku senatu odwoływać się nie wolno, wyiąwszy tylko nayważnieysze prawem oznaczone przypadki, w których sprawy idą na rozwiązanie samego Monarchy. — Kara śmierci przyięta iest i ma mieysce w większey części państw europeyskich; ale w państwie obwarowaném prawami, zabezpieczoném od nieprzyiaciół zewnętrznych i wewnętrznych: w państwie, w którém władza Naywyższa znayduie się w ręku Jedney Osoby, nie ma konieczności pozbawienia życia występnego obywatela. Według rossyyskich praw kryminalnych, przestępca karany iest zesłaniem na Syberyą, gdzie pracą swoią przynosząc korzyść dla społeczności, zagładza nieiakoś część swoiey winy. Cesarzowa Elżbieta zniosła karę śmierci ukazem 1754. roku, przepisuiąc na iey mieyscu ciężką karę knuta, z wyrwaniem nozdrza i piętnowaniem. Po tey karze następowało zesłanie

Porządek sądowy.

Kary.

na Syberyą do robot. Cesarzowa Katarzyna II. miała na celu wzbudzać wstręt od występków karami, wstyd i hańbę zadaiącemi, a nieutratą życia. Z resztą winowaycy, zbrodniami swoiemi całości i bezpieczeństwu państwa zagrażaiący, śmiercią byli karani. Jednak podobne zdarzenia rzadkie były za Jey czasów. Cesarz Paweł I. potwierdził zniesienie kary śmierci. — Panowanie ALEXANDRA I. iest panowaniem dobroci. Uwolnił (1801) od kary cielesney duchowieństwo, szlachtę i kupców dwóch pierwszych gild. Utrata honoru będzie dla nich strasznieyszą karą, aniżeli cielesne cierpienia. Piętnowanie i wyrywanie nozdrza, iako niepożyteczna hańba, także zniesione ukazem 1818. roku.

Siły woienne: Lądowe.

V. Z wzrastaiącém rozszerzaniem się granic państwa i iego obrona. toiest siły woienne powiększać się musiały. Przed śmiercią wielkiego monarchy Piotra I. woysko regularne składało się ze 110,000. ludzi, oprócz gwardyi. Za Anny Joanowny liczba woyska podniosła się do 125,000. i artyllerya wydoskonaloną została; za Elżbiety Piotrowny do 162,000. oprócz straży wewnętrzney czyli garnizonów. W ostatnich latach panowania Katarzyny II. liczba woyska powiększyła się do 312,000. żołnierzy. Za panowania Pawła I. ogólna liczba woyska w roku 1800. rozciągała się do 263,000. Naygłówniejszą epoką woiennych sił Rossyi iest panowanie Cesarza ALEXANDRA. Ten Monarcha zwraca pilną uwagę na wydoskonalenie woyska. Karność rossyyskich żołnierzy, posłuszeństwo i szybkość w wykonaniu rozkazów, zasłużyły na pochwałę i podziwienie cudzoziemców. Artyllerya powiększona i wydoskonalona, podobnież wydział inżenierów

znacznie ulepszony. Liczba całego woyska rossyyskiego ciągle prawie wzrastała w przeciągu 15tu lat ostatnich. W roku 1805 woysko regularne wynosiło 428,000. a z nieregularném (Kozakami, Baszkirami i Kałmykami) 543,000. ludzi. Przy końcu 1806. roku, woysko rossyyskie pomnożone milicyą, składaiącą około 200,000. ludzi. W pamiętnym roku 1812. liczba czynnego regularnego woyska rozciągała się do 800,000. Do tego woyska łączyło się pospolite ruszenie (opołczeniie), które mogło wynosić około 500,000. ludzi; a zatém cała siła woienna Rossyi podniosła się do 1,300,000. W dzisieyszym czasie (1820) przypuszczaią liczbę woyska do miliona, którego utrzymanie, według wszelkiego podobieństwa do prawdy, kosztuie rządowi do 150. milionów rubli. — Zwyczayne uzupełnianie czyli kompletowanie woyska odbywa się przez nabór rekrutów, kładąc na 500. ludzi 1go, 2ch i do 5ciu ludzi. — Na stopień państwa morskiego Rossya wstąpiła w początkach XVIIIgowieku. Przy końcu panowania Piotra Wielkiego, piérwszego założyciela siły morskiey, flota rossyyska składała się z 5. okrętów liniowych. Za iego następców flota upadać zaczęła, i głównieyszych działań na morzu zgoła prawie nie było. W roku 1741. liczono okrętów liniowych 23, a w 1757. roku 21. okrętów i 6. fregat. Katarzynie II. słusznie należy imie drugiey założycielki floty. Od 1765. do 1778. roku Rossya wystawiła 38. okrętów liniowych, 13. fregat i 109 galer. W roku 1782. utworzyła ona zbroyną neutralność, a przez to otrzymała piérwszeństwo w Europie i zjednała dla Rossyi poważanie innych mocarstw. W roku 1790.

Morskie.

flota rossyyska składała się z 60. okrętów liniowych i 40. fregat. Do iey powiększenia za Katarzyny II. przyczyniło się przyłączenie do Rossyi północnych brzegów morza Czarnego. Od roku 1805. liczba okrętów rozciąga się do 50, a fregat do 35: wszystkich zaś statków pomnieyszych, liczą do 900. Armat różnego rodzaiu ma się znaydować na nich więcey 6000. sztuk. Wszystkich na flocie służących żołnierzy wyższey i niższey rangi, maytków, liczyć można do 80,000. ludzi, a roczne ich utrzymanie do 30. milionów rubli. W ogólności Rossya ma dosyć silną flotę, ażeby mogła bronić brzegi swoie, przykładać się do podniesienia handlu morskiego i mieć wpływ na sprawy państw morskich ze strony morza baltyckiego i czarnego. Bezpieczeństwo państwa rossyyskiego dostatecznie zapewnione iest od granic lądowych przez woienne siły lądowe czyli woyska, a od granic morskich przez woienne siły morskie czyli floty.

Handel.

VI. Od naydawnieyszych czasów znaczny wewnętrzny handel rossyyski, dla wielkiey obfitości własnych nieodbicie potrzebnych płodów przyrodzenia i sztuki, w tym okresie bardziey ieszcze rozszerzył się, przez połączenie wielu rzek spławnych kanałami, przez ciągłe wydoskonalenia drog publicznych i przez coroczne targi czyli iarmarki. Kanałami połączone są wszystkie morza rossyysko europeyskie: baltyckie, czarne, kaspiyskie, białe: a tylko mała ludność Syberyi w niewielu mieyscach przeszkadza połączeniu morza baltyckiego z oceanem wschodnim. — Celnieysze iarmarki w Rossyi są te: Niżegorodzki, czyli dawniey Makarjewski, na nim obrot handlowy wynosi do 80. mi-

lionów rubli, Irbicki (do 3. i pół milionów), Korenny (do 7. milionów), Uriupiński i Berdyczewski (do 4. milionów). — Zewnętrzny handel morski odbywa się na wszystkich morzach, Rossyą oblewaiących. Handel ten wziął początek (oprócz morza białego) od czasów Piotra I.; wzrastał za Elżbiety Piotrowny, znacznie podniósł się za znakomitych rządów Katarzyny II. a bardzo się rozszerza za teraznieyszego szczęśliwego panowania. Główne miasta we względzie tego handlu są: Archangielsk, Petersburg, Ryga, Odessa i inne. Zewnętrzny handel lądowy odbywa się na zachodniey granicy z Prussami, państwem Austryackiém i Turcyą, a na południowey z Persyą, narodami Tatarskiemi i Chinami. Ogólna summa wszystkich rodzaiów handlu pogranicznego rozciąga się do 235. milionów rubli, a razem z wewnętrznym więcey 1000. milionów. —

Moneta. Główną monetą krążącą do czasów Piotra I. była kopieyka. Sto kopieiek składało rubel; rubel zatém był wtenczas tylko monetą konwencyyną. Car Alexy Michałowicz w roku 1654. zrobił rubel monetą krążącą, ale tylko na rok ieden. W roku 1701. Piotr pierwszy nakazał bić ze złota rossyyskie dukaty, półdukaty i podwóyne ruble złote. Elżbieta Piotrowna dodała ieszcze imperyały, półimperiały, podwóyne dukaty, złote ruble i półruble. Owoczesna proba złotey monety była 88., a za Cesarza ALEXANDRA $94\frac{2}{3}$ czystego złota. — Rubel srebrny ukazał się w roku 1704. Proba postanowiona była $82\frac{2}{3}$, a w 1718. roku 70. Cesarzowa Anna Joanowna podniosła probę do 77. Katarzyna II. (1763) rozkazała z funta srebra bić 17. rubli z kopieykami, 72. proby. Cesarz Paweł I.

(1797) puścił w obieg ruble $83\frac{1}{3}$ proby, postanowiwszy z funta srebra bić 19. rubli i 75. kopieiek. Rubel odmieniał się we względzie swoiey wartości i wagi, od roku 1700. do 1718. zawierał 5. zołotników i 67. dol czystego srebra, od 1718. do 1731. tylko 4. zołotniki i 83. dole; od 1731. do 1762. roku 5. zołotników i 16. dol, a od tego czasu 4. zołotniki i 21. dolą. Kurs rubla również odmieniał się względem monety zagraniczney. W roku 1700. miał wartość 50. sztywerów hollenderskich; w 1762. tylko $36\frac{1}{2}$, przy końcu panowania Katarzyny II. 25, a w dzisieyszych czasach 10. sztywerów. — Wartość wewnętrzna monety miedzianey podobnież odmieniała się. Z puda (toiest 40. funtów) miedzi bito niekiedy 8, 10, 17, niekiedy 32, 40, od 1810. roku 24. ruble. — W roku 1768. wprowadzono do Rossyi pieniądze papierowe. Cesarzowa Katarzyna II. miała na celu ciężką, niewygodną w obiegu monetę, zastąpić lżeyszą, i ożywić przemysł nowém źrzódłem bogactwa, opartego na zaufaniu narodu ku rządowi. Z początku puszczono w obieg 40. milionów rubli pieniędzy papierowych, a w roku 1786. ieszcze 60. milionów. Wtenczas ustanowiony Bank assygnacyy państwa dla przyymowania, rewizyi i wymiany assygnacyy. Przy końcu panowania Cesarzowey było w obiegu assygnacyy 157. milionów, i rubel papierowy miał wartość 70. kopieiek (złotych pol. 4. gr. 20) na srebro. Za Cesarza Pawła I. ilość papierów powiększyła się o 55. milionów, stąd w roku 1800. rubel assygnacyami miał wartość 65. kopieiek srebrem. Za panowania ALEXANDRA I. nieuchronne, wielkich nakładów wymagaiące woyny i handel na czas

iakiś przerwany, były przyczyną znacznego pomnożenia assygnacyy, tak dalece, że teraz liczba ich bardziey niżeli wedwóynasób powiększona została i rubel assygnacyyny ma wartość mnieyszą niż 30. kopieiek (zł. pol. 2) srebrem. Atoli rząd, przez mądre środki, w skutku iuż stara się zapobiedz tey nierówności. Kommissya umorzenia długów i Bank assygnacyyny służą za naygłównieysze do tego narzędzie.

Wiara. VII. Przy trwałości monarchów rossyyskich w grekorossyyskiém wyznaniu, żadne państwo europeyskie nie odznacza się tak rozsądną tolerancyą wiary, iak Rossya. Roskolnicy, czyli staroobriadcy, prostacy zarażeni naydziwacznieyszemi zabobonami i przesądami, nie wyniszczyli się przez prześladowanie Piotra wielkiego, lecz owszem rozszerzyli się po całey Rossyi. Katarzyna II. zupełną wolność roskolnikom nadała; a Paweł I. pozwolił im mieć swoie kościoły. — Do czasów Piotra wielkiego wiara katolicka nie miała takiey swobody, iak teraz. Po przyłączeniu do Rossyi prowincyy baltyckich i polskich, Katarzyna II. ustanowiła osobne władze rządowe dla kierowania sprawami inowierców. Wyznawcy nauki Lutra podlegali osobnemu kollegium sprawiedliwości, a katolicy metropolicie i także kollegium. W roku 1810. sprawy wszystkich obcych wyznań utworzyły oddzielną część administracyi, a od roku 1818. weszły w ogólny skład ministerium spraw duchownych. W roku 1819. wyznanie ewangieliczne otrzymało swoiego biskupa i ieneralny konsystorz. Z liczby członków kościoła katolickiego iedni tylko Jezuici stali się niegodnymi okazywaney dla nich przedtém opieki

i w dalszym czasie oddaleni nie tylko z obu stolic, ale i z granic państwa za sprawiedliwém oburzeniem się łagodnego rządu. Żydom, przyymuiącym światło nowego zakonu, nadano prawo utworzenia osobnego towarzystwa Izraelitów chrześcian, pod głównem zarządzaniem ministerium spraw duchownych. Zresztą tak im, iako też Ormianom i Mahometanom, tam gdzie ich znaczna znayduie się liczba, dozwolono mieć swoie domy modlitwy i szkoły wychowania młodzieży. Sami poganie, wyznawcy Lamy i czciciele fetyszow czyli pokolenia wyznania szamańskiego nie maią przeszkody w dopełnianiu swoich obrzędów bałwochwalskich: chociaż rząd z koniecznie potrzebném dla nich oświeceniem, stara się stopniami zaszczepić w nich prawdy nauki Zbawiciela. W tym celu, oraz dla powszechnego rozszerzenia słowa Bożego między wszystkiemi pokoleniami i narodami, założone były Towarzystwa Bibliyne, których szybkie i niewątpliwe powodzenie ziści słowa Ewangelii: że będzie iedna owczarnia i ieden pasterz.

Prawodawstwo.

VIII. Jeszcze Cesarz Piotr I. zamyślał o ułożeniu nowey xięgi praw, i w roku 1720. wydał *Swodnoie ułożeniie* służące za dopełnienie do ułożenia czyli kodexu Jego Oyca Cara Alexego. Prawa rossyyskie zbogacone wielą artykułów z praw szwedzkich. Dla ułożenia zupełney xięgi praw, Piotr wielki ustanowił Kommissyą; która iednakże nic znakomitego nie dokonawszy, ze śmiercią swoiego założyciela ustała. Zresztą Reglament duchowny, ustawy woienne, lądowa, morska, admiralicyi i górnicza oraz inne postanowienia, wiecznie będą świetnym pomnikiem Jego mądrości. Cesarzowa Elżbieta

także nie dokonała systématycznego ułożenia wszystkich ustaw swoich poprzedników. Katarzyna W. przedsięwzięła dokonać dzieła zaczętego przez Jey przodków. Manifestem roku 1766. zwołała deputowanych ze senatu, synodu, kollegiów, z powiatów i miast, z nich utworzyła Kommissyą dla ułożenia projektu nowego kodexu i dla skazówki w pracach wydała Nakaz czyli Instrukcyą, własną ręką pisaną. Lecz woyna z Portą odwróciła Jey uwagę od tego przedmiotu i osłabiła postęp kommissyi. Zresztą Monarchini zostawiła wielką liczbę praw, tchnących mądrością i otrzymała pochlebne imie prawodawczyni od samych cudzoziemców. — Cesarzowi ALEXANDROWI I. zostawiła Opatrzność chwałę prawodawcy swoiego narodu i pokoiodawcy Europy. Kommissya do ułożenia praw, przez NIEGO nanowo urządzona i utwierdzona na trwalszey posadzie, niezmordowaną swoią czynnością odpowiada wielkim zamiarom Monarchy.

Oświecenie.

IX. Piotr Wielki sprawiedliwie zasługuie na imie Reformatora Rossyi. Całą uwagę swoię zwracał na oświecenie narodu. Następcy Jego, idąc ścieżką przez Niego ułorowaną, powiększali i rozszerzali to, co On założył i urządził. Zresztą do czasów Cesarzowey Katarzyny II. monarchowie rossyyscy ograniczali się staraniem około oświecenia niektórych tylko klass obywateli, a mianowicie stanu woyskowego. Oświecenie narodu zostawione było dowolności osób prywatnych. Moralne wydoskonalenie klass niższych szło bardzo powolnym i niespostrzeżonym krokiem. Katarzyna II. rozkazawszy otworzyć szkoły początkowe publiczne (narodnyia uczyliszcza), dała sposo-

bność mieszkańcom miast wszelkiego stanu korzystać z dobroczynnych działań tego ustanowienia; lecz włościanie albo mieszkańcy wsi, niewielkie mogli mieć ucześnictwo w pożytkach stąd wynikających. Los ich bynajmniey się nie odmienił. Cesarz ALEXANDER I. przeięty równą miłością dla wszystkich swoich poddanych, chcąc oświecenie na stały i pewny szlak wyprowadzić, otworzył dla wszystkich równą drogę do nabycia umieiętności, w mnieyszey lub większey części dla ludzi każdego stanu potrzebnych. Według planu nakreślonego przez ministerium oświecenia w roku 1803. cztery rodzaie zakładów publicznych utworzone zostały: szkoły parafiialne albo wieyskie, szkoły powiatowe, gymnazya i uniwersytety: z tych ostatnie maią przy sobie instytuta pedagogiczne, dla usposobienia poświęcaiących się stanowi nauczycielskiemu. Oprócz tych ogólnych, inne szczególne zakłady oświecenia wzięły w tym okresie początek, a za panowania ALEXANDRA I. ze szczodrobliwości Jego doskonaley urządzone, przynoszą owoce, które stawią Rossyą na równi z innemi oświeconemi mocarstwami Europy. Zakłady dla usposobienia lekarzów, udowodniaią potrzebę i chwałę swoiego bytu wielą umieiętnych lekarzy w woysku, na flocie i w rozmaitych miastach rossyyskich. Szkoły górnicze dostarczaią biegłych urzędników do zakładów górniczych i mennic. Instytut leśny usposabia urzędników do potrzebnego zachowania i rozmnożenia lasów. Szkoły handlowe wydaią doświadczonych i świadomych kupców. Korpusy lądowe kadetów i paziów wsławiły się wychowaniem wielu mężów, którzy się odznaczyli niepospolitemi

czynami w zawodzie woiennym (Suworow, Kutuzow i wielu innych będących ozdobą i obroną oyczyzny). Morski korpus kadetów ziścił zamiary Piotra I: wszyscy prawie urzędnicy floty rossyyskiey są uczniami tego zakładu. Szkoły szturmańskie (od r. 1798) dostarczaią umieiętnych sterników, a szkoła budownictwa okrętowego maystrów okrętowych, mechaników i hidraulików. — Akademia sztuk pięknych, oddzielona od Akademii nauk przez Elżbietę, obszernieyszemi prawami zaszczycona przez Katarzynę II, a doskonale urządzona za ALEXANDRA I. miała znakomitych opiekunów w Szuwałowie, Beckim i Stroganowie. Od czasu założenia swoiego wydała wielu celuiących artystów, których nazwiska znane są nie tylko w Rossyi, ale też i w odległych kraiach Europy. — Zakłady wychowania dziewcząt, zawżdy zwracaiące na się należytą uwagę rządu, powierzone są szczególney, Macierzyńskiey opiece Nayiaśnieyszych Cesrzowych ELŻBIETY ALEXIEIEWNY i MARYI TEODOROWNY. — Szkoły duchowne, naydawnieysze zakłady naukowe w Rossyi, były niegdyś iedyném zrzódłem, z którego wynikało oświecenie. Wytrwałość w zatrudnieniach, zamiłowanie pracy, gruntowność nauki, cierpliwość w trudach są głównemi przymiotami uczniów tych szkół. W ogólności obecny stan szkół duchownych obiecuie naymilsze nadzieie na przyszłość. — Lud innych wyznań w Rossyi ma swoie własne zakłady naukowe dla duchownych: katolicy w Połocku, Ormianie w Nahczywanie, Tatarzy w Kazaniu i Tobolsku, Żydzi w Brześciu Litewskim. — Z liczby zakładów i towarzystw uczonych na szczególną zasługuią uwagę: CESARSKA Akade-

miia nauk (od r. 1725), rozszerzaiąca oświecenie w rozległych granicach Rossyi, przykładaiąc się do dobra publicznego pożytecznemi wynalazkami i wydoskonaleniem nauk. Wielu członków tey akademii pracą swoią i umieiętnością zieduało dla siebie sławę i w obcych kraiach, a przez to sam zakład wsławili. CESARSKA akademiia rossyyska iest dziełem KATARZYNY II. Składa się ona z mężów znakomitych w literaturze rossyyskiey. Wolne Towarzystwo ekonomiczne (1765) rozszerza wiadomości, dążące do wydoskonalenia rolnictwa i innych gałęzi przemysłu narodowego. Oprócz tych zakładów uczonych, znayduie się w Rossyi wiele innych towarzystw pod rozmaitemi nazwiskami. Także nie mało przykładaią się do oświecenia gazety, dzienniki, pisma peryodyczne od władz rządowych, lub za pozwoleniem zwierzchności od osób prywatnych wydawane. — Słowem, o Rossyi powiedzieć można, że nie ma drugiego kraiu w Europie, gdzieby nauki i uczeni taką mieli protekcyą, oraz gdzieby do postępów oświecenia przykładano się z taką gorliwością, z taką hoynością, osobliwie za teraźnieyszego błogosławionego panowania (ALEXANDRA I). W rzędzie celnieyszych mężów, którzy dziełami swemi wsławili ten wiek wywyższenia Rossyi i którzy przed światem dowiedli iey postępów w cywilizacyi, godni są pamięci: Arcybiskupi: Teofan Prokopowicz, Jerzy Konisski, Anastazy Bratanowski i metropolita Platon: także Trediakowski, Tatyszczew, Łomonosow, Sumarokow, Miller, Kraszenninników, Gmelin, Euler, Gildensztedt, Pallas, Szlecer, Lepechin, Jerzy Rumowski, Bołtin, Xiążę Szczerbatow, Musin Puszkin,

Kostrow, Fon Wizin, Cheraskow, Kniażnin, Chemnicer, Guriew, Ozierow, Dierżawin i wielu innych. Do tych dodadź można niektórych z klassy ludu prostego, obdarzonych od natury szczęśliwemi zdolnościami, kierowanych naturalnym geniuszem, i wznoszących się daleko wyżey nad swóy stan pierwiastkowy. Łomonosow, Kulibin, Golikow i inni służą za przykład i dowód tego twierdzenia. — Żyiący zaś niezwiędłemi wawrzynami od wdzięcznych społeczesnych przyozdobieni niech będą!

Dochody państwa.

X. Założenie nowych miast, przyozdobienie stolic, ustanowienie zakładów dobroczynnych, pomnożenie fabryk, sprowadzanie cudzoziemców, robienie dróg publicznych i kanałów, powiększenie płacy dla urzędników, rozszerzenie i pomnożenie zakładów naukowych, nakoniec powiększenie i dobre urządzenie woysk, które wzniosły Rossyą na stopień przodkuiącego państwa w systemacie mocarstw europeyskich; te wszystkie i wiele innych przedmiotów, równie iak i podwyższenie się ceny wszystkich rzeczy, naturalnym porządkiem musiały pomnożyć summę wydatków państwa. Lecz przyłączenie i zawoiowanie obszernych prowincyy, rozszerzenie handlu tak wewnątrz iak i zewnątrz kraiu, przyłączenie do Korony maiątków i włościan, niegdyś do klasztorów i kościołów należących, powiększenie się liczby handluiących, oraz wielkie podatki od nich a opłaty od włościan wybierane, nowe urządzenie wydziału skarbowego i rozmaite nowe podatki i pobory: te skutki pomnożenia się bogactwa narodowego, a ztém razem i pomyślności narodowey, otworzyły rządowi rossyyskiemu albo zupełnie

nowe źrzódła dochodów, albo rozszerzyły i powiększyły dawnieysze. W roku 1725. przychód wynosił do 16, w 1770. do 24. w 1791. do 45, w 1802. do 115, a w 1818. roku do 350. milionów rubli: wzrost na pozór nadzwyczayny! Lecz ieśliby pieniądze papierowe były na równi ze srebrną i złotą monetą; to ostatnia summa nie wydawałaby się tak wielką. — Długi państwa w Rossyi nie zbyt są znaczne. Zewnętrzne długi rossyyskie wzrastały od czasów Cesarzowey Katarzyny II. W roku 1786. rozciągały się do 7. w 1815. do 40. a w dzisieyszych czasach zapewne do 80. milionów rubli. Wszystkie długi z terminem oznaczonym, oprócz hollenderskich, miały bydź wypłacone do 1827. roku. Naygłównieyszy dług wewnętrzny, składaiący się z assygnacyi, zabezpieczony iest przez NAYWYŻEY ustanowioną (1810) Kommissyą umorzenia długów oraz inne ustanowienia kredytowe.

Zamknięcie.

XI. Teraz zakończmy tę krótką historyą państwa rossyyskiego, słowami iednego znakomitego pisarza (Xiążęcia Jana Golicyna w 1807. roku): dokładne rozpoznanie ukochaney naszey Oyczyzny, powiada on, otwiera obszerne pole do rozmyślania, i dostatecznie może nakłonić każdego Rossyanina, ażeby ią kochał i bronił. Przyrodzenie obdarzyło ią wielką obszernością ziemi przydatney do zamieszkania, oraz obfitością płodów różnego rodzaiu. Chociaż ludność nie odpowiada rozległości kraiu; ieduakże nie osłabia iey, ieśliby nawet trzeba było bronić iey od nieprzyiaciół. Samo przyrodzenie wzywa naród do przemysłu: życzyć tylko należy, ażeby przez należyte oświecenie sztuka została poprawioną; wtenczas dzisieysze zrzó-

dła bogactw przyrodzonych, zamieniłyby się w szerokie rzeki, dostatek wylewaiące. Handel, zachęcaiący naród do przemysłu wszelkiego rodzaiu, stopniami przychodzi do stanu kwitnącego. Na takich podstawach trwaią Mocarstwa niewzruszone przez wiele wieków. — Mądry rząd, iednocząc razem siły narodu, siły państwa, i siły związków z innemi mocarstwami, nie lęka się tych zgubnych zaburzeń, które w naszych czasach zachwiały z gruntu wiele potężnych mocarstw. — A tak nic więcey nie pozostaie wiernym poddanym Rossyanom, iak pałaiąc wdzięcznością dla Władzy Naywyższey i czcząc pożyteczne Jey ustanowienia, poświęcić swoie przymioty i siły na pożytek Oyczyzny, i prosić Naywyższego o przedłużenie szczęśliwey i sławney epoki panowania Cesarza ALEXANDRA PIERWSZEGO.

KONIEC.

ABECADŁOWE SPISANIE RZECZY W HISTORYI PAŃSTWA ROSSYYSKIEGO ZNAYDUIĄCYCH SIĘ.

(*Liczba rzymska oznacza tom, liczba arabska stronicę*)

Abbas I. szach perski II. 83, 111.
Abbas Mirza II. 243.
Abdul I. 160.
Abdyl-Letif II. 18.
Achmat II. 2.
Achmet I. 130.
Achmet sułtan. II. 165.
Adaszew II. 46.
Adlerkreyc II. 250.
Adryan ostatni patryarcha II. 150.
Agapit mnich I. 97.
Aidar II. 8.
Alanie I. 2.
Albert biskup założ. Rygi I. 84.
Albert margr. brand. II. 32.
Alegam II. 13.
Alexander Jarosławicz Newski I. 115. 123.
Alexander Michałowicz xiążę twerski I. 142. 148
Alexander I. cesarz II. 256.
Alexander Jagiellończyk kr. pol. II. 16.
Alexander IV. papież I. 119.
Alexy metrop. I. 157.
Alexy Michałowicz car II. 111, 121.
Alexy Piotrowicz II. 168.
Alexy Komnen ces. grec. I. 56.
Alimpiusz św. malarz I. 97.
Ambroży arcyb. mosk. II. 215.
Anastazy I. 52.
Anastazy Bratanowski arcyb. II. 319.
Anastazya żona Jana IV. Bazylewicza groźnego II. 46, 63.
Andronik Komnen ces. grec. I. 66.
Andrzey Juriewicz Boholubski W. X. I. 62.
Andrzey Jarosławicz xżę włodzimirski. I 120, 124
Andrzey Alexandrowicz W. X. I. 129, 135, 136.
Andrzey król halicki I. 77.
Andrzey Friazin I. 180.
Ankudinow II. 113.
Anna cesarzówna grecka żona Włodzimirza I. W. X. I. 30.
Anna Wsewołodówna I. 51.
Anna Piotrowna xżna Holszteyn-Gottorp. II. 175.
Anna Joannowna ces. II. 182, 189.

Anna xżna bruńswick. II. 193, 197.
Antoni założyciel klaszt. kiiowo-pieczar. I. 48.
Antoni Rzymianin I 55.
Antoni Ulryk xżę bruńswicki II. 197.
Antowie I. 3.
Apraxin II. 200.
Aryństoteles z Bononii II. 7.
Askold I. 18.
Asmud I 22.
Assygnacye II. 313.
Astryda I. 32.
August II. król pol. II. 148.
August III. król pol. II. 185.
Awarowie I. 4.
Azi-Girey II. 2.
Azys I. 162.

Babura II. 38
Baggowut II 270.
Bagratyon II. 241, 264.
Baian II. 4.
Baiazet II. sułtan turec. II 18.
Baratyński II. 183.
Barklay de Tolli II. 250.
Basmanow II. 87.
Bassewicz II. 177.
Baty I. 109.
Baykow II. 121.
Bazyli Alexandrowicz I. 121.
Bazyli Jarosławicz W. X. I. 128.
Bazyli Michałowicz xżę twer. I. 163
Bazyli Dymitrowicz W. X. I. 174, 181, 191.
Bazyli Bazylewicz Ciemny W. X. I. 194, 201.
Bazyli Juriewicz Kosy I. 196.
Bazyli Janowicz W. X. i car II. 18, 28, 39.
Bazyli Janowicz Szuyski car II 96, 104.
Bazyli arcyb. nowg. I. 157.
Bela król węg. I. 76.
Benigsen II. 243.
Berdibek I. 158.
Bering II. 176, 181, 192.
Berka I. 121.
Bernadotte II. 288.
Bestużew Tymoteusz II. 8.
Bestużew kanel. II. 197.
Bezborodko II. 223.
Bielscy II. 37, 43.
Bielski Bohdan II. 75.
Birger I. 116—132.
Biron xżę kurlandz. II. 184, 187, 193, 208.
Blicher II. 290.
Błud I. 28.
Boian I. 98.
Bolesław I. wielki król polski I. 34.
Bolesław II. śmiały I. 47.
Bolesław xżę mazow. i halicki I. 150.
Bołchowski xżę II. 71.
Bołotnikow II. 98.
Bołtin II. 319.
Bonaparte II. 234. ob. Napoleon.
Boniak I. 52.
Borecka Marta II. 3.
Borecki Dymitr II. 4.
Borys ludwisarz I. 157.
Borys xżę rostow. I. 34.
Borys Wiaczesławicz I. 48.
Borys Konstantynowicz I. 167.
Borys Teodorowicz Godunow car. II. 75, 82, 88.
Botta Markiz II. 194, 198.
Bour II. 257—209.
Braud Karsztens II. 143.
Branicki II. 207.
Brankowan II. 160.
Briaczysław Izasławicz połocki I. 36.
Brinn (Brnne) II. 233.
Brygida I. 154.
Bułat-Sałtan I. 189.
Bulgarowie I. 3
Bulhakow II. 218.
Buturlin II. 177—202.
Buxhewden II. 243.

Camblak ob. Cemiwlak.
Car II. 26.
Cemiwlak Grzegorz metropol. I. 192.

Cesarz ob. Imperator.
Chanykow II. 249.
Chemnicer II. 320.
Cheraskow. II. 320.
Chidyr I. 160.
Chitkow II. 113.
Chłopko II. 83.
Chmielnicki Bohdan II. 114.
Chodkiewicz II. 105.
Chołmski II. 25.
Chowański xżę II. 126.
Chruszczow II. 190.
Chrystyern II. król duński II. 32.
Chrystyern V. król duński II. 151.
Chrześciaństwo w Kiiowie I. 18. Olga chrzest przyymuie 23. Włodzimirz przyymuie wiarę chrześciiańską i wprowadza do Rossyi 30. a Jagiełło do Litwy 175
Cycyanow II. 240.
Cykler II. 146.
Cymmeryanie I. 1.
Cypryan metrop. I. 177.
Cyrylli metrop. I. 104, 128.
Cyrylli archim. czern. II. 139.
Czaplic II. 269.
Czarna śmierć I. 156.
Czekin II. 207.
Czenseler II. 54.
Czerkaski xżę II. 183.
Czernyszew II. 202—277.
Czet I. 150.
Czogłokow II. 261.
Czyczegow II. 221.
Czyngishan I. 100.
Czyrykow II. 192.
Czystow II. 111.

Dąbrowski ieu. II. 276.
Daniel igumen I. 55.
Daniel Romanowicz król halicki I. 81. 127.
Daniel Alexandrowicz xiążę mosk. I. 133.
Daszkowicz II. 81.
Daun II. 206.
Dawid Igorewicz I. 50.
Dawid Rościsławicz I. 73.
Dawid Litwin I. 142.
Dawn (Davonst) II. 244.
Dawydow II. 267.
Debosis Piotr Friazin II. 7.
Delagardi II. 101.
Derbysz II. 53.
Dewlet-Girey II. 51—216.
Dierżawin II. 320.
Dieszniew II. 122.
Dobrynia I. 25, 28.
Dochturow II. 241.
Dołhoruki xżę II. 150—210.
Dołhoruki xżę Bazyli II. 182.
Dołhoruki xżę Michał II. 125.
Dołhorukowie II. 180, 190.
Dołhorukówna xżna Katarzyna II. 181.
Dorochow II. 266.
Doroszeńko II. 121.
Dowmont pskow. I. 125, 135.
Drukarnia pierwsza w Moskwie II. 74.
Dymitr boiarzyn I. 112.
Dymitr Alexandrowicz W. X. I. 129. 131.
Dymitr Michałowicz xżę twer. I. 141, 143.
Dymitr Konstantynowicz suzdal. W. X. I. 160.
Dymitr Janowicz Doński W. X. 161, 177.
Dymitr Krasny I. 196.
Dymitr Szemiaka I. 196, 200.
Dymitr Janowicz carewicz II. 75, 77.
Dymitr samozwaniec, pierwszy II. 85, 90. Drugi 99, 104. Trzeci 106. Czwarty 114.
Dyonizy bisk. suzd. I. 178.
Dyonizy metrop. II. 76—138.
Dyr I. 18.
Dżenkinson II. 56.
Dżianibek I. 152.—II. 8.

Ediger Mahmed II. 51.
Edygier xiążę sybirski II. 54.
Edygiey I. 186.

Efraim metrop. I. 51..
Eliasz mnich II. 40.
Elżbieta Piotrowna ces. II. 192, 197, 203.
Emelianow II. 112.
Enaley II. 37.
Erenszyld II. 165.
Ertel II. 276.
Eryk I. 32.
Eryk VI. król duński I. 136.
Eryk XIV. król szwedz. II. 62.
Esseu II. 210—243, 269.
Eudoxya Łopuchinówna żona Piotra I. Alexieiewicza II. 130, 149.
Eugeniusz wice król włoski II. 259.
Euler II. 319
Eupacyusz Kołowrat I. 110.

Ferdynand ces. austr. II. 62.
Fermor II. 201.
Ferzen II. 226.
Fiedor ob. Teodor.
Figner II. 271.
Filaret Nikitiicz Romanow patryarcha II. 108, 139.
Filip metrop. II. 4.
Filip Kołyczew metrop. II. 64.
Fityngoff Konrad I. 189.
Focyusz metrop. I. 192.
Franciszek I. ces. austr. II. 252.
Fryderyk Barbarussa ces. I. 77.
Fryderyk II. król duński II 61.
Fryderyk I. król pruski II. 159.
Fryderyk II. król pruski II. 198.
Fryderyk Wilhelm III. król pruski II. 286.
Fryderyk August III. król saski II. 286.

Gąsiewski II. 105.
Gedymin I. 144, 152.
Gerc II. 166.
Getowie I 2.
Gildensztedt II. 319.
Glazenap II. 243.
Glińscy II. 45
Glińska ob. Helena.
Gmelin II. 319.
Godunow Jan II. 89. ob. Borys.
Golicyn II. 89—147—209.
Golicyn Bazyli II. 127.
Golicyn Dymitr II. 182.
Golikow II. 320.
Gołowkin kancl. II. 184.
Gordon II. 131.
Gotowie I. 3.
Greyg II. 220.
Gripenberg II. 250.
Gudowicz II. 222—243.
Guriałow xżę II. 261.
Guricw II. 320.
Guriusz II. 53.
Gustaw Waza, Gustaw Adolf, Gustaw III., Gustaw IV. — król szwedz. II 36. II. 108. II. 219. II. 247.

Haink I. 117.
Hakon I. 120.
Handel rossyyski I. 41, 94, 207. II. 135, 311.
Hanzeatycki związek I. 95.
Harpe II. 275.
Helena córka Stefana hospod. mult. żona Jana Janowicza II. 13.
Helena Janówna żona Alexandra króla pols. II. 16.
Helena Glińska żona Bazylego Janowicza II. 36, 41.
Heraklius carewicz gruziński II. 216.
Herb Rossyi II. 6.
Herbersztcyn II. 52.
Heremferden I. 190.
Herman II. 222, 231.
Herman Salza I. 115.
Hermogen patryar. II. 96, 105.
Hilaryon metrop I. 59.
Hleb xżę miński I. 56.
Hleb xżę muromski I. 34.
Hleb Swiatosławicz xżę tmutarakań I. 47.
Hleb Juriewicz xiążę kiiowski I. 67.
Hleb Rościsławicz xiążę razań. I. 72.

Hleb Włodzimirzowicz xiążę razań. I. 88.
Hlebow II. 210.
Honoryusz III. pap. I. 104.
Hunnowie I. 3.
Hussein II. 173.
Huyzen II. 169.

Jagiełło król pol. W. X. Lit. I. 168.
Jagużyński II. 177, 182.
Jamczurgey II. 51.
Jan metrop. I. 51—67.
Jan Berladnik I. 64.
Ian Dymitrowicz xżę pereiasł. I. 133.
Jan Daniłowicz Kaléta W. X. I. 144. 149.
Jan II. Janowicz W. X. I. 157.
Jan III. Bazylewicz W. X. I. 196. II. 1, 24.
Jan IV. Bazylewicz Groźny, car II. 38, 46, 73.
Jan Alexieiewicz car II. 124, 144,
Jan Antonowicz ces. II. 189, 192, 197, 207.
Jan Zemisces ces. grecki I. 26.
Jansen II. 144.
Jaropełk Izasławicz xżę włodz. I. 50.
Jaropełk Swiatosławicz W. X. kiiow. I. 25, 28.
Jaropełk Włodzimirzowicz W. X. I. 58.
Jaropełk Rościsławicz I. 71.
Jarosław Jarosławicz W. X. I. 124, 127.
Jarosław Izasławicz xżę łucki I. 69.
Jarosław I. Włodzimirzowicz I. 33, 35, 59.
Jarosław Swiatopełkow. I. 54. 57.
Jarosław Włodzimirzowicz xżę halicki I. 65, 76.
Jarosław Wsewołodowicz xżę nowg I. 86.
Jaszwił II. 276.
Ibrahim II. 2.
Jefremow II. 266.
Jermak Tymofieiew II. 71, 78.
Jermołow II. 261.,
Jeropkin II. 190—215.
Jerystow II 243.
Jerzy Andrzeiowicz I. 84.
Jerzy Andrzeiowicz xżę halicki I. 145.
Jerzy Daniłowicz W. X. I. 134, 141, 143.
Jerzy Dymitrowicz xżę halicki I. 194.
Jerzy Swiatosławicz xżę smoleński I. 187.
Jerzy Lwowicz xiążę halicki I. 136, 145.
Jerzy Włodzimirzowicz Dołhoruki W. X. I. 60, 63.
Jerzy Wsewołodowicz I. 83.
Jerzy Konisski arcyb. II. 319.
Igelsztrom II. 210.
Ignacy patryar. II. 91.
Igor I. 18, 20.
Igor Olegowicz W. X. I. 60.
Iliczucay I. 101.
Iłowayski II. 271.
Imin II. 45.
Imperator II. 173.
Ingwar Jarosławicz xżę łucki I. 80.
Ingwar Igorewicz xżę razański I. 88.
Innocenty III. papież I. 81.
Innocenty IV. papież I. 119.
Joachim patr. II. 139.
Job metrop. i patr. II. 77, 138.
Jonasz metrop. I. 197.
Jork xżę II. 233.
Jork ien. II. 283.
Józef II. ces. austr. II. 216. 222.
Irena Godunówna żona cara Teodora Janowicza II. 75.
Islam II. 37.
Jusuf II. 53.
Iwak II. 12.
Iwan ob. Jan
Izaak I. 202.

Izasław Dawidowicz W. X. I. 63, 65.
Izasław Jarosławicz xżę kiiow. i nowgro. I. 46.
Izasław Mścisławicz I. 57, 61.
Izasław Włodzimirzowicz I. 29, 108.
Izmael II. 54.
Izydor metrop. I. 197. II. 88.

Kałga II. 33
Kałmycy uciekaią z Rossyi II. 214.
Kamieński 213, 243—253.
Kantemir xżę II. 160.
Karol V. cesarz II 36.
Karol IX. } królowie szwedzcy II 86.
Karol Gustaw } II. 115.
Karol XII. } II. 151,168
Karol XIII. } II. 251.
Kasim II. 2.
Katarzyna I. cesarzowa II. 160, 163, 176, 179.
Katarzyna II. Alexieiewna ces. II. 198, 206, 227.
Kazań I. 166.
Kazi-Girey II. 82.
Kazimirz sprawiedliwy król pol. I. 77.
Kazimirz wielki kr. pol. I. 150, 155.
Kazimirz Jagiellończyk kr. pol. I. 201. II. 4.
Kerimberdey I. 190.
Ketler Gotard II. 60.
Kiczym I. 196.
Kieystut I. 165.
Kleyst II. 289.
Kniażnin II 320.
Koburgski xżę II. 220.
Koloman halicki I. 87.
Konczak I. 75.
Konkacza I. 139.
Konownicyn II. 259.
Konrad xżę mazow. II. 16.
Konstanty Wsewołodowicz I. 83.
Konstanty Monomach ces. grec. I. 38.
Konstanty Porfirogenit ces. grec. I. 23.
Kopiiewski Eliasz II. 139.
Korf II. 261.
Kormczaia kniha I. 92.
Korsakow Rimski II. 251.
Kościuszko Tadeusz II. 226, 230.
Kosecki II. 276.
Kostrow II. 320.
Kotian I. 105.
Koyryczak I. 185.
Kozacy I. 206. II. 50.
Kraszeninnikow II. 319.
Kromwel II. 116.
Kronsztet II. 250.
Kroy II. 152.
Krusensztern II. 238.
Kuczka boiarzyn I. 62.
Kuczum II. 72.
Kudaszew xżę II. 271.
Kulibin II. 320.
Kulpa I. 160.
Kurakin II. 166
Kutaysow II. 264.
Kutuzow Goleniszczew II. 222, 241, 254, 262, 287.
Kuydakuł II. 29.

Lambert II. 276.
Lann (Lannes) II. 244.
Lapunow II 104.
Lassy II. 185.
Laudon II. 202.
Łazarz mnich zegarmistrz I. 193.
Lefort II. 129, 149.
Leon bisk. rostow. I. 70.
Leontiew II. 186.
Leopold ces. austr. II. 222.
Lepechin II. 319.
Lestok II. 192, 196, 199.
Leszczyński ob. Stanisław.
Leszek xżę polski I. 80.
Lew Daniłowicz halicki I. 127, 136.
Lewald II. 200.
Lewen II. 116.
Lewenhaupt II. 154.
Lewenwold II. 197.
Liders II. 276.

Ligar II. 194.
Lisiański II. 238.
Litwini I. 74.
Loazą (Loison) II. 282.
Łomonosow II. 188, 204, 319.
Loriston II. 268.
Lulart I. 145.
Ludwik król węg. I. 155.
Ludwik XVIII. król fran. II. 297.
Łukomski xżę II. 16.
Luta I. 27.

Machmet I. 196.
Maciey Korwin król węg. II. 15.
Madaliński II. 225.
Magnus król szwedz. I 145.
Magnus król iuflan. II. 65.
Mahmet-Amin II. 13.
Mahmet-Girey II. 32.
Mahomet III. sułtan turec. II. 85.
Makarow II. 178.
Makary arcyb. nowg. II. 40.
Makdonald II. 231, 282.
Makk II. 240.
Mała xżę drewlań. I 21.
Mamant-Saltan I. 164.
Mamay I. 164.—II. 35.
Mamuk II. 18.
Mamutiak I. 199.
Mangu I. 112.
Mangu-Timur I. 126
Manuel ces. grec. I. 66.—191.
Mardefeld II. 155.
Margeret II. 87.
Markow II. 254.
Marmont II. 296.
Marta Borecka II. 3.
Marya królowa angiel. II. 55.
Marya Mdosławska żona cara Alexego Michałowicza II. 122.
Marya Teodorowna cesarzowa żona Pawła I. Piotrowicza II. 238.
Marya Teressa cesarzowa austr. II. 198
Massena II. 282.
Matwieiew boiarzyn II. 125.
Matwieiew poseł do Anglii II. 159.
Matwieiew II. 183.
Maxym Grek II. 40.
Maxym metrop. I. 154, 140.
Maxymilian ces. austr. II. 24.
Mazepa II. 156.
Mazowsza I. 199.
Mehmet-Kul II. 73.
Meinhard I. 78.
Melissino II. 209.
Mendog I. 122.
Mengden II. 194.
Mengli-Girey II. 8.
Menszczykow xżę II. 155, 164, 180
Michał Alexandrowicz xiążę twer. I. 163, 186.
Michał Borysowicz xżę twer. II. 13.
Michał Jarosławicz xżę mosk. I. 120.
Michał Jarosławicz W. X. twer. I. 131, 137, 140.
Michał Juriewicz W. X. I. 68, 71.
Michał Teodorowicz Romanow car II. 107.
Michał Wsewołodowicz I. 103.
Michelson II. 214.—245.
Mieczysław gnuśny I. 36.
Miller II. 319.
Miłonieg Piotr architekt I. 96.
Miłorudowicz II. 241.
Minich II. 181, 185, 193.
Minin Kozma Suchoruki II. 104.
Mirowicz II. 207.
Mitiay I. 177.
Mniszchówna Maryna II. 85, 93, 110.
Mniszech woiew. sandom. II. 85.
Mogołowie ob. Tatarzy.
Mohila Piotr metrop. II. 139.
Mołdawiia albo Multany I. 159.
Moro II. 231, 290.
Morozow II. 111.
Mortiie (Mortier) II. 241.
Mosalski xżę II. 79.
Moskwa I 62.
Mścisław Dawidowicz xżę nowg. I. 77.

Mścisław Izasławicz W.X. kiiow. I. 63, 67.
Mścisław Mścisławicz xżę nowg. I. 85.
Mścisław Romanowicz xżę kiiowski I. 102.
Mścisław Rościsławicz waleczny I. 71.
Mścisław Włodzimirzowicz xżę tmutar. I. 36.
Mścisław Włodzimirzowicz wielki I. 53, 57.
Mścisławski xżę II. 87, 102.
Murut I. 161.
Musin-Puszkin II. 190—319.
Mustafa II. 122.

Napoleon Bonaparte II. 240, 298.
Narbon II. 257.
Narymunt I. 147.
Naryszkinowie II. 124, 147.
Nassau-Siegen xżę II. 220.
Natalia Naryszkinówna żona cara Alexego Michałowicza II. 122.
Nawrus I. 160.
Neofit metrop. Efezu I. 56.
Nepieia Józef II. 55.
Nestor I. 55.
Neutralność zbroyna II. 215.
Ney II. 277.
Nicefor ces. grec. I. 24.
Nicefor metrop. I. 57.
Niewierowski II. 260.
Nikita pustoświat II. 127.
Nikitin Anastazy II. 28.
Nikon metrop. II. 113, 117, 139.
Nogay I. 124.
Norbi II. 57.

Odoiewski Nikita II. 139.
Oktay I. 109.
Okuniew II. 153.
Olaus I. 32.
Oleg I. 18.
Oleg Janowicz xiążę razański I. 157, 187.
Oleg Jarosławicz xiążę halicki I. 76.
Oleg Swiatosławicz I. 25, 27. 48.
Olg I. 19, 45.
Olgerd I. 145, 152, 168.
Olgerdowicze Andrzey i Dymitr I. 169.
Olsufiew II. 261.
Ordery rossyyskie II. 306.
Orłow czesmeński II. 210.
Orłow Denisow II. 270.
Osłabia I. 169.
Osterman II 173, 183.—259.
Osterman Tołstoy II. 289.
Ostey I. 172.
Ostrogski xżę Konstanty II. 20, 51.
Otrepiew Grzegorz ob. Dymitr samozwaniec.
Owczynin II. 64.
Ozarowski II. 277.
Ożero (Augeran) II. 272.
Ozierow II. 320.

Palicyn Abraham II. 106, 138.
Pallas II. 319.
Panin II. 209.
Paszkow Istoma II. 98.
Patkul II. 151, 153.
Patryk I. 174.
Paweł I. Piotrowicz cesarz II. 230, 254.
Pereświt Alexander I. 169.
Petersburg II. 154.
Pieczyngowie I. 19.
Pimen metrop. I. 178.
Pimen arcyb. nowg. II. 67.
Piotr metrop. I. 140.
Piotr woiew. multań. II. 38.
Piotr z Medyolanu II. 7.
Piotr I. Alexieiewicz cesarz II. 124, 142, 176.
Piotr II. Alexieiewicz cesarz II. 180, 182
Piotr III. Teodorowicz cesarz II. 198, 204.
Piotr Teodorowicz fałszywy (Eliasz Wasilewski) II. 99.
Piper II. 158.

Pityrym I. 202.
Plan-Karpin I. 119.
Platon metrop. II. 319.
Płatow II. 258.
Plemiannikow II. 209.
Pleszczeiew II. 111.
Plettenberg Walter II. 21.
Połowcy I. 46.
Poniatowski xżę II. 160.
Poniatowski xżę Józef II. 291.
Poniatowski ob. Stanisław August.
Possewin II. 69.
Potemkin tauryeki II. 213, 216, 225.
Potocki Szczęsny II. 225.
Pożarski xżę II. 104.
Prawda Ruska I. 59.
Pretycz I. 24.
Prozorowski II. 119.—147.
Prozorowski Symon II. 139.
Prozorowski feldmarsz. II. 251.
Pubaczew II 212.

Radziwiłł II 207.
Rahoza Michał metrop. II. 81.
Raiewski II. 258.
Rededia I. 36.
Reniie (Regnier) II. 259.
Renn II 160.
Renszild II. 157.
Repnin xżę boiarzyn II. 64.
Repnin xżę feldmarsz. II. 177.
Repnin xżę poseł do Polski II 208
Rezanow II. 238.
Rodenszteyn Otto I. 125.
Rohnieda albo Gorysława I. 27, 29.
Rohwołod xżę połocki I. 27.
Roman metron. I. 158.
Roman Mścisławicz I. 67.
Roman Rościsławicz xżę kiiow. I. 69.
Roman Swiatosławicz xżę tmutarakański I. 49.
Romanow ob. Michał.
Romanow boiarzyn II. 112.
Romodanowski II. 121—147.
Rościsław Michałowicz I. 112.
Rościsław Mścisławicz W. X. I. 63, 66.
Rościsław Włodzimirzowicz I. 47.
Rosen Walter II. 87.
Roskolnicy II. 140.
Rudniew II 249.
Rumiańców II. 203. 209.
Rumowski Jerzy II. 319.
Ruryk I. 17.
Ruryk Rościsławicz xżę nowg. I. 68.
Ryszelie II. 243.

Sabbacyusz I. 202.
Safa-Girey II 35.
Sahaydaczny II. 109.
Saip-Girey II. 33.
Saken II 276.
Sakownin II. 146.
Sapieha II. 101, 105.
Sarmaci I. 2.
Sartak I. 121.
Saryazman II 50.
Saydet-Girey II. 55.
Sazonow II. 274.
Scytowie I. 1.
Sebastiani II. 243, 260.
Seleni-Sałtan I. 190.
Selim II. 31, 66
Serebriany II. 66.
Sergiusz św. Radoneżski I. 179.
Sergiusz założyciel Troickiey lawry I. 157.
Sesławin II. 271.
Sę-Syr (Saint-Cyr) II. 268.
Siekała I. 47.
Sierakowski II. 226.
Simski II. 34.
Sineus I. 17.
Siniawin II. 246.
Siuiunbeka II. 49.
Sławianie I. 3.
Sofroniusz I. 209.
Soliman II. 37.
Sołtykow II. 32.—89—201.
Spirydow II. 210.

Stanisław August Poniatowski kr. pol. II. 207.
Stanisław Leszczyński kr. pol. II. 153, 185.
Stefan Batory król pol. II. 69.
Stefan hosp. multań. II. 13.
Stefan mnich. I. 179.
Stendisz II. 56.
Steńka Razin II. 119.
Stogław II. 48.
Streszniew II. 147.
Stryga II. 25.
Strygolnicy I. 178.
Sudebnik II. 47.
Sudzisław I. 37.
Sumorokow II. 204, 319.
Susanin II. 107.
Suworow II. 211, 226.
Swant-Stur II. 18.
Swarno Daniłowicz I. 127.
Sweneld I. 22.
Swiatopełk Jaropełkowicz Okajanny I. 53, 55.
Swiatopełk Izasławicz W. X. I. 52, 55.
Swiatosław xżę drewleń. I. 34.
Swiatosław xżę smoleń. I. 175.
Swiatosław Jarosławicz xiążę czernih. I. 47.
Swiatosław Igorewicz I. 22.
Swiatosław Olegowicz xiążę czernihow. I. 65.
Swiatosław Rościsławicz xiążę nowg. I. 66.
Swiatosław Wsewołodowicz xżę czernih. i kiiow I. 69.—119.
Syberyi podbicie II. 71.
Sylwester II. 46.
Symon car (Edygier) II. 65.
Symon z Połocka II. 139.
Symon Janowicz Dumny W. X. I. 151, 156.
Synkler II. 190
Szach-Achmet II. 21.
Szachin-Girey II. 216.
Szachowski xżę II. 97.—197.
Szadibek I. 187.
Szafirow II. 174.
Szczegłowityy II. 130.
Szczenia II. 25.
Szczerbatow xżę II. 319.
Szein II. 110.—144, 148.
Szemiakin xżę siewier. II. 35.
Szepielew II. 272.
Szeremieciew II. 64.—116, 144.
Szestordi II. 196.
Szewkal I. 145.
Szlecer II. 319.
Szlippenbach II. 153.
Szlitt II. 48.
Szpangberg II. 192.
Szteyngel II. 269.
Sztofel II. 187.
Szuwałow II. 165.—250.
Szuyscy II. 43.
Szuyski xżę Bazyli II. 31.—87, 91, 96.
Szuyski Skopin Michał II. 101.
Szwarcenberg II. 259.
Szyg-Ali II. 35.

Tachmas II. 185. 194.
Tagay II. 37.
Tatar I. 84.
Tamaep II. 174.
Tamerlan I. 171.
Tatarzy: ich początek I. 100. najście na Russyą 102. Zgromienie iarzma tatarskiego przez Rossyan II. 110.
Tatyszczew II. 319.
Taydula I. 158.
Telebuga I. 160.
Temir-hodża I. 160.
Temnik-Mamay I. 160.
Temudżin ob. Czyngishan.
Teodor bisk. rostow. I. 70.
Teodor Alexandrowicz I. 147.
Teodor Alexiciewicz car II. 122.
Teodor Berysowicz Godunow car II. 88, 90
Teodor Janowicz car II. 70, 75, 79.
Teodozy św. igumen I. 49.
Teofan Prokopowicz arcyb. II. 177, 319.
Teofil arcyb. nowg. II. 4.
Teognost metrop. I. 146.

Timur-Kutłuk I. 185.
Tochta I. 131.
Tochtamysz I. 171.
Tołstyy II. 125—244.
Torcy I. 29.
Torkel Knutson I. 135.
Tormasow II. 259.
Totleben II. 202, 209.
Trachaniiotow II. 111.
Trediakowski II. 319.
Troyden I. 127.
Trubecki xżę II. 87.—105.—185.
Truwor I. 17.
Tuczkow II. 261, 264.
Tudan-Mangu I. 130.
Tugorkan I. 52.
Turcy I. 4.
Tuszy-han I. 160.

Ubri II. 242.
Udino (Oudinot) II. 259.
Ugrowie I. 3.
Ułożenie cara Alexego Michał. II. 121.
Ulu-Machmet I. 196.
Unija II. 81.
Urusow II. 104.
Uszakow II. 223
Utemisz-Girey II. 49.
Iwarow II 277.
Uzbek I. 138.
Uzun-Hassan II. 8.

Waldemar król duński I. 84.
Wandam II. 288.
Waragowie I. 9.
Warażko I. 28.
Wasil ob. Bazyli.
Wasilko Romanowicz xżę włodzimirski I. 127.
Wasiłko Rościsławicz xżę przemyślski I. 51.
Wassyan metrop. II. 11, 138.
Wedel II. 201.
Wenedowie I. 3.
Weysman II. 181, 210.
Wiczesław Włodzimirzowicz W. X. I. 60.
Wiaczko I. 90.
Wiktor II. 275.
Wincengerode II. 266.
Wirtembergski xżę II. 261.
Wiśniowiecki xżę II 85.
Wiśniowiecki xżę Dymitr II. 57.
Witgenszteyn II. 259.
Witold I. 181, 196.
fon Wizin II. 320.
Władymirko halicki I. 59.
Władysław III Jagiellończyk kr. pol. I. 198.
Władysław IV. kr. pol. II. 103. 110.
Własiew II. 207.
Własow II. 275.
Włodzimirz Andrzeiowicz chrobry I 162, 189.
Włodzimirz Jarosławicz xiążę halicki I. 76.
Włodzimirz Jarosławicz xiążę nowg I. 37.
Włodzimirz Igorewicz xżę siewierski i halicki I. 82.
Włodzimirz Mścisławicz I. 65, 69.
Włodzimirz Rurykowicz xiążę kiiow. i smoleń. I. 86.
Włodzimirz Swiatosławicz xiążę czernih. I. 73.
Włodzimirz Swiatesławicz xiążę nówg. I. 25, 28, 33.
Włodzimirz Wsewołodowicz Monomach W. X. I. 49, 55, 57.
Wołk II. 115.
Wołkoński xżę II. 279.
Wołkwin I. 86, 107
Wołodar Rościsławicz I 50.
Wołyński II. 190
Woroniczow II. 254.
Woysiełk I. 125.
Wrangel II. 195.
Wsewołod Jarosławicz W. X. czernih. I 46, 49, 51.
Wsewołod Jmiewicz W. X. I. 71, 85.
Wsewołod Mścisławicz I. 58.
Wsewołod Olegowicz xżę czernihowski I 57, 60.

Wsewołod Swiatosławicz czermnyy I. 82.
Wszesław xżę połocki I. 47.
Wyszata I. 58.

Xenia Godunówna II. 90.

Zachariewicz Jerzy II. 20.
Zacharyasz heretyk II. 14.
Zarucki II. 105. 110.
Zjazd w Łucku I. 195.
Zofia Alexieiewna carówna II. 124.
Zofia ces. grec. żona Jana III. Bazylewicza II. 6, 13.
Zosima św. I. 202.
Zubow Waleryan II. 227.
Zygmunt I. } król. polscy II. 29.
Zygmunt Augnst } II. 44, 61.
Zygmunt III. } II. 86, 101.

Żołkiewski hetman II. 102.
Żubert II. 231.
Żydzi I. 55.

Tablica genealogiczna panuiących Rossyyskich domu Rurykowego.

RURYK
wezwany 862. r.
† 879.

IGOR I
† 945.

SWIATOSŁAW I
† 972.

Oleg
† 977. zabity od Jaropełka

św. WŁODZIMIRZ I.
† 1015.

JAROPEŁK I.
† 980.
zabity od Włodzimirza.

SWIATOPEŁK I.
† 1019.

Izasław xżę połocki † 1003

Mścisław † 1032.

JAROSŁAW I. Wielki † 1054.

św. Borys † 1015.

św. Hleb † 1015.

Brjaczysław † 1014.

Włodzimirz † 1052. (Ruś czerwoną i Wołyń).

WSZEWOŁOD I. † 1093.

Marya v. *Dobrogniewa* iey mąż Kazimirz Restaurator.

Igor † 1060.

IZASŁAW I. † 1078.

Swiatosław xżę czernihowski † 1077.

Wszesław † 1101.

Rościsław † 1069.

WŁODZIMIRZ II. Monomach † 1125.

Dawid † 1124.

N. N. Mścisław korsarz † 1113.

SWIATOPEŁK II. † 1113.

Jaropełk xżę włodzimirsko-wołyński † 1086.

Jarosław † 1123.

Zbisława żona Bolesł. Krzyw.

Oleg † 1115.

Jarosław xżę Bazański † 1129.

Dawid. † 1123.

Dawid. Hleb xżę miński uwięz. 1117.

Borys † 1128 Rogwołod

Wołodar xżę przemyślski † 1092

Wasilko xżę Lembowelski oślepiony 1097. † 1124

MSCISŁAW I. Wielki † 1132.

JAROPEŁK II. † 1139.

Wraczesław † 1154.

JERZY. I. Dołhoruki † 1157.

Igor † 1147.

Swiatosław † 1166.

WSEWOŁOD II. † 1146.

Rościsław.

IZIASŁAW III. † 1161.

Władymirko xżę halicki Zwengrod bełz. † 1153

Rościsław.

IZIASŁAW II. † 1154.

Włodzimirz † 1173.

Wsewołod. 1138.

ROSCISŁAW I. † 1167. (od niego xiążęta smoleńscy)

ANDRZEY I. Bohobubski † 1174.

Hleb † 1173.

WSZEWOŁOD III. † 1213.

MICHEL I. † 1217.

Rościsław.

Igor 1185.

Welesława żona Bolesł. wysokiego.

Swiatosław † 1194.

Hleb. † 1178.

Jarosław potyżny † 1188.

Jan Berladyn.

MSCISŁAW II. † 1169.

Roman 1176.

Dawid xżę smoleński † 119-

Mścisław.

Ruryk † 1195.

Mścisław. 1170.

KONSTANTYN I. † 1219.

JERZY II. † 1237.

SWIATOSŁAW II. † 1252.

JAROSŁAW II. † 1263.

Jaropełk 1174.

Mścisław 1174.

Swiatosław 1205

Włodzimirz † 1212.

Roman † 1212.

Wsewołod czerwony † 1215

Roman 1177. † 1216.

Wsewołod xżę Proński † 1203.

Igor xżę Bazański † 1194.

Włodzimirz † 1180.

Włodzimirz † 1197.

Oleg. syn naturalny. † 1187.

Rościsław † 1189.

Roman xżę halicki † 1205. poległ pod Zawichostem.

Mścisław † 1224.

Mścisław † 1230.

Mścisław 1224.

Włodzimierz 1224 — 1236.

Wasilko xżę Rostowski † 1238.

Wsewołod xżę Jarosławski 1218.

Dymitr xżę Uhlicki † 1249.

św. ALEXANDER I. Newski † 1263.

ANDRZEY II. xżę Suzdalski † 1264.

BAZYLI I. † 1276.

JAROSŁAW III. † 1272.

św. Michał xżę Czernih. † 1246.

Kir Michał † 1216.

Ingwar v Ihor † 1216.

Hleb morderca braci.

Córka N. N.

Daniel król halicki † 1266.

Izasław 1236 — 1240.

Rościsław. X. kijowski. 1240.

Borys † 1278.

Hleb Białozierski † 1278.

Bazyli † 1249.

ANDRZEY III. † 1304.

Daniel xżę mosk. † 1303.

DYMITR I. † 1294.

Michał. Bazyli.

MICHAŁ II. xżę Twerski † 1319.

Alexander.

Oleg † 1358.

Swarno Jadźwinga X. Drohicki i Łucki.

Lew. † 1301.

Roman.

Hleb † 1277.

Teodor Jarosławski. czarny † 1299.

Dymitr † 1294.

Konstanty Uhlicki nr. 1254. † 1304.

Michał. Roman.

JAN I. Kaleta † 1359.

JERZY III. † 1325.

Bazyli † 1359.

Konstanty.

Konstanty † 1345.

DYMITR II. † 1326. zabity w Ordzie żona *Marya Gedyminówna* 1320.

ALEXANDER II. † 1339 w Ordzie zabity.

Bazyli xżę Kaszyński † 1367.

Jarosław.

Roman † 1270.

Włodzimirz

Marya żona Troydena xcia Mazow. 1336

Lew † 1324.

Alexander Wsewołod † 1313.

Dawid. † 1321.

Konstanty 1311.

Dymitr.

Symeon † 1366.

Teodor † 1339.

Julia 1349. żona Olgerda

Michał † 1399.

Wsewołod xżę Chołmski † 1365.

Włodzimirz.

Jarosław. † 1299.

Konstanty † 1305.

Teodor † 1299.

Bucza żona Lubarta.

Bolesław otruty 1340.

Jerzy żył 1327.

Jan † 1339.

Bazyli. groźny † 1345.

Teodor Wasil † nad Donem.

DYMITR IV. Doński † 1389.

DYMITR III. 1359.

Andrzey † 1365.

Borys † 1394.

Jan † 1404. żona *Marya Keystutówna.*

Jan.

Jan † 1326.

Jarosław.

Bazyli † 1308.

Swiatosław † 1387.

Bazyli.

Jan.

Jan Korotopał.

Jerzy † 1434.

BAZYLI II. † 1425. żona *Zofia Witołdówna.*

Anna żona Witołda W. X Lit. † 1423.

Jerzy † 1409 w xtwie Bazańskim u pustelnika.

Hleb † 1399. nad Worsklą.

Teodor.

Dymitr Krasny † 1440.

Bazyli Kosy oślepiony † 1436.

Dymitr Szemiaka † 1453.

BAZYLI III. Slepy † 1462.

Borys. † 1461.

Oleg † 1402.

Litwy uszedł.

† 1505.

1485.

Jan. Włodzimirz. Symon.

BAZYLI IV. † 1534. żona Helena *Glińska.*

Car JAN IV. † 1584.

Car TEODOR I. † 1598.

św. Dymitr Uhlicki † 1591.

Tablica genealogiczna domu Romanowych.

Zacharyasz syn Jana żył 1433. za rządów Bazylego ślepego.

Jakób Boiarzyn, Woiewoda Wielkorządca Nowogrodu † 1510.

Jerzy Boiarzyn Woiewoda wygrał bitwę nad Wiedroszą 1500 d. 14. Czerwca.

Piotr 1494. Woiewoda, 1512. Okolniczy † 1533. d. 9. Czerwca. żona Anna.

Bazyli Okolniczy i Woiewoda † 1526. d. 1. Sierpnia żona Anna † 1571.

Michał.

Jan. † 1512.

Roman 1536 Wda † 1543. żona Julia.

Grzegorz Wda i Boiarzyn 155o † 1567.

Symon.

Bazyli † 1494. 15 lipca.

Grzegorz Boiarzyn Iwana Bazylewicza Cara.

Zacharyasz 1519 Wda 1553 Boiarzyn † 1553. 1. Lipca.

Jan nazwany Chiron 1555 Boiarzyn 1560 Woiewoda † 1570. żona Stefania Fedora Iwanow. Sukina † 1563.

Tymoteusz.

Bazyli Wda Tulski 1559 Okolniczy 1565 Boiarzyn.

Michał 1555 Okolniczy 1559 Woiewoda Kostromski.

Symon 1560 Wda Smoleński 1565 Boiarzyn. ż. Barbara † 1568 lipca 31.

Jan Dworecki 1540 żył 1555.

Bazyli Dworecki Twerski 1548. 1558 Wda Kazański 1559 Boiarzyn † 1567. 3. Kwietnia. ż. Anastazya c. Dymitra Fedorowicza X. Bielskiego † 1571. 24. Marca.

Daniel 155o Boiarzyn i Dworecki † 1564 27 Listop. ż. I. Anna † 1554. II. Anna † 1571.

Dolmat † 1545.

Nikita 1559 Okolniczy i Wda i Boiarzyn † 1586 30 kwiet. ż. I. Barbara † 1552. II. Eudoxya c. X. Alexandra Borysowicza Horbatoy.

Anastazya mąż Car Iwan Wasilewicz 1547. † 1560.

N. N. Córka, mąż Wasil Andreiewicz X. Sickoy.

Michał wodzem przeciw Tatarom 1565.

Agrypina † 1570. 15. Wrz.

Protazy † 1575 24 paźd.

Jan 1571 24 Maia.

Fedor 1571 24 Maia.

Fotynia † 1516 X. Fedor Dmitrowicz Szestunow.

Michał † 1555.

Jan † 1571 24 Maia.

Fedor 24 Maia 1571.

Alexander 1582 Wda za Cara Teodora Iwan. Boiar. za Cara Borysa Godunowa wygnany na brzegi lodowatego morza gdzie uduszony 1606 12 Mar. Żona I. Eudoxya c. X. Iwana Jurew. Golicyna † 1597. II. Juliana Symonówna † 1624. 5. Grudnia mniszką.

Michał Okolniczy 1599 wygnany † 1606 13 Mar. uduszony.

Nikita Stolnik † 1598.

Jan 1599. wygnany, 1601 odwołany 1605 Wda Koziels. † 1610 13 lipca. żona Juliana Fedorowna † 1619 28 paźd.

Nikita Boiar. za Michała i Alexego † 1636 10 Grudnia miał wielu braci, którzy młodo pomarli.

Bazyli 1599 wygnany 1601 uduszony.

Jan † 1595.

Fedor Nikiticz Romanow 1590 Boiar 1599 osadzony w klasztorze Sitzkoy przy Archangelsku mnichem Filaret. 1606 Metropolitą Rost. i Jarosław. 1610 do Polski więzniem 1619 uwolniony. 1619 czerw. 22 Patryarchą. † 1633. 1. paźd. ż. Xenia Iwanówna mniszką 1599 w Kostromie Marfa † 1631 27 Stycznia.

Anna † 1585 X. Iwan Fedunuż Troiekurow z rodu xxąt Jarosławskich.

Eufemia † 1601. X. Iwan Wasilewicz Sickoy.

Marfa † 1610 X. Borys Kanbułatowicz Czerkaskoy † 1601.

Irena † 1639. Iwan Iwanowicz. Godunow Boiar.

Borys † 1592. 20. Listop.

Nikita † 1593 list. 29.

Lew † 1597 wrześ. 21.

Jan † 1599. 7 Junii.

MICHAŁ ur. 1596. 12. lipca, Carem obrany 1613. 21. Lutego koronowany 1. lipca † 1645. 12 lipca. ż. I. Marya Włodzimirzówna X. Dołgoruki. Szlub 1624 wrześ. 19. † 1625 stycz. 6. II. Endoxya c. Lucyana Stefanowicza Streszniewa Szlub 1626 lut. 5. † 1645 sierp. 18.

Tatiana † 1610 21 Julii X. Iwan Michałowicz Katyrew-Rostowski.

Potomstwo z Miłosławskiey

Irena ur. 1627 kwiet. 22 † 1628 lut. 3 zaręczona Krystynowi Waldemar synowi naturalnemu Krystyna IV. Duńsk. Jecz gdy ten religii greckiey przyjąć nie chciał odesłano go do Danii 1616.

Pelagia ur. 1628. † 1629.

Anna ur. 1630 lip. 14 † 1684.

Maia ur. 1631 sierp. 19 † 1633 stycz. 21.

Jan ur. 1633 czerw. 2 † 1639 stycz. 1.

Zofia ur. 1634 sierp. 15 † 1636 czer. 24.

Tatiana ur. 1636 stycz. 5 † 1706 czer. 24.

ALEXY ur. 1629 mar. 10 Carem lip. 13 koron. 1645 sier. 28 † 1676 stycz. 29. ż. I. Marya c. Eliasza Druwłowicza Miłosławskiego szlub 1647 lut. 13 † 1669 mar. 3. II. Natalia c. Cyryllego Połuiechtowicza Naryszkina ur. 1655. Szlub 1671 stycz. 22. † 1694 stycz. 25.

Eudoxia ur. 1637 lut. 10.

Bazyli † 1639 mar. 25.

Potomstwo z Miłosławskiey

Dymitr ur. 1618 paźd. 22 † 1619 paź. 5.

Eudoxia ur. 1650 lut. 18. † po 1682.

Marta 1652 paźd. 26 † po 1682.

Alexy 1654 lut. 25 † 1671 stycz. 17.

Anna 1655 stycz. 21. † przed 1676.

FEDOR ur. 1656 czer. 8 Car 1676. stycz. 30 kor. czer. 18 † 1682 kwiet. ż. I. Agata Symona Fedorowicza Gruszego c. szlub 1680 lip. 4 umarła z połogu 1681 lip. 21. II. Marta c. Macieia Wasilewcza Apraxyna. Szlub 15 Lutego 1682 umarła 1716 14 Stycznia.

Eliasz ur. 1681 11 lip. † 1681 14 lip.

Zofia ur. 1657 sier. 18 współregentka 1686 w klasztorze 1689. † 1704 lip. 3.

Katarzyna 1658 list. 27 1689 do klasz. † 1718 mai. 21.

Marya 1660 stycz. 18 † 1723 mar. 9.

Teodozya 1662 czer. 7 † po 1682.

Symon 1665 kwiet. 3 † 1669 czer. 19.

JAN ur. 1666 wrz. 27 1682 mai. 18 Carem † 1696 stycz. 29. Praxeda c. Fedora Piotrowicza Sołtykowa. Szlub 1684 stycz. 9. † 1723. paźd. 13.

Marya 1682 mar. 21. † 1692. lut. 13.

Teodozia 1690 czerw. 4. † przed oycem.

Katarzyna 1691 paź. 29 † 1733 14 czer. zaszlubiona Karolowi X. Meklenburgskiemu 1716 8 Kwietnia † 1747. stycz. 28.

ANNA ur. 1693 stycz. 28. Ces. 1730 stycz. 20 kor. kw. 28 1730 † 1740 paźd. 17. zaszl. Fryderykowi X. Kurlandzkiemu 1710 list. 13. † 1711 stycz. 21.

PIOTR Wielki ur. 1672 30 Maia / 9 Czerwca koronowany Carem 1682 czer. 25. 1689 sam ieden panuie Cesarzem 1721 paźd. 22 v. s. † 1725 28 Stycznia. v. s.

ż. I. Eudoxia c. Fedora Abrahamowicza Lopuchina 1689 stycz. 27. † 1731. 28 sierpnia.

II. KATARZYNA I. Skawrońska ur. 1689 kwiet. 5. Koron. 1724 mai. 7. Cesarz. 1725 28 Stycznia † 1727 6/17 Maia.

Natalia 1673 2/13 † 1716 7/19.

Teodora ur. 1674 2/13 † 1677 22/Dec.

Katarzyna Krystyna ur. 1718 grud. 18. 1732 przyymuie wiarę prawosławną pod imieniem Anna Karłówna 1740 Regentką Rossyi. 1741 25 Listopada / 6 Grudnia ustępuie z Regencyi. † 1746 18 Marca. Zaszlubiona Antoniemu X. Brunświckiemu 1739 lip. 14. † 1775 w Maiu.

I. Alexy ur. 1690 lut. 19. † 1718 lip. 7. Karolina Krystyna c. Ludwika Rudolfa x. Brunświk Blankenburg 1711 paź. † 1715 paźdz. 20.

I. Alexandra 1692. † 1692.

I. N. N. syn ur. 1693. † młody.

II. Anna ur. 1708 lut. 27 † 1728 4 Maia Karol X. Holsztyński Szlub 1725 21 Maia † 1739 18 Czerw.

II. ELZBIETA ur. 1709. grud. 18. Ces. 1741 kor. wana 1742 kwiet. 25. † 25 Grudnia 1761. / 5 Stycznia 1762.

II. Marya 1713 mar. 3. †młodo.

II. Małgorzata 1714 sier. 10 † 1714. grud. 27.

II. Piotr 1715 paź. 29. † 1719. kwiet. 25.

II. Paweł ur. w Wezel 1717 2 Stycznia tegoż dnia um.

II. Natalia 1718 sierp. 20. † 1725. mar. 15.

JAN I. ur. 1740 sier. 23. Cesarzem 1740 paź. 18 ustępuie 1741 25 Listopada. / 6 Grudnia.

Katarzyna ur. 1741 lip. 26. † 1807 kwiet. 24 w Hörsens w Jutlandyi.

Elżbieta ur. 1743 list. 16. † 1782. paźdz. 20.

Piotr ur. 1745 mar. 31. † 1798. stycz. 13. w Hörsens.

Alexy ur. 1746 mar. 9 † 1787 paź. 20.

Natalia 1714 lip. 12 † 1728 lip. 12.

PIOTR II. ur. 1715 paź. 12 Ces. 1727. mai. 6. Koron. 1728 kw. 25 † 1730 4/16 Stycz.

PIOTR III. ur. 1728 lut. 10. X. Holsztyńskim na Gottorpie 1739 czer. 18. Ogłoszony W. X. Rossyyskim i dziedzicem tronu 1742 list. 18. Ces. grud. 25 1761. umarł 1762. KATARZYNA II. ALEXIEIEWNA (Zofia Augusta Fryderyka) c. Krystyna Augusta X. Anhalt-Zerbst ur. 21 Kwietnia 1729 zaszlubiona 1745. Cesarzową panuiącą 28 Czerwca 1762. Koronowana 1762 wrz. 22. † 1796 list. 6.

Anna ur. 1758 grud. 20. † 1759 mar. 9.

PAWEŁ I. ur. 20 wrz. 1754. X. Holsztyńskim 14 lipca 1762. Zrzeka się tego Xięstwa 1773. Cesarzem 1796 6 Listopada. Koronowany 1797 5 Kwietnia. † 1801 12 Marca.
I. Natalia Alexieiewna (Wilhelmina) c. Ludwika IX. Landgrafa Hessen-Darmsztadt ur. 25 czer. 1755 zaszl. 1773 paź. 10. † 1776 kwiet. 26.
II. Marya Fedorowna (Zofia Dorota Augusta) c. Fryderyka Eugeniusza X. Würtemberg-Montbeliard ur. 1759 25 Października zaszl. 1776 paź. 7.

ALEXANDER ur. 1777 grud. 12 Cesarz. 1801 mar. 13. W. X Finlandzki 1809. Król Polski 1815. † 1825 list. 19 w Taganrogu. Elżbieta Alexieiewna (Ludwika Marya) c. Karola Ludwika X. Badeńskiego ur. 1779 24 Stycznia Szlub 1793 paź. 9. † 1826 maia 4 w Bielewie.

MIKOŁAY I. ur. 1796 2 lipca ż. Alexandra Fedorowna (Karolina) c. króla Pruskiego ur. 1798 13 Lipca Szlub 1817 13 Lipca.

Konstanty ur. 27 Kwietnia 1779.

Michał ur. 28. Stycz. 1798. ż. Helena Pawłowna (Fryderyka Karolina Marya c. xcia Pawła Wirtemberg.

Marya ur. 4 lut. 1786 zaśl. 3. sier. 1804 Karolowi Fryderykowi xciu Sasko-Weymarskiemu.

Anna ur. 7. stycz. 1795 zaśl. 9 lut. 1816 Wilhelmowi xciu następcy tronu Niderland.

Marya ur. 1799 maia 29 † 1800 sierp. 8.

Elżbieta ur. 1806 list. 15 † 1808 12 Maia.

Alexander następca tronu ur. 17. Kwietnia 1818.

Marya ur. 6 Sierp. 1819.

Olga ur. 29 Sierp. 1822.

Alexandra ur. 13 czerwca 1825.

Marya ur. 25 lut. 1825.

Elżbieta ur 18 maia 1826.